

YU ISSN 0507-4428

ВРАЊСКИ ГЛАСНИК

КЊ. XXIII

ВРАЊЕ, 1990. ГОД.

YU ISSN 0507-4428

НАРОДНИ МУЗЕЈ У ВРАЊУ

ВРАЊСКИ ГЛАСНИК

КЊ. XXIII

ВРАЊЕ, 1990. ГОД.

BULLETIN
DU MUSÉE DE VRANJE
TOME XXIII

Власник и издавач
Propriétaire et éditeur
НАРОДНИ МУЗЕЈ — ВРАЊЕ

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР
Redigé par le Comité de rédaction

др Момчило Златановић
др Србољуб Стаменковић
Славица Степаненко
Олгица Паламаревић и
Миодраг Митровић

Одговорни уредник
Rédacteur
Миодраг Митровић

САДРЖАЈ — TABBELE DES MATERES

Страна — Page

РАСПРАВЕ И ЧЛАНЦИ

Богумил Храбак

Дубровачка насеобина у Прокупљу — — — — —	5
Dubrovniker siedlung in Prokuplje — — — — —	98

Др Момчило Златановић

О становништву Врањске Пчиње — — — — —	101
La population de la Vranjska Pčinja — — — — —	115

Др Момчило Златановић

Народно стваралаштво у Врањској Пчињи — — — — —	117
La creation populaire dans la Vranjska Pčinja — — — — —	138

ПРИЛОЗИ

Богумил Храбак

Српске занатлије у великој сеоби 1690. и непосредно после ње по угарским варошима — — — — —	139
Les artisans Serbes pendant la grande migrtion de 1690 et imme- diatement apres elle dans les villes Hongroises — — — — —	150

Миодраг Митровић

Ослобођење Белог Поља — — — — —	151
Die Befreiung von Belo Polje — — — — —	160

Риста Симоновић

Прва књижевна дела Борисава Станковића — — — — —	161
Les premieres oeuvres litteraires de Borisav Stanković — — —	170

Др Бојко Бојовић

Домаћа радиност и стари уметнички занати Косова и Метохије	171
L'artisanat et les vieux metiers d'art au Kossovo et en Metohie —	180

Радојко М. Анђеловић

Физичко-географске и хидрографске карактеристике слива Мале Реке — — — — —	181
Caracteristiques physico-geographiques et hidrographiques du ba- ssin de la Mala Reka — — — — —	189

ГРАЂА

Васил Станчев

Свадбени обичаји у Босилеградском Крајишту — — — — —	191
Les coutumes nuptiales de la region de Bosilegrad — — — — —	196

БИБЛИОГРАФИЈА

Риста Симоновић

Живот и научно дело Ђорђа Тасића — — — — —	197
La vie et l'oeuvres scientifique de Djorsje Tasić — — — — —	209

КРИТИКЕ И ПРИКАЗИ

Богумил Храбак

Софија кроз векове, I том, Софија 1989. — — — — —	211
---	-----

Др Момчило Златановић

Живи Палимпсести (Владимир Цветановић, Вуковим трагом на Косову), Београд 1989. — — — — —	213
--	-----

Бодрожих Милица

Лесковачки зборник XXIX, Лесковац 1989. — — — — —	215
---	-----

Милица Бодрожих

Јосиф Костић, Ослобођење града Лесковца, Власотинца и око- лине, Лесковац, 1988, — — — — —	220
---	-----

Милица Бодрожих

Коста Новаковић у радничком покрету Србије и Југославије, научни скуп одржан 16. и 17. октобра 1986, Чачак 1989. год. —	221
--	-----

РАСПРАВЕ И ЧЛАНЦИ

БОГУМИЛ ХРАБАК
Београд

ДУБРОВАЧКА НАСЕОБИНА У ПРОКУПЉУ

Дубровачка насеобина у Прокупљу спада у ред млађих дубровачких колонија. Она је своју пуну снагу показала тек у XVII веку, кад је представљала веће пословно жариште приморских трговаца него и дубровачка чаршија у Београду, мада је Београд због свог положаја и у политичком смислу био много важнији за Дубровачку Републику. Нагли и интензивни раст прокупачке насеобине настао је захваљујући великом извозу fine вуне са Косова и из области Јужне Мораве; знатно мање су се извозиле коже, посебно бивоље, и жути, непрерађен восак. Дубровчани су за месну производњу правили и добро вино и ракију. Свилена предива из Прокупља и Крушевца нису нашла иоле значајније место у дубровачком извозу. Ретко у којој другој великој насеобини на Балкану су дошли до изражаја трговци пореклом из сељачке средине Дубровника. Доминирале су две породице, најпре Глебевића а потом фамилија Мили, али је било више генерација трговаца и других обитељи, Сладојевића, Бошковића итд.

Дубровачких докумената о Прокупљу има врло много, посебно за XVII столеће — неколико стотина а можда и пуна хиљада. Посебно су заступљена акта судске интервенције, док књиге „Колоне“ нису сачуване. Консултовано је око 20 архивских збирки, али уписа није било подједнако распоређено у њима. Неколико турских докумената из Дубровника у преводу такође је коришћено. Преко оновремених превода турских хуцета (тапија) који су припадали Борети Глебевићу показују како су Дубровчани систематски потискивали домаћи пословни свет на прокупачкој пијаци; те тапије показују и динамику изградње пословног Прокупља у другој половини XVI и првих година XVII века а пружају елементе и за топографију насеља.

Због обимне документације а ограниченог простора, студија је подељена на два дела. Први део оцртава интензивни и брзи раст дубровачке насеобине, узимајући као јединице анализе деловање дубровачких трговаца по деценијама. У другом, тематски усмереном, делу обухватиће се три главна поглавља — куповина и извоз вуне, рад прокупачке „колоне“ и црквени живот насељеника.

І Д Е О

І. ПРОКУПЉЕ И ЊЕГОВА ДУБРОВАЧКА НАСЕОБИНА ДО ПОЧЕТКА XVII ВЕКА

Прокупље се у својој најстаријој прошлости везује за антички локалитет Херкулес. У византијско доба насеље се звало Комплес, а од краја XIV века место носи своје данашње име.¹ У науци су мишљења подељена око питања да ли је Прокупље средњовековни град Копријан. Године 1444. Прокупље се спомиње у ратовима које је деспот Бураб Бранковић водио, заједно са Јанком Хуњадијем, против Турака. Топлица је коначно пала у руке Османлија 1454. године. Турци су Прокупље звали Урђуп.

Путописци су забележили тек неколико података о Топлици и Прокупљу у XVI столећу. Феликс Петанчић, на самом почетку века, забележио је да је Прокупље велико место.² Године 1533. Шепер је нашао да је Топлица добро обрађена иако је предео горovit.³ Из путописа Б. Рамберта (1533) излази да је топлички крај леп и пријатан, да је плодан и да обилује многим житом и добрим вином.⁴ Катарин Зен (1550) пише да су на путовању приспели у равно топличко поље, у село Гргуре, и да за собом оставише „un casal bellissimo pominato Vissa“ и многа друга пријатна села; на пролазу су затекли много цвећа, ружа, љубичица и другог растиња какво нико од тридесеторице чланова млетачког посланства никада није видео.⁵ Коју годину касније (1556-9) Мелхиору Сајдлицу је Топлица леп предео, где се налази отворена варош по имену, наводно, Топлица.⁶ Из путописа, дакле, излази да топлички крај у првој половини и средином XVI века није био запуштен, већ да је земља била добро обрађена а села лепа и прилично насељена. Ни овде као ни у суседном нишком крају, Дубочици и на Косову нема у то доба неке пустоши и некултивисане земље.

¹ К. Н. Костић, *Трговински центри и друмови по српској земљи у средњем и новом веку*, Београд 1899.

² П. Матковић, *Путовања по Балканском полутоку XVI века*, РА ЈАЗУ 49, 126.

³ Исто, Рад, 62, 56.

⁴ Исто, Рад, 56, 214.

⁵ Исто, 62, 99; *Старине ЈАЗУ X*, 208—9.

⁶ Рад ЈАЗУ 84, 52; Б. Храбак, *Путници из хришћанске Европе о привредним приликама словенских земаља на Балкану пот Турцима у XVI веку*, *Зборник Филозофског факултета у Приштини VI* (1969), 7—8.

У дубровачким архивалијама Прокупље је први пут забележено у пословној књизи познатог дубровачког трговца Радохне Радовчића (1469-73), према дужнику из тога насеља.⁷ Прокупље је релативно касно ушло у систем дубровачке балканске трговине. У Топлици је у другој половини XV века главна трговачка пијаца била у Белим Црквама (данашња Куршумлија), где су копаонички рудари доносили на продају сребро. Беле Цркве се помињу у међусобним позајмицама Дубровчана на тој страни и пре 1469. године.⁸ Године 1466. дубровачки трговци Вукић Стјепановић дао је Гргуру Цивановићу званом Сумчић 15 дуката, што му овај никад није вратио.⁹ Гргур Сумчић се среће и у другим актима да је куповао сребро том тржишту.

Пре него што се Прокупље преко дубровачких трговаца подигло у значајнију пијацу, неки људи из места и суседних села бавили су се кирицилуком, преношењем робе на товарним коњима за велики потрошачки центар Софију. Тиме се занимао и неки Вукац Богдановић из прокупачког села Бољеновци, који је тројици Дубровчана из Софије преузео да пренесе у Дубровник 20 товара кордованске коже, бибера и воска.¹⁰ Главна караванска станица са највећим бројем превозника били су Гргури.¹¹ Први помен дубровачког довоза западних тканина у Прокупље среће се 1493. године; тада се дубровачки подстигивач сукна Драгић Вукашиновић обавезао једном патрицију Менчетићу да ће му исплатити 11.360 акчи за осам труба мантованских вунених штофова у року од девет месеци, и то у Прокупљу, на тражење тога Менчетића.¹² Крамара, тј. организатора караванског превоза било је у другој деценији XVI века више. Михаљ Дамјановић из топличког села Меровштине, обавезао се 1516. једном Градићу да ће својим коњима и о свом трошку пренети из града под Србем у бугарску метрополу 13 товара тканина (по цени од 200 акчи за товар.¹³ Превозник робе из Дубровника у Софију 1509-10. и 1516. био је и Степан Кенсак из Топлице.¹⁴ Топличани (конкретно Иван Араповић) су поред Херцеговаца преносили (пре 1515) восак те кордован и монтонине (полупрерађене козје и овчје кожице) из Ниша у Дубровник.¹⁵ Неки Стеван из Топлице (1519) превезао је 200 комада камелота (камиље коже или тканине од камиље длаке) фирентинс-

⁷ Хисторијски архив у Дубровнику (у даљем тексту: HAD), Privata III.

⁸ Антун, син дубровачког племића Ивана П. Бунџа, дао је у месту Бурбу Кресману 120 дуката (in Servia, in loco dicto Biele Cerche — HAD, Deb. not. XXXVIII, 10' од 31. I 1469).

⁹ HAD, Mob. ord. XII, 16' од 23. I 1490.

¹⁰ HAD, Lam. for. LIX, 232' од 25. V 1496.

¹¹ Б. Храбак, Крамари у караванском саобраћају преко Санцака (1470—1720), Симпозијум: Сеоски дани Сретена Вукосављевића Х, Пријепоље 1982, 195, 202—3.

¹² HAD, Deb. LV, 176 од 26. VIII 1493.

¹³ HAD, Div. sanc. CVI, 85 од 23. I 1516.

¹⁴ HAD, Mob. XXIV, 169 од 23. VI 1516.

¹⁵ HAD, Lam. for. LXXVIII, 17 и 17' од 23. II 1515.

ком трговцу Алесандру де Ли Албици из Једрена у град св. Влаха, где је требало за истога да прими свилених и вунених тканина, атласа и дамаста.¹⁶

Поред превозника јавили су се и први домаћи трговци Топличани. Такав је био Милоје Марковић из Гргура — mercator (трговац тканинама), који је за свог пуномоћника у граду под Србем поставио једног подстригивача, давши му овлашћење да се у његово име појављује на суду и да поништи хартије од вредности.¹⁷ Из Топлице је приспео у Дубровник (16. децембра 1515) Andrea mercadante звани Арбанасин. Забележен је по доласку са те стране (августа 1520) и дубровачки трговац Илија Јемачевић, опет због сумњи да долази из крајева заражених кугом.¹⁸ Поменути Андрија јавља се 1517. у Софији, што значи да је по типу пословања био путујући трговац,¹⁹ каквих је тада било и у другим крајевима Балканског полуострва. О пословању Дубровчана у Прокупљу средином друге декаде XVI века сведочи један регистрован „кирограф“ (обвезница); Иван Мар. Пуцић примио је (8. децембра 1516) у Прокупљу од Цвјетка Љубишића и Стијепа Рүтошевића 285 дуката по рачуну поменутог Илије Јемачевића, и то у обрабеним кожицама монтоинама (900 комада у девет бала), кабаницама (20 комада), ћилимовима (у 20 смотуљака); та роба вредела је у Дубровнику без трошкова 203 дуката; роба је ишла на ризик Јемачевића а вредност преко 203 дуката у дубровачкој продаји такође је имала да припадне Јемачевићу. Пуцић је примио и једну меницу да је у Дубровнику наплати од Буре Рүтошевића; од Марка Радовога примио је за Илију даља 32 дуката и да прими и неки други новац до своте од 538 односно 458 дуката.²⁰ Тај документ сведочи да је у то време бар седам стално насељених трговаца Дубровчана било у Прокупљу 1516. године.

Прокупље се налазило на главној саобраћајници у јужном делу Србије која је водила у Бугарску и Цариград, долазећи из Пријепоља и Новог Пазара. Преко Прокупља је био трасиран и друм који је повезивао Београд и Ново Брдо, преко Крушевца и Лесковца. Варош је представљала трговачко средиште целог Алаџахисарског (крушевачког) санџака. У Прокупљу су се сливали сточарски производи из Жупе, Расине и лесковачког краја; у исто време преко Прокупља стизале су западне текстилне и друге израбевине у Крушевац и Лесковац.²¹ Због таквог саобраћајног значаја и развио се у топличким селима кирицилук као посебна врста привређивања.

¹⁶ HAD, Div. sanc. CIX, 42' од 5. IX 1519.

¹⁷ HAD, Proc. not. XIIIa, 220' од 11. II 1523.

¹⁸ HAD, Liber delli signori chazamorti 1500—1530, f. 48 (16. XII 1515), 51' (24. VIII 1520).

¹⁹ В. Винавер, *Турска и Дубровник у доба шпанске инвазије Јадранског мора* (1617—1619), *Историјски гласник* бр. 1-4/1952, 37.

²⁰ HAD, Div. sanc. CVII, 104'—5 од 7. XII 1517.

²¹ С. Димитријевић, *Дубровачка трговина у Лесковцу и околини и улога дубровачке колоније у Прокупљу, „Наше стварање“* (Лесковац) 1955, 11.

Подаци о дубровачким трговцима у Прокупљу почињу у већем броју од 1530. Тада један хуманиста у свом извештају аустријској обавештајној служби (од 18. септембра 1530) помиње трговца који је у Прокупљу имао продавницу сукна, као свог повереника.²² У годинама 1536–40. настао је прилив дубровачких трговаца преко Новог Пазара у Србију и Бугарску, те долази до јачања насеобина у Прокупљу, Београду и у неким бугарским градовима.²³ Крајем 1537. један дубровачки лекар, Мато Паскојев, је на дубровачком суду тражио заплену добара у Прокупљу Радича Драгићевића, наводећи облигацију коју је Радич потписао пред сведоцима јануара 1536; поменуо је и неке његове „кирографе“ писане у Новом Пазару 26. новембра 1535 на 9496 акчи и један акт од 1. априла наредне године.²⁴ Поменути лекар пословао је са Радичем Драгићевићем у Прокупљу, шаљући му текстил. Исте године забележен је у Прокупљу и Антун Михаилов; Антун се на исти начин помиње 1538. као члан насеобине у Нишу. Насеобине у Нишу и Прокупљу биле су од почетка суседне и сестринске, те су исти трговци пословали па и становали у оба места. У истој функцији сведока у колонији јавља се и Марин Петра Рајковић, познато име у трговини са насеобинама у Србији средином XVI века.²⁵ Том лекару су стизале из Прокупља и Крушевца сировине које је слао Радич; за Радичев дуг Ивану П. Форнарици секвестроване су сировине у лекаревим рукама.²⁶ Занимљиво је да су се прокупачки трговци већ на самом почетку пословања снабдевали на крушевачкој пијаци, мада је ту израније постојала мала дубровачка насеобина.²⁷ Поменути Радич (Радо) Драгићевић, мада је користио дубровачки пункт у Новом Пазару за задуживања у родном граду, најпре се стабилизовао у Нишу. Био је родом из Конавала, те је вероватно у трговину ушао као услужени фамул (шегрт). Од 1533. радио је у Прокупљу, где је имао кућу и радњу. Ту се обавезао (2. јануара 1536) поменутом лекару на 17.500 акчи за разне тканине, које

²² Ј. Жонгар, *Обвешчевална служба ин дипломатија австријских Хабсбуржанов* в коју проти Турком в 16. столетју, Дела САЗУ XVIII, Љубљана 1973, 109.

²³ Ј. Тадић, *Дубровчани о Јужној Србији у XVI столећу*, Гласник Скопског научног друштва VII—VIII (1930), 167. — Према аутору би се 30-их година јавиле насеобе у Темишвару и Будиму, а 1560—75. у Прокупљу. То не одговара стварном стању. Можда је Ј. Тадића на погрешан закључак навела околност да се дубровачке фирме не помињу у једном попису из 1559, кад је у Новом Пазару забележено 12 фирми, у Скопљу 13, у Софији 25 и у Пловдиву 9.

²⁴ HAD, Sent. cans. CII, 210—0' од 19. XII 1537.

²⁵ HAD, Div. cans. CXXIV, 110' и 138.

²⁶ Исто, 282 од 27. VII 1538.

²⁷ О насеобини вид.: Б. Храбак, *Дубровачка трговачка насеобина у Крушевцу под Турцима до средине XVI столећа*. Научни прилози студентата Филозофског факултета у Београду, Београд 1949, 92—110.

²⁸ HAD, Div. cans. CXXIV, 110'.

му је овај у току шест месеци слао.²⁸ Умро је у Прокупљу, не исплативши дуг.²⁹

Још двојица нишких трговаца отишла су у Прокупље, проширивши пословање. Били су то Петар Радојковић и Џиван Глеђевић. Они су закључили пословну заједницу 29. октобра 1536, те је Џиван преузео заједничку имовину и у Нишу и у Прокупљу.³⁰ Године 1555. њихова главна пословница налазила се у Прокупљу; кад је у лето те године у насеобини умро поп (Франо Летунић), Џиван је од њега примио нешто новца да га испоручи његовој сестри у Конављима.³¹ Новембра 1553. Џиван и Петар Радојковић су поново основали трговачко друштво, у које је Петар унео у роби 1261 а Глеђевић 937 и по дуката, с тим да би Петар био у Дубровнику а Џиван у Прокупљу и Нишу; Радојковић је примио обавезу да восак, коже и друге сировине из Србије шаље у Италију.³² Џиван је од Петра примио тканине у Скопљу, где је такође имао пословницу.³³ Џиван је 1553. узео једног конавског младића на петогодишњу службу.³⁴ Новог дјетића примио је на рад августа следеће године.³⁵ Кад су (октобра 1556) закључили пословање друштва, Радојковић је у Дубровнику имао да намири кредиторе а Глеђевић је исплатио закуп кућа и дућана и у Нишу и у Прокупљу и фамуле.³⁶

Џиван Глеђевић се августа 1557. удружио са Симком Радељићем Глеђевићем, такође трговцем у Нишу и Прокупљу; обојица су у друштву имала само 1000 дуката, а Симко је имао да буде експедитор сировина из Дубровника у Италију.³⁷ Потом се Џиван поново вратио у Ниш, где је пословао (још 1571), углавном са Симком.³⁸ Симко је био Џиванов рођак, па је овом пословном спрегом почело време Глеђевића у Прокупљу и деловања њихових рођачких ортаклука. Од 1571. Симков компањон био је Виценцо Бурђевић Глеђевић; јула 1571. њих двојица су узела у Дубровнику шегрта на петогодишњу службу.³⁹ Августа 1573, пошто је истекао рок раније компаније, њих двојица су продужили пословну заједницу за наредне три године; тада је Симко унео у ортаклук 4018 и по дуката у венецијанским сукнима а Виценцо 1095 и по у истим тканинама; Симко је им-

²⁸ Б. Храбак, *Ниш и његова дубровачка насеобина у XV и XVI веку. Врањски гласник XII-XIII* (1979), 44. — Врло активног дубровачког лекара Мату Паскојева не помињу Ј. Тадић и Р. Јермеић (Прилози за историју здравствене културе старог Дубровника, Београд 1940).

²⁹ HAD, Div. sanc. CXLIII, 185—5'.

³⁰ HAD, Div. sanc. CXLI, 37'.

³¹ HAD, Div. sanc. CXXXVIII, 196'—7.

³² Исто, 197'.

³³ Исто, 187—7' од 15. XI 1553.

³⁴ HAD, Div. sanc. CXXXIX, 140—0' од 27. VIII 1554.

³⁵ HAD, Div. sanc. CXLII, 185—5' (29. X 1556). — Нова Петрова компанија са Иваном Рад. Биљатијем: Div. sanc. CXLV, 23' од 30. V 1559.

³⁶ HAD, Div. sanc. CXLIII, 174—4'.

³⁷ HAD, Proc. not. XXI, 104; Div. not. CXVII, 1; Deb. XC, passim за осам дугова.

³⁸ HAD, Div. not. CXVIII, 129'.

ао водити послове у Дубровнику а Виценцо би у Прокупљу продавао тканине за готов новац или их трампио за робу; Симко је за компанију могао преузети текстила за неограничену своту; код деобе добити Симко је имао извући две трећине.⁴⁰

Шездесетих година уз Глеђевиће бележи се и Илија Влахушић (или Влахов). Августа 1569. примио је једног момка на шестогодишњи рад; овог је држао девет година.⁴¹ Две године иза тога он је означен као лесковачки трговац; тада је био презадужен у завичају, те је њему, једном нишком и једном прокупачком трговцу дата „вера“ да неће бити затварани због дугова кад се појаве у родном граду.⁴² Могућности пласирања робе отерале су и њега у дугове.

Седамдесетих година, кад су се послови Симка Радељића јако увећали, он није прекидао везе са Прокупљем и Нишом, па се означава као трговац из та два града. Јуна 1578. његов компанион Виценцо Бурђевић узео је за друштво два дјетића.⁴³ Компанија са Виценцом трајала је до првих дана 1580; кад су рачуни упоређени, нашло се да је Виценцо дужан Симку велику своту од 8000 дуката.⁴⁴ Значи друштво је морало имати велик обрт послова. Од Симкова два сина старији Иван пословао је такође у Турској, изгледа баш у Прокупљу. Трговачка фирма чији је он био члан задуживала се на велике своте (1598: 8775 дуката и 5 гроша). После две-три деценије рада у Прокупљу и Нишу Симко Радељић је располагао капиталом од око 10.000 дуката и тако ушао у ред дубровачких богаташа. Он је био спретан, али је било и време велико за трговину. Он се у дневном животу није много уздизао од осталих насеобинских трговаца у Турској.

Симкова и Виценцова задужења средином 70-их година била су следећа:

година	број задужења	износ у дукатима	исплата задужења
1573	два задужења	1356,5	Исплата просечно каснила 2 месеца
1574	два задужења	1107,5	Исплата просечно каснила месец и по
1576	једно задужење	371	Исплата обављена месец дана пре.

Већ је речено да је Виценцо остао дужан Симку 8000 дуката. Важно је видети у ком року је свота имала бити компензирана: прве године са 2000 а друге две по 3000, што је још један доказ о великој

⁴⁰ HAD, Div. not. CXXI, 189'—90.

⁴¹ HAD, Div. not. CXVIII, 53 од 2. VIII 1569.

⁴² HAD, Cons. rog. LX, 181 од 1. VIII 1571.

⁴³ HAD, Div. not. CXXI, 85'—6.

⁴⁴ HAD, Div. not. CXXI, 189'—90; Deb. XCII од 9. I 1580.

акумулацији Глеђевића. Педесет дана после закључења послова са Симком Виценцо је склопио нову компанију са Стјепаном Петр. Глеђевићем, кога је Виценцо одмах означио за пуномоћника у Дубровнику, са правом да га задужује на било коју своту. Годину дана касније Виценцо је за трговачко друштво примио на службу од шест година неког дубровачког момка.⁴⁵ Послове према спољном свету обављао је Виценцо. Њихово заједничко задуживање у Дубровнику било је следеће:

година	број задужења	износ у дукатима	исплата задужења
1580	1 задужење	378	Исплата обављена 13 дана по задужењу.
1581	3 задужења	707,5	Исплата каснила по 3 месеца.
1582	4 — „ —	1642	„ „ 3 „
1584	3 — „ —	725	„ „ 3 „
1585	1 задужење	425	Исплата обављена одмах
1586	1 — „ —	390	„ „ на време,
1587	1 — „ —	410	Исплата каснила 4 месеца.
1588	4 задужења	1478	„ „ 11 „
1589	2 — „ —	550	Исплата обављена на време.
1593	1 задужење	250	Исплата каснила месец дана.

Други компањон Стјепан Глеђевић задуживао се и сам, одвојено — 1582. г. на 1000 дуката. Већ околност да задужења ниму могла начинити никакву развојну линију успона говори да преузимани кредити нису били претежнији део обртног капитала него допунске своте. Поред компаније Виценцо — Стјепан, од 1588. до 1594. пословало је и ново друштво које су ова двојица закључила са прокупачким трговцем Николом Петровим. Те своје прве две године рада нова ортачка заједница се у Дубровнику задужила на 841 дуката и 30 гроша; исплата је стигла три месеца пре рока.⁴⁶ Изгледа да је наредних година Никола отишао да послује и у Софији.⁴⁷ Компањони су показивали велики степен међусобног поверења, те је Стјепан (првих дана 1589) овластио Виценца да му нађе жену или девојку, било коју и да с њом закључи брачни уговор у његово име; главно је било само да не поставља било какав услов.⁴⁸ Посао као посао!

⁴⁵ HAD, Div. canc. CLXVIII, 75 (17. VIII 1581); Div. not. CXXI, 189'—90 (1580.) — HAD, Div. canc. CLXVIII, 75 од 17. VIII 1581. Узета су још два момка на по пет година службе: Div. canc. CLXXVII, 117 at и Div. not. CXXII, 104 од 3. VII 1582. — Виценцово овлашћење Симку: Proc. not. XXIII, 235' од 14. VIII 1573.

⁴⁶ HAD, Deb. XCIV, 101'.

⁴⁷ HAD, Div. not. CXXVII, 126'—7.

⁴⁸ HAD, Proc. not. XXVIII, 40' од 10. I 1589.

Деведесетих година Виценцо је уживао углед и у завичајном граду. Године 1593. именован је да прикупи добра која су у Прокупљу остала после смрти Стјепана Влахушиног и која нису била мала.⁴⁹ Октобра 1599. кад се задуживао један прокупачки трговац, дубровачки веровник је поставио услов да јемац буде Виценцо.⁵⁰ Виценцо је дочекао да види и свог сина Бурџу као знатнијег трговца. Нову генерацију Глеђевића (четири у другој половини XVI века) представљали су овај Бурџу Виценцов и Симков син Иван.

Од 1574. нишки трговци у већем броју прелазе у Прокупље.⁵¹ Осамдесетих година у Прокупљу су деловала и друга пословна удружења. Стјепан Петров пословао је са братом Симком Петровим, давши му помоћ да га може задужити и управљати свим очевим добрима; сведок тог овлашћења у Прокупљу (маја 1584.) био је Никола Павлов. Компанија Виценца и Стјепана Глеђевића препродавала је у Прокупљу тканине компанији нижег пословног ранга коју су водили Илија Влахушић и Лука Јакобовић; они су се маја 1581. обавезали првој двојници на 86.000 акчи за вишебојна сукна;⁵² том приликом потписали су се као сведоци неки Дубровчани који су живели тада у Прокупљу: дон Виценцо Радов, Виценцо Марковић, Никола Павловић и Михо Маринов.⁵³ Илија Влахушић је био родом из Пољца и умро је у лето 1581. године.⁵⁴ У пролеће 1586. умро је у Прокупљу и трговац Андрија Јучић.⁵⁵

Дубровчани из Прокупља су почетком 80-их година поред кожа и воска свога рејона куповали и слали у Венецију и коже нишке и видинске околине. На путу за Венецију галеон којим је управљао Никола Михов (звани Миш) претрпео је бродолом; ту је страдало 2330 кордована и 1740 монтолина Виценца Глеђевића у 17 бала; од те количине 1780 кордована било је из Видина, купљених од турских кожара у Нишу (по 17 акчи комад) и 440 обојених нишких кордована (по 15 и по акчи комад), док су за 110 белих кордована нишки табаци добили по 20 акчи; код монтолина је изванредан број кожа био ружичасте боје, по обичају Видина, које су такође купљене код турских кожара Ниша по осам и по акчи комад. Све те коже купљене у Нишу стајале су 53.070 акчи; остали трошкови по спашавања бродоломне имовине износили су даљих 5815 акчи.⁵⁶

⁴⁹ HAD, Div. not. CXXVI, 211'.

⁵⁰ HAD, Deb. XCV, 117—7'.

⁵¹ Б. Храбак, Ниш, 51.

⁵² HAD, Proc. sanc. IV, 42' од 9. VII 1584.

⁵³ HAD, Div. sanc. CLXIX, 79' од 21. VI 1582.

⁵⁴ HAD, Test. not. III, 134' и 135' од 14. VIII и 10. X 1581.

⁵⁵ HAD, Tut. not. IV, 40 и 177', од 19. V 1586. и 2. VI 1594.

⁵⁶ HAD, Div. sanc. CLXIX, 100—0' и 6 at од 6. VII 1582. и 29. XII 1581. — Виценцо је 1599—1601. пословао у друштву са Бурџом Мартиновићем (Div. not. CXXX, 38' од 23. I 1601).

Иван С. Глебевих наставио је 90-их година активно задуживање за робне кредите. То је у годинама 1596—99. постизао преко два заступника у Дубровнику. Скала његових задужења изгледала је овако:

година	задужење у дукатима	исплата задужења
1596	3218	Исплата је стизала на време.
1597	200	„ каснила 7 месеци.
1598	8775	„ је дошла по три и по месеца пре рока.
1599	1200	(без података)

Син богатог оца, иако је наслеђе делио са братом Франом, ипак је одмах са толико капитала могао започети трговину великог стила. Просечно задужење од 3350 дуката годишње представљало је за оно време високу своту, не узимајући у обзир околност да је Иван са очевином могао пословати, тј. куповати тканине у Дубровнику и за готов новац. Иван Глебевих пословао је 1596. у Барлети а 1598. и у Манфредонији, као комерцијални друг крупног трговца Антонија Салија; у тим апулијским градовима служио је и као правни заступник својих земљака.⁵⁷ Други Глебевих је такође био крупан привредник; код њега су се посланици 1606. задужили на 100 цекина.⁵⁸ И он је због богатства морао бити добро познат владајућим круговима у Дубровнику.

Осамдесетих и деведесетих година дубровачких трговаца у Прокупљу било је све више. Појављују се дотад непозната имена, ребе са атрибуцијом „mercator“ а чешће само „из Прокупља“, који су тек имали да постану у пуном смислу самостални пословни људи. Прави трговци су били Петар Михочевић и Буро Мартиновић; септембра 1599. Петар је за себе и ортака узео у службу једног момка из дубровачког села Топола.⁵⁹ Децембра 1599. Петар се одвојио из имовине заједнице са браћом; један од ових остао је за земљи кмет, док је Никола, други брат, такође отишао да у турској држави окуша срећу (једног Николу Михајлова узео је на службу као дјетића од 1581. један прокупачки трговац). Породична заједница добара и подела прихода и оних стечених у Турској били су правило за све оне дубровачке трговце по султановој царевини који су потицали са дубровачког села; кад би се такав трговац „еманциповоа“, одрицао би се права на земљу а своју трговачку добит уживао је сам. Последње деценије столећа у Прокупљу је пословао и Руско Антунов. Пошто је начинио права своја задужења у Дубровнику 1594, 1595. и 1596, узимао је нове дјетиће. Њихово улажење у трговање показивало је раст послова њихових принципала; један од тих момака је и умро

⁵⁷ HAD, Proc. canc. VII, 195—5'; VIII, 26—6'; Div. not. CXXXII, 21—1', 175'—6.

⁵⁸ HAD, Cons. rog. LXXX, 239'.

⁵⁹ HAD, Div. not. CXXIX, 144 и 149'.

на служби.⁶⁰ Руско се оженио удовицом илије Влахушића, која се (последњих дана 1595) спорила са Бошком Тонковим из Гружа, који је служио њеног првог мужа.⁶¹ Пословно сличан био је Лука Антунов, који је узео у службу једног младог Конављанина.⁶² Фебруара 1597. основали су двогодишње пословно удружење Виценцо Глебевић, Стјепан П. Глебевић и Иван Мартиновић; први је унео 2000, други 1640 а трећи своју радну снагу док је добит дељена на равне делове⁶³. Године 1594. забележени су као трговци у Прокупљу и два Ивановића, Марко и Виценцо; њих двојицу поставили су за пуномоћнике стараоци заоставштине добара покојног Мата Павлова и покојног Петра Радовога, кожара, који су умрли у Турској, како би сакупили њихов иметак.⁶⁴ Умрли кожари су свакако такође били чланови прокупачке насеобине, јер је много разлога говорило да се сакупљачи заоставштине бирају из места умрлих; из Прокупља ће бити и кожар Радо Иванов, пошто се он као трећи старалац заоставштине јавља поред два племића из Дубровника.

Пословање Дубровчана у Прокупљу у првој десетини XVIII века била су на дотадашњем пословном нивоу. Глебевићи се, чак, у првој декади столећа појављују у скромнијем издању. Марта 1605. Виценцо Б. Глебевић и Петар Михов закључили су пословање у Прокупљу.⁶⁵ Стјепан Петр. Глебевић и Марко Андријић, ортаци, узели су на рок од шест година једног младића.⁶⁶ Виценцо Иванов примио је на име мираза своје жене Нике само 150 дуката, док је његов роџак Буро Иванов, који се оженио удовицом једног кројача, 800 дуката.⁶⁷ Буро Ив. Глебевић је (септембра 1606) позајмио у Дубровнику сто угарских (аустријских) дуката, што је на време исплатио Никола Петров.⁶⁸ Пуномоћник Виценца Иванова и његове жене Нике био је на дубровачком суду познати трговац — експедитор Раде Сладојевић,⁶⁹ године 1607. и сам трговац у Прокупљу.⁷⁰ Раде је (маја 1609) узео за Виценца Ивановог једног дубровачког дечака за фамула.⁷¹ Нова имена у насеобини била су: Павле Доминков (који је за свог пуномоћника поставио Стјепана Петр. Глебевића,⁷² Петар Михов из раније деценије (који је за свог правозаступника имено-

⁶⁰ HAD, Div. not. CXXVII, 138, 27' и 138.

⁶¹ HAD, Sent. canc. CLX, 267 од 29. XII 1595.

⁶² HAD, Div. not. CXXVII, 134.

⁶³ HAD, Div. not. CXXVIII, 162 од 13. II 1597.

⁶⁴ HAD, Proc. not. XXXI, 106—0' од 17. X 1594.

⁶⁵ HAD, Div. not. CXXXI, 79'—80 од 1. III 1605.

⁶⁶ Исто, 285 од 14. I 1607.

⁶⁷ HAD, Liber dotium XV, 153 (2. VI 1607), 171 (5. XII 1611).

⁶⁸ HAD, Cons. rog. LXXX, 239.

⁶⁹ HAD, Sent. canc. CLXXV, 11, 11 (20. IX 1609); Proc. canc. XXII, 2 од 4. V 1607.

⁷⁰ HAD, Proc. not. XII, 182—2'; XI, 236'.

⁷¹ HAD, Div. not. CXXXIII, 476 од 22. V 1609.

⁷² HAD, Proc. canc. XXXII, 261 од 30. V 1602. — Шест дана раније примио је на рад једног шегрта (Div. not. CXXX, 116).

вао Раду Сладојевића и био је ортак Виценца Глебевића,⁷³ Буро Ивановић, такође из претходног десетлећа (коме је такође Сладојевић био пуномоћник у граду под Србем),⁷⁴ Бошко Николић,⁷⁵ Никола Стјепановић и син му Марко⁷⁶ и Виценцо Франов Фрателини.⁷⁷

Прокупље је 1610. године имало 1500 огњишта, 12 дубровачка дома.⁷⁸ У то доба још нису у Прокупљу забележени и трговци из редова католичких Босанаца; они ће и ту у наредним деценијама почети да смењују Дубровчане.⁷⁹ У самој чаршији настале су промене у смислу да су продавани дућани како муслиманима тако и Латинима, тј. Дубровчанима. Године 1006. од Хицре (1597—8) продат је неки виноград Дубровчанину Петру. У Лесковцу, који се налазио у пословној мрежи прокупачких Дубровчана, пред кадијом Емиром Стагенат Ахмет Челебија, син Мустафе Челебије, продао је (1600—1) догању Радославу Николином за 1850 акчи у готову. Чаршија у Прокупљу је тада још одолевала налету Латина, али је било купопродаје међу самим муслиманима. Тако, Меми Шах и брат му Хасан Челебија, синови хаџи Хасана, пред кадијом Хасаном продали су дућан који им је од оца остао на Новом месту код мечета и вакуфа суседу хаџи Первишу (други је сусед био хаџи-Пириџа) за 2440 акчи; средином столећа и тај ће дућан припасти Дубровчанима.⁸⁰

Односи између дубровачких супружника у неким случајевима нису били узорни. Жена Марка Андријашевића, примерице, набацала је секвестар на новац и ствари свога супруга који су се налазили у Дубровнику.⁸¹ Можда је на несугласице утицао и одвојен живот, практикован у неким случајевима као и злоупотреба са новцем који би жене доносиле миразом.

⁷³ HAD, Proc. not. XII, 127 од 15. II 1605; Div not. CXXXIII, 72 од 10. X 1609.

⁷⁴ HAD, Proc. not. XII, 127—7' од 17. III 1605.

⁷⁵ HAD, Div. not. CXXXIII, 67 од 12. IX 1609.

⁷⁶ Исто, 48 од 22. V 1609.

⁷⁷ HAD, Proc. sanc. XVII, 236' од 13. XI 1608. — Његов пуномоћник био је овлашћен да му купи непокретних добара у Требињу

⁷⁸ Извјештај барског надбискупа Marina Bizzia о својем путовању год. 1610. по Арбанашкој и старој Србији, Старине ЈАЗУ ХХ, Загреб 1888, 124; К. Н. Костић, Граба, Споменика СКА LXVI, 162.

⁷⁹ В. Винавер, *Дубровник и Турска у XVIII веку*, Београд, 1960, 66.

⁸⁰ HAD, Div. for. LXXXIV, 83, 81'—2 и 82—2'. — Сведоци купопродаје у Лесковцу били су: Хасан ефендија Синтип, Ахмет Челебија и Мехмед Челебија син Хасаном. У Прокупљу то су били: Џафер јаничар, Алишах Цатиб (писар), Ахмед чауш, Хасан Сулејман, трговац Шабан и Ахмед Челебија.

⁸¹ HAD, Div. for. XXXVI, 197 од 7. XI 1619.

II

II. Послови дубровачких трговаца у Прокупљу 1610—1690.

Од друге деценије XVII века знатно се увећао број докумената о пословању Дубровчана у Прокупљу. Та околност само говори да су послови и потреба њиховог регистровања увећани. То повећање пословне акције нарочито је било повезано са извозом вуне, при чему се Прокупље развијало као главно тржиште, мада вуна није била непосредно из његове околине, нити се из те вароши транспортовала на море. Ипак, друге декаде столећа још велику улогу има извоз кожа преко Прокупља. Ни коже нису биле из Топлице, него са стране — бивоље из Бугарске а говеђе из крајева северније од Прокупља, према Дунаву. Између 1604. и 1614. у Прокупљу је седео неки Иван који је за Дубровчане у Београду и Дубровнику прихватао коже у Прокупљу или у караванској станици Гргуре, те их је отпављао у град св. Влаха. Новац који му је даван обично се односио само на транзитне трошкове, за које је понекад слао свог момка у Београд; у једној испоруци из 1604. бивоље коже су приспеле из Трнова (Бугарска), док су говеђе коже и восак били из Србије; Иван је цену преноса плаћао не само у Гргурима него и у Новом Пазару, великом средишту превозника из Србије. Партија сировина у транзиту стајала је до 130 дуката, ређе више.¹

Повећана улога Прокупља у дубровачким трговачким трансакцијама боље се може пратити по броју пуномоћства, јер она указују на пословне акције. Године 1610. Стјепан Петр. Глебевић из Дубровника поставио је Марка Ст. Глебевића из Прокупља у вези с радом Марка Андријашевића. Слично је поступио Виценцо Ив. Глебевић из Прокупља да би окончао послове с неким Павлом Старим, за што је предвиђен и излазак на дубровачки суд.² Наредне године Бошко Николић је прокурором у Прокупљу именовано Раду Сладојевића да га задужује до вредности од 1000 дуката, колико је добио и од Бошка Грљеновића на име мираза за жену Аницу, кћер Грљеновића; четири године затим он је овластио Сладојевића да уреди документе за 1000 дуката, што је примио од Грљеновићевог сина Борете. Борета је такође живео у Прокупљу, те је за свог заступника у Дубровнику одредио Петра Михочевића, с правом да га задужује до 1000 дуката; Борета је претходно означио и свог оца као власног да за њега прима робне кредите; као сведоци при састављању ових четири пуномоћства начињених у Прокупљу потписали су се: Марко Стјепановић, Буро Ивановић (дваред), Марин Андријашевић (четири пута), још један Марко Стјепановић кога је као неписменог потписао Антун Мартиновић, Марко Ст. Глебевић, Иван Бутков (дваред), капелан

¹ Div. for. XII, 405'—7' од 11. XII 1614, Виценцо Граси Муху Соркочевућу.

² HAD, Proc. canc. XIX, 252, 291.

Деметрије Палићи (двапут), Виценцо Ивановић и Буро Гаровић (?).³ То су били најокретнији прегоаоци дубровачке трговине у Прокупљу на почетку друге десетине XVII века. Године 1612. Виценцо Ивановић је поново одредио за свог правног заменика у завичајном граду Луја Хамзу, али само да га задужује, док је Виценцо Петр. Фрателино у име своје и свога брата одредио пуномоћника да им сакупи у граду под Срђем новац и другу имовину. Сведочили су у засебни Петар Михочевић, Буро Ивановић, Бурета Грљеновић и Марко Глебевић.⁴ Годину дана касније Буро Бошков Гросновић опуномоћио је оца да утера оно што му је припадало, а Марко Андријашевић Раду Сладојевића да га задужи на 20 труба енглеских каризеја (740 дуката) с роком отплате од три године; сведочили су из Прокупља Виценцо Ивановић, Марин Ст. Грљеновић, Буро Гросновић и Буро Николић.⁵ Године 1614. један дубровачки трговац из Трелче који је боравио у Дубровнику поставио је за правозаступника у Прокупљу у сакупљању његових добара и посебно за новац од Петра бискупа Ђипроваца. Буро Ивановић овластио је једног дубровачког берберина да за њега прима робне кредите до своте од 300 талира и то код Раде Сладојевића.⁶ Виценцо Ивановић Љубишић је једног другог дубровачког бријача опуномоћио да сакупи његов новац и друге ефикативне.⁷ Августа исте године огласила су се у Прокупљу и браћа Натал (Божо) и Буро Николе Мили, постављајући за свог правног заменика у Дубровнику Раду Сладојевића код узимања кредита али само до износа од 540 дуката и то само од одређених зајмодаваца; том приликом су у Прокупљу сведочили Буро Ивановић и месни каноник Пјетр Масарек.⁸ Био је то врло скроман почетак једне од касније најјачих трговачких фирми у главном месту Топлице. Породица Мили је једном другом граном пре 42 године пословала у Скопљу, где је Франо Мар. Мили обавио обрачун са оставштином

³ HAD, Proc. sanc. XI, 16—7, 39—40, 39—9'; XIX, 293'—4. — Буро Ивановић је и сам 18. јуна 1615. именован за правног заступника Ивана Рускова, који је тада боравио у Дубровнику да га обавезе за неких 360 дуката; сведоци у Прокупљу су били: Марко Андријашевић, Бурета Грљеновић и Анђун Мартиновић.

⁴ HAD, Proc. not. XXI, 183—3' и 140'—41.

⁵ HAD, Proc. sanc. XXII, 145—45' и 62'—3.

⁶ HAD, Proc. sanc. XXIV, 12'—3; Proc. not. XXXIV, 72'; Proc. sanc. XXIII, 152' од 1. X 1614; Б. Храбак, *Дубровчани у рударству и увозно-извозној трговини Косова 1455—1700*, *Врањски гласник XVII* (1984), 37.

⁷ HAD, Proc. not. XXXIV, 100.

⁸ Исто, 87' од 27. I 1618. — Радо Сладојевић је пословао исадубровачким трговцима из бугарских вароши; године 1612. заједно са Влахом Кавалантијем закључио је више уговора који су се односили на осигурање транспорта сировина из софијског и пловидивског краја (коже); први од тих уговора закључен је 22. августа 1612. од стране Андра Цвјетковића за превоз 650 бивољих и 200 волујских кожа. (И. Сакзов, *Трговита на Блгари с Анкона*, 33).

једног дубровачког трговца умрлог у Скопљу.⁹ Франа, жена неког Буре, трговца из Прокупља поставила је једног берберина 1619. да сакупи наслеђе неког њеног робака.¹⁰

Ближи овој групи аката су документи који се односе на регулisaње ненаплаћених потраживања, обично дугове преко пуномоћника у Дубровнику. На пример, Бошко Николић дао је из Дубровника налог Николи Стјепановићу у Прокупљу да 2000 акчи плати Виценцу Ивановићу; испоставило се да исплата није извршена, те се Бошко у Дубровнику (априла 1613) обавезао да износ уплати у року од три месеца.¹¹ Облигацију Стјепана Глеђевића, написану у Прокупљу (уз сведочење Марка Андријашевића, Виценца Ивановића, Буре Николића и Бурка Ивановића) озваничио је Радо Сладојевић као ненаплаћену; дужник је потом дао изјаву да ће дуг намирити за шест месеци,¹² како не би уследила суспензија његовог пословања у Дубровнику. Истога дана, 12. марта 1615, Марко Андријашевић се у Дубровнику обавезао на 1039 дуката са исплатним роком од три године (што није постигао) а од Антуна Март. Глеђевића примио је 250 дуката да их са каматом врати за три и по године; истога дана и код истога Глеђевића задужио се и Буро Ивановић из Прокупља на 242 дуката.¹³ Принципали из Прокупља које је правно заступао Сладојевић у Дубровнику и пословали су са овим; Виценцо Иванов је новембра 1612. с њим окончао заједничке послове.¹⁴ Децембра наредне године завршила је рад једна већа компанија коју су с једне стране сачињавали Радо Сладојевић и Петар Мар. Бјелокосић а с друге Петар Михов Бјелокосић.¹⁵

И у другом десетлећу узимани су дјетићи као физичка и пословна снага компанијских трговаца. Кројач Виценцо Ивановић је двојицу младића примио на посао 1610. а једног две године касније.¹⁶ Стричевићи Петар Михов и Петар Маринов Бјелокосић узели су по једног фамуча 1611. и 1617. године.¹⁷

Друге деценије XVII столећа у Прокупљу је умро Петар Михочевић, о чијем иметку имао је да се брине Радо Сладојевић; у лондонском сукну имао је уложених 1500 дуката, поред куће у Дубровнику и ефектива у Прокупљу за 1126 шкуда; жена Ника је имала наслеђе од свега 60 дуката, а остало је Петар доделио шураку Џиву; међу извршиоцима завештања, поред незамењивог Сладојевића, налазила су се двојица за које није познато да су били из

⁹ HAD, Div. sanc. CLX, 74 ат од 21. III 1576. — Франко као пуномоћник брата Ивана у вези с тестаментом: Div. not. CXXI, 157' од 2. V 1569).

¹⁰ HAD, Proc. sanc. XXVII, 130'.

¹¹ HAD, Div. for. XXVI, 167—7' од 16. IV 1613.

¹² HAD, Div. for. XXVII, 222'—3.

¹³ HAD, Deb. XCVI, 153 (12. III 1615).

¹⁴ HAD, Div. not. CXXXIII, 221 од 17. XI 1612.

¹⁵ HAD, Div. not. CXXXIV, 4'—5 од 10. XII 1613.

¹⁶ HAD, Div. not. CXXXIII, 93 и 111; Div. for. XXV, 37. Момци су увек узимани на по шест година и са финалном наградом према матрикули заната.

¹⁷ HAD, Div. not. CXXXIII, 147 и CXXXIV, 147.

Прокупља.¹⁸ Првих дана 1611. изабрани су тјтори ћерке Николе Павлова, трговца из Прокупља.¹⁹

Продаја кућа, некад и винограда од тада је била стално на дневном реду насељеника. Имовна питања наша су места и међу супружницима, Марком и Павлом Андријашевић, као што је већ наговештено; Павлин први муж продао је Марку Стјепановом неку имовину, од којих је новац, заједно са кућом, дућаном и виноградом примио Марко женидбом са Павлом; она је тражила да се јасно региструје у дубровачком суду.²⁰ Исти Андријашевић примио је неку кућу са радњом Петра Бјелокосића, након чега су се он, Буро Грљеновић, Марко Стјепановић и Иван Николић јавили турском суду да се поништи купопродаја, јер да на њу Бјелокосић није имао права. Дубровачка влада тражила је од дубровачких трговаца у Прокупљу да не узнемиравају Андријашевића и да не истерују правичу пред кадијом, јер такви поступци нису у дубровачком интересу.²¹

Женин мирас је такође био значајан саставни део увећања пословања и места у животу насеобине. Франка, кћи кројача Виценца Лукшића а у првом браку удата за кројача Виценца Ник. Мили, донела је 800 дуката свом другом мужу Бури Ивановићу.²² Удовице су биле боље мирацике од девојака и зато су се оне лако удавале по други пут.

Док су тканине (најпре више вунене него свилене а потом код турских потрошача обрнуто) и у другој декади XVII века биле главни увозни артикал, вуна већ почиње да замењује коже на првом месту извозних сировина. Преко Сладојевића је 1612. Бошко Николин отправио у Венецију 28 врећа fine вуне, а две године касније истим каналом и у истом правцу у четири наврата извезао је 140 цакова, који су просечно вредели по 17 дуката врећа.²³ Буро Ивановић је исте 1614. експедирао 49 врећа fine вуне по истој цени у Анкону.²⁴ Коже, и то волујске, заузимају друго место на извозној листи прокупачке пијаце. Божо Николин је преко Сладојевића извезао у Анкону 300 волујских кожа у 28 бала.²⁵ Говеће коже нису ишле у Венецију, него само обрађени кондовани и монтонине. Вуна је најпре чешће слата у Венецију, него у Анкону, главни трг за балканске коже, првенствено говеће и бивоље.

Преписка са Прокупљем није била ретка ни у другим стварима. Фебруара 1619. дубровачка влада писала је својим трговцима у Топлици у вези с плаћањем курира Дамјана који је у Цариграду извр-

¹⁸ HAD, Test. not. LIV, 226'—8 од 5. II 1613.

¹⁹ HAD, Tut. not. V, 149 од 10. I 1611.

²⁰ HAD, Mob. LXI, 258'—9 од 13. XI 1619.

²¹ HAD, Lett. Lev. XLIII, 171' од 16. X 1619.

²² HAD, Libri dotium XV, 171 од 5. XII 1611.

²³ HAD, Noli et sic. L 37'; LI, 49'—50, 64', 67—7', 87.

²⁴ HAD, Noli et sic. LXI, од 4. X 1614, осам осигурача на 750 дуката.

²⁵ HAD, Noli et sic. L, 22'—3 од 27. VIII 1612, седам осигурача на 700 дуката.

шио пуну наплату; део попутнине у име владе обезбедила је „колону“ у Прокупљу, због чега је влада похвалила поданике у Прокупљу.²⁶ Влада је некад наметала секвестар над имовином дужника. То је, према њеном налогу, обављено (20. марта 1616. кад је заплењено 23 топова тканина Антуну Глеђевићу, уз нешто солунског сукна и црвених млетачких тканина и зелене каризеје, што је било у рукама кожухара Ивана Николића; секвестар је наметнут за интерес крзнара Буре Паскојевића, а спровео га је прокупачки капелан Пјетр Богдани уз Бурџу Николића, Бурџу Ивановића, Бурџу Николића и Бурете Грљеновића.²⁷ Некад су и приватна писма службено регистрована у Дубровнику, на пример, ћирилично писмо Виценца Ивановића Сладојевићу.²⁸

Прокупље је већ од друге деценије XVII века имало значајну улогу у одржавању пословних веза са неким насеобинама у Бугарској, а сталан контакт одржаван је и са великом колонијом у Београду. Виценцо Ивановић био је (августа 1615) кредитор пловдивског трговца Миха Бановића за 1000 дуката; кад овај није одговорио обавези, задужница је регистрована у текућим књигама дубровачке општине, да послужи као доказно средство за кривично гоњење дужника.²⁹ Виценцо Ивановић био је овлашћен од трепчанског трговца Лоренца Петр. Голиевог да као његов пуномоћник наплати његова потраживања и од Петра, бискупа у бугарском рударском месту Ђипровцу.³⁰ Петар Виц. Грљени био је (маја 1607) кредитор Николе Иванова такође из Ђипровца, али за мању своту од 2000 акчи.³¹ Неки прокупачки трговци имали су потраживања и у Београду, чији су трговци почели да извозе сировине са прокупачке пијаце. Кад се ефекти нису могли наплатити, дубровачка влада је писала београдским трговцима да поступе по молби Матка Буткова из Прокупља, који је интервенисао за свог брата Марина, који је имао вредности код неких Београђана.³²

Живот и послови у прокупачкој насеобини Дубровчана били су слични само интензивнији 20-их година XVII века. Именовање пуномоћника било је и даље на дневном реду. Године 1620. Марко Андријашевић овластио је Марка Ст. Глеђевића да за њега води парницу са Петром Бјелокосићем око неких тканина и због неке куће са дућаном у Прокупљу; сведоци пуномоћи били су капелан Никола Лонго, Јаков Лупов, Лука Виц. Лукшић и Буро Грљеновић. Иван Николић поставио је истога Глеђевића у вези са секвестром стављеним на његову робу; сведоци су били: капелан Лонго, Марко Андријашевић и Буро Грљеновић.³³ Буро Грљеновић је овластио свог

²⁶ HAD, Lett. Lev. XLIII, 155 од 9. II 1619.

²⁷ HAD, Div. for. XXXII, 125' од 13. IV 1616.

²⁸ HAD, Div. not. CXXXIII, 165' од 13. VIII 1611.

²⁹ HAD, Div. not. CXXXIV, 114' од 19. IV 1616.

³⁰ HAD, Proc. canc. XXIII, 152' (1. X 1614); XXIV, 12'—3 (14. III 1615).

³¹ HAD, Div. for. XIX, 230 од 4. IV 1609.

³² HAD, Lett. Lev. XLIII, 108'—9 од 29. VIII 1618.

³³ HAD, Proc. canc. XXVIII, 26 (26. X 1629), 26'.

заступника у Дубровнику да га задужује до износа од 2000 дуката.³⁴ Наредне године Марин Ст. Глебевић ставио је у задатак свом правозаступнику у завичајном граду да за њега води спорове, захтева секвестре и слично; писању пуномоћи присуствовали су капелан Лонго и Винченцо Ивановић.³⁵ Године 1624. Антун Ивановић је омогућио да га Петар Мар. Бјекосић обавезује до своте од 800 дуката; то су својим потписом потврдили Никола Андријашевић и Иван Стјепановић.³⁶ Две године потом Буро и Маго Ивановић одредили су Виценца Ив. Љубишића да на дубровачком суду води парницу са Стјепаном Михајловићем који се бесправно уселио у Љубишићеву кућу.³⁷ За свој спор са тројицом дубровачких трговаца, међу којима је био најважнији Виценцо Љубишић, Виценцо Иванов је овластио једног житеља Дубровника; правној радњи су сведочили Стјепан Водопић, Марко Глебевић, Никола Златоносовић и софијски трговац Виценцо Андр. Ловчалија.³⁸

Двадесетих година се инсолвентност Прокупчана према дубровачким веровницима већ јасно показала. Обвезнице су састављене и у самом Прокупљу, пошто би их оверили сведоци. На једној, 8. новембра 1621. Иван Ник. Лупов обавезао се Виценцу Ив. Љубишићу на 217.106 акчи а то су верификовали капелан Лонго, Марко Андријашевић и Марко Глебевић. Истоме кредитору су се октобра 1617 обавезали Иван Николић и Петар Стјепановић на 50.657 акчи што су од Љубишића примили у роби, вино и новцу; сведочили су капелан Пјетр Масарек, Буро Ивановић, Иван Николић и Иван Андријашевић. Облигација није наплаћена те је са закашњењем озваничена. Поред тога, њих двојица примили су од Јакова Луповог из Београда 1200 акчи и за њих су иставили меницу на Љубишића у Дубровнику; то су потврдили Лукша Стјепановић и Марин Изасту (?); наплата у другом случају каснила је још више.³⁹ Слично је било са ненаплаћеним облигацијама Виценца Ивановића на 3560 акча Бошкку Ник. Мили, при чему су сведоци били Марко Глебевић и Никола Лупов.⁴⁰ Буро Грљеновић и Михо Буров умрли су а да нису доминиканском самостану у Дубровнику намирили дуговање меницом; адвокат манастира тужио је стараоце заоставштине, захтевајући 260 дуката.⁴¹ Понекад је именован за пуномоћника послован човек у граду св. Влаха да утера вересију у Прокупљу; то је (1628) учинила и Ника, жена Виценца Љубишића.⁴² Појава задуживања у насеобини као и давање кредита неким бугарским трговцима показује да је Про-

³⁴ HAD, Proc. not. XXXIV, 154 од 12. XII 1620.

³⁵ HAD, Proc. not. XXVIII, 212 од 5. X 16121.

³⁶ HAD, Proc. canc. XXX, 158—8' од 29. II 1624.

³⁷ HAD, Proc. canc. XXXII, 74' од 10. I 1626.

³⁸ Исто, 205—6 од 31. VII 1626.

³⁹ HAD, Div. for. XXXIX, 131 (11. IV 1622); XL, 182—3' (13. I 1623).

⁴⁰ HAD, Div. for. XLI, 285—5' од 13. II 1624.

⁴¹ HAD, Mob. LXVI, 285 од 6. XI 1623.

⁴² HAD, Proc. not. XXXIV, 150'—1 од 23. VI 1628.

купље ојачало и у финансијском погледу и да је, иако у сасвим малим размерама, могло преузети улогу кредитног снабдевача, слично Дубровнику.

Радо Сладојевић је и даље имао врло развијене пословне одnose са прокупачким Дубровчанима. У једној ставци његовог трговачког журнала за 1621. записано је да му Франо Влатковић дугује 300 дуката, а 1623. да је Буро Мили узео на почек 150 дуката.⁴³ Радо Сладојевић је браћу Натала и Буру Мили снабдевао лондонским текстилом; из тих контаката остала је неизмирена једна меница на 277 дуката.⁴⁴ Натал и Никола Мили су стално слали „рикорде“ (налоге) о продаји сточарских сировина и о пријему тканина. Из једног таквог њиховог пословног писма (11. октобра 1621) излази да су му дотурили 131 врећу вуне, што је имао да експидује фирми Пиерици-Дондини у Анкону и да послате биволице — коже још није уновчио; неки Буро, њихов трговачки агент, обилазио је и Венецију и Анкону и радио је по Сладојевићевим упутствима; Мили су претходно послали воска који је упућен у Венецију и Анкону, а Буро је експедовао каризеју и сандуке са свиленим текстилом и другом ситном скупљом робом; за превоз воска до Дубровника крамару Петру дато је 12 дуката.⁴⁵ Обавештење о последњем издатку говорило би о томе да Сладојевић није радио на провизију, него је био као ортак у пословима, кад је морао бити обавештен о књижењу издате своте. Било је закључивања послова без посредства суда и арбитра. Тако је септембра 1628. у Прокупљу окончано трговање Виценца Ив. Љубишића и Виценца Иванова званог Царевић; изјави о пословном поравнању присуствовали су Иван Никшић, Буро Ивановић, Никола Андријашевић, Антун Иванов и један племићки изданак, Лука Анд. Соркочевић.⁴⁶

Суд у Дубровнику имао је посла кад су у питању Прокупчани и око појединости које су имале да послуже за даље вођење радње. Верификација акта писаног (1622) у Прокупљу имао је Бур Мила донети 2160 акча од Виценца Ивановића.⁴⁷ На основу писма Буре Мили од јула 1622. стараоци заоставштине Буре Грљеновића и Михе Буриног (изгледа трговца који је пословао и у Новом Пазару) имала се донети конкретна правна решења.⁴⁸ На сличан начин Радо Сладојевић је тражио да суд установи да је писац неког кирографа (од 15. октобра 1621. у Прокупљу) Натал Бур. Мили, јер је писмо вредело 1000 дуката.⁴⁹ У правно цепидлачење у вези са Дубровчанима у Прокупљу упуштали су се и београдски Дубровчани, који су слали новац на прокупачку пијацу да се уновчи у извозне сировине; за једну такву

⁴³ HAD, Div. for. XLV, 15' од 6. VIII 1626.

⁴⁴ HAD, Mob. LXIX, 30 (21. I 1627); Div. for. XLIX, 173'—5 (24. IV 1626).

⁴⁵ HAD, Div. for. XLV, 165'—8' од 5. XII 1626.

⁴⁶ HAD, Div. for. XLVII, 299—301 од 5. XII 1628.

⁴⁷ HAD, Mob. LXVII, 53' од 12. II 1624.

⁴⁸ HAD, Mob. LXVI, 269' од 24. X 1623.

⁴⁹ HAD, Sent. canc. CXCI, 126 од 21. II 1626.

експедицију 1,263.892 акче ваљало је издејствовати 531 топа каризеја.⁵⁰ На дубровачком суду рашчишћавани су заплетени међусобни рачуни а и међу добрим ортацима би смрт једног од њих изазвала преокрет у пословној игри. Кад је предузеће Стјепана Раосалића дошло принудну управу у виду староца имовине, Антун Ивановић је преко свог заступника Петра Бјекосића тражио од нових управљача 93 дуката; требало је задовољити браћу Стјепана и Раосава Буриће, који су навели да се свота коју су захтевали извлачи из посла око слања 274 волујских кожа; док се спор водио, изненада је умро Раосав, те су тада староци Стјепанових добара од староца Раосавове заоставштине тражили 11.000 акчи, као део у намиривању неке облигације начињене пре више од године и по шана, која раније није помињана.⁵¹

Спор се јавио и међу Глеђевићима, а формално је почео захтевом партнера у компанији коју су водили. Тај компањон који је марта 1626. био већ покојни био је Никола Петров, чији су староци заоставштине тражили новчане накнаде од Антуна Глеђевића који је наследио брата Буру, који је тада такође већ био покојни. Антун је нетачно изнео да је братовљева заоставштина износила свега 448 дуката. Прокупачки сведоци су изјавили да је имовина Бурина била кудикамо већа. Сведочили су: Марко Глеђевић, Виценцо Љубишић, Буру Иванов. Дон Митар Пољош је саслушао Виценца Глеђевића и Виценца Љубишића који су се налазили у месту кад је добио наређење да их саслуша; они су навели да је покојник располагао са кућама и виноградом, имао је новчани полог код банкара Николе, много робе увозне и извозних артикала - вуне, коже, кордована. Божо Мили је њихову процену са 8000 дуката смањио на 5000.⁵² У спору око братовљевог наслеђа парничили су се и Антун и Марко Глеђевићи. Арбитражни компромис је гласио: Марко треба да плати Антуну 2541 дукат и 18 гроша, и то 1181 дуката и 18 гроша одмах а остатак за три и по године; Антун је требало да све куће, двћане и све остало по инвентару преда Марку (што беше и Анице, Бурине супруге), па и оно што је у међувремену продато Ивану Николином; Марко је морао пожурити могућност Антуну да прегледа покојникове пословне књиге; од многобројних позајмица које је Буру на Истоку начинио, дуг Ивана Николиног од 8.000 акчи је требало припасти Антуну а све остало Марку; добитак од 1225 дуката за 165 бивољих кожа послатих у Барлету преко Мотеа Роси (1622-23) имали да деле попола; Марку је имала да припадне покојникова стока — коњи и кобиле, камиле и друга марва; сва имовина у Прокупљу имала је прећи Марку изузев башта које је Антун држао изван компаније.⁵³

⁵⁰ HAD, Div. for. XLV, 237'—46 од 28. I 1627.

⁵¹ HAD, Mob. LXIII, 243, 244, 253', 254, 254' из 1623. године.

⁵² HAD, Int. canc. XXVI, 143'—4' од 10. III 1626.

⁵³ HAD, Div. canc. CCIII, 155—6' од 25. V 1626. — Антун је често коже и друге производе извозио преко мора, те се осигуравао (Noli et sicurtà LI, 62, 66', 87, 119).

Спор између Антуна и Марка Глеђевића годинама је потресао насеобину, па су се и дубровачки поклисари, по владином налогу, морали умешати у расправу за време свог боравка у месту. На скупу „колоне“, пред поклисарима Антун Глеђевић је протествовао Андрији Бономелију, пословном заступнику Марка Глеђевића. Антун је донео пословне књиге и писма Бурина, из којих се видело да је Бономели обуставио да алиментира новчану масу компаније Глеђевића; писма у том смислу носили су потпис Марка Глеђевића и Буре Ивановога. Месец дана касније Бономели је у Дубровнику показао и писмо Марка Глеђевића од 25. јула 1625, писано у Прокупљу, којим је одрицао да је продао неку кућу и лојзе у Прокупљу и поновио изјаву дату пред трговцима у Прокупљу да ће Антуну предати кућу и виноград; на том писму су се као сведоци потписали Буро Ивановић, Виценцо Ивановић и Иван Николић. Дан после те изјаве опет се сакупио скуп прокупачке „колоне“, те је направио извод из заједничког пословања браће Глеђевића, коју су усмену анализу као сведоци потписали Буро Ивановић, Виценцо Ивановић и Иван Ник. Лупов. Марко Глеђевић је преко Бономелија поднео списак дужника као свој пословни салдо. У том попису од 35 ставака налазиле су се вересије од 72 до 1800 акчи. Позајмљивачи су били разни Турци, хришћани и Дубровчани из места — Јахја Челеби, Мехмед Челеби од Космача, Зери-баша од Белих Цркава (Куршумлије), Ахмед спахија од Белих Цркава, хаџи-Первиш, Хадор спахија од Гојновца, Хаџија од Белих Цркава (1076 акчи), Ризван Папуча (1880 акчи), Мехмед Челеби јаничар (885), Хасан бег од Буровца, Али спахија Лоје, Хусеин момак Мехмед Челебије од Топанца, Ахмед Челеби од Губетине (970), Дурмиш-баша од Крајковца (978), Хусеин са Брода, Хаџи Кодин, бегов хџаја, пашин син, Фериз-бег (970), Раја овчар Кара-Челебија, Стојан овчар Кара Челебије, Боја од Ташкода, Борђе Попалић (1062), поп од Плочника, Милија од Рошина (дваред), Нестор од Сепарваца (двапут), Угрин од Беле Воде, Стерја од Горње Трнавe, Радуле крамар, Матија Бурин свилар, Цветко дрндар и Маре Бекина (795 акчи). Свота свих дужника износила је 15.800 акчи а дата је многим лицима изван прокупачке чаршије.⁵⁴ Највећи део тих позајмица нису биле вересије на потрошну робу него новац дат за набавку сировина, у првом реду вуне.

Свађе и неслога владале су насеобином на изразит начин 20-их год., на почетку циклуса знатно појачане трговине. Спор између Виценца Љубишића (који се касније преселио у Дубровник) и Иван Ник. Луповог настао је 1623. због Ивановог ненаплаћеног дуга од 2422 дуката; три године касније влада је морала писати прокупачким трговцима да Иван мора да плати дуг и да Љубишићев пуномоћник може да предузме мере на терену, тј. да секвеструје робу па и имовину. Љубишић је потом издејствовао и владино посредовање против Буре Ивановог и Ивана Ник. Луповог, који су имали задатак да

⁵⁴ HAD, Div. for. XLIV, 28—32 од 11. XII 1625.

као правни заступници саберу Љубишићева потраживања од Виценца Ив. Царевића.⁵⁵ На тражење веровника Марина Глебевића влада је дала налог челницима прокупачке „колоне“ да ефекте сакупе увидом у Маринове пословне „либре“ и папире.⁵⁶ И са заоставштином Марка Андријашевића било је натезања, против присвајања удовице Павле, која је потом постала супруга Стјепана Глебевића, кога је такође успела да одмах сахрани; она је настојала да из добара свог другог мужа одмах издвоји свој богат мираз; њена права бранила је, према правним обичајима и Република; њени опоненти била су Стјепанова деца.⁵⁷

Неки сасвим осредњи трговци имали су среће са жендибом, тј. да жениним миразом увећају обртни капитал. Антун Ивков је са Катом, ћерком трговца из Дубровника, 1625. примио чак 1000 дуката.⁵⁸

Примање фамула у службу сведочио је проширено трговање. Године 1620. Петар Мар. Бјелокосић узео је за Бурџу Иванову младиће у петогодишњу службу по шест дуката годишње финалне награде.⁵⁹ Слично је Никола Андријашевић за Бурџу Ивановића примио момка под истим условима.⁶⁰ Године 1625. Петар Бјелокосић послао је у Турску на рад једног младића на седам година са по седам дуката годишње плате.⁶¹ Под истим условима Петар је (1620) примио за Бурџу Иванову неког младог Жупљанина.⁶²

Главни увозни артикал биле су и даље тканине, и то посебно енглеска сукна. Априла 1626. Натал и Буро упутили су Р. Сладојевићу „рикорд“ да учини неке платне налоге преко Венеције на лондонске извознике Јувенала Коландринија и Сандра Бурламакија, како би трећи брат Бошко Мили, који је полазио у Венецију дигао 55 труба каризеја који су стајали 1212 дуката. Сладојевић је извршио налог, али је остало нерешено питање за 275 дуката провизије продајцима у Венецији. Браћа Мили су поручили да не фактурише тај новац док се не ефектуира 273 дуката за неке вуне у рукама Зузорића у Анкони, док не наплате неких 38 дуката код Симата Вицентија и још пет врећа вуне такође код Зузорића и не приме говеће коже од београдског трговца Ивана Љубанија коме су уступили седам топова каризеја.⁶³ Бошко је у Венецији подигао 55 труба а наплата за посредништво и провизију од 275 дуката стигла је Сладојевићу у виду менице. На то је, јануара следеће године, Сладојевић тужио браћу што су се послужила његовим пословним именом и

⁵⁵ HAD, Lett. Lev. XLIV, 96, маја 1626.

⁵⁶ HAD, Lett. Lev. XLV, 66 од 31. XII 1629.

⁵⁷ HAD, Lett. Lev. XLIV, 81' од 19. VII 1625.

⁵⁸ HAD, Liber dotium XV, 28 од 23. I 1625.

⁵⁹ HAD, Div. canc. CC, 150' од 6. III 1620.

⁶⁰ HAD, Div. not. CXXXVI, 86' од 23. VI 1623.

⁶¹ HAD, Div. canc. CCIII, 105 од 22. XI 1625.

⁶² HAD, Div. not. CXXXVI, 131' од 28. IV 1626.

⁶³ HAD, Div. for. XLIV, 173'—5 од 24. IV 1626.

уместо да заради на посредништву он је имао да плати трошкове и провизију за млетачке трговце.⁶⁴

Трговина кожама стекла је у то време у Прокупљу зреле форме. Посебно су гражене бивоље коже, које су размењиване за енглеска тешка сукна и каризеје. Те коже су у просеку биле тешке 52 либре, а стајале су по седам дуката комад, док су каризеје трампљене уз обрачун од 32 дуката за печу. Провизија посредника износила је само 2%. Тим послом се нарочито бавио Буро Глеђевић, који је остао дужан Николи Петровићу из Прокупља 115 биволица, тј. 840 дуката; на ту количину провизија је износила 14 дуката и 33 гроша док су други трошкови износили седам дуката и 30 гроша.⁶⁵ Као и промет вуном, и трговање кожама изазвало је чешће подношење жалби на суд у Дубровнику, на пример на Николу Мили (за 10 врећа вуне) и Петра Бјелокосића (за седам цакова) и на Петра још за волујске коже и монтонине израђене на грчки начин.⁶⁶ И прокупачка пијаца била је обухваћена афером због наплате дажбина (ресима) на коже које су Дубровчани извозили из Угарске а потом и на извоз истих кожа извожених и из Босне, Србије и Бугарске; уз друга обавештења дубровачка влада је трговце у Новом Пазару, Прокупљу, Софији и Провадији известила о стању ствари у том питању, о новинама које је увео будимски папа и о доласку Портиног чауша у Дубровник са актом који је у односном питању био повољнији за Дубровчане; поклисари у Цариграду добили су налог да и даље рале на ослобађању кожа од тих давања.⁶⁷ Дубровачка влада још није схватила озбиљност ситуације, јер је трговцима у Прокупљу, Софији и Провадији известила о стању ствари у том кожа.⁶⁸

Извозом воска из Прокупља (и Београда) бавила су се браћа Наљешковићи преко Доминка Фаченде; како је изостало пристизање 78 свитака воска (1617) захтевана је накнада од 1000 дуката.⁶⁹ Велико испитивање сведока у Прокупљу проведено је (априла 1626) у вези с дуговањем Антуна Глеђевића заоставштини Николе Петрова за 464 и по дуката код продаје 10 свитака воска, а Буро Глеђевић је био дужан покојнику 521 дукат у једној и 104 дуката у другој пословној ставци, о чему су сведочила писма из Прокупља и из Софије 1607. године. Као испитаници о тим спорним случајевима покренути су Франо Марк. Глеђевић и Виценцо Љубишић. У Софији се радило и о продији неких зелених каризеја у режији Буре и Јована Козјака и о утовару вуне; постављено је и питање дубровачких преузимања скупог сахтијана од софијских Јевреја чак по 77 акчи за оку тих обрађених кожа, док зимских говећих кожа није било у Провадији,

⁶⁴ HAD, Mob. LXIX, 30 од 21. I 1627.

⁶⁵ HAD, Div. for. XLIV, 209—9' од 20. V 1626

⁶⁶ HAD, Mob. LXXII, 13'—14'; LXVII, 196

⁶⁷ HAD, Lett. Lev. XLIV, 213—14 од 8. VII 1628.

⁶⁸ Исто. 245—5', 248, 213.

⁶⁹ HAD, Mob. LXV, 148 од априла 1622.

Разграду, Плевену, Трнову и Никопољу; свите су из Софије односили у Добруцу Грци и Арбанаси, док Дубровчани нису били сложни међу собом па су губили тржиште; у Софији и у Прокупљу их је (маја 1607) веома морила и куга.⁷⁰ То закаснило сведочење у Прокупљу само је даље потврђивало присуство прокупачких Дубровчана на великим пијацама коже и воска у подунавским крајевима Бугарске и чак у Добруци, где су их успешно сузбијали Грци и Абанаси, купујући њихове тканине у Софији. Дубровчани су се међусобно над метали, па и они из Прокупља са земљацима у северној Бугарској.

И 20-их година било је у Прокупљу продаја кућа са дућанима. Тако је Марин Глебевић продао некретнине Виценцу Љубишићу, а трансакција је обављена пред Луком Анд. Соркочевићем и Иваном Никићем; слично је учинила истом Љубишићу и жена покојног Виценца Иванова, о чему је настао акт у Дубровнику.⁷¹

Тридесетих година XVII века чланови насеобине у Прокупљу већ су пословали у великом стилу више од једне деценије, те су се неки насељеници налазили на измаку живота. Из тих година регистрована су два тестаментa, први састављен у Прокупљу 20. августа 1632 а други 22 новембра 1636. Први је представљао последњу вољу Николе Буровића, коју је забележио старешина „колоне“, колонијер Матко Ивановић (као 222 предмет књиге „Колоне“ 1612. године; завештање је прочитано пред скупом 31. августа. Састављање опорукe извршено је у Крушевцу. Иницијатор за састављање тестаментa био је Иван Николичић Лупи а односио се на Николу Мили. Никола је изјавио да има 7000 дуката, да је, кад је почела последња компанија пред дундом (чиком) Бошком изјавио да ће Маргарети, својој братучеди оставити 500 дуката, колико и сестри Марији; завештао је новац да се у Крушевцу обезбеди богослужбено место, донесу иконе и доведе поп; обдарио је оца, брата Матка, синовца Николу Марковца (коме је оставио „доњи обор“) а одређен је и новац да се лепо наплати служба свим момцима; за цркву Св. Петра у Прокупљу одредио је 100 дуката.⁷² Друго завештење састављено је у Дубровнику (22. новембра 1636) те однесено у Прокупље, па после тастаторове смрти озваничено у Дубровнику. Писао га је други члан породице Мили, Натал Ник. Мили. Одредио је да се најпре жени Лукрецији издвоји њен мираз и дарује једна златна колајна у којој се налазио дијамант, а који је носила за време његовог живота. Главна наследница свеколиког његовог покретног и непокретног добра постала је кћи Клара, удата за Андрију Виценцоца, која је већ имала мушку и женску децу; Мари, кћери брата Буре, оставио је 200

⁷⁰ HAD, Int. canc. XXVI, 174'—81 од 28. IV 1626.

⁷¹ HAD, Div. for. XLVII, 299—301 од 15. XII 1628. Путописац de He (1626) забележио је да је трговина у Прокупљу у рукама Дубровчана (Споменик СКА XXXVII, 96).

⁷² HAD, Test. not. LXII, 52'—3, регистрован 12. II 1639 — Сведок је био Иван Ник Лупи (Исто).

дуката као помоћ при удаји, уз два прстена и неку колајну од бисера; сестра Рада у Сланом имала је да наследи његову некретнину у месту рођења, уз пет дуката годишње ренте, братовштини Богородице од Розарија, којој је свакако припадао, завештао је 50 дуката.⁷³

После смрти Буре Ивановића добра су му остала у рукама Стипчине Матијашевића, те су (1. јануара 1637) пописана у Прокупљу на захтев удовице Франа и дубровачке владе. Инвентар су саставили трговци из насеобине и он је говорио о кући горњој са четири дукана, о две велике каце вина, 30 пара бивољих кожа, о два сита за брашно, једној напуклој пушци и о стварима покућства.⁷⁴ Дубровачка влада је писмом 3. марта 1637. понудила Ивану Стјепанову, Јакобу Рошлину и Николи Маркову да прикупе заоставштину Бошка (Натала) Мили. То су захтевали и епитропи (стараоци) тестамената — удова Лукреција, Андрија Виценцов зет, Клара кћи и Франо Вјерица.⁷⁵ Прокупачка „колони“ пружала је помоћ и у прикупљању имовине Ивана Ник. Глебевића, чији је пуномоћник и тотор у том послу имао да буде поп Јулије Франов.⁷⁶

У самом Дубровнику после смрти трговаца из насеобина следило би именовање старалаца заоставштине и тотора наследника односно удовице. Тотора је добила Лукреција Бошка Мили, Франа Буре Иванова, Мада са децом покојног Иванова Бурова а „консерваторе“ добара наследници Марка Ст. Глебевића и Ивана Михаиловића, Маркова фамула.⁷⁷

Понекад је заоставштина умрлих трговаца била угрожена, јер су дужници ћутали о својим обавезама. На захтев извршилаца завештања и њиховог јемца Петра Бјелокосића, сакупљен је изванредан број трговаца у Прокупљу (8. септембра 1637) да дају изјаву кредиторима покојног Бошка Мили; они су установили да је Доминко Бјанковић, трговац у Приштини, добио позајмицу од 9800 акчи од Бошка и његовог рођака Николе Мили; то су посведочили Иван Ник. Луци, Иван Бурин, Радо Михов и Буро Ивановић.⁷⁸ И после смрти Ивана Николиног неки су покушали да остваре своје претензије, те су узнемиравали заоставштину покојникову.⁷⁹ Посебан је био случај ако је умрли био члан трговачког друштва. На пример, кад је умро Антун Иванов, његови ортаци Паво Бјелокосић и Иван Стјепанов су начинили списак својих потраживања из заједничког посла, те је Иван пошао да сакупи „ефекте“ у Прокупљу и другде по Турској,

⁷³ HAD, Test. LXI, 143 од 4. III 1637.

⁷⁴ HAD, Div. for. LVI, 98—101'.

⁷⁵ HAD, Lett. Lev. XLVII, 55.

⁷⁶ Исто, 90'—1 од 2. III 1638.

⁷⁷ HAD, Tut. not. VI, 163, 109 и 160', 165, 107'; Cons. min. 101' од 1. III 1637. Франа, удовица по други пут.

⁷⁸ HAD, Div. not. CXXXVII, 33 at од 31. V 1637; Б. Храбак, Дубровчани у рударству и увозно-извозној трговини Косова 1455—1700, Врањски гласник XVII (1984).

⁷⁹ HAD, Lett. Lev. XLVII, 82 од 20. IX 1637, „колони“ у Прокупљу и Софији.

где су компањони дали на пословну употребу новац и робу; 400 дуката требало је евентуално наплатити и од покућства и у покојниковом дому; дубровачки чланови пословне заједнице имали су право само на трећину имовине компаније.⁸⁰ Тutory наследника би обично именовали опуномоћена лица, често бивше, исслужене момке, да сакупе заоставштину, на пример Ивана Николиног, умрлог у Прокупљу.⁸¹

И у трећој деценији било је случајева „еманципације“ прокупачких трговаца од породичне економске заједнице.⁸² У случају Мате Монтетија, у његов посед на селу ушла је сестра му Ружа, а неки робак Јаков и син Ловријенца Монтети јавили су се као претенденти на део иметка; стога је Монтетијев пословни пријатељ Лоренцо Теста обећао да ће са неким Павом учинити све напоре да се уздржано имање поврати.⁸³

Понекад су у вези са тестаментом обављана преслушавања чланова насеобине, посебно у погледу дугова и дужника. Често се није имало вере ни у пословне књиге покојника, те је у вези с појединим ставкама проваћано ислебење. То је, примерице, учињено (8. новембра 1636 и 12. фебруара 1637) на молбу староца заоставштине Бошка Мили. Верификовање дужника вршено је попред сведоцима, па је тако учињено и са дужницима покојног Николе Мили (за 808 дуката и 7 гроша), а саслушани су Буро Твртковић, Иван Николић Луци, Михаило Петровић, Петар Стјепановић и Мато Бутки; око тога је и раније потезан Марко Влахушин Мили; разговору Бошка и Марка Влахушиног били су присутни Радо Михлић, Марко Андријаш, Иван Петровић и Франо Ив. Метки.⁸⁴ Сакупљање дугова Николе Влах. Мили настављено је и после смрти Бошка Мили, који је позајмио 28.000 акчи Андрији Џивановићу и Ивану Михаиловићу, а један од дужника био је и Михаило Петровић; новац је наплатио Бошко Мих. Радов, као представник Вергилије, жене покојног Буре Мили и Марка Влах. Мили.⁸⁵ Приштински трговац Доминко Бјанковић изјавио је пред судом „колоне“ (19. октобра да је дужан Влахуши, оцу Марка Мили 220 дуката, тражећи помоћ Прокупчана у ликвидацији дуга. Две недеље касније Марко В. Мили позвао је пред скуп прокупачких трговаца Дубровчана Луку

⁸⁰ HAD, Lett, Lev. XLVI, 125 од 10. II 1634.

⁸¹ HAD, Proc. not. VI, 173' од 17. II 1639.

⁸² HAD, Div. for. LVII, 183 од 23. II 1638; LVII, 183 (Антун Иванов).

⁸³ HAD, Div. for. LII, 190—0' од 3. III 1633. — Сестра Ружа је са робаком Јаковом узурпирала имање а претензије је постављао и син Ловров, и то све пре почетка 1630. године (Div. for. LI, 190, писмо Лоренца Тесте).

⁸⁴ HAD, Div. for. LIX, 110'—13' од 14. XII 1638.

⁸⁵ HAD, Div. for. LIX, 114—4' и 114'—5. Сведоци изјави у Прокупљу били су 24. новембра и 11. децембра 1638. у Прокупљу: Јаков Божидарев, Марко Андријашевић, Франо Ив. Матки, Матко Бутки и Радо Михлић.

Бјанковића, који је признао да је остао дужан Марковом брату Николи.⁸⁶

Обвезнице којима су примане вересије у самом Прокупљу као и од веровника у Дубровнику нису у то време биле ретке; Јаков Божидаров је 24.000 акча примио на шестогодишњи рок.⁸⁷ Пре тога од Николице Шпањева 7000 акчи.⁸⁸ Јаков је кредитору Николи Миховом послао обвезницу Вујице Петровића која је гласила на његов (20. и 25. марта 1631) Исти Јаков је од Николе Мили добио 11.350 и 10.740 акчи на петомесечну отплату и то у готовом новцу, што треба сматрати као новац дат мањем и зависном трговцу да, као закупца, купи вуне.⁸⁸ Исти Јаков је (27. новембра исте 1631.) примио рачун од 58 и 32 дубровачка рачунска дуката, свакако опет у вези са давањем новца још нижем добављачу вуне; Јаков је тај новац примио од свог дужника и предао га свом повериоцу.⁹⁰ Никола Мили је од фра Петра из Гипровца (1631) позајмио а није вратио 20 талира.⁹¹ Николи Мили, пак, Јаков Бождари је (1631) на две обвезнице дуговао 12.090 акчи, а Бождари је наплату следеће године покушао да обави преко неког Вујице Петровића са три менице које нису имале покрића.⁹² Август 1633. Никола Ив. Гранковић је узео од Бошка Мили на почек свите за 1170 акче с тим да му исплату обави јуна наредне године у вуни или кожама.⁹³ Никола Андријашевић је дуговао Марину Хајдићу из Маљкове 214 дуката,⁹⁴ вероватно за купљену земљу или кућу. Марко Бодиља, родом Баранин а трговац у Прокупљу, дуговао је 620 дуката заоставштини Мате Буткова.⁹⁵ Иван Бурин имао је да плати удови из другог брака Буре Иванова, свог оца, 12 дуката.⁹⁶ Кад би се дуг или његов део отплатио могла је бити тражена изјава о томе пред прокупачким трговцима. Такву је изјаву дао Бошко Радов (1638), као пуномоћник Виргилије, удове Буре Мили и Марка Вл. Мили за плаћање два дела дуга Буре Твртковића.⁹⁷ Код

⁸⁶ HAD, Div. for. LVII, 189'—90' од 23. II 1638. — За први скуп потписали су се као присутни Никола Андријашевић, Радо Михлић, Бурко Твртковић а за други Радо Радов Сладојевић који је потписао Михаила Петровића и Никола Андријашевић који је потписао ћирилицом.

⁸⁷ HAD, Div. for. LVIII, 57—7' — Сведоци су били: Буро Ивановић, Матко Ивановић и Иван Стјепановић.

⁸⁸ HAD, Div. for. LI, 161—2. — Сведоци: Никола Вл. Соркочевић, Никола Андријашевић, Виценцо Иванов, Андрија Лукин. — Јаков је дуговао и једном Соркочевићу 7000 акчи (Исто, 78' од 5. XI 1631).

⁸⁹ HAD, Div. for. LI, 78'. — Сведоци: Ангун Деметријев, Никола Форнари.

⁹⁰ HAD, Div. for. LI, 202—2', у Прокупљу 3. III и 1. VII 1631.

⁹¹ HAD, Div. for. LI, 116'—7 од 10. XII 1631.

⁹² Исто, 161—2 и 202—3.

⁹³ HAD, Div. for. LVIII, 311—1. — Сведоци: Андрија Лукин, Иван Љубишић, Марко Андријашев и Радо Михлић.

⁹⁴ HAD, Deb. XCVII, 163' од 14. II 1634.

⁹⁵ Исто, 168' од 11. VIII 1635. — Исплата је обављена 9. априла 1636. — Марков брат или рођак Илија трговао је у Трнову (Div. for. CXXXII, од 25. V 1607)

⁹⁶ HAD, Deb. XCVII, 176—6' од 29. V 1637.

⁹⁷ HAD, Div. for. LIX, 113'—14. — Сведоци: Радо Михлић, Марко Андријашевић, Мато Бутки.

дуговања у Дубровнику, веровници би тражили репресалије дубровачких власти, те би долазило до хапшења насеобинског трговца кад се појави у Дубровнику. То би представљало пословну смрт за насеобинског Дубровчанина, те би он од веровника тражио „веру“ да неће бити гоњен кад дође у завичајни град да управо регулише плаћања. Бошко Бандур (родом из села Чепикућа) добио је такве две пропуснице 1636. и 1639. године.⁹⁸ У вези с утеривањем дугова именовани су само за тај посао пуномоћници. То су учинили и трговци у Прокупљу за своја потраживања у Дубровнику и другде — Антун Глеђевић,⁹⁹ Мато Ив. Бандур¹⁰⁰ и Иван Бурин и ортак му берберин.¹⁰¹ Заступнике за вођење спорова одредили су Мато Ивановић и Мато Бандур, док је преко дубровачког пуномоћника од прокупачког трговца Буре Бана наплаћена зарада за умрлог момка.¹⁰²

Посебно су компликовани односи били у међусобном дуговању чланова компанија, поготово ако би неки од ортака био повезан за свој рачун са другим трговцима или пословним заједницама односно ако би ко од ортака умро. Удружени послови између Луке Петровића и Матка Иванова кренули су актом о образовању компаније начињеним (18. јануара 1629) у Прокупљу. Акт је имао 13 чланака и предвиђао је да ће Матко водити послове у Прокупљу а Лука у Дубровнику; капитал друштва налазио се у Матковим рукама и износио је 4000 дуката, што је оставио Лука у разној млетачкој свити, у памучној роби и списковима дужника који су били тешки 1860 дуката (= 149.259 акчи); нешто је било и готовине; Матко ни за какву потребу и ни у ком случају није могао да задужује компанију нити да отвара вересије преко своте од 40.000 акчи.¹⁰³ Мада је било шкрипе у пословању друштва па и пријаве дубровачком суду, компанија је приведена крају, иако је пре рока. У акту о окончању заједничког пословања одлучено је да све дужнике на Истоку прими Матко али и да намири све веровнике на тој страни; у Анкони у фирми Пиерици — Дондини имали су 348 врећа вуне неопране и 170 говећих кожа а даље три вреће вуне у рукама Петра Бјелокосића. Та имовина је вредела 4303 дуката (по 40 гроша) и то је требало да уновчи Лука те, пошто се извуче уложени капитал, да остало поделе по пола; Матко је имао да прими 3121 и по дуката као остатак рачуна које је поднео, где је било и туђе робе послате му у Прокупље; Лука је, пак, од друштва имао да наплати 1181 и по дуката;

⁹⁸ HAD, Cons. min. LXXVI, 60' и 259.

⁹⁹ HAD, Proc. not. XXXV, 68'—9 од 12. VI 1637.

¹⁰⁰ HAD, Proc. sanc. XXXVIII, 11' од 31. VIII 1632.

¹⁰¹ Исто, 303—4 од 16. V 1634.

¹⁰² HAD, Proc. sanc. XXXVI, 119—20 и 168—8' (1630).

¹⁰³ HAD, Div. for. XLIX, 357—60' (18. VIII 1630); Mob. LXXII, 165 (17. VII 1630. — Сведоци: Виценцо Иванков, Никола Димитријев и Виценцо Грљени (Исто).

све остале хартије од вредности су оглашене ништавним и уништене.¹⁰⁴ Мука је, међутим, била у томе што је Лука одржавао пословне додире и са другима, па и онима у Прокупљу. Лука је, примерице, радио са Иваном Михаиловим, агентом Марка Глебевића, који је као Марков „фамул“ пословао у Прокупљу. Иван је дуговао свом принципалу по више основа, али је Глебевић имао и других дужника на Истоку којима је дуговао Иван, те се поставило питање да ли се ти дужници за своје кредите могу изравнавати на овом чиме је Иван располагао у Прокупљу. Ивану је, пак дуговао Лука Петровић 500 талира; меницу о томе послао је Иван Глебевићу преко неког крамара Лале односно Ивана Пржиграховића; ако меницу Лука не би могао наплатити, Иван је предлагао да се она ретрасира на Лукиног компањона Матка Иванова у Прокупљу. Као могућност јавио се ти дужници за своје кредите могу изравнати на оном чиме је Глебевићева потраживања од Ивана износила су 888 талира. Иван је био само пословна карика у набављању вуне, те је (17. децембра 1629) дао 500 дуката Јакову Бождарију да му у року од три месеца у Новом Пазару купи и снесе вуне. Тада је курс дубровачког обрачунског дуката и акче био 1:100. Јаков није ефектуирао посао али није вратио новац, те је Иван и његову обвезницу послао газди у Дубровник, да тамо дочекају инсолвентног дужника. У игри са Иваном, налазио се и неки Радо Михаиловић, код кога је Иван имао неки залог који је покушао да ослободи инсолвентном меницом Луке Петровића. Код наплате менице Луке Петровића ангажован је и Иван Биљати (познати пословни човек и банкар чија је породица стекла богатство тргујући у Новом Пазару, великим делом извозом вуне). Иван је био упућен у Нови Пазар да купује вуну, али је он прешао у Прокупље, где је, изгледа, пијаца била богатија и уз нижу цену вуне.¹⁰⁵

Иван Михаиловић је за свог принципала имао и да наплаћује вредности од дужника па и компањона. Као и многи други Дубровчани у Турској, узимао је новчане позајмице и од домаћих финансијера, конкретно од прокупачког вакуфа. Крајем 1630. његова укупна задужења износила су 1000 талира, мада је повериоцима обећао да ће им до Божића те године отплатити дугове. Био је у недоумице како да поступи са дужницима који су добили вуне, тј. да ли ће плаћати тканинама или готовим новцем, ако уопште буду платили. Постојао је у Прокупљу и Глебевићев виноград, чије је вино могло да се прода и то за готов новац. Глебевић је имао потраживања у Напуљу, камо је путовао; Иван се интересовао да ли је газда тамо нешто извукао, како би Иванови послови коначно кренули. Иван је питао Глебевића „хоћу ли улазити у дио“, тј. у колективну куповину вуне трговаца „колоне“ као целине. Од Рада Михаилови-

¹⁰⁴ HAD, Div. for. L, 194^a—6 од 29. XII 1630. — Сведок у обрачуну: Никола Грапи.

¹⁰⁵ HAD, Div. for. XLIX, 39 (15. I 1630.), 8—9 (10. XII 1629).

ћа је тражио да му новац, ако га наплати од Л. Петровића, шаље одмах, не чекајући редовног курира; сам је контакте са газдом одржавао преко неког Мемије, који вероватно није био дубровачки званични курир. Од Глебевића је и средином децембра 1629. примио „кумаша“ (тканина). Глебевић се интересовао да ли Л. Петровић шаље робу свом ортаку Матку у Прокупље караванима.¹⁰⁶ Како је Иваново пословање запало у пуну блокаду, њему је дубровачко Мало веће наметнуло стараоце имовине из редова пет племића који су седели у суду кривичних предмета и заједно са провидницима града су му давали пословне налоге. То је решено на седници 28. јануара 1630. Годину дана касније, његов пуномоћник у Дубровнику тражио је да се опозову тудори.¹⁰⁷ У међувремену ти „конзерватори“ су покренули акцију да се од Луке Петровића коначно наплате поменутих 500 дуката.¹⁰⁸ Иванов брат Радо, златар, био је финансијер Марка Глебевића за знатну своту новца. Њему је упутио протест Стјепан Нат. Прокулић у вези са наплатом од Глебевића, извршеном преко Ивана Михаиловића. Радо је послао два писма Влаху Трипунову у Напуљ, што је подигао Глебевић а ишло је у прилог Ивану. Иван, пак, на преваран начин измамио је меницу на 500 дуката од Матка Иванова, Прокућевог дужника, вртећи се опет око фамозне менице од 500 талира.¹⁰⁹

Неки документи помажу да се ближе уђе у пословање прокупачких компанија. Такав је и акт обрачуна ортаклука Луке Петровића и Матка Ивановића. Матко је имао да да 4006 дуката и 1000 талира, послатих му још 1628. у свити, узетој на меницу у Анкони. Из године 1628. помињу се његових 75 врећа вуне. Исте године му је упућено осам труба млетачког сукна и седам топова каризеја. У Софији, према Матковом налогу потрошено је преко 236 дуката, што му је дато у Прокупљу; посебно је наплаћена такса софијској „колони“. Лука Петровић је оставио у Новом Пазару у рукама Михаила Николића за Матков рачун 10.800 акчи. Робе за компанију било је 1629. доста, јер је превознина на њих износила 340 талира (по 100 акчи). Године 1629. дато је тканина на вересију за 85.400 акчи. Те године приспело је у Дубровник 96 врећа вуне и 70 говећих кожа. Раде Сладојевић је Матку послао 200 талира и још 100 Бури Старом у Анкону. У кредитне ставке улазило је 302 вреће вуне што је продато анконској фирми Пиерици — Дондини, 77 врећа вуне послатих Марку Тудизићу у Анкону, 65 врећа вуне упућених Симку Виценцову, 24 говећих кожа експедованих Пиерице — Дондинима (по просечно 1,7 дуката комад), 301 бивоља кожа продата у Дубровнику (по 4,25—4,47 дуката комад), осам свитка воска (по 88,4 дуката сви-

¹⁰⁶ HAD, Div. for. XLIX, 3'—5, 5—6 и 6'—7.

¹⁰⁷ HAD, Cons. min. LXXIV, 224' од 18. II 1631.

¹⁰⁸ HAD, Div. for. XLIX, 25 од 4. II 1630.

¹⁰⁹ HAD. Div. for. XLIX, 14'—15' од 21. и 23. I 1630.

тка), даљих 116 врећа вуне послатих преко мора, 32 вреће вуне продате у Дубровнику (по 11,34 дуката врећа) и 345 врећа вуне што се налазило непродато у Анкони.¹¹⁰ Вуна је, дакле доминирала и слата је превасходно у Анкону. Матко је једну партију вуне купио у Новом Пазару управо од поменутог Ивана Михаиловића.¹¹¹

Код неуредних дужника и из редова прокупачких Дубровчана али и у њихову корист примењиван је секвестар одређене робе или и целе имовине. За рачун удове Буре Грљеног узапћен је у поседу Луке Петровића сав новац који је припадао Марку Глебевићу а на захтев Ивана Михаиловића, Марковог момка у Прокупљу. За интерес Ивана Стјепановића, прокупачког трговца, секвестровани су у Дубровнику новац, восак и остали ефекти Натала и Николе Мили.¹¹² На молбу удове Буре Ивановог задржано је за њу 52 дуката у поседу Виценца Пјеровог.¹¹³

Из Прокупља су се често слала роба и писма у Дубровник. Писма би обично сакупљала каква јача компанија у месту и са списком предавали крамарима који би преузимали експедицију робе. Тридесетих година пошта је ишла преко компаније Бошка, Бурa и Николе Мили а на брата Николиног Марка Влахушиног. Од крамара се изричито помињу Даба и Митар. У једном попису Виценцо Иванков платио је за експедицију 700 акчи, Петар Стјепановић 9000, Трајан Николић 3300, Иван Лупи 7113, Никола Андријашевић 9510, Симко од Каратра (?) 7500, Иван Петровић 630, Обадић 13.000, Лука Бјанковић 3000, Буро Твртковић 15.000, поменута два крамара 1600, Андро Џивановић 400 (за писма) и 24.000 (свакако за терете), Лука Бјанковић 5120, Никола Гранкошић 1170, Буро Твртковић 4515, Доминко Бјанковић (из Приштине) 12.300, Џиво Пишчић 1900 и сама компанија 588 акчи.¹¹⁴

У четвртој деценији XVII века дубровачки трговци у Прокупљу одржавали су интензивне везе и са својим земљацима по турским варошима — Приштином, Новим Пазаром, са Софијом, Београдом и Крушевцем. У Новом Пазару су припремани за експедицију товари вуне, ако ту нису и куповани, а у Нови Пазар су стизали из Дубровника тканине, друга роба и новац, и то опет преко крамара. Преко Лале крамара у једној пошиљци Мато Ивановић је (1629) послао 35 вреће вуне и 44 бивоље коже а нешто пре тога 276 биволица и 170 говећих кожа, што још није била довољна количина за слање у Анкону. Матко је (августа 1629) припремио нових 240 врећа вуне, међу којима су осам припадале неком Виценцу, три Буре Старог и једна његовом брату Јолу.¹¹⁵

¹¹⁰ HAD, Div. canc. XLIX, 370'—4.

¹¹¹ Исто, 7—8, Прокупље 17. XII 1629; сведок: Јаков Бождари.

¹¹² HAD, Div. for. XLIX, 21 (31. I 1630), 74' (13. III 1630).

¹¹³ HAD, Div. for. LIV, 194 од 30. XII 1634.

¹¹⁴ HAD, Div. for. LVIII, 261—2.

¹¹⁵ HAD, Div. for. L, 230—1 и 231'—2 (19. VIII 1629).

Главни пословни пријатељ Прокупчана у Приштини био је Доминко Бјанковић. Јуна 1633. он се у Прокупљу обавезао Бошкју Мили да ће му платити 8000 акчи, не рачунајући дугове које је начинио те године пре тога времена. Луке Бјанковића регистрована обвезница, вероватно ненаплаћена, опет Бошкју Мили гласила је на 5120 акчи а предвиђала је отплати предавањем фире вуне у Приштини.¹¹⁶ На сличан начин од Бошка Мили примили су новац за набавку вуне: Доминко Ивановић 4300 акча, Андрија Џивановић и Иван Мигаловић 24000 и сам Андрија 4000 с тим да испорука вуне буде у Приштини. Никола Ивановић Граношић (1170 акчи) и Буро Ивановић Турковић (10.000) били су вероватно накупци са станом у Прокупљу.¹¹⁷

Неки Прокупчани, као Мато Бутков, били су више везани за Београд. У Прокупљу су обично сакупљали бивоље коже.¹¹⁸ Неки београдски Дубровчани, који су више били у контакту са Софијом, обилазили су, на путу у бугарску метрополу, и Прокупље. Такав је био неки Никола Грапи из Београда, који је извозио и вуну (1639), без сумње са прокупачке пијаце.¹¹⁹

Компанија Натала, Николе и Буре Мили (са 25.472 дуката капитала) имала је дућане, винограде, куће и коње и у Прокупљу и у Крушевцу као и једну кућу у селу Босанки, у дубровачком суседству (у којој је живео Натал); увозила је вунене и свилене тканине разних боја и израда а извозила у првом реду вуну, и то у Анкону.¹²⁰ У Крушевцу су Бошко и Марко Мили истеривали ефекте свог покојног рођака Николе Влахушиног; они су тражили од скупа дубровачких трговаца у Прокупљу сагласност да упуте два изасланика у Крушевац који би установили да ли је Никола ту имао још каквих вредности; по повратку најпре Марко а потом Бошко Мили поднели су извештај; од јачих дужника навели су: Корманчевића јасакцију (за 17.000 акчи) и бега (2900), Гани ага и Али хоџа дуговали су по 2000, Хасан Беговић 3000, Хасан Крналић 14.105 а Махмуд ага 10.000 акча; дакле локални функционери задужили су се за своту од 61.805 акчи. Кад је Никола умро, наследница његових добара Клара, супруга Аадра Виценцова, дала је „веру“ Бошкју Мили да је Марко Мили покојников брат а компањон Бошков пред прокупачким трговцима и да је верификовао братовљеве дужнике у Крушевцу.¹²¹

¹¹⁶ HAD, Div. for. LVIII, 307'—8 и 310—0 (18. XII 1633). Сведоци првој облигацији били су: Иван Пишчић, Буро Твртковић и Андрија Џивановић а другој Марко Глебевић, Иван Бурин, Иван Љубишић, Марко Андријашевић и Радо Михлић.

¹¹⁷ HAD, Div. for. LVIII, 308', 309', 311, 311'—12'.

¹¹⁸ HAD, Div. for. LXXVII, 25—6 од 3. I 1636.

¹¹⁹ HAD, Div. for. LIV, 209'—21 (24. II 1635); LIX, 109—9' (4. III 1639).

¹²⁰ HAD, Div. for. LIII, 46—50.

¹²¹ HAD, Div. for. LVII, 201—2' и 202—2'. Ту су сведочили: Матко Ивановић, Иван Николић Лупи, Петар Стјепановић, Радо Михлић, Радо Радов Сладојевић, Михаило Петровић, Иван Михаиловић, Буро Твртковић.

Мираз је и 30-их година имао своје место у пословним могућностима прокупачких Дубровчана. Иван Бурин добио је са женом 700 дуката.¹²² Његов отац Буро Ивановић именован је берберина Бошка Михаиловића да као пуномоћник закључи акт о миразу за Павлу, мајку његовог сина Ивана, одређујући јој мираз од 1000 дуката.¹²³ Мора да је са својом законитом женом Франом добио више од 1000 дуката.

Четрдесетих година XVII века Прокупље се као насеље даље проширивало захваљујући пре свега пијаци и трговини вуном. Зими 1641—42. године у месту је било шест цамија и 300 муслиманских домова док је католичких (дубровачких) било 30; број православних кућа није означен.¹²⁴ Православних породица морало је бити куди-камо највише, јер се муслиманско становништво стално увећавало, тј. њега је морало бити мање 1610. године, кад је у Прокупљу избројано 1500 огњишта. Топлици је тада претила опасност од куге, од незајаживог косовског бега и од хајдучије.¹²⁵ Године 1640. у Топлици је под удар власти пала једна хајдучка дружина, хришћанско-муслиманска, чија су два главна члана била Јањевац Никола Бицић (који је ујесен 1640. обешен у Београду у чаршији изнад дубровачке пијаци) и неки Стојко, обешен у Прокупљу; за Бицића је утврђено да је обављао дужност водича, који је намерно наводио путнике на разбојничку заседу.¹²⁶

У Прокупљу је 40-их година забележено неколико смртних случајева у редовима Дубровчана: Радо Михајлов (1643),¹²⁷ Иван Стјепанов,¹²⁸ фамул Стјепан Иванов.¹²⁹ Трговачки шегрти су просечно у свим дубровачким насеобинама више умирали него њихове газде. Тестаменти су откривали имовно стање умрлих. Завештање Ивана Стјепанова било је изричито: 6029 дуката и 34 гроша, што је представљало знатно богатство ако је реч о готовини и сигурној вересији; Иван је водио трговачко друштво са Марком Андријашевићем и Петром Бјелокосићем (у Дубровнику); свом сестрићу оставио је чак 1600 дуката с тим да му се даду његове пословне књиге како би

¹²² HAD, Liber dotium XV, 44' од 29. IV 1630.

¹²³ HAD, Proc. sanc. XXXIX, 103—3' од 13. XI 1634. — Сведоци у Прокупљу су били: Иван Љубишић, Иван Никшић, Иван Стјепановић, — Бурина друга жена Франа апеловала је на Мало веће у вези с једном пресудом дубровачког суда у корист Ивана Буриног, свакако сина мужевљевог из првог брака (Cons. min. LXXV, 233' од 3. I. 1635).

¹²⁴ Ј. Радонић, Римска курија и јужнословенске земље од XVI до XIX века, Београд 1950, 107.

¹²⁵ HAD, ASMM XVII s., sv. LII, № 1920/I, поклисар из Новог Пазара 18. VI 1642.

¹²⁶ Б. Храбак, Помени хајдучких акција на Косову и у Србији у XV, XVI и XVII веку, Годишњак архива Косова VIII—IX, Приштина 1975, 24—5.

¹²⁷ HAD, Tut. not. VI, 197 (11. II 1644); Mob. LXXXV, 27' (11. II 1644); дуг од 140 дук.

¹²⁸ HAD, Div. for. LXXI, 79'—80 од 10. III 1646; трошкови и рачуни.

¹²⁹ HAD, Div. for. LXV, 237' од 29. I 1643; заоставштина је остала у рукама принципала Јакоба Божидарева у Прокупљу.

у Турској похватао конце о његовим ефективима; остали новац такође је поделио робацама који су живели у конавоском засеоку Радовчићу; свој виноград је поклонио Марку Андријашевићу, Ивану Михнићу и Антуну Марићеву, ако га не би хтео купити Петар Стјепанов по цени по којој га је купио и Иван, што је показивао хоћум који се налазио у Марка Андријашевића.¹³⁰ За читање 12 миса у Вечном граду за покој његове душе епитропи су одредили као пуномоћника једног Римљанина.¹³¹ Новац је био одређен и за посету светих места у Риму.¹³² Добра покојних трговаца су споро сакупљана и излагана су разним узурпацијама. На пример, имање Раде Михаилова није сакупљено ни 1649. године, кад су епитропи заоставштине одредили човека да посао на прибирању добара приведе крају.¹³³

Поред погребна и тестамената било је и ведријих момената насеобинског живљења — свадбе и брачни уговори који су означаваали висину мираза. Марку Андријашевићу су на шаку избројали 500 дуката од укупно 1500, што је добио са женом Павлом.¹³⁴

Полазни инструментариј пословања насеобинских трговаца била је кућа са дућаном. Неки Дубровчани имали су и по две куће (са догањама), на пример Иван Даба, у чије је добро загазио Вишенцо Алгретов¹³⁵ или Иван Николин.¹³⁶ Имвћни Натал Мили такође је имао више кућа и радњи, а кључеве ових узео је Михаило Божидарев.¹³⁷ Кућа са дућаном Натала Грљеног давала је ренту од кирије 4160 акчи (52 реала), о чему се бринуо Јакоб Божиларев а плаћао је хаило Божидарев.¹³⁸ Франо Божидарев продао је Бурји Твртковићу виноград и стерилан терен на месту Соколици (који су се граничили парцелама Б. Твртковића, Марка Шимуновића, Мехмеда бојаџије и јавним друмом, и то за 12 кантара fine прокупачке вуне.¹³⁹ Кућа радња и виноград покојног Натала Мили, што је држао Михаило Божидарев, дубровачки суд је са по трећином доделио Стјепану Матином, Ивану Влаховом и Николи Мариновом.¹⁴⁰

Као и увек, пословање се великим делом обављало преко пуномоћника. Само Мало веће у Дубровнику наложило је жени Ивана Буриног да може поставити једног или више заступника у Прокупљу

¹³⁰ HAD, Test. not. LXII, 163—6 од 17. XII 1647.

¹³¹ HAD, Proc. sanc. XLIV, 74'—6 од 10. III 1646.

¹³² Исто, XLVII, 147—8' од 16. VI 1651.

¹³³ HAD, Div. for. LXXIX, 65'—66 од 20. VIII 1649.

¹³⁴ HAD, Liber dotium XVI, 71 и 72' од 9. IV 1642. и 11. II 1643. — Толики је био мираз и Нике, жене крушевачког трговца Андрије Цивановића (Исто 68'—9).

¹³⁵ HAD, Mob. LXXXV, 47'—8 од 14. III 1644.

¹³⁶ HAD, Cons. min. LXXVIII, 244' од 11. III 1648; половину тога држала је његова сестра, мала је имао кћер и сина, можда да сакупи мираз.

¹³⁷ HAD, Mob. LXXXIX, 32'—3 од 27. I 1648.

¹³⁸ HAD, Div. for. LXIV, 283 од 14. VI 1642.

¹³⁹ HAD, Div. for. LXXVIII, 225'—6 од 18. VIII 1649.

¹⁴⁰ HAD, Sent. sanc. CCXIII, 104 од 23. I 1648.

да би за једну или више година уговорили закупседа.¹⁴¹ Тјутори двају синова Андрије Цвјеткова званог Билап, умрлог у земљама под османлијском влашћу, именовали су своје опуномоћенике — Марка Бодиљу, тада у Новом Пазару, и Марка Андријашевића у Прокупљу, да сакупе заоставштину.¹⁴² Виценцо Алегретов, као власник куће, винограда и друге имовине Иве Бана Дабе, према једној пресуди у Дубровнику, одредио је прокупачког трговца Стјепана Матутиновића (?) да тај иметак преузме.¹⁴³ Зането Мили овластио је у Прокупљу свога брата Николу Мили (у Дубровнику) да прода његов део породичног добра у дубровачком селу Босанки за 500 реала и да га задужује у преузимању роба.¹⁴⁴ Иван Влахов поставио је једног дубровачког Бунића да му у Прокупљу сабере ефективне.¹⁴⁵ Лесковачки трговац Марко Николић именовано је у Прокупљу за свог опуномоћеника Марина Бјелокосића да у Дубровнику прими вредности обешане му као мираз његове жене, ћерке Влаха Ив. Михочевића а раније супруге Јакоба Мат. Горице.¹⁴⁶ Антун Маринов овластио је Ивана Стјепанова да од његовог стрица Антуна Ивановог наплати 200 дуката.¹⁴⁷ Марин Симков и још неки трговци у Прокупљу одредили су заменика за наступ на дубровачком суду у вези с легатом покојног Николе Мили односно против Франа Божидаревог.¹⁴⁸

Поред задужница Стјепана Матковог у Дубровнику (1649: на укупно 1100 дуката),¹⁴⁹ има више случајева регистрованих у књигама текућих послова дубровачке општине ненаплаћених облигација; то би биле две обвезнице Петра Виценцова из 1648. на 13.345 акчи, дугованих Стјепану Маткову,¹⁵⁰ и обавеза Ивана Ивановића на 5380 акчи и седам талира (по 110 акчи) Матијашу Ивановом.¹⁵¹ У вези с наплатом потраживања је и судска верификација писма Виценца Алегретова и Ивана Б. Дабиног, упућених Ивану Рускову.¹⁵²

При исплатама на релацији Прокупље — Дубровник курсирале су и менице. Њу су практиковали не само трговци него и поклисари Републике, узимајући новац од појединих прокупачких пословних

¹⁴¹ HAD, Cons. min. LXXVIII, 14 од 30. V 1640.

¹⁴² HAD, Proc. sanc. XLII, 111—1' од 12. VI 1642.

¹⁴³ HAD, Proc. sanc. XLIII, 191'—2' од 26. I 1654; Sent. sanc. CCIX, 26.

¹⁴⁴ HAD, Proc. sanc. XLVI, 67'—8' од 12. IV 1649. — Сведоци: Иван Влахов, Иван Бурин, Марко Симков, Стјепан Лукин.

¹⁴⁵ HAD, Proc. sanc. XLVI, 169' од 14. XII 1649.

¹⁴⁶ HAD, Proc. sanc. XLIII, 191'—2' од 26. I 1645; — Сведоци: Марко Андријашевић, Антун Маринов и Иван Влахов.

¹⁴⁷ HAD, Proc. sanc. XLI, 192'—3 од 11 V 1641. — Сведоци: Михаило Мили, Иван Матин, Виценцо Иванов, Радо Михлић.

¹⁴⁸ HAD, Proc. sanc. XLV, 131—1 (7. III 1648); XLVI, 106—6' (14. VI 1649). — Сведоци: Иван Влахов, Франо Матков, Иван Буре Дабин.

¹⁴⁹ HAD, Deb. not. XCVII, 205', 206.

¹⁵⁰ HAD, Div. for. LXXXIV, 62' од 20. II 1654. — Сведоци: Иван Влахов, Иван Бурин.

¹⁵¹ HAD, Div. for. LXXVIII, 242'—3' од 28. VIII 1647. — Сведоци: Иван Б. Дабин, Стјепан Матков.

¹⁵² HAD, Mob. LXXXVIII, 97 (27. V 1647), 97' (29. V 1647).

људи с тим да се наплата обави у Дубровнику одређеним партнерима прокупачких Дубровчана.¹⁵³ Меницама су била налик „отворена писма“; на пример, један трговац у Софији дао је 10.500 акчи Митру Влатковићу (крамару или куриру) да писмо са новцем преда једном другом трговцу за Франа Нељешковића у Прокупљу; писмо је задржао Франов брат Стјепан, а адресат Стјепан Барби је и даље словио као дужник.¹⁵⁴

Трговачки момци и у ово време имали су знатног удела у пословању насеобинских трговаца као физичка а понекад и као пословна радна снага. Уговори о фамулату за Прокупље су 40-их година изузетно ретки.¹⁵⁵ Изгледа да су се дубровачки трговци у Прокупљу почели користити домаћом радном снагом, која је била јевтинија и узимана је без писмених уговора, протоколираних у завичајном граду.

Прокупачки Дубровчани су у то доба неговали тесне везе са земљацима у Софији. Било је случајева да су се и софијски Турци, примерице неки Хасан-паша, пресељавали у комерцијално атрактивно Прокупље; Хасан је био богат човек, па је кредитирао и софијске Јевреје, поименце Хаима Коена и његовог сина Аврахама Јакоба.¹⁵⁶ Шире додире из Прокупља остваривао је од тамошњих Дубровчана Марко Бодиља, који је служио као преводилац. Фебруара 1646. за свој рад уз поклисаре трибута у Цариграду примио је 350 дуката на име путних трошкова и своје провизије.¹⁵⁷

Марко Бодиља јавља се у турским исправама као драгоман 1640. године. Седам година касније његова кћи Мара појавила се на Порти у вези са преузимањем имања њеног деде по мајци Ивана, који је као трговац оставио у Софији куће, винограде и другу имовину; она је привремено била у рукама његових кћери које су такође рано умрле и најзад су је присвојили два Марина брата од ујака, тврдећи да имаат припада њиховој мајци која је донела лепу имовину својим мизазом који је обезбедио њихов ујак, неки Тома.¹⁵⁸

Односи Дубровчана са локалним муслиманима у Прокупљу понекад нису били идеални а са околним Турцима још мање. У лето 1641. спахија Абдулбаки, житељ касабе, претучао је слугу дубровачког трговца ткачима („безерџана“) Ивана, а кад су „дубровачки племићи и трговци Никола и други Никола притекли да овога спасу“,

¹⁵³ Један случај: HAD, Cons. rog. XCVII, 14 од 17. XII 1640.

¹⁵⁴ HAD, Mob. XXXVI, 151 (3. XI 1645); Div. for. LXVIII, 181.

¹⁵⁵ Један пример: шестогодишња служба за по шест дуката годишње награде (Div. for. LXXI, 82—3 од 13. III 1646).

¹⁵⁶ HAD, Div. for. LXXI, 189 од 29. X 1646.

¹⁵⁷ HAD, Cons. min. LXXVIII, 112 од 23. II 1646. — Његова жена и њен син из првог брака апелирали су на једну дубровачку пресуду у спору са браћом антунином антунина (HAD, Sent. canc. CCIX, 9 (22. III 1645); Cons. min. LXXVIII, 62 (1. IV 1645).

¹⁵⁸ Д. Бојанић, Султанска акта издата на захтев Дубровачке Републике (1627—1647), Мешовита грађа X, Београд 1982, стр. 124, н^о 244, 245 (кб/27. IX 1640); 168, н^о 381 (8/17. I 1647).

ранио у леву руку. Пред шеријатским судом муслимани су потвр- Абдулбаки их је напао, те је једном мачем одсекао прст а другог је дили његову кривицу, а Дубровчани су добили шеријатске хуцете. Уосталом, и Порта је сазнала да је Абдулбаки и иначе важио као неваљалаца, те је тражено од кадије Прокупља и од крушевачког санџак-бега да спахију казне.¹⁵⁹ Ни код наслеђивања ствари понекад нису протицале глатко и по устаљеном реду. Кад је умро дубровачки трговац по имену Никола, прокупачки кадија је посегао за његовом имовином (1632). Дубровчани су се на султановом прагу позвали на своју ахднаму, па је са највишег места кадијама, најбима и руко- водиоцима фиска поручено да не дозволе мешање у оставине Дуб- ровчана, осим ако се затражи њихова интервенција, али имају право на провизију од 1,5%.¹⁶⁰ Тешкоће су настајале и приликом прогла- шавања јасака, тј. забране извоза намирница и друге робе, као 1639. године. Прокупачки кадија у то време, мевлана Дервиш, ишао је на руку Дубровчанима. Кад је проглашен велики јасак, забрањена је трговима и Млечанима и Дубровчанима, али је затим издата за- повест да се дубровачки харачари изузимају од забране. Кајмакам у Новом Пазару није хајао за нову наредбу, те је дубровачким тр- говцима одузимао робу или је од сваког товара наплаћивао по шест акчи у име неке своје услуге. На то је посредовао кадија Дервиш. Султански акт улето 1639. опоменуо је Ахмета да се држи закона и да Дубровчане и њихову робу пропушта без задржавања и икакве наплате.¹⁶¹ Кадија Прокупља проследио је жалбу дубровачких трго- ваца Виценца и Томе улето 1646, да су пролазећи теснац Косавницу (у вучитрнском санџаку) били нападнути од харамџија, који су им отели 1300 гроша (реала), неколико труба тканина и другог еспапа, радивши једног њиховог човека и убивши им два коња.¹⁶²

Посебне су незгоде трпели и прокупачки Дубровчани прили- ком извоза косовске вуне, која је била главни извор њиховог бога- ћења. Ту им је сметао вучитрнски санџак-бег (који је истовремено био и назор скопских мукада), који је супротно царској ахднами, тражио од продаваца и купаца вуне по један грош (реал) од кантара, а његов повереник је одузимао вуну и друге ствари трговцима, чак и кад су путовали са дубровачким поклисарима; поменути санџак- бег, као скопски назор, натурао је дубровачким трговцима вуну по вишим ценама, те их је ометао у њиховом самосталном сакупљању текстилне сировине. Порта је поводом тога тражила од кадија Ву- читрна, Приштине и Новог Брда да исходе да санџак-бег престане са том праксом и да врати одузети новац и вуну. Друга тужба на истог санџак-бега уследила је наредне, 1640. године, кад је поново узимао дубровачким трговцима Ђумрук, баждарину, кантарију и дру-

¹⁵⁹ Исто, 73, н^о 100.

¹⁶⁰ Исто, 79, н^о 116.

¹⁶¹ Исто, 102, н^о 179 (12/21. VIII 1639); 119, н^о 229 (8/17. IX 1640).

¹⁶² Исто, 164—5, н^о 370 и 371.

ге ресуме, што никад нису тражили ранији санџак-бегови, назори, емини и представници других власти. Његови људи су наставили да отимају купљену робу и онемогућавали су ускладиштење вуне, односно дозвољавали су сакупљање сировине тек по уплати 30—40 реала. Са султановог трона је обновљена заповест против поновљених злоупотреба, проширивши надлежност уредовања и на кадију Прокупља и Новог Пазара. Наредне, 1641. ствар се поновила. Тада је прокупачки кадија Мустафа известио султанов праг да се чине насиља посебно дубровачким трговцима који су живели у Прокупљу, Новом Пазару и Београду а долазили су по косовску вуну. Вучитрнски санџак-бег Ахмед је и те године настојао да наплаћује бумрук, баждарину, кантарију и друге намете, а у једном случају задржао је цео караван од 200 коњских товара са 400 великих врећа вуне, тражећи огромне своте новца да конвој пропусти.¹⁶³

Од догађаја који су 50-их година снажно потресли Прокупље ваља поменути кугу која је септембра 1659. морила свет у Прокупљу, али које је те године било и у Новом Пазару, Софији, Скадру, Улцињу, Бару, Далмацији па и у Италији.¹⁶⁴ Неке је заразе можда било и на самом крају 1652, јер су тада у Прокупљу умрли Стјепан Матков и Иван Влахов, компаноии Петра Бјелокосића, који је одредио пуномоћника да прибере побра друштва у Прокупљу, Новом Пазару и у другим местима султанових земаља.¹⁶⁵ Поменути Стјепан Матков је тек три године пред смрт примио од Мара Бјелокосића 328 и по дуката за мираз своје жене.¹⁶⁶ Прокупачки Дубровчанин Иван Стјепанов, коме је Петар Бјелокосић био један од епитропа завештања, имао је штедних улога и у Риму, али невеликих јер је годишња камата износила свега четири и по шкуда.¹⁶⁷

Највише трења међу дубровачким насељеницима у Прокупљу и у шестој деценији било је око некретнина. Радо, син и наследник Антуна Глебевића, тужио је Борету, сина и наследника Ивана Николића, због присвајања имовине Радовог брата, који је нагло умро и био је без деце, посебно кад је реч о кући у Доњем Хаберу; друга страна настојала је да судски обори исправност хуцета, на што је Радо учинио призив, па је дубровачки суд тражио да му се упути спорни хуцет и реши питање о 140 дуката, који су значили ревервацију права друге стране. Радо је сведоцима у Прокупљу доказао

¹⁶³ Исто, 101, н° 178 (12/21. VIII 1639), 137, н° 278 (17/26. X 1640) и 141, н° 289.

¹⁶⁴ HAD, ASMM XVII s., sv. LIII, н° 1935/42 (Фоча 15. XII 1659); Lett. Pon. XII, 28; Б. Храбак, Чума у Херцег-Новом и на Црногорском приморју у XVI, XVII и XVIII веку, Бока XV—XVI, Херцег-Нови 1984, 121.

¹⁶⁵ HAD, Proc. sanc. HLVIII, 121—2 од 19. II 1653.

¹⁶⁶ HAD, Div. for. LXXXII, 246'—7 (1650). — Сведоци: Михо Монтети и Лука Пасаровић (из Новог Пазара).

¹⁶⁷ HAD, Div. for. LXXX, 60'—3' од 14. XI 1651.

да је при купопродаји у Турској обавезно прављење хуцета и да је његов брат располагао хуцетима о кућама, дућанима и виноградама.¹⁶⁸

У другој великој трговачкој породици у Прокупљу, у фамилији Мили, било је још више случајева интервенција око непокретног иметка. Мало веће дозволило је удовици Буре Мили да у Прокупљу прода дућан који је припадао њеним синовима Николи и Луцијану(?) да би се сакупила свота потребна за мираз њихове сестре.¹⁶⁹ Оставштина Марина Мили и браће подељена је на три дела, што је установљено поводом парнице Јеле, удове Петра Тесте (родом Мили) и Антуна Марићева, прокупачког трговца; сведоци су навели да је Јели припала само трећина добара, да је једна трећина дата у закуп а трећи део је наследио покојни Виценцо Мили; Антун Марићев је са ортазима и момцима ушао у прву трећину посета (1653); имање није припадало само Марину него и браћи му Бури и Наталу, зато се и делило на три тала. Антун Марићев је потом напустио закупљену трећину и она се од 1657. налазила у рукама Марина Николића; Јелин део је до 26. јуна 1657. држао Банета Мили.¹⁷⁰ Кад је умро Јакоб Божидарев (1654) Антон Марићев је посео његову велику кућу у махали; Антун је држао и неку малу кућу, где су становали његови фамули и брат му Бур, али и неку доњу кућу.¹⁷¹ Антун Марићев је (маја 1656) могао показати купопродајне уговоре својих кућа и догања у Прокупљу, кад је заложо једну од тих кућа као хипотекарни залог за 500 реала (уз 4 и по % камата).¹⁷² У ствари тих 500 реала била је цена нове куће, коју је Антун имао да исплати за пет година, а припала је Петру М. Бјелокосићу; граничила се домовима Антуна Глебевића и Марка Ст. Глебевића с једне, Буренца Бакије с друге, Алије Челкија и неког Баларина с треће и другом са четврте стране.¹⁷³ Било је здања са виноградом и под закупом — на пример Мале, удове Ивана Буриног, која је дата на коришћење Стјепану Лукићу за годишњу кирију од 14 реала (8⁰).¹⁷⁴ Толике куће и дућани у чаршији и изван дела у коме су Дубровчани живели били су потребни да се прошири пословање и да се наметне полумонопол ценама за текстил и откуп кожа и других сировина.

¹⁶⁸ HAD, Mob. XCV, 40 i 45'—6' (11. II 1659): Int. sanc. XL, 16—17 (25. II 1654); Div. not. CXXXVII, 92. — Сведоци су били: Бернард Рикарди, Антун Марков, Марин Николић и Стјепан Матков.

¹⁶⁹ HAD, Cons. min. LXXX, 235 од 19. III 1659.

¹⁷⁰ HAD, Int. sanc. XLI, 90'—1 (23. VII 1657); XL, 97 (16. III 1655). — Сведоци: Иво Дабин, Буро Твртковић, Марин Николић, Марко Андријашев Марин Николин, Иван Љубичић, Лука Пасаровић.

¹⁷¹ HAD, Int. sanc. XL, 97 (10. IV 1655) и 97—7' Сведоци: Лука Пасаровић и Марин Николић.

¹⁷² HAD, Div. for. XCIX, 50' од 1656.

¹⁷³ HAD, Div. for. LXXXVIII, 88'—90 од 17. V 1656.

¹⁷⁴ HAD, Div. for. LXXXII, 159 од 11. III 1652.

У вези с поменутиим купопродајама и сведочењима на лицу места, треба записати извесна нова карактеристична имена трговаца или поседника из редова Дубровчана у Прокупљу. Велики трговачки посредници из Дубровника Бјелокосићи средином столећа имали су и сами кућу у насеобини, као сталну пословну базу. Буро Твртковић, који се и раније помиње био је натурализован и Босанац. Појављују се и људи са италијанским именима, као Бернард Ричарди и Галеац Бруњоли (пореклом из Мантове), чије присуство само говори о комерцијалној атрактивности прокупачке пијаце.

Било је случајева кад је ваљало показати купопродајне хуцете и из даље прошлости, на пример из првих година XVII столећа. Такав један сноп донео је регистрације ради Радо Ант. Глебевић о куповинама које је његов предат Борета Латинин обавио у Прокупљу. Дућани и виногради мењали су власнике да би трајније остали у рукама предузимљивог Дубровчанина Глебевића. Ти хуцети доносе имена разних прокупачких кадија и разних људи из чаршије као и јаничара а помињу и неке локалитете у вароши или њеној околини. Хуцет (бр. 2) саставио је кадија Мехмед син Мустафин шевала 1008. године од Хицре (марта 1600) и он је указивао на то да је Зулфикар син Мустафин продао Хасану бријачу четири локала на пијаци, који су се граничили са три стране улицом а са четврте здањем покојног Зулфикаровог оца; цена је била изузетно мала — свега 1600 акчи, дакле просечно по 400 акчи од дућана.¹⁷⁵ Један од тих догања је ребиул-евела 1011. године (августа 1602) Хасан берберин син Мустафин продао Борети у „плаци прокупској“, који се граничио са једне стране локалом покојног хаџи-Хасана ковача а са три друге стране улицама; продаја је обављена за 8000 акчи, а хуцет о томе (бр. 1) начинио је кадија Ахмед, син Мустафин. Хуцете са турског језика превео је на словенски Бернард Ричарди, дубровачки словенски писар, који је због сличних послова и боравио у Прокупљу.¹⁷⁶ Као што се види, за врло кратко време локал је продат за 20 пута вишу цену, што више сведочи о томе колико је растао углед прокупачког трга него што је вредност акче падала.

Један хуцет (бр. 3) написао је лесковачки кадија Хусејин син Срулејманов 1013. године од Хицре (1604—5); њиме је обзанио да му је месни војвода Мустафа саопштио да је убијен трговац из места Антун Будов, Латинин; војвода није могао никога означити као виновника насилне смрти, те је кадија на лице улеса упутио свог иследника.¹⁷⁷ Није речено зашто се тај хуцет налазио у снопу Борете

¹⁷⁵ HAD, Div. for. LXXXIV, 76—6'. — Сведоци: Хаши-Заде Мустафа Челеби, Ахмед Челеби Ђатиб (писар), Мусли Челеби, Хасан Челеби.

¹⁷⁶ HAD, Div. for. LXXXIV, 75'. — Сведоци: Хамит Первиш, хаџи-Сулејман, хаџи-Хасан, Сатан јаничарин, Мустафа Челеби, Хасан Челеби, Мемишах син Алијин.

¹⁷⁷ HAD, Div. for. LXXXIV, 76'—77. — Сведоци: Мехмед Челеби, Фахд-Мустафа, Омер беху хаџи Сулејман, Алија син Ризванов.

Глебевића; треба претпоставити да је Глебевић преузео његова непокретна добра у Лесковцу. Кадија Мехмед син Мустафин саставио је ребиул-евела 1009. (октобра 1600.) хуџет (бр. 16), којим је означено да је неки Хасан продао Марку Станковом из прокупачког села Белоњина један дућан; овај се граничио са његовом радњом и са три стране улицама а стајао је 2100 акчи.¹⁷⁸ Исти локал Марко је продао Борети за 2360 акчи, о чему је говорио хуџет (бр. 3а) који је издао кадија Ахмед син Мустафин ребиул-евела 1011. године (марта 1602).¹⁷⁹ Цена је била увећана, али не много.

Прокупачки кадија Хасан син Сулејманов написао је хуџет (бр. 10) године 1011. од Хиџре (1602—3): Мустафа-ага продао је Авдули и Борети догању у Улици догања, која се радња граничила с једне стране дућаном истога Борете а с друге стране улицом и „трговиштем од свилара“ где је залаз од камена, и то за свега 300 акчи, што је исплатио Борета.¹⁸⁰ Овде се већ даје топографија прокупачког пословног простора. Постојала је улица трговачких радњи, у којој су Дубровчани и пре 1602. имали своје продавнице а у близини се налазила пијациа на којој су били распоређени свилари. Та се реч тешко може тумачити као да се ради о продавцима свилене робе, јер би се турски такви трговци обележили као базрђани, него ваља закључити да су на том трговишту мајстори обрађивали свилене нити, тј. имали мале филатуре, предioniце свиленог конца. Свила се тада производила у јужним деловима Србије, а, како би изгледало, и даље прерађивала у Прокупљу.

Хуџет (бр. 7) који је саставио кадија Ахмед син Али кадије из Прокупља месеца зилхице 1012. године (маја 1604) сведочио је да су два Хасана, синови хаџи-Первиша, продали Борети дућан у Горњој пијаци; суседи тог локала били су: чизмеџија Ризван Бери (можда по надимку Херцеговац) Хасан халвација, хаџи-Пиријев вакуф и јавни пут, а дућан је стајао свега 1000 акчи.¹⁸¹ И ту постоје занимљиви подаци: Дубровчани нису имали радње само у свом делу пијацие, него расуте и по деловима чаршије у којима су, измешани, радиле занатлије разних струка, који такође још нису имали своје одвојене улице или тргове. Те занатлијске радње су се налазиле уз вакуф, који је можда такође представљао овећу радионицу каквог угледника, који је завакуфљена као фидеикомис, да даде радно место мутевелији који би био један од наследника тога угледника. У сваком случају тадашњи кадија је био кадијин син из места, што би указивало да су се стварале породице које су у своје руке преузеле одређене друштвене функције.

¹⁷⁸ HAD, Div. for. LXXXIV, 77'—8. — Сведоци: Хасан, Сулејман, Јусуф, Шабан.

¹⁷⁹ HAD, Div. for. LXXXIV, 77—7'. Сведоци: Первиш (син Челебије хатиба, хаџи-Сулејман хатиб, Мусли Челеби Хоџа-заде, Меми Дели син Алијин, Хасан златар (тако написано), Ахмед јаничарин, Сари Деде, Ибрахим хатибов.

¹⁸⁰ HAD, Div. for. LXXXIV, 78'—9. — Сведоци: хаџи-Хасан, берберин Хасан, Шабан јаничарин, Сулејман јаничарин, Фазли јаничарин.

Хуџет (бр. 4) који је начинио кадија Шабан Бехрамов шевала 1015. године (јануара 1607) озваничио је да је Дурак син Ахмедов продао Борети виноград величине 20 мотика у Соколици, који се граничио парцелама хаџи-Сулејмана, потоком и са две стране путем као и један други виноград од 10 мотика коме су међе биле — виноград Мустафин, виноград Турчина Садина, виноград другог Мустафе из Буровића и комунални пут; цена је била инверзна: већи је стајао 1900 а мањи 2400 акчи.¹⁸² Соколица је била место на коме су се простирали виногради муслимана, хришћана па и странаца, Дубровчана; земља и положај падине није био свуда исти, те је и могла настати разлика у цени. Оно што ту пада у очи јесте да се Турци одвајају од осталих муслимана, који имају народне надимке или су из суседних села али муслимани. То су домаћи исламизовани људи који су сачињавали већину локалних муслимана, слично као у Босни и Херцеговини. Нешто касније, та домаћа муслиманска градска средина најлакше је подлегла притиску дошљака Арбанаса.

Кадија Ахмед син Алије, прокупачког кадије, унео је у регистар и хуџет (бр. 9) који је говорио: да је кадуна Емине, удовица, преко пуномоћника Јусуфа налбанта (поткивача), продала Борети један виноград у Багатину звани Бумберек; он се простирао између винограда Лутфи кадије, парцеле Србљина емина, винограда Борете а стајао је 158 акчи, колико је виноград плаћен кад је купљен од Буке хришћанина. То је било цемазиул-евела 1013. године (октобра 1604).¹⁸³ Наводи указују да је још било знатно хришћанског градског становништва у Прокупљу и да су Срби обављали и дужност емина.

Кадија Мехман (?) син Ахмеда кадије цемазиул-ахира 1004 (фебруара 1596) сведочио је хуџетом (бр. 19): да је Мустафа син хаџи-Пиријин продао Мехмеду сину Сулејманову, зајиму, дућан на прокупачкој пијаци, чији су суседи били: Хасан балија, хаџи-Ризван, хаџи-Пиријин вакуф и улица, за 2400 акчи у готову.¹⁸⁴ Ако није каква грешка при упису да је Мехмед заим, излазило би да су спахије — велепоседници куповали дућане у чаршији и после их свакако предавали у режију својим људима, с којима су делили добит.

Хуџет (бр. 15) који је саставио кадија Алија син Пирина кадије ребиул-ахира 992 (априла 1584) наводио је: да је Ахмед син Хасанов, спахија, као правозаступник кадуне Семине, продао Стје-

¹⁸¹ HAD, Div. for. LXXXIV, 78'—9. — Сведоци: хоџи-Насан, берберин Хасан, Ахмед Челеби Алишахов ђатиб, Шабан јаничарин, Мурат-баша јаничарин.

¹⁸² HAD, Div. for. LXXXIV, 79'—80. — Сведоци: Осман, Хасан Челеби, Рецеп-заде, Ризван Артаџи, Кара-Бехим, Мустафа-бег.

¹⁸³ HAD, Div. for. LXXXIV, 80—0'. — Сведоци: хаџи-Хасан, Ахмед Челеби трговац, Сулејман трговац, Ибрахим хатиб.

¹⁸⁴ HAD, Div. for. LXXXIV, 80'—1. — Сведоци: Искендер чауш, Кара-Саред Челеби хазнадар, Дервиш Челебија трговац, Топал Берван, Ибрахим трговац.

пану Петрову, Латинину, један виноград у суседству парцеле Николе кожухара и Павла златара с једном њивом а виноград је излазио и на пут, и то за 1350 акчи у готову.¹⁸⁵ Велики број винограда Дубровчани нису куповали само зарад свог вина, него су вино, као и у Скопљу и у другим насеобинама точили на мало.

Још један хуџет (бр. 11) састављен је у Лесковцу, који је представљао насеље ширег круга Прокупља, носећи потпис кадије Емира ребиул-евела 1011. године (августа 1602); он је означио да је Ахмед Челебија син Мустафе Челебије продао Радисаву Николину, Латинину, дућан за 1850 акчи у готову.¹⁸⁶

У Прокупљу је постојала и пијаца код новог мечета вакуфова. Ту су Мемишах и Хасан Челебија, синови хаџи-Хасана, продали хаџи-Первишу дућан за 2400 акчи, како је гласио хуџет (бр. 8) кадије Хасана од зилхице 1009. (јуна 1601); догања се граничила с дућаном који су раније продали хаџи-Дервишу, с локалом хаџи-Пирије и улицом; уз дућан налазио се под земљом магацин.¹⁸⁷ Док су удовице продавале винограде да се прехране, синови угледних очева продајом радњи показују социјалну деградацију а купци нову генерацију пословних људи, јер османлијско друштво тада још није било затворено, мада су кадијске дужности масовно прелазиле са оца на сина. Ваља запазити да у старијим сведочењима нема јаничара а касније су они доста чести, што би говорило и о њиховој већој присутности у Прокупљу ко и о знатнијем ангажовању у привредном животу.

Хуџет написан (бр. 17) у рамазану 1006. године (априла 1598) од кадије Алије обзнанио је да је мајстор Хасан продао Петру Латинину виноград који је додиривао виноград Вучића Латинина и Бегзадеа а пружао се (мером од) десет мотика до општинског пута; стајао је 1500 акчи.¹⁸⁸ Прокупачки Дубровчани су и даље проширивали своју делатност на Лесковац. Латинин Марко Ивановић купио је у Лесковцу један дућан Сурулаха сина Сеферова за 670 акчи; суседи су му били: Мустафа Челеби Петаћ, локал покојног хаџи-Хасана Кољанина; Сурулах је пословни простор продао из невоље јер није имао одакле да плати дуг, а радња му је остала од оца који је умро у војном походу; то није заборавио да напомене хуџет (бр. 12) који је издао лесковачки кадија Арслан ребиул-ахира 1002. године (децембра 1593-јануара 1594).¹⁸⁹ Султанов поход је заиста почео 1593. у Угарској, у коме су морали да учествују и средовечни муслимани прокупачке царшије.

¹⁸⁵ HAD, Div. for. LXXXIV,, 81'. — Сведоци: Ризван, Хасан, Јусуф, Гаонча, Пирија, Хасан Балаја.

¹⁸⁶ HAD, Div. for. LXXXIV, 81'—2. — Сведоци: Хасан ефендија хатиб, Ахмед Челеби, Мехмед Челеби син Хасанов.

¹⁸⁷ HAD, Div. for. LXXXIV, 82—2'. Сведоци: Џафер јаничарин, Алишах хаџи-тиб, Хасан Сулејман, Шабан трговац, Ахмед Челеби.

¹⁸⁸ HAD, Div. for. LXXXIV, 83 (сведока није било).

¹⁸⁹ Исто, 83 (сведока није било).

Прокупачки судија Ахмед Мустафин озваничио је цемазиул-ахира 1011. године (децембра 1602) акт (бр. 5) којим је констатовано: да су браћа Дурак и Хасан продали Борети у Соколици виноград, у суседству лозја Боле Мемија, винограда сина неког кожухара, насада лозе Кара-Бехира и винограда Хасана берберина, и то за 900 акчи у готову.¹⁹⁰ Месеца реџета 1011. (децембра 1602.) кадија Ахмед син прокупачког судије Мехмеда означио је: да су два брата Хасана, синови хаџи-Дервиша, за 3000 акчи продали Борети један дућан на пијаци поред мечета хаџи-Хасановог вакуфа (у коме је становао неки Мехмед), уз догању хаџи-Пирије и на општинском путу, избијајући и на нови пут који је отворен.¹⁹¹

Неки акти шеријатског суда показују како се изграђивала прокупачка пијаца од средине XVI века. Хуџет кадије Мехмеда од цемазиул-ахира 962. (априла 1555) извештавао је: да је Мустафа син Аминов из дружбе прокупачког капетана продао Цивану Латинину на пијаци једно место за изградњу, у суседству дућана Мехмеда сина Шереметова, радње Хатревана Абдулахова, друма и врта који је Циван такође од Мустафине породице раније купио, и то за свега 70 акчи.¹⁹² Документ очигледно паказује неизграђеност Прокупља средином столећа, кад су се на пословном тргу простирали вртови и пусти плацеви као и малу тржишну вредност грађевинског земљишта у тим условима. Један сусед предузимљивих Дубровчана био је и муслиман прве генерације, син Абдулахов. У снопу хуџета породице Глеђевића налазио се и хуџет (бр. 14) који је издао Сефер син Хусеинов, кадија Бање 24 дана ребиул-евела (26. новембра 1567), који је оглашавао: да је хаџи-Дурак за 600 акчи продао Николи Симку, Латинину, догању коју је продавац сам купио од другог хаџи-Дурака; дућану је с једне стране била улица, с друге радња Муратова а с треће нека авлија.¹⁹³ Имена Дурак и Хасан су очигледно у то време била у моди по касабима у Србији. Није јасно о којој би се Бањи радило, да ли о Сокобањи, Сврљишкој, некој у долини Ибра или у самој Топлици, но у сваком случају и ту су стигли вредни дубровачки трговци.

Глеђевићима је прешао у посед и хуџет (бр. 20) који је саставио син прокупачког кадије Ахмеда рамазана 1004. године (маја 1596), а који је сведочио: да је Мехмед син Сулчинов(?) продао за 4500 акчи хаџи-Дервишу један дућан у Горњој пијаци који се налазио између дућана Хасана Балијиног, хаџи-Ризвановог и општинског пута.¹⁹⁴

¹⁹⁰ Исто, 83'—4. — Сведоци: хаџи—Хасан, хаџи—Пирија, Мехмед трговац, Дурак, Хасан берберин.

¹⁹¹ HAD, Div. for. LXXXIV, 85'—6. — Сведоци: Алишак Ђатибов, хаџи—Хасум јаничарин, берберин Хасан, хаџи—Непир, Хасан Челеби.

¹⁹² HAD, Div. for. LXXXIV, 84'. — Сведоци: Бајлан Баба син Аминов, Хасум син Хасанов, Мустафа син Хасимов.

¹⁹³ HAD, Div. for. LXXXIV, 84,—5'. — Сведоци: хаџи—Дурак син хаџи Бехрамов, Госе Хасан.

¹⁹⁴ HAD, Div. for. LXXXIV, 86—6'. — Сведоци: Ибрахим, берберин Хасан, хаџи—Хитар (Хатур,?), Пирија трговац, Мехмед Јесал, Ибрахим трговац.

Сва та судска решења у Прокупљу и у суседним местима показивала су изузетну радљивост и наступ Дубровчана на пијацама Србије, тако да су спорови око домова и догања самих Дубровчана била често илузорна, кад су лакше и за јевтиније паре стицали пословни простор варошких муслимана. Без обзира на честу куповину пословних локала од прокупачких муслимана, не може се рећи да су Дубровчани истискивали домаћи свет у локалној трговини, и то зато што се Прокупље нарочито од првих година XVII века нагло ширило и трговачки изграђивало.

Надметање око преузимања дубровачких магаза наставило се и даље, јер су долазили нови људи жељни зараде, којима је било лакше да се пробију на пијаци ако узму у закуп дубровачке дућане него да чекају да дуг примора каквог муслимана у чаршији да до новца дође на најбржи али и најтежи начин. Закуп на пословни простор у Прокупљу представљао је стабилну ренту за Дубровчане који су под старост прешли да живе у завичајном граду или за њихове удовице. Тај закуп је понекад секвестрован за намиривање потраживања у Дубровнику, на пример новац од кирије Маде, удове Ивана Дабиног и Ивана Куртоа (француске породице која је трговала у Дубровнику и Београду), што се налазио у рукама Стјепана Лукиног а за интерес Стјепана Матковог.¹⁹⁵ Изгледа да су београдски трговци Куртоа имали у Прокупљу пословни простор какав помоћни магацин у Прокупљу. У то време (1647) при међусобним новчаним трансакцијама у Прокупљу Дубровчани су уважавали курс од 110 акчи у дубровачки обрачунски дукат (дакле и талир).¹⁹⁶ У обрачуну са домаћим трговцима (који су у великој већини били хаџије, као и у другим балканским касабима, кад су и понеки јаничари, бивши трговци такође били хаџије) тај курс је варирао; ако су домаћи добављачи подигли цену предате вуне и кожа, обавезно је поскупљивао текстил.

Своје право на многобројна здања и винограде а тиме и на закуп морали су богати Глеђевићи да 50-их година XVII stoleћа истерују и у прокупачком скупу дубровачких трговаца. Тако је 15. новембра 1656. Борета Ив Глеђевић тражио да „колона“ испита Бурју Твртковића о томе да ли зна да је покојни Јакоб Божидаров држао кућу и доњи обор у Прокупљу и лозје у Соколицы и колико је живео у тим стаништима; то је било потребно да се регулише плаћање закупа Ради Глеђевићу. После потврдног али неодређеног одговора Твртковићева, заинтересована страна је захтевала да се испита и Иван Сујорић (који није био на скупу, јер можда још није био самосталан трговац), Иван Бошковић, Никола Јанкошић и Влахуша Стјепановић. Бошковић се сећао да је Јакоб стојао у поменутој кући заједно са Ивом Витиним почев од 1653. и да су на име станарине давали

¹⁹⁵ HAD, Div. for. LXXXIII, 286'—7 од 4. XII 1653.

¹⁹⁶ HAD, Div. for. LXXIV, 242' (12. XI 1650), 243. — Сведоци: Никола Ивановић, Иван Дабин, Стјепан Матков.

Ради пет кантара вуне годишње; Бошковић, који је поменуте просторије раније користио, плаћао је Ради 1500 или 2000 акчи за годину. Пре њега ту је становао Влахуша Стјепановић, кад је власник куће и обора био Раосав Михлић; он је Раосављевог брату Ивану плаћао годишњу најамнину од 600 акчи. Бурета се није задовољио тим ислеђивањима него је тражио да се у скуп дозове и Михаило Петровић, кога је, уз заклетву, требало суочити са Стјепаном Лучићем и Сујорићем. Трговци скупа су одбили да од сведока траже заклетву, Петровић је реферисао да је у здањима Раосава Михлића живео три године по рачуну Антуна Глеђевића; после Раосављеве смрти кирију је наплаћивао Радо Глеђевић, али није узимао новац за доњи обор и чардак, јер нису били рашчишћени односи Антуна Глеђевића и Јакоба Божидаревог. Овом дуготрајном преслушавању трговци прокупачке „колоне“ ударили су жиг светог Лазара, што значи да су као целина, као скуп, били прикључени дубровачкој братовштини балканских трговаца лазарина.¹⁹⁷ Преузимањем локала кад су већ живели у Дубровнику, неки Глеђевићи су од закупа правили уносну ренту, и отуд чување и махање толиким хуџетима и исказима Дубровчана на скупу.

Закуп и с тим у вези хуџет за посед у Доњем Хаберу потезао је један текст Марка Николића из Прокупља од 25. априла 1658. био и Стјепан Матков против Петра Виценцова, тражећи 13.345 акчи и позивајући се на писма начињена у Поркупљу маја и октобра 1648. године.¹⁹⁸ Кад је Стјепан изненада умро без наследника, Иван Лук Антица, пуномоћник Петра Бјелокосића, тражио је да се верификује Стјепаново писмо из Новог Пазара (13. фебруара 1652) и три његова писма из Прокупља (1652). И један други трговац тражио је судску идентификацију неког Стјепановог писма (од 19. октобра 1651).¹⁹⁹ И је подвргнут графолошкој експертизи.²⁰⁰

Неке облигације састављене у Прокупљу деценијама су се вукле ненаплаћене. Тако је било и са обвезницом Јакоба Божидарева на 24.000 акча Ивану Глеђевићу, чије је намирење (1651) преузео Бурета Ив. Николић.²⁰¹ Стјепан Матков обавезао се Марку Андријашевићу и Антуну Марићеву на 139 реала (8⁰), с тим да их исплати у року од три године; марта 1652. подигао је још 2000 акча у својој компанији са Марком и неким Иваном.²⁰² Само коју годину раније Стјепан

¹⁹⁷ HAD, Div. for. XC, 111'—14 од 29. X 1657.

¹⁹⁸ HAD, Mob. XCV, 43 и 42' (10. II 1654); Int. sanc. XL, 9 (13. II 1654, испитивање сведока); Sent. sanc. CCXX, 8 (6. III 1634).

¹⁹⁹ HAD, Mob. XCIV, 65—5' (3. III 1653); XCIV, 7—7' (10. III 1653).

²⁰⁰ HAD, Sent. sanc. CCVI, 1 од 14. I 1660.

²⁰¹ HAD, Div. for. LXXXI, 57—7' од 28. II 1652. — Сведоци задужења: Буро Ивановић, Матко Ивановић, Иван Стјепановић — Јакобова задужница Ивану Глеђевићу 20. септембра 1654. на 330 акчи: Исто, 57', сведоци: Марко Ивановић, Иван Николић Луци.

²⁰² HAD, Di. for. LXXXII, 248'—9 од 15. III 1650. — Сведоци: Петар Бјелокосић и Михо Монгети. — Није наплаћена ни меница Ивана Влахова Луки Николићу од 80 реала (Div. for. XCIX, 96).

Матков је за 13.000 акчи у готову био кредитор Петра Виценцова; исте 1648. Стјефанових 3450 аспри примио је Петар од Николе и Мара од Бастарге, свакако Стјефанових накупаца вуне.²⁰³ Понекад је код узимања зајмова рок исплате одређиван са проласком кроз Прокупље поклицара на путу за Цариград. Тако је Иван Михин имао да поклицарима за Иву Влахова преда 12.815 акчи.²⁰⁴ И крамари су могли послужити као чиниоци новчане поште. Стјефан Барби је 1644., примерице, предао Митру Влатковићу у Софији 10.500 акчи за Доминка Наљешковића у Прокупљу, вероватно опет за набавку вуне; Доминко је примио новац, о чему је сведочио његово писмо брату му Франу, али су изостали пословни ефекти.²⁰⁵

Спорови су решавани пред прокупачким „скупом“ дубровачких трговаца или у Дубровнику, у тежим случајевима или кад би која парничка страна била незадовољна решењем у насеобини, те је учинила апелациони призив на суд у завичајном граду. Дешавало се да је било и неоправданог зивкања на дубровачки суд; у таквим би случајевима уследио јавни протест ометене стране; слично је поступио Симко Михаилов Марину Николићу.²⁰⁶ Дубровачки суд је у интересу дубровачких трговаца у Прокупљу или на њихов рачун одређивао секвестар робе; тако је поступиено у корист Јакоба Фр. Мар. Николића из Прокупља, кад је узапћена роба у рукама Раде Глеђевића и Виценца Леонардова.²⁰⁷ Поједини Дубровчани по насеобинама кад не би били у стању да истерају своју праву пред својим земљацима излазили су на турски суд. Кадијину интервенцију дубровачка влада је само изузетно дозвољавала, не желећи да се страни фактор меша у спорове њених поданика али и зато што је турска правда по правила била тешка. По кадијином налогу, примерице, локални војвода запечатио је кућу и дућан једном прокупачком трговцу, док је предузет секвестар робе многим другим. Штета од печатења локала била је по мишљењу Дубровчана право безаконје. Стога је о случају поклицар Борета Палмотић јавио влади, а она је наложила својим поданицима у Прокупљу да изаберу делегацију која ће посетити кајмакама, кадију и војводу и тражити од њих да се дућан и кућа отворе.²⁰⁸ Било је случајева да су Дубровчани дужници на основу одлука шеријатског суда оживани у синцир због неизмирених обавеза. То се догодило Франу Ив. Метки због дуга Марину Николићу који се најзад обратио кадији.²⁰⁹

²⁰³ HAD, Div. for. LXXXIV, 62'—3 од 20. II 1654. — Сведоци: Иван Влахов и још један неразговорно забележен.

²⁰⁴ HAD, Div for. XCIV, 109'—10. — Сведоци: Томо Држић, Мато Бутки.

²⁰⁵ HAD, Mob. XCVI, 150 (21. VI 1655); Div. for. LXVIII, 181.

²⁰⁶ HAD, Div. for. LXXXIV, 126—6' од 9. IV 1654.

²⁰⁷ HAD, Div. for. XCIII, 37—8' од 1. III 1659.

²⁰⁸ HAD, Lett. Lev. LV, 203'—4 од 21. X 1654.

²⁰⁹ HAD, ASMM XVII s., sv. LII, № 1929/5, Франо Мтки влади, из Прокупља 6. VII 1653 (дуг је био из 1650).

И 50-их година велик део послова обављали су за Дубровчане у Прокупљу њихови прокуратори у Дубровнику. То је на дубровачком суду за Стјепана Маткова био Михо Монтети.²¹⁰ Иван Влахов поставио је за свог опуномоћеника у граду под Срѣм брата Марина да га на суду заступа против потраживања Петра Бјелокосића.²¹¹ Иван Фр. Витов одредио је у спору са Стјепаном Матковим Раду Ант. Глебевића за свог правозаступника.²¹²

Главна роба коју су Дубровчани продавали у Прокупљу и околини биле су тканине западне (енглеске и италијанске) израде. Некад је до спорова долазило зато што се депозит тих тканина није одржавао, него су вршене неовлашћене „лозајмице“. То се десило и са 15-20 труба сукана које је Мато Иванов оставио код Марића Николића званог Блута.²¹³ Средином XVII века Дубровчани у Прокупљу, Новом Пазару и на Косову при куповини вуне трампили су за сировине јевтинију богатију, тканину на коју су се свикли потрошачи, а коју су преко Београда дотурали царевци (Аустријанци).²¹⁴

Мада је вуна представљала главни извозни продукт прокупачких Дубровчана, коже су и даље извожене из или преко Прокупља. Бале сирових кожа обично нису биле сакупљене из непосредније околине места. На италијанском тржишту а тиме и на прокупачкој пијаци посебно је котирала бивоља кожа.²¹⁵ Прокупље и Нови Пазар били су станице при транспортовању сирових кожа из великог средишта тих сировина, из Провадије. Један од Дубровчана у Провадији који се користио тим каналом за извоз у Венецију и Анкону, служећи се услугама Ивана Влахова у Прокупљу, био је Радо Јакобов.²¹⁶ Права караванска станица на транспорте у правцу Дубровника, како за вуну тако и за коже из Прокупља, са Косова, из Београда или Софије био је Нови Пазар, где је било много крамара који су ангажовали караване коња.²¹⁷ Ако су при пловидби Јадраном настајале штете, и трговци из Прокупља су били дужни да учествују у солидарном обештећењу, ако су имали товара на пострадаој лађи.²¹⁸

И жути, непрерађени восак представљао је чешћи извозни артикал прокупачких Дубровчана. За допремање одређених количина (Иван Михнић — 1177 ока), они су од извозника у Дубровнику доби-

²¹⁰ HAD, Proc. sanc. XLVII, 208'—9 од 24. I 1652. — Сведоци: Иван Б. Дабин, Марин Николић, један нејасан ћирилички потпис.

²¹¹ HAD, Proc. sanc. XLVIII, 132—2' од 29. III 1653. — Сведоци: Марко Бабић, Иван Б. Дабин, Иван. Фр. Витов, Ратко Бутки.

²¹² HAD, Proc. sanc. XLIX, 236—6' од 9. VII 1655.

²¹³ HAD, Int. sanc. XXXVIII, 21'—2 од 28. IV 1657. — Сведоци: Галеац Бруњоли, Иван Свишак, Марко Андријашевић.

²¹⁴ HAD, Lett. Lev. LVII, 48 од 15. IV 1658.

²¹⁵ HAD, Mob. XCII, 185, 185' од 4. VIII 1651, Буро Ив. Николић Луки Петровићу.

²¹⁶ HAD, Div. for. LXXXIX, 279—9 од 16. VI 1657.

²¹⁷ HAD, ASMM XVII s., sv. XXXVIII, № 1788/2, упутство Луки Наљешковићу који је полазио босанском паши од 20. V 1653.

²¹⁸ Један пример: HAD, Sent. sanc. CCXVII, 11' од 10. III 1651.

жали пословни кредит (Михнић конкретно 380 дуката). Слично је практиковано за експорт вуне са Косова и из Лесковца, а новац из Дубровника стигао је у новчаним кесама преко курира. При набавкама вуне посебно су тражени млетачки златни цекини, а галири и реали (8^о) према коњунктурама. За преузимање сировина у Лесковцу прокувачки Дубровчани су обично слали своје момке са једним коњем и са мањом свотом новца (на пример 2000 акча), јер је реч била о мањим набавкама.²¹⁹

Седма деценија XVII века у прокувачкој насеобини почела је са једним случајем црне хронике. Стјепан Буре Сладојевић је задавио своју жену Марту, што је открио у родном селу Чепикућама неки Иван, слуга Симка Монтети, који се 1663. налазио у Београду. Република је дала налог својим поклицсарима који су (јуна 1663) пошли великом везиру у Београд да испитају ствар.²²⁰ Још 10. јуна у Прокупљу је о томе саслушан трговац Буро Твртковић, који се позвао на свој разговор за трпезом у дубровачкој царинарници са поменутиим дјетићем Иваном, који га је обавестио да је мало пре Твртковића у Дубровнику боравио Стјепан, коме је Иван био кум, и да му је изјавио да је задавио жену, наводно играјући се с њом пијан, ставивши јој свилени пас око грла и стежући пас док Марта није издахнула.²²¹ Тек 31. марта 1663. поручено је двојици трговаца у Београду, владиним повереницима, да испитају поменутог Ивана.²²² Нема докумената да је убица и после тога гоњен.

Као важну појединост на самом почетку 60-их година треба регистровати дубровачко бележење Јевреја у Прокупљу. Новембра 1660, на захтев једног дубровачког апотекара, представљене су Аарону, Јеврејину из Прокупља, две сребрне зделнице, које је он заложено код апотекара за два дуката.²²³ Јевреја је у атрактивном Прокупљу морало бити и раније, бар од првих деценија XVII столећа. У суседном Нишу, према јеврејским респонсама Јевреји су забележени тек 1695. године.²²⁴

После помора од 1659, који је обухватио и прокувачку насеобину, остало је више великивидираних дугова и несакупљених оставштина. Изгледа да је приликом поменуте епидемије изгубио живот Михаило Сладојевић, родом из Чепикућа, те су три, његова синовца из родног села овластила свог брата Стјепана, поменутог убицу, да сакупи стричева добра.²²⁵ У кући много познатијег Сладојевића, Раде, 1650. напрасно је умро трговац Петар Пјери, без тестаментa; код

²¹⁹ HAD, Div. for. LXXXVIII, 35'—9 од 26. IV 1656.

²²⁰ HAD, Lett. Lev. LVIII, 226'—7 од 31. V 1663.

²²¹ HAD, ASMM XVII s., sv. XXXVIII, № 1792, бр, 271.

²²² Исто, св. XXXIII, № 1792, Циву П. Борбићу и Марину Ник. Гучетићу у Београду.

²²³ HAD, Div. for. XCV, 28 од 27. XI 1660.

²²⁴ З. Лебл, Јевреји у Нишу, Београд 1988, 8—9 (конкурсни рукопис у Јеврејском историјском музеју).

²²⁵ HAD, Proc. canc. LVIII, 112—3 од 27. VII 1661.

њега је нађено тканина и друге робе, нешто оружја и 500 дуката у готову; приликом његове смрти поред њега се нашао Антун Марићев, код кога су и остале покојникове ствари, и то пуних 12 година, јер се покојников наследник није јављао. Тек маја 1662. дубровачка влада је дала налог двојници својих покликсара који су са трибутом полазили у Цариград, да заоставштину понесу собом.²²⁶ Кад је Стјепан Матков умро изненада и без наследника у Прокупљу, његов брат Иван (из села Радоњића) тужио је мајку такође нагло умрлог трговца Ивана Влаховог, који није пре смрти намирио Стјепану дуг од 31.874 акчи.²²⁷ Изгледа као да су обојица Конављана умрли у Прокупљу 1666. у каквој новој зарази. Иван Влах. Сваркота, који је умро у Прокупљу без деце крајем 1660. или почетком 1661, остао је дужан Петру Глеђевићу за замашну своту од 1300 реала.²²⁸ Марко, покојников робак, најпре је регистровао изјаву Ивана Дабиног и Николе Стјепановића пред прокупачком „колоном“ о заосталим Сваркотиним пословним папирима, а потом је тражио судску идентификацију неког Сваркотиног ћирилског писма од 20. октобра 1650, којим је забелижио своја потраживања од Марина Николића.²²⁹

То није био једини случај графолошке експертизе вредносних хартија прокупачких Дубровчана те деценије. Судска верификација обављена је са писмима Мате Сим. Лупи, које је из Прокупља послао 1665. у Софију, у чему је имао интереса Симко Анд. Хлањевић.²³⁰ Идентификацију неких писама Марина Николића из јуна 1660. тражили су тутори наследника Влаха Трипуновог.²³¹ На утврђивању пословних порука Ивана Вл. Сваркоте а у интересу Марина Николића сведочио је три трговца у Прокупљу и један у Новом Пазару.²³² На молбу мајке Ивана Сваркоте процењивана је веродостојност три менице Галеаца Бруњолија, које су индицирали исплату 365,65 и 42 и по реала њеном сину Ивану.²³³ Иста мајка Ивана Сваркоте тражила је и саслушавање сведока у вези с једним актом неписменог Петра Гегића; у вези с тим надовезало се испитивање хартија и других трговаца у интересу трећих.²³⁴ Марко Сцип. Андријин захтевао је да се установи да ли су нека два писма, послата 1659. из Прокупља пи-

²²⁶ HAD, ASMM XVII s., sv. XXXV, № 1774/V.

²²⁷ HAD, Mob. CVIII, 38 (26. II 1667); Div. for. CII, 142.

²²⁸ HAD, Mob. CII, 23; CIV, 29—9' (9. I 1662); CVI, 31; CVII, 1'—2 (11. I 1666).

²²⁹ HAD, Div. for. XCVIII, 203' (17. III 1663); Mob. CIV, 162' (27. XI 1663).

²³⁰ HAD, Mob. CVI, 143'—4 од 18. XI 1665.

²³¹ HAD, Mob. CIV, 64 од 26. II 1663. — Марин Николић узео је априла 1660. два фамула на по шест година (Div. for. XCIV, 208, 209).

²³² HAD, Int. sanc. XLII, 237'—8 од 23. II 1662. — Сведоци: Галеац Бруњоли, Никола Марићев, Мато Монтети и Марин Јуковић.

²³³ HAD, Div. for. XCVI, 288'—9 од 20. II 1622.

²³⁴ HAD, Int. sanc. XLIII, 75'—5 од 10. I 1663. — Сведоци су били: неки Дубровчани из Дубровника, а од Прокупчана Никола и Антун Марићев, Марин Николић, Матко Бандур, Марко Сименковић, Иван Бошковић, Никола Миросављевић, фра Доминко Вити.

сана руком Ивана Рок. Бунџа.²³⁵ Али, проверавана су и два његова писма слата из Прокупља, за која је био заинтересован Никола Маринов.²³⁶ Установљавана је веродостојност два писма Антуна Марићева, једно писмо октобра 1659. у Прокупљу а друго месец дана касније из Новог Пазара, где је свој интерес видео Никола Маринов.²³⁷ Нешто раније Антун Марићев је тврдио да из неког писма Ивана Рок. Бунџа излази да је у већој новчаној врећици слатој Ивану Бошковићу у прокупље било 650 реала по рачуну неког трећег; после Бунџеове смрти обављено је испитивање његове пословне књиге, па је нађено неко писмо којим је Никола Марков тужио Антуна Марићева; у вези с тим требало је утврдити да ли је писмо заиста написано руком Марићевом.²³⁸

У хартијама које су излагане провери обично је реч о ненаплаћеним потраживањима. Било је, међутим, новчаних писама код којих нису били спорни дужници и њихови потписи него наплата није стигла о предвиђеном року. Тако је било са задужницом на 12.815 акчи који је саставио у Прокупљу Иван Михин у корист Ивана Влахова.²³⁹ Постоји и ненамирена облигација Ивана Влаховог Марину Николићу на 443 реала (8⁰).²⁴⁰

Сведочење поводом спорова између ранијих ортака Павла Црљеновића из Прокупља и Ивана Пасаровића из Новог Пазара бацило је светлости на начин пословања које се вртело око набавке вуне и обезбеђивања новца за преузимање те сировине. У друштву су се налазила три брата Пасаровића али је прибирање новца за куповину вуне обављано у Прокупљу као месту са знатно већим бројем малих кредитора, док је Нови Пазар био транзитни центар. Компанија се задужила код приштинског Дубровчанина Томаша Држића (на 460 талира) а браћа Пасаревићи код Стојана Шеховића (нешто преко 18 талира) код Михата Муратбегова (на исто толико), код Мате Бетеровића (80 талира и 100 акчи), код Петра Бехајеринова (70 талира), код Раје момка Ивана Наљешковића (60 талира), код Буре Пролића (35 талира) и код Стојана Диздарева (200 талира). Ту је реч о преузимању вуне за поменуте износе. Павле Грљеновић био је приморан да плати 16 талира и 40 акчи на захтев неког Турчина и да исплати хаварију због неког прстена, у чему су била умешана сва четворица ортака. Компанјони су имали да приме за вуну од Марина Ивановца 20 талира и 15 аспри а од Марина Мажибрадића 20 талира.²⁴¹

²³⁵ HAD, Mob. CI, 22' од 23. I 1660.

²³⁶ Исто, 51' од 27. II 1660.

²³⁷ HAD, Mob. CIII, 161'—2 од 22. XI 1662.

²³⁸ HAD, Mob. CI, 66—6' од 11. III 1660.

²³⁹ HAD, Dјв, for. XCIV, 109'—10 од 13. I 1660. — Сведоци: Томаш Држић,

Матко Бутки.

²⁴⁰ HAD, Int. canc. XCII, 251 од 15. III 1662.

²⁴¹ HAD, Int. canc. XLII, 174'—6 од 4. V 1661.

Кад дужници нису одговарали обавезама и надаље је примењиван секвестар робе или и пословних књига; ово друго примењено је у случају Ивана Влахова, који су се пословни списи налазили у рукама Андрије Радовога и Ивана Антунова, а ствар је издевена у корист Галеаца Бруњолија.²⁴² На молбу Марина Николића секвестровани су роба и ефекти Николе Марића у Прокупљу, Скопљу и у Новом Пазару као и 801 кантар вуне Франа Вукдрагова и још једног трговца.²⁴³ Мањак обртног капитала у условима великих могућности набавке извозних сировина био је најчешће разлог за неплаћање позајмица. Кад Иван Матин није платио неки кредит, момак Виценца Иванова Матко Балетин позвао га је на турски суд, чиме је дужник био изложен највећим опасностима; због тога је дубровачка влада одредила да се дужнички односи регулишу у току шест наредних месеци, а ако би Балетин и даље вршио притисак позивом на турски суд, предузео би се секвестар ефектива његовог газде.²⁴⁴

Настављено је и убирање ренте на некретнине у Прокупљу да-те на кирију; на пример Франо Вукдрагов платио је 31 реал за држање дућана и поседо Ивана Дабиног.²⁴⁵ И фамули су и даље били чиниоци трговања па и извор богаћења својих принципала.²⁴⁶

Најчешће помињан дубровачки трговац у Прокупљу у седмој деценији XVII века био је Петар Гегић (можда родом Арбанас). Сво-те с којима је он радио нису биле мале. Иван Вл. Сваркота био му је дужан 1300 реала, те је Гегић тражио од скупа дубровачких трго-ваца да саслуша Николу Марића, Буру Твртковића и Марка Турко-вића у вези с оним што им је Иван говорио при одласку у Дубров-ник.²⁴⁷ Галеац Бруњоли задужио се (4. новембра 1660) код Гегића са две менице на укупно 1380 реала, што му није намирио ни годину и по дана касније.²⁴⁸ Био је именован пуномоћником у сакупљању до-бара у Турској Буре Твртковића.²⁴⁹ У вези са слањем отворене мени-це Марку Твртковићу на његову адресу упућен је протест Марина Крист. Драгог.²⁵⁰ Највећи број докумената о њему односи се на пе-трогодишњи спор између мајке Ивана Вл. Оваркоте и Гегића. Од Ивана, свог бившег момка, Гегић је тражио повраћај 1300 реала, док је Иванова мајка настојала да докаже аутентичност писма непис-меног Гегића које је било повољно за оставштину њеног сина.²⁵¹ Ге-гић је тврдио да је 1660. вратио Ивану неки свилени атлас, после делимичне продаје тих скућих тканина; сведока за 1300 реала али и

²⁴² HAD, Div. for. XCVI, 273' од 17. III 1662.

²⁴³ HAD, Div. for. XCVII, 182' од 16. XI 1662.

²⁴⁴ HAD, Lett. Lev. LXV, 24 (1668)..

²⁴⁵ HAD, Div. for. XCVI, 114 од 7. XI 1661.

²⁴⁶ Павле Пет. Даби дао се за фамула Марину Николићу, кројачу и Вла-ху Ивановићу, трговцу, за 35 дуката награде (Div. for. CIV, 149' од 11. IX 1668).

²⁴⁷ HAD, Div. for. XCV, 235—6 од 29. IV 1661.

²⁴⁸ HAD, Div. for. XCVI, 271'—2 и 272 од 17. III 1662.

²⁴⁹ HAD, Proc. canc. LIV, 125 од 11. IV 1663.

²⁵⁰ HAD, Div. for. CIV, 168—8' од 16. X 1668.

²⁵¹ HAD, Mob. CII, 71'—2 (28. IV 1661); Sent. canc. CCXXVII, 31-1/II (6. VI 1663).

за враћање тканина имао је више него што му је требало.²⁵² Око тих тканина су се и касније ломила главна копча, али је Гегих нашао једног сведока (не као за остала питања) да је Ивану дао 540 реала за 360 продатих лаката атласа.²⁵³ Акт на коме је инсистирала породица Сваркота била је Гегихева облигација начињена у Прокупљу 1. октобра 1660 да ће Ивану платити 1600 реала за три партије свите, узете од њега; потписивању изјаве присуствовао је фра Доминке Влахов (можда Иванов роџак), капелан, који се (1. фебруара 1663) заклео да је акт истинит, на што је скопски надбискуп набацио екскомуникацију лицима која су се потписала на тај акт, па су изврдавали да су уопште знали за тај акт.²⁵⁴ Мало веће отворило је (30. јануара 1663) судски процес у вези с поменутиим спором.²⁵⁵ На захтев владе скуп дубровачких трговаца у Прокупљу састао се и одговорио да је спорни акт написао Мирко Бурић у име неписменог Гегиха а да су као сведоци присуствовали Иван Б. Дабин и Никола Стјепановић; изјаве су дали сведоци, али Мирков ћирилички (српски) потпис је, наводно, био неразговетан, али он о томе није саслушан; Гегих је исплату обећао у готову или у вуни.²⁵⁶ Сведок изјаве Гегихеве да је преостали новац из те партије вратио није саслушан. Очигледно је „колони“ више стало до живог и утицајног Гегиха него за његовог мртвог момка. Две године касније Гегих је поново покренуо парницу са истих позиција.²⁵⁷ Тада „колони“ није била на његовој страни, јер није уплаћивао члански улог „колони“, те је чак наредила секвестар његових ефектива. Поред тога, дошао је у сукоб са својим слугом Тонком Ивановим на начин који нису остали одобравали. Гегих се жалио дубровачкој влади на наметнут секвестар.²⁵⁸

Док су се прокупачки Дубровчани отимали око обртног капитала, један њихов бивши колега, Иван Стјепанов, и даље је имао мању своту у римској банци; 1668. камату је од римског пуномоћника примио Иван Матин из Конавала, одакле је био и Иван Стјепанов.²⁵⁹

Постојао је обичај да се тканине депонују код одређених прокупачких Дубровчана да послуже за трампу при јунској и летњој набавци вуње; уз то је ишла и по која свота западних златних или

²⁵² HAD, Int. canc. XLII, 183—3' од 18. VI 1661. — Сведоци су били: Галеац Бруњоли, Никола Марићев, Буру Твртковић, Марко Твртковић, фра Серафим Примиси, Марин Жванов, Тонко Сваров (?), Марин Јеринић, Никола Иванов, Никола Митровић.

²⁵³ HAD, Div. for. XCVII, 79'—8 од 19. V 1662. — Сведоци: Андрија Божидарев.

²⁵⁴ HAD, Div. for. XCVII, 280'—1 од 28. II 1663.

²⁵⁵ HAD, Cons. min. LXXXI, 218 од 3. VI 1663.

²⁵⁶ HAD, Int. canc. XLIII, 78.

²⁵⁷ HAD, Mob. CVI, 31—1'; Int. canc. XLIV, 16' од 3 XII 1665.

²⁵⁸ HAD, Lett. Lev., LIX, 155 од 4. III 1665.

²⁵⁹ HAD, Proc. not. XXXVI, 108—10' (7. IX 1667); Proc. canc. LVII, 74—6 (26. V 1668).

сребрних новчаница. Тако је учинио и Иво Рок. Буњић који је пословао у Приштини, оставивши код Ивана Бошковића 650 реала и нека вунена сукна; о томе је у Дубровнику, кад је Буњић умро, сазнао Никола Маринов из писма свог брата Антуна, писаног у Прокупљу октобра 1659. године.²⁶⁰ Други прокупачки Бошковић, Лука и неки други у Прокупљу узели су преко Мате Сим. Лупија од Симка Крагујевића из Дубровника 540 лаката свилених тканина а 150 лаката је остало у депозиту, непродато.²⁶¹ Свилене атласе слао је Симко Хлањевић из Дубровника (1665) у Софију преко прокупачког Дубровчанина Мате Сим. Лупија и Лазара Бошковића.²⁶² Ова двојица су се, очигледно више посветили тој посредничкој трговини тканинама не само за Косово него и за Софију. У погледу тканина Прокупље је у систему дубровачке балканске трговине играло улогу резервног магацина, на главним изворима набавке вуне.

Дубровчани нису пропуштали да се у Прокупљу баве производњом алкохолних пића па и жита. Иван Маринов и Виценцо Иванов су (1661) продали вина, ракије и жита Марина Николића (који је већ прешао у Дубровник) за 459 и по дуката, али власнику нису предали рачун и новац.²⁶³ Док је био у Прокупљу бивши Гетићев фамул Иван Влахов узео је у закуп (1653, 1654) два овећа винограда Виценца Алегретова на четири године, с тим да му годишње плаћа закупнину са по пет врећа вуне.²⁶⁴ Вино и ракија из таквих винограда није произвођена за породичну употребу него за продају у месту. Као људи из приморског виноградарског краја, Дубровчани су производили боље вино него домаћи свет у Топлици.

Седамдесетих година у Прокупљу је (1673) било око 20 дубровачких трговаца, тј. трговачких фирми које је опслуживало више људи. Један од угледних трговаца био је Марин Блута, јер су у његовој кући ноћили посланици са харачем.²⁶⁵

Јуна 1675. владала је у Прокупљу куга. Стога је један дубровачки посланик који је путовао у Бугарску из Новог Пазара кренуо ка Скопљу да заобиђе жариште заразе које се налазило у главном граду Топлице.²⁶⁶

Из те деценије постоји само један тестаменат писан у Прокупљу. Жупљанин Стјепан Бартолов одржавао је везе и са Косовом и Скопљем, чије је цркве такође обдарио. Занимљива је његова пословна веза са Крушевцем, где је давао пословне налоге свилару Пав-

²⁶⁰ HAD, Div. for. XCIV, 164—6'. — Буњић је умро у Приштини од терзијалне грознице.

²⁶¹ HAD, Div. for. CI, 253—4 од 7. IV 1665.

²⁶² HAD, Mob. CVII, 77—8 (7. IV 1660); Div. for. CII, 253.

²⁶³ HAD, Cit. for. V, 13—13' (14. XI 1663); Div. for. XCVI, 182; Sent. canc. CCXXVII, 32.

²⁶⁴ HAD, Div. for. XCVI, 126'—7 и 127 од 19. XI 1661.

²⁶⁵ З. Шундрица, Птепис на дубровничките пратеници с харача 1673. г., Извести на Благското историческо дружество, т. XXV, Софи 1967, 268.

²⁶⁶ HAD, ASMM XVII с., св. LII, № 1915/XX, Марин Кабога из Татар-Пазарска 30. VI 1675.

лу, на пример да сакупи његове ефекте.²⁶⁷ Изгледа да су се у Крушевцу, као и Прокупљу, прели свилени конци. Код заоставштине покојника женин мираз је издвајан пре наплате покојникових дугова. На пример, кад је Иван Михайлов, златар родом из села Осаоника, после смрти свог компањона Петра Пјерина у Прокупљу, затражио од имовине другог компањона, такође умрлог, Влаха Трипуновог 500 па 460 дуката, Влахова два брата изјавила су да је компанија располагала са 1800 шкуда, али да у ту новчану масу није убројано 500 дуката мираза њихове снахе.²⁶⁸

Поред уобичајених компанија од два или три члана или породичних, у Прокупљу у ово време постојала су и трговачка друштва за заједничко куповање и транспортовање сировина, које су куповане „по акорду“ који је установљен приликом уласка у такву заједницу капитала, у којој су се налазили и удели капиталиста из Дубровника. Основни циљ таквог удруживања био је заједнички упола монополистички наступ на пијаци, нарочито вуне. У једном таквом трговачком друштву, поред једног из града св. Влаха, налазили су се од Прокупчана Иван Бошковић, Петар Леонардов и Нико Рогољани; послове је у Прокупљу водио Бошковић. Како заједничар из Дубровника није био задовољан Бошковићевом администрацијом, он је своме поверенику, иначе исто тако члану заједнице, наложио да Бошковић све рачуне заједнице преда шестом члану друштва, Нику Деметријеву. Иста порука из Дубровника учињена је и седмом члану заједнице, Луки Матином, који је од Бошковића „купио“, тј. преузео за свој уложен новац коже и вуну по багателној цени, што је представљало штету за остале чланове конзорција; налог из Дубровника био је да се последња трансакција сторнира а роба секвеструје, но то није било могуће јер су товари већ били на путу за море. У наредном писму прокупачком „поверенику“ члан заједнице из Дубровника (ословљаван као „економ“) помиње се и Лука Бошковић и Иво Вити као уже повезани са Иваном Бошковићем који су осталима у заједници одговарали за дугове Ивана Бошковића, као припадници уже Бошковићеве компаније, која је као мали колектив била члан пословне заједнице. То се посебно односило на измирења новца које је Иван Бошковић узео на вересију од прокупачких муслимана, који су дали кредит од 1800 талира; ти веровници су запретили да ће ненаплаћени зајам намирити турским судом и то на рачун целог конзорција, мислећи да је имовина заједнице Бошковићево власништво (та погрешна представа је и помогла да се добије велик зајам!). У вези с претњом турских зајмодаваца шеријатским судом „економ“ из Дубровника имао је да обавести ужи члан Бошковићеве компаније Иво Вити. Поруча „економи“ била је да се наметне казна Ивану Матејином који се на време укљонио из Прокупља. Кад је члан заједнице Марин покушао да се парцијално намири

²⁶⁷ HAD, Test. not. LVIII, 279—80' од 31. VIII 1677.

²⁶⁸ HAD, Mob. CXIV, 45 и 50' од 19. и 28. IV 1672.

на рачун Ивана Матејиног због ужег међусобног интереса, члан-повереник „економа“ из Дубровника наметнуо је овоме казну, која је свакако била предвиђена устројством конзорција; „повереник“ је том приликом саопштио Марину да не би било рационално уплитање кадије у послове заједнице, него да Ивану Матејином треба омогућити да плаћа сировине купљене у пакету преко заједнице за онолико колико може, док би његову пријаву куповине преузели јачи чланови друштва.²⁶⁹ Овде је очигледно реч о сложенијем пословном органу трговаца из Прокупља и Дубровника чији је циљ био да се удруженим капиталом и наступом на тржишту вуне и коже исходи повољнија цена. При томе је највећи улагач капитала, „економ“ из Дубровника имао и највећа права и као контролни чинилац имао је свог „повереника“ у прокупачкој заједници, који је преносио и остваривао његове налоге. У саставу заједнице налазили су се не само појединци него и целе компаније па и посебни интересни парови мање конституисани. Према домањој пијаци наступао је „администратор“ који је за целу заједницу куповао сировине па и узимао кредите од домаћих финансијера. Поред тог купца могли су постојати и мање важни који су робу преузимали и за свој одвојени грош, али тако да нису сметали својом понудом цене наступу заједнице. Конзорциј је имао општи уговор о свом настанку и функционисању, који је регулисао и казне за несолидно понашање заједничара.

Заједницом капитала и монополистичком куповином сировина у Прокупљу није био обухваћен Петар Гегић, можда зато што је стекао глас самовољног и неподобног појединца. О Гегићевој несолидности знало се и у Дубровнику, па је Сенат одлучио да поништи уговоре о његовој препродаји бивољих кожа у Новом Пазару. Стварни купци робе били су капиталисти из Дубровника Иван Матејин, Лука Барка и Миха Цријевић, који су имали вратити коже Гегићу и затражити повраћај новца. Слично је ваљало поступити и са робом неког трећег који је означен иницијалима „М. М.“, који је радио паралелно и свакако по договору са Гегићем. Биволице поменуто двојице требало је упутити Николи Андријином и Ивану Витином, ако сви буду у Новом Пазару или Јанку Ивановом. Према налогу Малог већа коже су у међувремену имале бити депоноване у руке Влахуше Луковића или код другог кога би одредила прокупачка „колона“ Дубровчана. Гегић је махинације изводио као члан компаније са Томишом Ивановим и Виценцом Томашевим братом. Гегић је по дубровачком наређењу био дужан да преда списе компаније поменутом Виценцу.²⁷⁰ Гегићева дефраудација састојала се у томе што је робу набављену новцем једних приликом паковања у Новом Пазару продао другима, онима из Дубровника за бољу цену.

²⁶⁹ HAD, Исписи о Прокупљу Бранимира Трухелке, стр. 291—3.

²⁷⁰ HAD, Lett. Lev. LXII, 58—8' (24. II 1671), 130—0' (22. IX 1672).

Године 1672. Гегић се дуже задржао у Дубровнику. Ту су га знали и неки трговци из Италије, на пример (ноембра 1672) Бакомо Фити из Виценце, који је Гегића, заједно са Франом Томашевим, означао за свог пуномоћника у сакупљању новца и других вредности.²⁷¹ Наредне јесени он је у Прокупљу нешто побољевао, те се обавезао Петру Бјелокосићу да ће му платити трошкове за лекове, долазак дубровачког берберина-ранарника у Прокупље и друге трошкове настале његовим лечењем.²⁷²

У осмој деценији столећа јавила су се нова имена дубровачких трговаца у Прокупљу односно неки раније помињани су се тада појављивали као крупнији пословни људи. Неки Иван Мар. Крвар (ић) послао је неко писмо (22. марта 1677) Марину Јак. Наталију, чији је идентитет овај судски истеривао.²⁷³ У Крварићевим рукама (1671) секвестроване вредности умрлог Стјепана Лалића, у којима је имао потраживања Марин Николић.²⁷⁴ Браћа Антун и Буро Петровић обавезали су се Рафу В. Гучетићу да ће му за 200 дана исплатити 863 шкуде и 4 гроша за примљене тканине, и то за 22 комада раше из Бергама (северна Италија) и пола топа штофа.²⁷⁵ Знатно јефтиније раше не само домаће него и стране израде ушле су у знатнији промет на прокупачкој пијаци. Неке рашете налазиле су се у ингеренцији Бошковића за вредност од 272 дуката; исти дубровачки власник имао је потраживања за 130 дуката у атласу што се налазио у две београдске радње.²⁷⁶ Прокупље у лицу предузимљивог Бошковића опет је представљало неко дистрибутивно средиште тканина. Као да је проба и потрошња тканина повећана у Прокупљу око 1670. Поменути Иван Бошковић са Петром Мат. Ивановићем обавезао се (децембра 1670) да ће платити Миху Мар. Цријевићу 100 цекина за примљене свилене тканине,²⁷⁷ које су обавезно биле ребе и скупље.

Неисплаћени „кирографи“ даље су регистровани у пословању Дубровчана у Прокупљу. Никола Марић (Сладојевић) написао је обвезницу ћирилицом у Прокупљу 14. јуна 1657. (кад се купује вуна!), што је убележено и у пословној књизи Миха Сладојевића у Дубровнику, али дуг није платио свом земљаку из села Чепикућа Петру Бурином ни почетком 1671. године.²⁷⁸ Слично је било и са меницом Петра Цивова Цвјеткова (Сладојевића) на 289 и по талира што преко особа на које је меница трасирана у Дубровнику није

²⁷¹ HAD, Proc. sanc. LVIII, 2k8—9' од 10. XI 1672.

²⁷² HAD, Div. for. CIX, 131 од 2. X 1613. — Сведок: Натал Грљени.

²⁷³ HAD, Mob. CXIX, 12 од 19. II 1678.

²⁷⁴ HAD, Div. for. CVI, 251'—2 од 3. IX 1671.

²⁷⁵ HAD, Div. for. CVII, 199 од 28. XI 1672. — Сведок: М. Лупи.

²⁷⁶ HAD, Div. for. CVIII, 30, 33', 32 од 31. XII 1672. — Власник: Јероним Наљешковић у Дубровнику.

²⁷⁷ HAD, Div. for. CVI, 234 од 30. VII 1671. — Сведоци: фра Валентин из Трстеног, Мато Бандуровић.

²⁷⁸ HAD, Inet. sanc. XLVI, 37'—8 од 9. I 1671. — Сведоци: Марин Николић, Михаило Монтети.

исплаћено Божи Петрову из Смоковљана. На то је Петар у дневним пословним књигама дубровачке општине дао протоколирани акт (од 2. јуна 1679), из кога је излазило да су он и Божо уговорили вођење трговачког друштва у Прокупљу користећи Петрове дућане.²⁷⁹

Како су дужници из Прокупља за ненамирене обавезе могли бити лишени слободе, њима је, примерице Антуну Петрову (новембра 1671) Мало веће давало гаранције да неће бити гоњени приликом доласка у завичајни град, обично у року од 15 дана.²⁸⁰

У пословању често неписмених дубровачких трговаца понекад су се и веће своте новца у међусобним пословима давале на поверење; кад би оно омануло или у смртним случајевима уследила је интервенција обично дубровачког суда. Тада је дубровачки суд тражио исљеђење сведока у Прокупљу. Тако је било и у вези са свотом од 350 дуката коју је Мато Монтети заборадио да плати (1671. већ покојном) Михаилу Петровићу.²⁸¹

Продајни простор Дубровчана у Прокупљу имао је конјунктуру и 70-их година. Око неке догане у Прокупљу вођен је спор између татора Николе пок. Раде Глеђевића и Боже (Натала) Грљеновића, у који се, испитивањем пословних хартија, морало умешати и дубровачко Мало веће.²⁸² Исти Грљени морао је тужити Мату Бандура, који је држао у закупу дућан у његовој прокупачкој кући, јер му није плаћао уговорени годишњи закуп од 35 реала (8^о).²⁸³ Несолидни Мато Бандур тужен је и од наследника Ивана Дабиног, јер је држао у закупу и њихову кућу са виноградом, не плаћајући кирију од 60 реала.²⁸⁴ Треба запазити да је цена најамнине у кругу Дубровчана у Прокупљу такође порасла око 1670. године.

Пред тзв. бечки рат (1683) једно касније (1702) упутство дубровачке владе налазило је у Прокупљу 30 дубровачких домаћинстава, те је насеобину у Прокупљу стављало испред колонија у Новом Пазару, Београду и Софији.²⁸⁵ Пословну фреквентност прокупачке пијаце потврђују капитали дубровачких Јевреја.²⁸⁶ О значају тржишта сировина у Прокупљу сведочила би и околност да су се и велики сарајевски босански трговци Брњаковићи заинтересовали за

²⁷⁹ HAD, Div. for. CXIV, 294'—6 од 12. XII 1679. — Сведок другог акта: Божо Петровић и Перо Бивојевић.

²⁸⁰ HAD, Cons. min. LXXXII, 214 од 23. X 1671.

²⁸¹ HAD, Int. sanc. XLVI, 44—4' од 12. II 1671. — Сведоци: Иван Матин, Кристифор златар, Марин златар, Марко Шимуновић, Грација Петров, Марко Ивановић, Антун Петров, Виценцо Иванов, фра Матија капелан и Виценцо Ивановић (други).

²⁸² HAD, Cons. min. LXXXIV, 251' од 31. I 1676.

²⁸³ HAD, Mob. CXIV, 9' од 19. I 1673.

²⁸⁴ HAD, Mob. CXII, 47—7' од 14. IV 1671.

²⁸⁵ С. Димитријевић, *Дубровачка трговина у Лесковцу и околини и дубровачка колонија у Прокупљу, Наше стварање* (Лесковац) 1955, 40.

²⁸⁶ Реч је о дубровачком Јеврејину Рафаелу Коену који је навео писмо Николе Рогољанија од 19. I 1684. који је свом финансијеру јавио да је на три године основао компанију са Леонардом Петровићем за куповину вуне, но да је настала тешкоћа у пословању јер Леонардо не пристаје да се за врећу вуне плати 11 талира (HAD, Div. for. CXXIII, 126'—7 од 4. XI 1689).

извоз вуне преко Прокупља. Још 1681. чуло се да они (погрешно названи Бошњаковићи) намеравају да отворе комптоаре за експорт текстилног влакна у Прокупљу и Новом Пазару, па је чак и неколико Дубровчана из Прокупља пошло у Сарајево да се прикључе њиховој конзорцији. Конкуренцију у вучитрнском сандаку изазивали су и трговци Арбанаси са стране, који су преузели и неку спорну вуну Дубровчана, па су је послали на Скадар и Драч. Септембра 1684. трговци заинтересовани за експорт вуне жалили су се дубровачкој влади из Новог Пазара да су неки Ришњанин Пасквал Ив. Франко и Дубровчанин Петар Леонардов закупили све товарне коње за транспорт у Сарајево, крцајући товаре на коње још у караванској станици у топличком селу Гргуре.²⁸⁷ И један други Ришњанин, Франко Томашев који је живео у Дубровнику, крајем 1681. постављен је да као парвозаступник сакупи за Ивана Иванова ефекте од прокупачке компаније Миха Мартинова, Виценца Иванова, Мате Унгара и Луке Матковог.²⁸⁸

У једном писму дубровачкој влади из Прокупља (27. октобра 1680) дубровачки трговци су се жадали на штете које су почели да трпе њихов новац и конаци у Прокупљу, где су изгубљени ранији положај и повластице у Турској, те су се дубровачки трговци мало по мало изједначили са хришћанима рођеним у Србији; насељеници су тражили да им поклисари на Порти исходе раније привилегије. Сметала им је агресивна компанија Мате Унгара, Петра Леонардова и Марка Првијеног, те су радо примили налог своје владе да ове земљаке принуде да дигну секвестар на вуну Влахуше Биковића на Косову; поменути тројица (августа 1681.) пренемагала су се да нису набацили секвестар и да не знају зашто је задржан транспорт те вуне. Биковић је на неуобичајен начин набављао вуну у Прокупљу, те су Дубровчани, стални колонисти у Прокупљу, послали „књигу” влади о старим обичајима пијаце при набавци вуне. И крајем 1685. „колона” је послала влади обавештење да су се многи Дубровчани одметнули од уходане праксе у трговини вуном, истурајући личне интересе на штету свих осталих земљака. Обртног капитала и даље није било према могућностима које су се пружале, те је и даље новац узиман на зајам од домаћих муслимана под тешким условима. Појединци су некоректним радом навукли на остале земљаке толику омразу мештана да овима више није било да живе у вароши. Посебно су се жалили на оне који нису имали породице у месту, него су долазили из Дубровника и грабили колико им се прилика пружала.²⁸⁹

Године 1688. поменути Марко Првијени више није био међу живима, те су тјтори његових наследника покренули поступак про-

²⁸⁷ HAD, Исписи о Прокупљу Бран. Трухелке, стр. 294 и друге стране.

²⁸⁸ HAD, Pгос. сапс. LXII, 14'—15 од 7. II 1682.

²⁸⁹ HAD, Исписи о Прокупљу Бран. Трухелке, стр. 282—5, датуми: 27. II 1680, 11. VIII, 1681, 12. X 1681, 24. XII 1685.

тив Влаха Милића (и његовог гаранта Луке Матиног) за неисплаћену меницу на 255 реала (8⁰) и за других 238 реала и 82 акче као и за даљих 50 талира, колико су вределе свите које је Марко примио.²⁹⁰

Године 1688. Ивана Бошковић је опет био администратор ортаклука који је водио са Николом Рогољанијем и Петром Леонардовим; на крају пословања Бошковић је имао да намири друштву 1114 талира и 28 гроша, а помињани су других 496 талира и 62 вреће вуне; Рогољани је требало да обештети компанију са 550 талира а Петар Леонардов са 1503 талира и 30 дубровачких гроша; свој тројици дугова је крамар Дучица 16 талира и 32 гроша; компанија као целина имала је потраживања: 190 талира од Николе Деметријева, 125 талира од разних дужника у Прокупљу, закуп на виноград од Марка Турковића а било је и других залога; Рогољани је уложио 7000 дуката, Леонарди 908 а Бошковић 200 талира, док су неизмирени веровници били: Иван Клашић (597), Франо Соркочевић—Бобаљевић (402) и Рафаел Коен 805 талира.²⁹¹ Још у лето 1680. дубровачка влада је наложила „колони“ да се одузму списи компаније Бошковић—Леонарди—Рогољани како би се сравнили рачуни обавеза друштва према Николи Деметријевом; увид је обавио Лука Матијев, коме је такође запела за око једна Бошковићева багателна продаја овчијих кожа.²⁹² Марка Првијеног су (1682) притеснили у Прокупљу и за 192 талира које је дуговао Мати Бандуровићу и Бенку Леонардову за вересију које је од дужника утерао за њих као веровнике.²⁹³

Поменути Бандуровић био је најагилнији дубровачки трговац у Прокупљу, нарочито у другој половини 80-их и почетком 90-их година. Два његова писма којима је јављао Ивану Петровићу о кредиту на 280 дуката изложена су провери аутентичности.²⁹⁴ Сам он је од наследника Марка Првијеног тражио наплату дуга.²⁹⁵ Према налогу „колоне“ Иван Крварић је (1685) наметнуо секвестар на поседе Првијеног, Бандуровићевог дужника, а после је Марко на дубровачком суду, уз Бандуровићеву сагласност, издејствовао да се Крварићеви ефекти мобилишу за отплату дуга, мада је он био само јемац при исплати зајма.²⁹⁶ Бандуровић је подметнуо леба за Петра Павловића, дубровачког трговца у Крушевцу да не допадне затвора за 124 талира дугованих (1679) Николи Рогољанију из Прокупља; шест година се Петар није нашао побућен да новац намири свом избавитељу, те га је овај позвао пред дубровачке конзуле у Прокупљу.²⁹⁷

²⁹⁰ HAD, Div. for. CXXII, 77'—8 од 6. III 1688.

²⁹¹ Исто, 98'—101' од 26. IV 1688.

²⁹² HAD, ASMM XVII с., св. LI, № 1912/IX од 10. VII 1680.

²⁹³ HAD, Div. for. CXXVI, 42'—3 од 2. V 1682.

²⁹⁴ HAD, Mob. CXXXVII, 53' (26. XI 1686); CXL, 33' (1. XII 1692).

²⁹⁵ HAD, Mob. CXXXVII, 27' од 30. VII 1687.

²⁹⁷ HAD, Cit. for. VI, 91, Крушевац 14. V 1685.

Спорни моменти су посебно настајали у случају смрти пословних партнера. Наследник Кате, удове умрлог прокупачког трговца Антуна Иванова, тужио је свог рођака Ивана Марићева из Чепикућа, Антуновог сестрића, у вези са пријемом свог дела наслеђа и Катиног мираза у износу од 40 дуката; поред тога остала је неизвршена судска пресуда на 1000 дуката наслеђа Антуна Иванова.²⁹⁸

Продаја дућана и кућа и даље је била на дневном реду. Никола пок. Раде Гелића продао је (1681) прокупачком трговцу Мару Твртковићу догању са свим одељењима (ботегама) за 12 и по врећа фине вуне.²⁹⁹ Буро Бож. Грљени продао је Паскоју Ивановом дућан са свим припадајућим просторима за 95 талира, с тим да плаћа Турцима уобичајену таксу за терен радње.³⁰⁰ Иван Крварић преузео је све некретнине Марка, оца Фране, удовице Јакоба Киверице осим куће у Лесковцу, која је раније била уступљена Бури Радовом; Франа је Крварићу предала и тзв. средњи обор куће која је припадала покојном Марићу, која је била окружена јавним путем, домом Марка Првијеног и турским здањима; цена је била мала — 50 талира.³⁰¹

Пуномоћници су у то доба изгубили раније наглашену улогу. Забележен је само избор заступника на суду Виценца Иванова.³⁰² Ни фамули из Дубровника нису одвођени као некад у Прокупље, јер је домаћа радна снага била јевтинија; постоји само један директан навод о томе да Мато Бандур није исплатио момка који је више година служио њега и ортака и који је на служби и умро.³⁰³

Од краја 80-их година дубровачки трговци у Прокупљу се помињу само изузетно. Аустријска војска која је после заузећа Београда упала у Србију (1688) растерала је Дубровчане из цватеће насеобине у Прокупљу. Потом је уследила сеоба Срба у Аустрију и репресалије Татара, које су угасиле за дуже време сваки озбиљнији привредни рад у Прокупљу. „Колоне“ више није било, а могли су се јавити само трговци, појединачно.

И Д Е О

III. Дубровачки извоз вуне преко Прокупља (од последњих деценија XVI до краја XVII века)

Вук Винавер био је познат по својој наклоности према квантитативном изражавању, што је одговарало обичају западних аутора, мада изворна ситуација у нас није ни издалека слична оној за-

²⁹⁸ HAD, Mob. CXXVII, 17' (26. IV 1687); Sent. canc. CCXXXVI, 4 (2. V 1687).

²⁹⁹ HAD, Div. for. CXVI, 69' од 17. VI 1681.

³⁰⁰ Исто, 21' од 7. II 1685.

³⁰¹ HAD, Div. for. CXIX, 172—3 (9. IV 1685), 173—4.

³⁰² HAD, Proc. canc. LXII, 17'—8 од 16. II 1682.

³⁰³ HAD, Mob. CXXIII, 72 од 13. XI 1682.

падних архивалија. Та неподударност нагнала га је да ради са крајње недовољним и непотпуним подацима, импресионистички, не поштујући основна правила статистике. Стога су његови статистички подаци (дубровачке архивалије осим изузетно немају јособину да омогућују стварне статистике!) само изузетно били адекватни стварности, а могу се употребљавати као илустрација могућег, јер других сличних цифара нема. Тако је, далеко пре него што је сазрео као историчар и пре него што је израдио докторску дисертацију (коју због очитих мањкавости није ни објавио) извукао из својих неадекватних прорачуна да се из Прокупља током XVII столећа лиферовало 71% укупног дубровачког извозног континента вуне.¹ Познато је да је у XVII веку било значајних акцелерација, осцилација и падова у извозу свих сировина са Балканског полуострва због дуготрајних ратова, зараза и других неповољних околности, и да је већ стога тешко давати генералне процене (процене, јер материјала за статистике нема у Дубровнику у то доба). Ко нема искуства или је наиван и некритичан, у Винаверове податке може веровати (као што је то учинио један картограф британског величанства и аутори који се служе његовим лепим графиконима). Они који су и сами настојали да добу до квантитативног исказа без страха могу тврдити да је бројка искувише висока, с обзиром на извоз и из Бугарске (преко Варне и Родоста, па и Цариграда), из Скопља преко Љеша и са других страна.

Варна и Ливорно јављају се као извозне луке и за вуну већ 60-их година XVI века.² При осигурања на вуну из Родоста Tekirdag, на Мраморном мору) за 1574. наводе вредност осигураног терета за 8000 дуката.³ Вуна скопског краја, извожена преко Љеша, показује још веће бројке: 1565—400 врећа (у једном осигурању), 1566—1200 цакова и количину вуне за бар још 1500 дуката (у два осигурања).⁴ Године 1567. из Приштине је отпловило за Венецију преко Љеша 230 врећа (2673 дуката осигурања).⁵ Године 1579. једно укрцавање текстилне сировине у Љешу износило је 340 цакова, вредећи 3432 дуката.⁶ Године 1584. у Љешу је укрцан товар од 300 врећа скопске вуне, вредне 3600 дуката.⁷ Прокупље се тада још не среће као извозник вуне. Виценцо Ђ. Глеђевић и ортак му јавили су се извозом тек 1589; у осигурању се не каже изричито да је реч о вуни, али се ради о њој за вредност од 3300 дуката.⁸ Наредне 1590. године исти су пре-

¹ В. Винавер, Сарајевски трговци у Дубровнику средином XVIII века Годинњак Историјског друштва БиХ VI, Сарајево 1954, 250. — Процена је касније нешто ублажена: 70%, али само за период 1621—40 Trëgetarët e Reguzës në Kosovë—Metohi, Përparimi (Prishtinë). № 3/1961. 151).

² HAD, Noli I, 73—4 и 78—80, те 235—6' и 237—8.

³ HAD, Deb. not. XLI, 62, 87'—9, 196—8.

⁴ HAD, Noli II, 64—5; III, 53—4, 65—6.

⁵ HAD, Noli III, 252'—3'.

⁶ HAD, Noli XIII, 8'—10.

⁷ HAD, Noli XVIII, 214'—16'.

⁸ HAD, Noli XXIV, 238—9, 246'—8, 266—7', 314—16.

ко Љеша експедовали у Венецију вуне за осигурану вредност од 5950 дуката (по 13 дуката за врећу)⁹. Године 1600. Виценцо Глебевић и Никола Стјепанов извезли су 500 цакова и још вуне за 2000 дуката осигуране вредности.¹⁰ Године 1606. Виценцо Иванов из Прокупља експедовао је преко Петра Михаиловог 46 врећа и још за 1300 дуката.¹¹ Количине су просечно биле мање.

Своје велике количине вуне прокупачких Дубровчана В. Винавер је узео из исписа Бранимира Трухелке и на основу властитог хитрог консултовања књига серије *Noli et sicuta*. При томе није водио рачуна да су поједини велики извозници осигуравали не само своју него и туђу робу која је ишла на заједничким бродовима. За Николу Стјепановића (који није живео стално у Прокупљу, него је годинама пословао у Трепчи, Новом Пазару, Приштини па и Крушевцу) он је тврдио да је 1607—9 укрцао за Италију преко 2000 врећа вуне, а 1613 — 383, 1615 — 416, 1616 — 58. 1617 — 201. Кожа је 1613. извезао 3000 комада. За седам неконтинуираних него изабраних година (1607—9, 1613, 1615—7) Стјепановић је експедовао преко 4000 цакова текстилних влакана (у вредности од преко 60.000 дуката), поред 1440 бивољих, 5610 говећих кожа и 205 бала кордована, што је вредело даљих 33000. Тако, изабраним годинама дошао је до закључка да је његов просечни годишњи извоз сточарских сировина износио око 13.000 дубровачких обрачунских дуката, што би одговарало његовим годишњим позајмицама, наводећи опет одабрану 1608. годину са 11.000 кредита. За другог великог прокупачког извозника, Петра Мар. Бјелокосића установио је да је 1626—30. послао у Анкону 1610 а у Венецију 1857 врећа вуне у вредности од 50.000 дуката. Тридесетих година (кад је прешао да живи у Дубровник) извозио је по неколико стотина цакова а у једну компанију унео је 4000 дуката.¹² Изложени пословни ниво није могао да се покрије ни двоструким износом од 4000 дуката. Ваља знати да су неке прокупачке компаније располагале са знатно већим капиталом, на пример браће Натала (Боже) и Николе Мили — 25.472 дуката у разним вредностима (готовина, куће и дућани у Прокупљу, виногради, некретнине у Дубровнику, дућани у Крушевцу, вунене и свилене тканине, вуна у магацинима и у Анкони).¹³

На основу исписа В. Трухелке С. Димитријевић је саставио укупан дубровачки извоз балканских сировина у Италију. За вуну су настале цифре: 1626. година — 6723 вреће, 1627. — 5621, 1628. — 5302, 1629. — 2935. Варирања су знатна из године у годину, те С. Димитријевић је одбио да израчунава годишњи просек, него је закљу-

⁹ HAD, XXV, 16'—17', 34—5', 177—8, 179—81, 22—4.

¹⁰ HAD, Noli XLI, 215, 241—2.

¹¹ HAD, Noli XLVII, 182—3, 183—4, 190'—1.

¹² Писмена белешка В. Винавера дата аутору 30. јуна 1981.

¹³ HAD, Div. for. LIII, 46 и друга акта.

чио да, прерачунато у данашњим мерама, реч је о 250 до 577,5 тона. Пошто једна овца може годишње дати 1,2 кг. вуне, излазило би да је дубровачки извоз претпостављао стрижу 208.330 до 481.250 оваца.¹⁴ Са косовско-јужноморавско-топличког вунарског простора снабдевали су се и трговци из Новог Пазара, Скопља, Београда па и Софије. Београђани су у Лесковац и Прокупље дошли по вуну већ 1614. а касније (1614) су се снабдевали и без посредништва Прокупљана у Вучитрну, великој пијаци вуне.¹⁵

Антун Глеђевић из Прокупља преко свог заступника у Дубровнику, Раде Сладојевића, испоручивао је вуну у град на лагунама, изузетно и у Анкону: 1614 — 150 цакова (по 17 дуката за врећу), 1615 — 190 (по 16 и 15 дуката), 1621 — 177 врећа (по 13 дуката, са Луком Стјепановим из Трепче).¹⁶ Трговачко друштво Матка Ивановог из Прокупља је 1628. извезло 475 врећа (41 тона), а годину касније 496 цакова (42,5 тона). Браћа Мили су 1626. експортирали 1276 врећа вуне (110 тона), што је представљало 21,5% целокупног дубровачког превоза текстилне сировине према јадранским увозним лукама. Три главна прокупљачка друштва отпремила су 2120 цакова, тј. 31% целокупног дубровачког извоза вуне.¹⁷ Из Дубровника је 1607—9 и 1613. год. 75% транспорта вуне отправљено у Венецију а остали део континента пребациван је у Анкону. У годинама 1616—18. у град на лагунама отишло је 72% извезене количине, а 1623—9 готово целокупни шток у дуждевску престоницу. Са 1629 настао је привремен обрт због намерно дугог карантинирања робе у Венецији; отад је текстилно влакно кренуло ка Анкони.¹⁸

У другој половини 20-их година XVII века извоз косовске и јужноморавске вуне у режији прокупљачких Дубровчана стекао је своје зреле експортне одлике. У обрачуну компаније Матка Иванова из Прокупља и Луке Петровића помиње се 75 цакова (1225 дуката) у 1628, — 40 врећа (960) у 1629.¹⁹ Поменути Матко је од Ивана Михаиловића из Новог Пазара узео вуне на тромесечну вересију а од дубровачког партнера тражио је даљих 500 обрачунских дуката.²⁰ Вреће за вуну набављао је у Софији; у једној партији платио је за њих 1844 акче.²¹ Вуна је тада у Прокупљу стекла статус натуралног новца; кад је Петар Бјелокосић продао кућу и дућан придошлици Андрији Ив. Бјанкинију, исплата је обављена вуном.²² Пласман си-

¹⁴ С. Димитријевић, *Дубровачка трговина у Лесковцу и околини*, 21 и 25.

¹⁵ HAD, Div. not. CXXXVI, 3—4 at; Lett. Lev. XLVIII, 103'; ASMM XVII s., sv. LI, n° 1904 а (писмо из Прокупља од 22. VIII 1641).

¹⁶ Б. Храбак, *Дубровчани у рударству и увозно-извозној трговини Косова 1455—1700*, Врањски гласник XVII (1984), 125.

¹⁷ С. Димитријевић, *Дубровачка трговина у Лесковцу*, 22.

¹⁸ Б. Храбак, *Сточарство и сточарски производи са Косова и суседних крајева 1455—1800. године*, Acta historico-oeconomica Iugoslaviae XVI, Zagreb 1989, 4.

¹⁹ HAD, Div. for. XLIX, 370.

²⁰ Исто, 7'—8' (1629).

²¹ HAD, Div. for. XLVIII, 37.

²² HAD, Div. not. CXXXVI, 126' од 21. X 1625.

ровина у Анкони је био повољнији, јер су товари одмах прекрцавани са лаба на лабе, док је у Венецији примењиван строги режим карантина од 40 дана.²³ Приликом једног бродолома (октобра 1625. код Шибеника) на настрадалом броду налазила се вуна Петра Бјелокосића, Вукашина Радовога, Антуна Глеђевића и Буре Мили.²⁴ У спору који је имао са Радом Сладојевићем, Мато Иванов је изнео да је Радо својим писмом из Дубровника (19. августа 1629) конфузно потврдио да је примио вуне за 500 врећа, и да је 35 цакова у некој партији од 150 врећа имао власничких права код Маргудића у Анкони; један сведок је навео да је на Радином конту у Анкони било преко 300 врећа вуне и да је од вуне у једној исплати примио 1340 шкуда.²⁵

Тридесетих година извоз вуне у режији Прокупчана стекао је финансијски аутоматизам. Облигације на новац за куповину нових количина сировине гласиле су „до дана нове вуне, добре и fine, без катрана и нечистоћа“, што најбоље сведочи да су такви зајмодавци представљали пословни сервис теренских дубровачких трговаца. Бошко Мили је тако у Прокупљу „позајмио“ Андрији Цивковићу (јула 1633) 4000 аспри, а Луки Бјанковићу из Вучитрне (децембра 1633) 5120 акци, а термин испоруке била је предаја „вуне руде, fine, чисте и сухе“ у Приштини за шест месеци, по цени коју одреде по међусобном споразуму дубровачки извозници. Најбогатије трговачко друштво у Прокупљу, браће Мили, у времену Бошкове смрти (1637) издало је кредита дубровачким пословним људима за 215.596 турских сребрних новчића (6.127 дуката). Дужници су се налазили у Новом Пазару, Вучитрну, Трепчи, Приштини, Лесковцу и у других седам вароши и касаба односно у 176 села Лаба, Копаоника и Топлице. На сличан начин је Виценцо Ивановић (фебруара 1634) добио у Прокупљу од Ивана Николића 990 аспри да их врати у финој вуни прве стриже у Лабу. Саму куповину вуне обављала су трећа лица, домаћи накупци — неки Сава, Веселко и Стојан Циганин²⁶ и други. Једну сличну обвезницу за 3350 акци попунио је (20. новембра 1634) у Прокупљу Јакоб Божидарев, обећавши веровнику Ивану Глеђевићу fine вуне у време прве стриже.²⁷

Поред новца продавцу вуне требало је обезбедити и потребне дарове турским властима. Обичај прокупачких Дубровчана је био да кад први од њих дође по вуну на Косово да санцак-бегу изручи поклон. То предавање дара је касније злоупотребљавано у конкурентској борби Прокупчана и Новопазараца око монопола у преузимању сировине. Санцак-бег је 1637. почео да омета слободан извоз

²³ Г. Новак, *Повијест Сплита II*, Загреб 1961, 190.

²⁴ HAD, Proc. sanc. XXXI, 256—7 од 28. XI 1625. — Петар Бјелокосић је за Андрију Виценцова осигурао 16 цакова вуне за 200 дуката (Noli LVI, 18).

²⁵ HAD, Int. sanc. XXIX, 155—7' од 11. III 1631.

²⁶ Б. Храбак, *Сточарство*, 5.

²⁷ HAD, Div. for, LXXXI, 57'—8. — Сведоци: Матко Јогуновић, Иван Николић Луши.

вуне. Велику штету су претрпели и од домаћих накупаца, посебно из Трепче. Зато су се 5. октобра 1637. у Прокупљу састали трговци из Новог Пазара, Приштине, Београда и Прокупља, извозници косовске вуне, па су одлучили, ради очувања привилегија, да убудуће нико од њих не даје људима из Трепче, па били крстјани (католици) или каури (православни), ни Турцима новац за набавку вуне, јер се, поред осталог нечасно служе њиховим именом и повластицама; одлука је имала да вреди не само за оне који су је изгласали, него и за друге Дубровчане па и за оне који би касније дошли да тргују; Дубровчанин који би прекршио договор, имао је да плати 200 дуката и да се пријави Малом већу у завичајном граду. Споразум је први прекршио Марин Бодиља из Прокупља, те је морао да плати глобу.²⁸ Марин (Марушин у турским документима), иначе преводилац дубровачке господе, раздавао је у Приштини новац за набавку вуне. Међу његовим закупцима налазио се и један становник села Раскова па и приштински базар-баша Редеп хоџа, који је у име аванса примио 4750 акча; хоџа је при испоруци тражио још 1000 аспри, тј. преко 20% више, претећи да ће иначе задржати трговачку маржу И нека друга лица која су имала да обаве обрачун са драгоманом, избегавала су да то учине.²⁹

Било је још облигација за пријем новца који би се инвестирао у вуну. Бошко Мили дао је 10.000 акчи и још 2000 Бури Ивановићу Турковићу а Бошко Михаиловић и Никола М. Мили издали су Андрији Цивановићу 24.000 аспри да са Иваном Михаиловићем узврати фином вуном.³⁰ Некад је хитно доношен новац из Дубровника да се преузме туђа капарисана вунa нешто вишом ценом. У том смислу био је оптужен Мато Ив. Бандур, те су му приштински трговци секвестровали вуну да се намири штета нанесена Ивану Михаиловићу, јер је измамљеним новцем из Дубровника омогућио операцију преузимања преко златара Раде Микића; Бандур се на то све жалио, наводећи аргуменат дубровачког новца — он га није измамио, него га је легално стекао секвестром из имовине покојног Стјепана Прокула који му је био дужан.³¹ Трговци вуном и из Прокупља ребе су сами залазили по селима и тражили робу, него су то чинили њихови закупци из редова домаћих људи; село где су товари преузимани од накупаца из Лаба било је Симановце.³² Некад су улогу домаћих

²⁸ Б. Храбак, *Сточарство*, 5—6. — Бодиља је новац дао неком Кикићу и сину му.

²⁹ Д. Бојанић, *Султанска писма*, 129, № 258.

³⁰ HAD, Div. for. LVIII, 311'—2 (16. XII 1632), 308'—9' (25. I 1635). — Сведоци: Марко Глебевић, Андрија Цивковић, Иво Михаиловић, Буро Твртковић, Иван Луке Пишчић, Марко Андријашевић, Радо Михлић, Иван Николић Луци, Петар Стјепановић. — Новац је хитно узиман и меницом у Прокупљу; на пример, Иван Михаиловић је узео од Марина Глебевића 500 дуката, а меницу је трасирао на Матка Ивановића (Div. for. XLIX, 15; Mob. LXXXII, 50'—1 (20. II 1630).

³¹ HAD, Lett. Lev. XLV, 180' од 21. VII 1631.

³² HAD, Div. for. LXXXI, 56 од 13. II 1634. — Сведоци: Буро Твртковић, Иван Филиповић.

прекупаца преузимали „млађи“ дубровачких трговаца, тј. њихови момци и слуге, на пример Иван Михаиловић чији је принципал седео у Дубровнику или Габро Лучић, човек Мара Бодиље, који је преузео туђу капарисану вуну.³³

Исечак пословних односа у вези са вунарством прокупачких Дубровчана пружа интервенција епитропа тестаментa покојног Бошка Мили. Септембра 1638. његову заоставштину у Турској и наплату вересија сакупио је Бошко Бождари. Дугове је утеривао заједно са Бошком Радовим, и то према списку који је гласио на 13.240 аспри, поред дугова који су имали бити ефектуирани испоруком вуне. Кредит који је имао да буде плаћен вуном код Андрије Јанаковића, свакако домаћег пословног човека, износио је 990 акчи, за што је требало да преда 12 врећа вуне.³⁴ Излазило би да је првокупња износила само 825 аспри за цак, тј. нешто мање од седам талира, што је било јевтино.

Већ 30-тих година код многих трговаца са стране јавила се жеља да профитирају на вуни коју су извозили Прокупчани. Ту је био и косовски санџак-бег, који је осетио трговачку вредност вуне, те је сметао дубровачким извозницима. Да парира њихове жалбе, реферисао је Цариграду, како га дубровачки трговци ометају да испуни обавезу у погледу слања вуне у Солун, за државне радионице; додао је, да би се Дубровчанима могло одузети и 50.000 дуката, са коликим новцем долазе у куповину прве стрижене, јунске вуне.³⁵ Тај кумулативни податак добро обавештеног намесника корисно долази у процени обима дубровачке трговине кад је реч о косовској вуни. Било је тренутака кад прокупачки Дубровчани нису били у стању да новац уносио уложе у вуну, те су паре инвестирали у друге и удаљеније сировине. То је учинио Антун Глеђевић, кад је (1632) поред вуне купио и сувих београдских говећих кожа; ово је констатовано кад је неки млетачки ратни брод пресрео једну пељешку лађу на којој је било његове вуне за 8468 дуката и доста београдских „секалица“.³⁶ Поред Београђана наруџбине вуне преко Прокупља вршили су и Дубровчани из Софије. У једном случају (1630) послате су две партије новца од готово 500 дуката и потребне вреће, а поносни-

³³ HAD, Div. for. XLIX, 2—3 (15. I 1963); Исписи о Прокупљу Бр. Трухелке, стр. 420.

³⁴ HAD, Div. for. LVIII, 279'—80'.

³⁵ HAD, Исписи о Прокупљу Бр. Трухелке, стр. 422. — Да растера дубровачке трговце, санџак-бег је изјавио својим момцима да је требало да обеси двојицу-тројицу трговаца, јер да би тако лакше наплаћивао талир код кантара. На то су трговци писали дубровачкој влади да су решили да сви оду султану да траже правичу, те да траже да буду препоручени поклицарима на Порти (ASMM XVII св. 51, № 1904а (1. VII 1637); св. XLVI, № 1838 (18. VII 1637) (Исто, 30. VI 1637). — Кад је Порта одбила да му одобри намет од талира по кантару вуне, санџак-бег је проналазио разлоге да глоби ону вуну коју нису директно набавили Дубровчани, јер да други нису уживали њихове повластице (ASMM, св. LI, № 1505 23. XI 1638); св. LXXXIX, № 2215 (28. VI 1638).

³⁶ HAD, Div. for. LII, 29—30; Реос. canc. XXXVIII, 21'—22' (25. X 1632).

цима је плаћена кирија за пренос вуне до Новог Пазара.³⁷ Прокупачки трговци су се супротстављали одвозу вуне у правцу Софије, те су Мати Буткију секвестровали 16 товара текстилне сировине.³⁸

Четрдесетих година Дубровчани из Прокупља као активни извозници косовске вуне стекли су озбиљне пословне такмаце у својим земљацима из Новог Пазара па и из Приштине. У то време било је трговаца из Трепче и Приштине који су се почели повлачити у Прокупље или су бар из Прокупља набављали мануфактурне израђевине и новац, одржавајући и даље контакт са некадашњим местима становања.³⁹ И те деценије има доста докумената о позајмицама да би се набавила вуна и о обавезама у испоруци текстилних влакана. Реч је о мањим свотама акча и реала или о мањем броју врећа вуне.⁴⁰ Понекад је вуна купована и у Прокупљу по договореној или пре већој цени, а потом експортирана у Нови Пазар, где је испоручивана последњим купцима. Виценцо Рогољани из прокупачке насеобине закључио је (1646) два вунарска посла, један у Приштини а други у Новом Пазару.⁴² Марин Бодилја је од свог ортака Влаха Бађинија примио 130 цакова вуне и предао их је Томашу Латиничићу у Новом Пазару; две године касније он је од администратора Томашеве заоставштине добио дужних му 1200 реала (8)⁴³. Вуна је тада одлазила у Анкону.⁴⁴

Те деценије Виценцо Рогољани и дубровачки племић Секо Јер. Бућа заједно су пословали, купујући косовску вуну и оправљајући је преко Новог Пазара. У једној неокончаној парници Бућа је тражио од компаноња 295 реала, свакако за неизвршену испоруку. Другу своту од 550 реала предао је Секо Виценцу у Прокупљу (14. маја 1646) опет да је уложи у вуну. Кад је Рогољани са тих 550 и још више својих реала кренуо на Косово, пресрели су га разбојници и одузели му све што је имао. Понуду Рогољанију да сакупља и шаље вуну у родни град Бућа је учинио у Софији, где се овај налазио, путујући на Левант (тј. даље у Бугарску и у Тракију) да набави тек-

³⁷ HAD, Div. for. XLIX, 370'—1 од 7. VIII 1630.

³⁸ Исписи о Прокупљу Бр. Трухелке, стр. 423 (август 1637). — Чланови антунинске породице Бутки били су родом Корчулани, те су се уврежили у Софији још крајем XV века (пре 1503) (Genealogia dei cittadini radusei (Cingria), 60. Павко Ник. Бутки био је трговац у Босни (Исто, 189), те је изгледа први инаугурисао присуство пословних људи из Босне на прокупачкој пијаци вуне.

³⁹ Б. Храбак, *Сточарство*, 6.

⁴⁰ HAD, Div. for. LXXIII, 21'—2 (сведоци: Габро Фјоровић, Марко Андријашевић и Иван Твртковић); LXXVI, 29—9'; LXXXI, 57'—8 (сведоци: Матко Ивановић, Иван Николић Лупи); LXXXIV, 62'—3 (сведоци: Иван Влахов), 63 (Стијепо Митровић преузео је од Николе и Марка из Ботурње свега 345 акчи); Mob. LXXXIX, 71 (девет кантара вуне Буре Твртковића Михаилу Божидареву).

⁴¹ HAD, Mob. XC, 117' од 22. VI 1649.

⁴² HAD, Mob. LXXXVIII, 163 од 5. XI 1647.

⁴³ Исто, 183 (20. XI 1647), 165'—6 (17. XI 1645).

⁴⁴ HAD, Lett. Lev. LXXIII, 102'—3, 120'—22.

стилен сировине. У Прокупљу је Рогољани као и већина тамошњих трговаца избегавао да преузме вуну, јер је тамо била скупља или мање фина. Секо и брат му Лука експортивали су косовску вуну и преко других трговаца из Прокупља, плаћајући им као провизију 4%; такав је трговац био Иван Михњић, који је априла 1649. добио 1200 реала, примајући новац више пута и пре испоруке робе.⁴⁵

Тада је вуна у Прокупљу наглашено имала вредност натуралног новца којим је обављена купопродаја (на пример винограда на Соколици⁴⁶) или којим је још чешће плаћан закуп куће и дућана.⁴⁷

У то време основни тон у настајању и одржавању норми при набавкама косовске вуне још увек даје прокупачка насеобина. Ту најрадије дубровачко племство тражи партнере и ту се проверава пораст провизије и друге вредности које одређују начин дубровачког пословања. Лепо је гледан сребрни талир (80 аспри), док је реал (8⁰) био прецењен (106 акчи); дубровачки сребрни динар (грош) ишао је по три акче, тако да је рачунски дубровачки дукат обрачунаван по 120 акчи, док је талир према дубровачком паритету имао да се прима по 105 аспра.⁴⁸

То су биле године после великог јасака 1639 (забрана извоза), насталог због турско-млетачких односа, кад су пословно страдали и дубровачки трговци, као странци, те су се почели повлачити из мањих или изложенијих места у веће насеобине. У овима, па и у Прокупљу јавља се и генерација ситних трговаца. Средином столећа долази и до реафирмације важности приштинске пијаце, на бази извоза вуне. Тиме је настала и друга фаза косовског вунарства. Избијање Приштине у први план помогло је отпочињање кандиског рата (1645—69), кад су многа мања места постала опасна за боравак странаца хришћана. Најјачи извозник у Приштини био је тада Томаш Држић, који је из Дубровника, Прокупља и Београда примао гомиле новца да их уложи у вуну. Од прокупачких Дубровчана најближи му је био Маро Бодија а од Београђана Павао Беневезе и Павао Андријин.⁴⁹

⁴⁵ Б. Храбак, *Дубровчани у рударству*, 110—11. — Рогољани су били антуњинска породица) *Генеалогиа II*, 48—50. — Рогољанију је Секо Бућа у пролеће 1646. послао 1000 реала (8⁰) за куповину косовске вуне; кад се Рогољани привремено налазио у Софији, обавестио га је да у Приштини треба да прими још 500 дуката од Ивана Јерића. Из Рогољанијевог писма излази да је смењени косовски санџак-бег чинио разне злоупотребе и сметње Дубровчанима приликом набавке вуне на Косову (*Div. not. LXIII*, 212'—4 од 12. XI 1647).

⁴⁶ *HAD, Div. for. LXXVIII*, 225'—6' (Буро Твртковић Франу Бождареву 12 кантара вуне 1649); Б. Храбак, *Дубровчани у рударству*, 76 (:1610), 117.

⁴⁷ *HAD, Div. for. LXII*, 206—7, Буро Ив. Ивановић Ивану Љубишићу вуну преко крамара (сведоци: Марин Петров, Никола Андријашевић); *LXXXI*, 111'—2, Буро Твртковић, Ивану Љубишићу осам цакова.

⁴⁸ Б. Храбак, *Сточарство*, 9—10.

⁴⁹ Исто, 10.

Пошто је вуна коју су Дубровчани извозили одлазила турским непријатељима, османлијске власти су од избијања кандијског рата па све до 1656. правили сметње дубровачком извозу, те су само мање количине могле бити експортиране. Почесто је проглашаван јасак, и тада никаквог извоза није могло бити. Дубровчани би, као озебли сунце, очекивали да се јасак подигне; на пример, у пролеће 1651, кад су се дубровачки поклицари налазили на путу између Пљеваља и Пријепоља, срели су групу Турака који су им казали да је забрана уклоњена.⁵⁰ После коначне обнове промета вуне, посао експорта су преузеле снажне компаније. Једну такву сачињавали су Марин Виценцовић звани Касија, Стијепо Лукић и Михо Бождари; прва двојица су радила на терену, а трећи им је слао робу за трампу и кредите у новцу; забележена је једна њихова испорука од 338 врећа fine и грубе („караване“) вуне.⁵¹

У куповини сировине најпре је требало капарисати вуну у рано пролеће, односно набавити готов новац за ту операцију. О томе има више писама из Прокупља и Дубровника.⁵² Судаћи према једном јављању, капара је износила два дуката и давала се на веће заокружене количине, на пример за сто врећа.⁵³ Десетину уговорене количине чинила је груба (каба) вуна.⁵⁴ Даривање косовског санцак-бега, што је после тога следио, године 1656. и 1657. обављено је преко Томаша Држића из Приштине. Томаш се сусретао са дубровачким трговцима из Новог Пазара и Београда у Прокупљу, као што је касније, са товарима, на позајмљеним коњима, хитно и ноћу путовао у Нови Пазар, отпремну станицу, путујући обично преко Митровице и Гувна; из Новог Пазара стизале су му групе сребрњака и златника разних купаца.⁵⁵

Крајем маја, кад би почела стрижа оваца, дубровачки трговци са стране долазили су у Приштину и у друга већа места Косова или Јужног Поморавља, где су их чекали закупци, набављачи и произвођачи; ту би се одмах нашли и крамари, који би уговарали експедицију набијених џакова за Нови Пазар. У извесним областима Косова још раније се регрутовао низ купаца домаћих људи, посебно у Лабу, који су обезбеђивали експедитиван рад Прокупчанима, на пример Виценцу Ивановићу, који је (1634) пословао са Боретом Ив. Николићем.⁵⁶ Године 1659. и 1660. били су од закупачких Дубров-

⁵⁰ Исписи о Прокупљу Бр. Трухелке, стр. 315, Вујац 5. IV 1651.

⁵¹ Б. Храбак, *Дубровчани у рударству*, 112.

⁵² HAD, Div. for. LXXXII, 247 (28. III 1652, Ст. Матковић), 247'—8 (14. IV 1652, Ст. Матковић); XCIV, 160'—2 (Антун Марићев, Петар Стјепановић и Иво Р. Бунић 21. IV 1659), 116'—17 (28. III 1659); LXXXII, 247—7' (13. II 1652, 40 цекина које је капарисање послао Петар Бјелокосић преко Јована из Луга Пекина).

⁵³ HAD, Div. for. XCIV, 116'—7 (28. III и 14. V 1659).

⁵⁴ HAD, Div. for. LXXXIX, 131—1' од 18. XII 1655, Мато Вл. Натали, сведоци: Галеац Бруњоли, Буро Ив. Твртковић.

⁵⁵ Б. Храбак, *Дубровчани у рударству*, 82, 81—2.

⁵⁶ HAD, Div. for. LXXXI, 56 од 8. II 1652, сведоци: Циво Твртковић, Иван Филиповић.

чана у пословима откупа вуне посебно активни Никола и Антун Марићеви, који су се ослањали на свог слугу и на неког Карађу, а као партнер им је помагао Иван Р. Бүнић. Вүна је због велике потражње плаћана златницима (млетачким рушпијама и аустријским онгаринима) и сребрњацима (талирима и реалима).⁵⁷ Иван Рок. Бүнић и Петар Караба (који су марта 1660. већ били међу покојницима, усмрћени, изгледа, заразом крајем 1659) продали су Николи Маринову 263 цака вуне; у ту куповину био је уплетен и Марин Сципионов, од кога је Никола нешто потраживао.⁵⁸ Средином фебруара исте 1659. године у бродолому на пловидби у Венецију страдале су 156 вреће вуне, што је неки Бүро спроводио Виценцу Пјерову; цакове је слао Раде Глебевић, муж Виценцове кћери, пошто му је 1658. упутио 78 и 52 вреће; 52 вреће стајале су 705 талира, али је било још 60 дуката трошкова. Цак вуне би без тих трошкова стајао у Венецији 13,56 талира, а са тим трошковима мање од 14 талира.⁵⁹ Тиме се добија увид у питање зараде у експорту вуне у град на лагүнама. У исто време Павко Стјепановић је примио од свог ортака онгарине и цекине (млетачке) преко Новог Пазара за сто врећа које је (јануара 1659) транспортовао у Нови Пазар.⁶⁰ Јесења стрижа падала је крајем септембра и у првој половини октобра и она није могла бити транспортована у Нови Пазар пре зиме а некад и првих недеља следећег пролећа. Јүна 1652. из Дубровника је сребрне реале Стјепану Матковићу донео од Петра Бјелокосића Антун Марићев.⁶¹ Николу Марићева су Иван Р. Бүнић и Петар Стјепановић овластили да за њих прими цекине за исплату вуне.⁶² Није био редак случај да курир са новцем погине на путу, па се дешавало да се недовољна количина новца врати поручиоцу.⁶³ Капарисану вуну би у таквом случају преузимао неко други, исплативши новац капаре. Томашу Држићу су пропале на путу из Дубровника паре које је слао Бартол Фр. Витов а у којој групи је било новца више трговаца; „загүбљених“ 1600 талира, 180 цекина и 400 онгарина требало је да „нађе“ неки Милија, вешт домаћи човек, који је од везе са отимачима начинио специфичан позив. Једна ранија пљачка догодила се код места Свјетје. Из Прокупља су Томашу у Приштину стизале не само кесе с новцем него и тканине, које би трампио за вуну са већим продавцима, обично турским функционерима. Године 1655. прокупачки ортак му је био

⁵⁷ Б. Храбак, *Сточарство*, 11.

⁵⁸ HAD, Int. sanc. XLII, 50 (10. III 1660), 172. — Сведоци: Иван Влахов, Марин Стјепанов, Иван Витов, Радо Црљеновић, Лазар Бүрин, Марин Николић.

⁵⁹ HAD, Div. for. C, 100'—1' од 8. V 1665.

⁶⁰ HAD, Div. for. XCIV, 149—9' од 19. I 1659.

⁶¹ HAD, Div. for. LXXXII, 248 од 17. VI 1652.

⁶² HAD, Div. for. XCIX, 162—2' од 28. III 1659.

⁶³ Исто, 170'—1 од 7. III 1658.

Виценцо Рогољани.⁶⁴ Већа количина новца ношена је у сандучићима, као и свака друга роба.⁶⁵

Вуна је по вишој цени могла да се купи и у Прокупљу и Новом Пазару. У Прокупљу је допремана и вуна из Крушевца и са Копаоника (Копорићи и Беласица). Капара је ту била нешто нижа (69 млетачких рупшија на 100 врећа) руде и fine вуне, опет са 10% кабе. Код узимања новца од прокупачких Дубровчана за капарисање златници су давани по вишем течају, чак по 240 акчи. У вези с тим помиње се неки домаћи привредник Јашар.⁶⁶ И по више стотина талира остајало је по пола године и више код оних који су у Прокупљу за своје партнере у Дубровнику набављали вуну; разуме се, тај су новац бескаматно обртали у своју корист.⁶⁷ Новац намењен за куповину вуне могао је бити инвестиран и у куповину вина, месеца октобра, ако се није уносно уновчио у вуну.⁶⁸ Више цене на прокупачкој пијаци не само што су указивале на трговчеву зараду ил провизију, него је постојало и низ других трошкова до Прокупља. Из једног писма у коме је извршен обрачун а који је поднео Павко Стјепановић Михочу Бождари у Дубровнику (23. децембра 1659) излази: да је цена првокупње износила 12 и по реала за врећу од 69 ока (три вреће садржавале су по 198 оке!); за преглед вуне плаћено је шест аспри од вреће, за знак („нишан“) фирме, за боју, катран и личину по четири акче од вреће, за допринос насеобини у Новом Пазару по четири и за хан при утовару по две акче по врећи; провизија купца попела се на 5% ad valorem (а укључивала је и плаћање мостарине); за пренос из Прокупља до Новог Пазара давано је по 54 аспри од вреће, а крамар је за пренос добио још по 20 акче од вреће; 177 врећа су укупно стајале 2487 реала и 15 акче, тј. дошле су по 14 реала и неколико акчи за врећу, док је у првокупњи цена износила 12 и по реала. Реал је обртан по 110,22 акчи.⁶⁹ Један други рачун који су набављачи у Новом Пазару поднели дубровачким финансијерима (1656) показује занимљиву структуру трошкова при куповини вуне. У укупној цени 95 врећа и 4 оке бугарске вуне (у којој је било 10% кабе) основна цена вуне сачињавала је нешто мање од 63% (по 11 и по талира врећа), превоз 16,2%, док је остало отишло на многобројна давања (вреће, коноп, катран за обележавање цакова, два акче за „ван“, три акче од цака за неку другу дажбину ит.). Око тих издатака било је често спорова, јер су ортаци и повереници уносили много веће своте, па су сведоци под заклетвом морали да изнесу право

⁶⁴ Б. Храбак, *Сточарство*, 11—12.

⁶⁵ Две „кашете“ са 1299 талира: Div. for. XCIX, 11617 (Иван Р. Бунџић), 217'—8 (преко Николе Марићева).

⁶⁶ HAD, Div. for. XCIV, 187'—8', Прокупље 30. III 1659, Иван Антунов и Андрија Радов; сведоци: фра Серафин капелан, Франо Драги, Иван Андрић.

⁶⁷ HAD, Div. for. LXXXIX, 131—1' од 5. II 1657.

⁶⁸ HAD, Div. for. LXXXII, 264'—4' од 19. X 1651, Стјепан Матковић, П. Бјелокосићу.

⁶⁹ HAD, Div. for. XCIV, 150—0'.

стање ствари.⁷⁰ Према једном новом рачуну (1659), товар (две вреће) од Прокупља до Новог Пазара у превозу је износио (крамар Вукац) талир, дакле транспорт вреће износио је колико и горе, а 10 талира (крамар Михаило) за превоз од Новог Пазара до Дубровника.⁷¹

Као и свуда, трговци у Прокупљу при куповини вуне покушавали су да послују служећи се елементима монополизације. Први вид монополизације било је наметање плафонираних цена. Године 1659. трговци су решили да се фина вуна са Косова, из скопског краја, Куманова и Лесковца откупљује по 12 и по талира са свима трошковима, допремљена у Нови Пазар; одлуку су прихватили дубровачки трговци из осталих насеобина, па и из Крушевца. Ту су цену спроводили у Приштини и Дубровчани из Прокупља. Разлике у цени између Приштине и Новог Пазара могле су бити и знатне: Никола Марићев је тврдио да је за неких 750 врећа дато са трошковима до Новог Пазара 12 и по реала, док је пуномоћник његовог брата, Иван Лук. Антића, навео да је вуна купљена не у Новом Пазару (дакле по вишем курсу), него у Приштини са свега 7 талира врећа.⁷² Други се начин монополизације састојао у закупљивању целокупне стриже великих произвођача или накупаца. То су прокупачки Дубровчани радили са Ахметом Бековићем; посао је (1659) уређен преко новобрдског католика Христа Додића, па су Прокупчани Марин Вићенцов Касија и Стјепан Лучић преузели целу сакупљену количину бутуре, оставши дужни још 560 талира.⁷³

Наметање монопола ометали су трговци из других средишта, поготово они који нису били Дубровчани. Новац је из Београда стицао у Прокупље за куповину вуне и 1652. године.⁷⁴ Кад је извоз због рата ометен у југозападном правцу, он је могао кренути у правцу севера, где Турска није била у рату с Аустријом. Такву праксу подстицали су аустријски трговци, делујући из Београда. Најпре Дубровачка Република није онемогућавала преоријентацију извозног правца, мада јој он није одговарао. Пуна афирмација приштинске пијаце управо је и настала београдским извозним правцем. Томаш Држић са својим београдским ортаком отежавао је пословање других Београђана, па су београдски трговци молили дубровачку владу да дигне блокаду над ефектима београдских трговаца која је постојала (у Новом Пазару) све до 1662. године. Кад је извоз вуне за Венецију унеколико омогућен (1658), дубровачка влада је забранила својим трговцима да продају вуну аустријским поданицима. Аустријски

⁷⁰ Б. Храбак, *Сточарство*, 13—4.

⁷¹ HAD, Div. for. XCIV, 117—8, Иван Р. Бујић Марину Сцип. Андријином у Дубровник 24. V 1659.

⁷² Б. Храбак, *Дубровчани у рударству*, 118.

⁷³ Исто, 117.

⁷⁴ HAD, Div. for. LXXXII, 247—8.

трговци из београдске филијале Источне компаније конкурисали су Дубровчанима у Прокупљу и Новом Пазару, нудећи продавцима више цене.⁷⁵

И међу Дубровчанима у Прокупљу настајали су заоштрени односи због набијања цена па тиме и преузимања туђе капарисане вуне. Пад цене у Приштини 1667. године на 7,24 талира за врећу дубровачка влада је настојала да одржи, па је своје поданике опомињала да не плаћају више од 7,5 талира за врећу. Кад је конкуренција између Дубровчана у Прокупљу и Новом Пазару претворена у прави мали вунарски рат, дубровачка влада је посредовала плафонирањем откупне цене.⁷⁶

Док су се Новопазарци и Прокупчани отимали око вуне повећавањем цене при откупу, Томаш Држић из Приштине имао је свој стил у наметању монопола. Он је помоћу Турака набављао сировину или је од њих, на пример од новобрдског емина капарисао робу. Уколико му је монополистички положај постао угрожен, он је конкурента изводио на пашин суд. Таквим радом, на пример, био је угрожен Иван Р. Бунић, који је послао свог човека у Прокупље и са тамошњом позајмицом саставио је капитал од 2668 реала и 150 талира за јунску набавку вуне; тражио је од приштевских Турака, од Хаџи-Омеровића, још 1000 талира, он се приближио могућностима Држића. Бунић се плашио да му Турци не отму новац, држећи страну Држићу. Држић је онда тајно дигао цену давши новац Турцима, који су вуну капарисали по вишем течају. Невоља за Бунића састојала се и у томе што се све више тражио златан новац, а он је имао само сребрњаке. Најзад је Држић применио силу, те је интервенисао код санџак-бега да заплени 130 врећа што је Бунић набавио за Николу Марићевог; Бунић је успео да се спаси затвора помоћу прокупчког кадије.⁷⁷

Шездесетих година први Држићев сарадник из Прокупља Иван Витов право је са Новопазарцем Влахом Црљенковићем и другима велике послове. Влахо је (1660) послао 34.885 талира, за које је Иван послао 5004 кантара вуне, која је вредела 57.293 талира; поред тога настала је књига нереализованих преузимања вуне за капару дату дужницима којих је било око 370, који нису предали робу. Реч је већином о хришћанима из косовских села и насеља са јужних обронака Копанника и само о неким муслиманима; само тројица су означени као Арбанаси. Цена кантара варирала је од 530 до 736 акчи код давања аконтација. Набављачи са преко 10.000 примљених акчи били су: Илија Мика, Хусеин Челебија Карахоџић (31.390), Јован из Крешевића, Реџо Али (43.360), Софи-бег из Бихора, Вукосав Пралић, Богдан Данчуловић, Милош из Костаћа, Хасан од Арнаута, Хаџи Каралија, Хаџи Шеговић. У Приштини је купљено 896 кантара по

⁷⁵ Р. Самарџић, Дубровчани у Београду, Годишњак Музеја града Београда II (1955), 72.

⁷⁶ Б. Храбак, Сточарство, 11.

⁷⁷ Исто, 12.

742 акче и 1269 по 715, у Пећи и Бањама 545 по 715 акчи и 679 по 705, у Новом Брду 238 кантара по 770 аспри и 212 по 715, у Митровици 174 кантара по 733 акче и 220 по 734, у Куманову и Скопљу 412 кантара по 730 акчи. У Новом Пазару купљено је 1. 172 вреће по 1293. акче.⁷⁸

Крајем 50-их година провизија за куповину вуне порасла је на 5%, а своте за капарисање су и даље просечно износило 200 реала.⁷⁹ Услед сувише концентрисање и високе понуде на Косову, прокупачки Дубровчани су смерали да активирају и друге сточарске регије. Тако резервно подручје је најпре био крушевачки крај, где је врећа вуне јунске стриже стајала (1659) 10 и 9 талира. У Крушевац је одмах стигао и Томаш Држић. Иван Р. Бунић, сенка-конкурент његов, није са тројицом ортака реализовао чак 2650 талира.⁸⁰ Неки Дубровчани, на пример Антун Марић и Петар Стјепановић, оценили су да ће бити корисно да се отисну више на исток, у Бугарску. И Марин Стјепановић и компанија Бунића са Петром Карацом помишљала је (јуна 1663) да крену на источне стране.⁸¹ У Приштини вуна је 1659. купована по 12 и по дуката врећа.⁸² Један Дубровчанин из Софије лослао је (марта 1665) у Дубровник 25 цакова вуне, гарантујући да је истог квалитета као прокупачка.⁸³ Забележене су и много мање количине врећа и мање новца за њихову набавку. У вези с Николом Марковим поменуто је 267 и 263 врећа.⁸⁴ Компанија тројице дубровачких патриција са Галеацом Брунолијем купила је 209 врећа (25 вуне караване) са 3300 реала, што је представљало високу цену.⁸⁵ Дубровачки експедитори на терену изводили су веште операције својим рачунима. Године 1667. врећа вуне у Приштини плаћана је само 7,25 талира, али је понегде у обрачунима она износила 11 талира.⁸⁶

Поменути Никола Марићев образовао је (априла 1660) компанију са Марином Николићем на три године зарад куповине вуне и кожа; цела имовина оба партнера укључена је у пословну заједницу изузев винограда; рачуне је водио Марин, а ненаплативе вересије пале би на рачун оног ортака који их је омогућио; поред куповине навелико, вуна је преузимана и на мало (на оке и до кантара). Као сведоци ове дружбе потписали су се, поред Антуна Марићева, Јован Анастасијев и Блажо монах, свакако домаћи људи. Никола Марићев је одмах (јуна 1660) слао кириције у Скопље да тамо преузму вуну и транспортују је у Нови Пазар.⁸⁷ Године 1660. као важан давалац кућа

⁷⁸ Б. Храбак, *Сточарство*, 15.

⁷⁹ HAD, Div. for. XCIV, 188'—9 од 17. III 1660.

⁸⁰ Исто, 189—9 (18. III 1660); Б. Храбак, *Дубровчани у рударству*, 80.

⁸¹ HAD, Mob. CIV, 123—3' и 126'—7; Div. for. XCIV, 188'—9.

⁸² HAD, Int. sanc. XLIII, 78'—9 од 15. II 1662.

⁸³ HAD, Div. for. C, 48—8' од 23. III 1665.

⁸⁴ HAD, Vob. CI, 51 од 27. II 1660.

⁸⁵ HAD, Mob. CII, 55'—6 од 18. III 1661.

⁸⁶ Б. Храбак, *Сточарство*, 15.

⁸⁷ HAD, Div. for. XCVII, 87'—90/II, 288'—9.

са дућанима у закуп истакао се Радо Глеђевић; изнајмио је здање Ивану Бошковићу, 1662. дао је кућу Симку Дражетићу, а нешто касније и Бартолу Бетери; за купљење најамнине био је задужен Натал Грљени, но он није кирију редовно слао у Дубровник, те је његов син Буро имао за то да одговара (априла 1675); и сам Натал је имао неку Радину зграду у двогодишњем закупу.⁸⁸

Седамдесетих гонина Нови Пазар почиње да добија превагу над прокупачком насеобином у погледу цене вуне. То није ишло без отпора Прокупчана. Већ 1671. кад је трговачко друштво Ивана Влашића, Луке Бошковића и Тонка Флори из Прокупља остало дужно једном Замањи у Дубровнику 1051 талира, речено је да ће бити дужно да испоручи тога лета сировине по цени како се договоре трговци у Новом Пазару.⁸⁹ И у поруци кнеза и Малог вијећа трговцима из Прокупља и Новог Пазара речено је да имају да се споразуме у погледу цене како реши већина трговаца и да тога решења има да се држе остали.⁹⁰ Почетком јула 1674. трговци су кренули у Прокупље да се тамо сви скупе и утврде цену; Прокупчани су понудили високу цену од 37,5 талира, но кад је предлог прихваћен, Прокупчани су послали продавцима понуде и по 37,75 талира. Турци су код косовског паше утврдили цену, но они из Прокупља су веровали да ће ови прихватити да испоруче вуну и по 37,67 талира или да ће у супротном за 15 дана вратити новац који су примили.⁹¹ Нису прошле ни пуне две године, а поједини Прокупчани који су примили новац од партнера из Дубровника, дали су обавезу да ће вуну предати по цени како прође у Новом Пазару.⁹² Нови Пазар је могао превагнути код утврђивања цене јер је трговцима више одговарала виша цена, како је увек било у Новом Пазару. Поред грубе „кабе“ или „караване“, већ 1670. се 10% лошије вуне означава као осредњег квалитета (мецана), по пропорцији 90:10.⁹³ Но, наредних година поново је ушла у промет „каравана“, али као 10% у обухвату 110%.⁹⁴ Београђани су и даље радије закључавали компаније са Прокупчанима него са другима, те је у Прокупљу (1673) један Београђанин ортак у Прокупљу и умро; приликом регулисања његовог новчаног улога од 55.000 аспри, примењен је курс — 110 акчи за дубровачки обрачунски дукат.⁹⁵

Тренд високих цена почео је још почетком деценије, кад је јарина продавана (1672) у Новом Пазару и по 16,67 талира за врећу. Те године неки Дубровчани у Новом Пазару нису код капарисања

⁸⁸ HAD, Div. for. CXVII, 41—4 од 8. VII 1682.

⁸⁹ HAD, Div. for. CVI, 187—7' од 16. VI 1671.

⁹⁰ HAD, Lett. Lev. LXIII, 58—8' од 13. VII 1674.

⁹¹ HAD, ASMM XVII х., св. LI, № 1910/IV од 4. VII 1674.

⁹² HAD, Div. for. CXII 99'—100 од 10. VI 1676.

⁹³ HAD, Div. for. CVI, 105'—6 од 12. XII 1671.

⁹⁴ HAD, Div. for. CXII, 70' од 29. IV 1676, изјава Марка Твртковића Луки Замањи, јемство Петра Гегиха, сведочење Ивана Чихорића.

⁹⁵ HAD, Div. sanc. CVIII, 173'—6 од 26. IV 1673.

успели да уместо новца утрапе скупе свилене тканине. Дубровачка влада је спролећа 1674, бринући се за зараду гросиста у Дубровнику, без успеха наложила својим извозницима у Новом Пазару и у осталим варошима да морају у Новом Пазару врећу вуне продавати по 7,5 талира. Десетак мањих трговаца из Прокупља, који су новцем и мануфактурном робом раније капарисали робу са три дуката (ту би пуна цена износила 15 талира, јер је капара изражавала 20% цене), протестовали су, јер је влада финалну цену преполовила. Да се оствари њен наум, влада је почетком пролећа сугерисала да се монополизација откупа изведе на тај начин што би сви дубровачки трговци наступили као једна компанија са ниском ценом у понуди; такво припремљено плафонирање није могло остати тајна за произвођаче, те је средином маја 1674. пострижено мање од половине оваца; да лукави Латини припремају какву замку сточари су разазнали из околности да Новопазарци нису на време капарисали робу.⁹⁶

Уместо обарања цене за 50%, јуна те године вуна је достигла највиши ниво цене, јер је понуда била веома слаба, пошто је већи део оваца остао непострижен. Такви покуси ишли су на руку вишем течају цене, а он се увек утврђивао у Новом Пазару.

Трећег јуна 1674. дубровачкој влади се обратило седам прокупачких ситних купцаца (Стјепан Лучић, Стјепан Бартоловић, Иван Антунов, Марко Матков и тројица неписмених - Бошко Иванов, Бошко Лалић и Ђуро Радић, које су потписали Баро Бенин, Лука Антићев и Иван Антунов), правдајући се да немају коме другом да се јобрате; саопштили су да су њих сиромаше позвали трговци у „колону“ да им пренесу одлуку дубровачке владе да вуну испоручују у Новом Пазару по седам и по талира; они су новац примали уз високу камату те робу по високој цени, а морали су да купцима робе ову дају на вересију, па, као мали посредници, нису били у могућности да послужу по тако ниској цени.⁹⁷ Супротности између самосталних трговаца и ситних набављача биле су јасно изражене, а плафонирана цена је могла да делимично одговара само оним крупнијим, који су преузимали вуну и од мањих посредника, с обзиром да Република, због интереса дубровачких гросиста, није максимирала извозну цену за Италију. Цена коју одреди већина у Новом Пазару односила се (1673) и на вуну која и није стизала у тај град, јер је са Косова транспортована у Љеш. Браћа и ортаци Антун и Ђуро Петровићи снашли су се у насталој стисци на тај начин што су вреће олакшали за 12 ока; кад је то запажено, изговарали су се на кириције.⁹⁸ Средином 70-их година експедитор вуне из Прокупља био је и Јакоб звани Кинез. Његов је пословни друг био Марин Николић, прокупачки трговац али тада већ са станом у Дубровнику. Кинез је од компано

⁹⁶ Б. Храбак, *Сточарство*, 15—16.

⁹⁷ HAD, ASMM XVII с., св. LI, № 1912/VI.

⁹⁸ HAD, Div. for. XIX, 129—31' од 27. III 1674. — Сведоци: Марин Ивановић и Иван Антунов.

тражио 400 дуката за куповину вуне, коју је већ уговорио са неким Турчином; тврдио је да се вунa не може добити за мање од 20 цекина за врећу; новац у случају начелне сагласности могао је примити и од неког Буре у Прокупљу, свакако новчара; да би дошао до пара, обавезао се да прода неке Маринове „судове“, вероватно бурад за производњу вина; јавио је да заразе тада није било у вароши, али да је харала по удаљенијим селима. Годину дана раније ортаку је послао вуне „караване“, и како овај није рекламирао, писао је да ће ту грубу вуну наставити да шаље. Од мануфактурних израбевина из Дубровника примао је и неке лепе марамице, али се жалио што нису проткане златном нити.⁹⁹

Прегањање Прокупчана и Новопазараца око вуне настављено је и 80-их година XVII века. Нови Пазар је и даље био место крцања вуне и њеног одашиљања у правцу мора.¹⁰⁰ Новопазарац Влахуша Биковић је, противно обичајима, куповао по вишој цени вуну и на прокупачком пазару, о чему је прокупачка „колона“ јавила дубровачкој влади: Буковић сам се такође жалио дубровачким госпарима да су три прокупачка земљака (Марин Унгар, Петар Леонардов и Марко Првијени) наметнули секвестар на вуну коју је купио на Косову, што по свему можда није било тачно.¹⁰¹ Три прокупачка трговца извадила су од вучитрнског кадије мураселу, у којој је растумачено косовском паши да не пусти ниједну врећу вуне никоме од новопазарских трговаца, него да подржи монополистички извоз прокупачке дубровачке насеобине; санџак-бег је прихватио разлоге и Новопазарци су били блокирани у свом пословању на Косову; Новопазарци су тада отишли паши, подмислили га да не поступи строго према мурасели и једва су уграбили 150 врећа, плативши по талир више од џака. На обешечајлуке Прокупчана са санџак-бегом Новопазарци су одговорили својом позицијом у транспорту, јер су се кирицијски коњи распоређивали у караванском превозу у Новом Пазару, па чак нису преко свог града пропуштали ни караване образоване у станици Гргуре или другде.¹⁰² Међу прокупачким друштвима која су навелико куповала вуну треба поменути и компанију Николе Рогољанија, Ивана Бошковића и Петра Леонардова (1683-6); првој двојици стално је било мало обртног капитала, посебно код капарисања вуне, коју су куповале њихове слуге и која је (јануара 1689) стајала 11 и по талира.¹⁰³ Рогољани је о трогодишњем деловању поменуте компаније за набавку вуне обавестио дубровачког Јеврејина Рафаела Коена, који му је вероватно откупљивао вуну и давао обртни капитал. И један други дубровачки Јеврејин, Јосеф Пенсо,

⁹⁹ HAD, Div. for. CXIII, 208'—12 од 12. I 1677.

¹⁰⁰ HAD, Div. for. CXIX, 188'—90 (16. V 1688); Lett. Lev. LXIII, 104 (29. IV 1686); LXVII, 101' (2. IV 1704).

¹⁰¹ HAD, ASMM XVII s., sv. LI, № 1905/IX, Прокупље 12. X 1681; Б. Храбак, Дубровчани у рударству, 122—3.

¹⁰² Б. Храбак, *Сточарство*, 16.

¹⁰³ HAD, Div. for. CXXIII, 116—7 од 29. X 1689.

преузимао је од Дубровчана у Прокупљу вуну; у једној пошиљци било је 34 врећа fine и 196 полуfine вуне по рачуну друштва Виценца Ивановића, Марина Унгара и Ивана Иванова; цена поменуће поруџбине (1681-2) износила је 420 талира.¹⁰⁴ Прокупачки Дубровчани одлазили су (1685) и на познате лесковачке панаџуре да купују вуну.¹⁰⁵

Нови санџак-бег који је дошао на Косово у пролеће 1685. навео је поредак насиља, тражећи огромне количине тканина и пара. Ме сеца јуна, време прве стриже, забранио би Дубровчанима извоз вуне и кожа, мада је једном претходно примио 600 талира мита. Кад је вунa већ плаћена и натоварена, бег је отпутовао у Лесковац, а његов ђехаја је заповедио скидање товара са коња. Чувши да су окупљени Прокупчани у караванској станици Гргуре послали гласника у Дубровник, поручио је да сваки товар мора носити његов мухур, али тек пошто у хану у Гргурима буде добро награђен. То је било време наглог повећања цене, почев од 1683. године. Године 1687. роба је 82,9% била скупља него пет година раније.¹⁰⁶ Средином маја 1687. Черг-бег са Косова пролазио је са 12.000 војника у северне области преко Прокупља; знајући шта може да у пролазу начини од богатих страних трговаца, прокупачки Дубровчани су се разбежали, међу њима и Никола Димитри.¹⁰⁷

Из 90-их година забележено је да је вунa једног скопског трговца отправљена у Дубровник преко Прокупља и Новог Пазара.¹⁰⁸ Од упада Аустријанаца у Србију Прокупље је престало да за Дубровчане па и за друге представља велику пијацу вуне.

Кад је реч о трговини вуном у Прокупљу треба додатно говорити још о неким моментима. У првом реду су цене. Вук Винавер је у таквим питањима од појединачних цифара правио стандардне или годишње просеке, не водећи рачуна о елементарним условима статистике која је могућа само код великог броја варијабли; уосталом, „процент“ значи „према стотини“, „достотак“. Његова „табела“ за Прокупље је следећа: 1627. године — 8, 8 талира за врећу, 1650. — 5, 8, 1661. — 6, 1662. — 7, 3, 1664. — 6, 4, 1665. — 7, 4.¹⁰⁹ Он није означавао услове за своје бројке. То су цене првокупље на Косову, али се не зна да ли је реч о јарини (првој годишњој стрижи, која је скупља) или о јесењој која је јевтинија; да ли је куповина обављана трапом или за готов новац, и то златан или сребрн; да ли је исплата обављена одмах или је у цену уграђена и камата, јер

¹⁰⁴ Исто, 126'—7 (4. XI 1689); Прос. санс. LXII, 13'—14 (3. II 1682).

¹⁰⁵ С. Димитријевић, *Дубровачка трговина у Лесковцу*, 37 и 32.

¹⁰⁶ Б. Храбак, *Сточарство*, 16—7.

¹⁰⁷ HAD, Div. for. CXXII, 49—50 од 22. I 1688, писмо Кристифору Влајкију.

¹⁰⁸ HAD, Mob. CXXXIII, 23—3' од 9. III 1693.

¹⁰⁹ В. Винавер, *Дубровачка нова економска политика почетком XVII века, Анали Хисторијског института у Дубровнику IV—V, Дубровник 1957, 485; Исти, Дубровачка трговина у Србији и Бугарској крајем XVII века (1660—1700), Историјски часопис XII—XIII, Београд 1963, 204.*

је роба дата на вересију; није означено да ли је реч о куповини на оке или у великим количинама, итд.

Цена у трговачким трансакцијама у Прокупљу и нарочито у Новом Пазару су знатно више и чешће се у документима јављају. Овде ће се навести само неке, где су разлике уочљивије: маја 1659. у Новом Пазару у случају са 20 врећа цена је износила 7,5 талира.¹¹⁰ Јануара 1662. Радо Ант. Глебевић тражио је од Симка Дражетића, добављача, да у рачуну означи праву цену од 12 а не уписану од 12,5 талира за врећу.¹¹¹

Провизија је током столећа расла. Кад су куповине преко најмљеног купца постале систем, најпре је износила 4% а потом 5% набављене вуне. Ако је у исто време плаћање вршено мануфактурним изребевинама, код продаје тканина следована је допунска провизија од 3%. Остале дажбине и таксе, које су већ означене, готово се нису мењале,¹¹² мада је акча даље падала у општој инфлацији турског новца. Транзит новца из Дубровника у Нови Пазар износио је (1661) 12,85 талира по коњу.¹¹³

Вуна је мерена на оке, на кантаре (од 46 ока) и на вреће (68—70 ока, односно 225 дубровачких либара по 0,358 кг).¹¹⁴ Постојале су и знатно веће вреће, али су оне свакако биле бродске а не караванске.

Нема толико навода о односу турског новца и западних златника и сребрњака односно дубровачких динара (гроша). Општа је била пракса, ако покупи сировина, трговци дижу курс стране валуте или цене тканина и друге увозне робе. У трговини вуном морало је бити више готовог новца него у куповини кожа и воска, где је лакше могла да се обави трампа. Зарада се неколико пута обрачунавала: у Прокупљу или Новом Пазару у односу на првокупљу на Косову и у осталим продајним регијама, зарада у продаји у Прокупљу или Новом Пазару и зарада у Дубровнику. До утовара вуне у Новом Пазару зарада је износила од 20% навише.

IV. Духовни живот дубровачких насељеника у Прокупљу

Као и у другим дубровачким насеобинама, свештеници су имали посебно место у животу колониста и углавном су уживали углед својих једноверних земљака. Међу трговцима који су у Прокупљу у знатној мери потицали из сеоских регија Републике (Конавли, Жупа, Приморје) и који су почешће били неписмени, попови, обично са титулом капелана, били су чинилац заједништва, не само духовни

¹¹⁰ HAD, Div. for. XCIV, 158' (26. V 1659), 179—80 (23. II 1660).

¹¹¹ HAD, Mob. CIV, 26—6' од 9. I 1662.

¹¹² HAD, Div. for. XCIV, 179'—80' од 23. II 1660.

¹¹³ HAD, Div. for. LXXX, 108—10 од 21. IX 1661. — О цени транспорта вид.: Div. for. XXXVIII, 117; XLVIII, 77; LXI, 66; LXIII, 220; LXV, 204, 75 LXVI, 109.

¹¹⁴ Б. Храбак, Дубровчани у рударству, 110.

пастири него и записничари по скуповима, записивачи завештања, писци пуномоћстава и приватни писари појединих трговаца; често су узимани за сведоке у строго трговачким актима и пословима. Капелана и капелу издржавали су насељеници као колектив, по финансијском распореду који није познат. Године 1662. 15 дубровачких кућа плаћало је свог капелана 30 дуката годишње.¹ Било их је који су умирали са имовином која је износила стотинак акчи. Трговци су свог курата доводили и уклањали без одобрења територијалног бискупа, па се овај понекад жалио у Риму на такву самовољу дубровачких верника.² Занимљиво је да свештеници нису били повереници дубровачке владе по насебинама, којима би се они обраћали као информаторима и преко којих су издавали налоге својим пресељеним поданицима; то су били отресити и богатији трговци.

На основу стотина и стотина дубровачких аката о Прокупљу може се реконструисати списак и редослед духовника насеобине. Франо Латунић, са титулом презвитера, родом из кметског села Блата (Жупа) умро је почетком лета 1555. године.³ Уколико би краће време насеобина у Прокупљу остала без свештеника, црквене обреде обављао је капелан колониста у Нишу. То је после Латунића био доминиканац Антун, који је напустио своју паству, веру и Ниш, те је, примивши ислам, отишао у Цариград.⁴ Маја 1581. на једној трговачкој облигацији као сведок потписао се и дон Виценцо Радов.⁵ Визитатор Александар Комуловић забележио је у свом извештају да је за Крушевац, Прокупље и Ниш постојао „викар Србије”, Дубровчанин, који је ишао из једног од ових места у друго, те је обављао свештеничку дужност са титулом бискупског заменика. У време кад је Комуловић обилазио та места викар је био поменути дон Виценцо Радов, иначе свештеник дубровачке насеобине у Прокупљу. Он се као такав бележи и ранијих година.⁶

Маја 1611. на једној пуномоћи писаној у Прокупљу као последњи свештеник (и вероватно писац акта) потписао се капелан Димитрије Палићи.⁷ Шест година касније верску дужност у Прокупљу обављао је Арбанас Пјетр Масарек, са титулом викара Србије,⁸ касније добро познат бискуп. Из 20-их година има највише докумената о исповедницима у насебини. То је 1620—22. био банедиктинац Никола Лонги, само са титулом капелана.⁹ Марта 1626. у вези са једним

¹ HAD, Test. not. LIV, 226.

² Б. Храбак, *Католичко становништво Србије 1460—1700, Наша прошлост* н. с., II. Краљево 1987, 103.

³ HAD, Div. canc. CXLI, 37' од 7. VII 1555. — На самрти је оставио свега 174 акчи својој сестри, јер више није имао.

⁴ Б. Храбак, *Ниш*, 52.

⁵ HAD, Div. canc. CLXIX, 79' од 21. VI 1582.

⁶ Б. Храбак, *Католичко становништво*, 85; Test not. XLVI, 177—7' од 26. XII 1583.

⁷ HAD, Proc. canc. XX, 40 од 4. VII 1611.

⁸ HAD, Proc. canc. XXV, 87 (27. I 1618); Div for. XL, 182—3' (16. X 1617).

⁹ HAD, Proc. canc. XXVIII, 26, 26', 212; Div. canc. CCI, 58'; Div. for. XXXVII, 111; XXXIX, 131.

тестаментом, као последњи потписник-сведок јавља се ранији капелан Палићи али са именом у посрбљеној верзији — Митар Палић.¹⁰ Године 1638. поп у Прокупљу био је дон Јулије Франић. Он се у вези са породицом пок. Ивана Николића обраћао Републици, пишући на народном језику; поменуо је „либро” „наше колоне” која је о конкретном случају донела одлуку коју је морала да поштује и породица покојникова; он је водио и властиту књигу, у којој је уносио копије својих писама. У вези са женом и децом покојниковом настали су неки неспоразуми у којима је поп ауторитативно наступио. Викали су му „Ко сте ви? Како је ваша колона?” а он је одговорио: „Ја веће (=више) могу него сви ми; ја сам поп, и мени ништа ни можете ни смиете.”¹¹ Марта 1659. као први сведок у акту о капаришању вуне у Крушевцу и Копорићима (Копаоник) помиње се фра Серафин, капелан.¹² Године 1671. јавља се као поп фра Матија, а децембра 1670. фра Валентин из Затона.¹³

Бискуп надлежан за Прокупље био је онај у Скопљу. Године 1663. био је то Андре Богдани, са надбискупском титулом он је овластио прокупачког капелана фра Доминика Влаховог, да прогласи папску екскомуникацију лицима која су криво сведочила у вези с неким дуговима једног умрлог прокупачког трговца,¹⁴ изгледа капелановог рођака. Од наведених капелана вишу каријеру, поред П. Масарека, постигао је само Серафин Примици, који је нешто касније обављао дужност главног викара софијског надбискупа.¹⁵ Раније је поменут као капелан Пјетр Богдани, Арбанас, један Бугарин и неки фра Матија.

Био је обичај да се приликом писања или диктирања завештања најпре дарују цркве (у Дубровнику, манастири у Босни и капеле по насеобинама) и исповедници, као духовни оци самртника. Раосав Николић (који је умро 1606. у Прокупљу) оставио је легат од десет дуката цркви која се градила у рудничком месту Бипровцу (западна Бугарска), Госпи у Олову, попу у Треччи и 12.000 акчи (=100 дуката) да се сагради капела у Прокупљу. Божо Мили је на сличан начин (1637) оставио десет дуката за прокупачку капелу.¹⁶

¹⁰ HAD, Int. canc. XXVI, 143'—4.

¹¹ Lett. Lev. XLVII, 72' i 90—1; ASMM, XVII s., sv. LI, n° 1904 a (2. II 1638); Test. not. LXI, 144.

¹² HAD, Div. for. XCIV, 187'—8'. — Серафин Примици сведочио је јуна 1661. године (Int. canc. XLII, 183—3').

¹³ HAD, Int. canc. XLVI, 44—4' Div. for. CVI, 234.

¹⁴ HAD, Div. for. XCVII, 280—1' (28. II 1663). — Из редова колониста нису регрутовани исповедници насеобине; неки из познатих прокупачких породица, као Михо Мили били су свештеници али у Дубровнику (Div. for. LXV, 237' од 29. I 1643).

¹⁵ E. Fermežin. Acta Bulgariae ecclesiastica ab anno 1565. usque ad annum 1799, Zagreb 1887, 258.

¹⁶ HAD, Test. not. LIII, 161; LXI, 144. — Vid. i: Test. not. XLVI, 84—8 (18. VII 1583).

У сакралне објекте спадало је и посебно гробље дубровачких насељеника у Прокупљу. Свештеници у месту су успевали да организују колективне верске походе. На пример, цела насеобина је ишла на поклонствено ходочашће у Олово 1614. и 1623. године.¹⁷

Конгрегација за пропаганду вере у Риму од почетка своје делатности обратила је нарочиту пажњу Србији. У Прокупљу, у географском средишту Србије, дуже времена радио је бенедиктински приор из Дубровника Нико Лонги. Он је у свом извештају предложио да се у Србији пошаљу три или четири свештеника који знају „илирски језик“, јер се у Нишу, Крушевцу, Јагодини, Трепчи, Лесковцу, Скопској Црној Гори и Кракову говорило српски и у тим местима живело је 640 католичких породица. Због тешког турског притиска поменути живаљ није био у могућности да издржава духовника. Како је свештеника било све мање, догађало се да су католици односили своју децу православним поповима да их крсте. Лонги је васпитавао два млада и способна Србина и од њих је начинио огорчене противнике првославних попова; веровао је да ће уз сарадњу одабраних душебрижника у тим крајевима добро напредовати католичка вера. Лонги је провео три године и четири месеца у Прокупљу; поменути извештај писан је током 1623. или почетком 1624. године. У Риму су се зачудили његовој тврдњи да многи хришћани који нису били у стању да плате тешке дажбине и намете или су примали ислам или су своју децу давали Турцима у накнаду за неплаћени порез. Конгрегација је извештај дала на мишљење новоизабраном призренском бискупу Масареку (1624), који је указао на неке претеране тврдње.¹⁸

Питање католичке капеле у Прокупљу је нешто сложеније. Последњих дана 1641., на празник св. Стефана, визитатор, надбискуп Б. Бјанки затекао је у Прокупљу 20 дубровачких кућа са 80 чељади, један стари ораториј у кући неког трговца и један нови, који је саграђен уз капеланов стан; душебрижник је тада био Петар Лекичић, означен као Бугарин.¹⁹ Само неколико дана пре тога, у Дубровнику је регистрован тестамент Ивана Стјепановића; он је оставио капели Св. Петра и Павла у Прокупљу 15 дуката, као помоћ за обезбеђење плате редовнику, а овоме, као свом духовном оцу Јулију (Франићу) завештао је исто толико.²⁰ Испало би да је тада у месту било два католичка свештеника. Та капела би свакако била Бјанкијев „нови ораториј“. Стијепо Бартолов чија је опорукa уписана у књизи „колоне“ 6. марта 1677. такође помиње капелу у Прокупљу (али не и стари ораториј), за чије даривање и плаћање миса-задушница је дао налог неком Павлу, свилару у Крушевцу, а сам је дао 10 реала;

¹⁷ HAD, Div. for. XLII, 65; LIV, 210.

¹⁸ Ј. Радонић, Римска курија и јужнословенске земље од XVI до XX века, Београд 1950, 29 и 80.

¹⁹ М. Јачов, Списи Конгрегације за пропаганду вере у Риму о Србима 1622—1644, књ. I, Београд 1986, 87—90.

²⁰ HAD, Test. not. LXII, 163—6 од 17. XII 1641.

католичкој сиротињи у Прокупљу завештао је 20 реала, а по осам реала католичким паросима: Петру у Новом Брду, Вици Матјевићу у Јањеву, Бошку у Скопској Црној Гори и Андрији у Скопљу.²¹ Из 70-их година постоје два путописца, Матија Гундулић (1674.) и Сегги (1676.) који су у Прокупљу забележили и капелана и капелу.²² Нешто пре њих кроз Прокупље прошао је Енглеz др Браун (1669.), који је одсео код једног дубровачког трговца, коме је поклонио неку књигу, а са католичким свештеником у месту говорио је латински; овај му је тражио латинских књига.²³

Године 1610. барски надбискуп Марин Бици обишао је јужни део Србије као подручје своје надбискупије; установио је да католици у Прокупљу немају цркву, него неки ораториј у кући капелана фра Петра Драгишића, Дубровчанина, који је служио 12 кућа дубровачких трговаца али и друге католике (Арбанасе и Босанце).²⁴ Изгледа да се место поред старог „ораторија“ звало „Цркве“; кад је (1619.) Марко Андријашевић продао кућу (са шест дућана), са источне стране куће налазио се дом Виценца Иванова „а спреда кућа умјесто Цркве.“²⁵ Биће да је та кућа „спреда“ касније изграђена капелану на слободном простору према главици са „југ-Богдановом“ црквом, у чијој се близини налазио и познати храм св. Прокопију, дакле све на простору „Цркве“.

вејаумхшцрдновгеијатл

У литератури постоји погрешно мишљење да је католичка црква у Прокупљу морала бити изграђена између 1606. и 1613. године.²⁶ Према том мишљењу, католичке капеле пре 1606. није било. Богомоље је могло бити и раније, али то није била црква коју би католици градили. Тачно ће бити тврђење да је „Латинска црква“ у Прокупљу стара православна црква „Југ Богданова“, подигнута у XIV или у XIII веку. То здање налазило се на једној главици, на 200 метара од цркве св. Прокопија, око пута који је водио у прокупачки „Хисар“. Турци су свакако допустили форсираним Дубровчанима да у преправљеној старој православној цркви обављају богослужбене обреде.²⁷ Оштећене фигуре фресака „Латинске цркве“ привук-

²¹ HAD, Div. for. LVIII, 279—80'.

²² Гласник Земаљског музеја (Сарајево) XXI, 387, 394.

²³ Споменик СКА IX, 38; К. Н. Костић, Грађа о старој српској трговини и индустрији, Споменик LXVI, 142.

²⁴ Извјештај барског надбискупа Марина Бизина о својем путовању год. 1610 по Арбанашкој и старој Србији, Старине JAZU XX, Загреб 1888, 124; К. П. Костић, Споменик СКА LXVI, 142.

²⁵ HAD, Div. sanc. CC, 13—14 at.

²⁶ Ј. Тадић, Дубровчани по Јужној Србији у XVI столећу, Гласник Скопског научног друштва VII—VIII (1930), 201.

²⁷ М. Спиридоновић — М. Милиновић — Д. Бокић, Летопис цркве прокупачке и историја вароши Прокупља, Ниш 1930, 14—15. — О историји Дубровчана у Прокупљу и о самом насељу на основу старије литературе вид.: Б. Илић, Споменица 80-годишњице ослобођења Топлице и 50-годишњица гимназије у Прокупљу, Прокупље 1958, 54—65.

ле су пажњу историчара уметности; утврђено је да фреске припадају српском сликарству XIV века и да их је живописао уметник који је радио око 1340. године.²⁸ „Нови ораториј“, тј. капела Св. Петра и Павла не би била Југ Богданова црквица, него новосаграђена од Дубровчана. Није јасно зашто су Дубровчани, добивши стару православну цркву, ипак градили своју нову.

V. Функције и рад „колоне“ у животу и пословању прокупачких насељеника

„Колона“ је била вид самоуправног уређивања насељених Дубровчана. Формално, „колона“ се могла третирати као испостава Дружбе св. Лазара, мада већина трговаца у „колони“ нису били унесени у регистар братовштине у Дубровнику а неки су припадали (као Рогољани) анђунинском братству. „Колона“ није свака скупина придошних дубровачких пословних људи у неку турску варош. Сергије Димитријевић је, као економиста-правник на следећи начин дефинисао „колону“: „То је дубровачка правна установа која је имала своју утврђену организацију чија је појава условљена конкретном потребом а које она задовољава, која је имала одређене друштвене функције“.¹ Дубровачка „колона“ била је једина самоуправна јединица колониста Дубровчана у целом Јужном Поморављу, те је одиграла важну улогу у ширењу дубровачке трговине у том крају.

„Колона“ није постојала кад су се први Дубровчани настанили у Прокупљу. Дубровачка влада поменула је прокупачку „колону“ у свом писму од 29. новембра 1631., а годину дана касније наведени су и „либро од колоне“ и колонијер. „Колона“ је имала своје статутарне одредбе, своју службену књигу и свој печат (са натписом св. Лазара) Врховни орган „колоне“ би је „скуп“, који је укључивао све самосталне дубровачке трговце (носиоце пословних фирми), а не целокупно одрасло мушко становништво колониста. На челу „колоне“ стајао је колонијер, и то у Прокупљу само један (за разлику, на пример од Београда, где их је редовно било три); он је потписивао акта или изватке из службене књиге, оверавао записнике и одлуке који су се уносили у књигу и оверавао је акта печатом. У књизи „колоне“ налазили су се записници са састанака „скупа“ и одлуке које је „скуп“ доносио, као, што су протоколисане и наредбе дубровачке владе односно преписка с њом. „Колона“ је имала своје финансије, које су алиментиране редовним прирезом чланова, наплатом таксе страним трговцима који су долазили да набаве вуну на прокупачкој пиаџи или преко ње и наплатом глобе, као казне за кршење одлука

²⁸ В. Ј. Бурић, *Византијске фреске у Југославији*, Београд 1974, 63; Ј. Калић, *Прилог методологији проучавања српског средњовековног друштва*, *Историјски часопис XXXV*, Београд 1988, 19.

¹ С. Димитријевић, *Дубровачка трговина у Лесковцу*, 14.

„скупа“ „колоне“, опет у првом реду кад је реч о куповини вуне. Године 1661. „колонски“ прирез почео се наплаћивати и од трговаца који су долазили са стране да у месту послују; дажбина је износила 26 акчи по товару било ког купљеног производа. Надлежност прокупачке „колоне“ простирала се на већи део Крушевачког санцака, тј. и на Крушевац и Лесковац, а вероватно и на део Косова (Вучитрнског санцака), тј. и на Приштину. „Колона“ се бринула да Дубровчани на територији њене надлежности уживају повластице које су Дубровчани стекли у Османлијском царству, да обезбеђује правну сигурност и пружа законске гаранције потребне у трговачком пословању, и уопште да делује свуда где се јављала потреба за колективним иступањем. Чланови „колоне“ примили су обавезу да се старају о имовини умрлих Дубровчана (јер је начин наслеђивања представљао једну од најважнијих привилегија), одбрану заједничких интереса и колективно иступање према отоманским властима. Тамо где је постојала фактичка зависност од органа власти, „колона“ се трудила да одржи добре односе са њима, што је најлакше и најчешће извођено давањем поклона у име колективитета, на пример санцак-бегу Косова, његовом заменику (ћехаји), кадијама (у Прокупљу, Вучитрну, Лесковцу, Приштини, Крушевцу и другима) „Колона“ је уважавала опште дубровачке законске одредбе и у оквиру њих је настојала да конкретизује правне случајеве и тиме регулише норме за међусобне односе чланова насеобине у пословању. Чланови насеобине имали су готово истоветне проблеме у животу и пословању, користили су се истим каналима и средствима у саобраћају, курири-ма, услугама суђења и капелана, те су били упућени једни на друге, из чега је настала нужност солидарности и међусобног помагања. Постојали су и исти социјално-психолошки моменти (припадност истом завичају, вери, обичајима, култури и језику), чиме су се прилично разликовали од средине у којој су живели. Територијалну надлежност „колоне“ одредиле су привредне специфичности краја у коме су трговали. Тек кад је нарастао број трговаца у насеобини и кад су се гранањем послова јавиле и разне потребе, било је неопходно образовати дубровачку правно-самоуправну установу и на туђој државној територији.² Османлијска империја није правила питање од начина самоорганизовања страних трговаца, јер и иначе није залазили до најнижих ћелија друштва, тако да је село стварно живело без турских органа власти, пошто су лично утврђене пореске обавезе, а за муслимане и војне.

„Колона“ није била строго омеђен део градске територије, јер су Дубровчани живели не само у улицама где су један другом били суседи, него и по другим махалама, већ с обзиром на куповину кућа од домаћег света. Нема података о некој посебној дубровачкој чар-

² У том смислу: Исто, 14, 17. — Сакупљање заоставштине Ивана Николића: Исписки о Прокупљу Бр. Трухелке, стр. 314.

шији у Прокупљу, о чему се, на пример, може говорити у Београду. Између дубровачких насељеника и домаћих становника нема зидина и плотова, нити неке дубровачке „трећине“ или „четврти“ као и Цариграду и по сиријско-египатским приморским градовима у ранијој прошлости, нити су Дубровчани ограничени на свој круг зграда, из кога се излази на једну капију а звоном одређује час до којег је могуће у комплекс ући, као у Ханзином комптоару, на пример у Новгороду. „Колона“ није била ни „будека“ ни „гето“ Јевреја. Довољно је само анализирати положај многобројних кућа које је крајем XVII и првих деценија XVIII века купио Виценцо Глебевић па се уверити о слободном смештају и изван гушће насељене групације дубровачких зграда.³

С. Димитријевић на основу исписа Бр. Трухелке и палеографске и преводилачке помоћи Здравка Шундрице, дубровачког архитекте, испитао је дубровачку документацију која се тиче четврте деценије XVII столећа. Установио је да су куће дубровачких трговаца биле простране, са просторима за становање али и са два, пет и шест дућана (за повећање броја дућана на истом стамбеном простору није се морала тражити нова дозвола власти), са коњушницом, одвојеним купатилом, са чардаком, понекад у облику турских кула, са баштама, са комплексом унутрашњих привредних зграда који се звао „обор“, а било је и више обора (средњи, доњи), са траповима и избама. Таквих обора писац је избројао седам у то време. Изван града на разним локацијама (Соколица, Трескава, Падина, Бумерек, Стришава) постојали су виноградни, не само за породичну употребу вина и сировог грожђа, него и за продају бољег далматинског вина и ракије, што се крчмило на мало. Виценцо Глебевић је у тој декади имао кућу са обором, кућу у чаршији са дућанима, трећу кућу, још три дућана и четири винограда. Михаило Петровић поседовао је кућу, доњи обор, пет винограда и чифлук, тј. пољопривредно добро, салаш. Браћа Мили имали су кућу горњу са дућанима, кућу средњу са хамбаром, кућу средњу-доњу са баштом, са обором који је Бошко купио и саградио и обор доњи који је био заједнички те винограде. Виценцо Ивановић располагао је кућом са дућанима у сүтерену, дућанима у чаршији и са три винограда.⁴

Постојао је још један орган „колоне“, који је био знатно старији од „колонских“ организација из XVII века. Били су то локални судски органи који су се као и некад на Балкану, звали конзули. Насељеници су се могли слободно користити призивом на дубровачки суд као апелативни или су могли и одмах поднети прво жалбу а потом и тужбу дубровачком суду; у другом случају тужена страна

³ С. Димитријевић погрешно говори о „дубровачкој четврти“ (Исто, 13—4).

⁴ С. Димитријевић, н. д., 13.

из насеобине била је позивана „цитацијом“ која је слата „колони“ за конзуле, с тим да је позваном давано 40-60 дана времена од дана уручења позива преко конзула.⁵ Понекад би поклицари који би са трибутом ишли у Цариград били овлашћени да извиде неки спор на лицу места.⁶

У односу на Дубровачку Републику „колони“ је имала обавезу да експедије курире и да буде на ризи поклицарима који су путовали за Цариград. „Колони“ је сносила и трошкове око слања курира, но то јој је по правилу Републике касније компензирала. Прокупачни су имали да буду будни те да преко курира достављају вести које би биле од политичког значаја. Прокупље је било обавезно да прихвата скоротече не само на линији према Софији него и према Београду.⁷ Уколико није било слободног курира а обавештење је било хитно, „колони“ је некад слала писма и преко поверљивих крамара.⁸

Прокупачка насеобина била је посебно дужна да поклицарима у Цариграду или Једрену хитно отправаља курире са писмима.⁹ Прокупчани су морали давати новац и самим поклицарима, ако би им он затребао, нарочито ако менице, трасиране на веће прокупачке трговце не би могле бити наплаћене.¹⁰ Ако је новац примљен на меницу од „колоне“, меница је наплаћивана у Дубровнику.¹¹ Новац је морао бити обезбеђен поклицарима и кад би се враћали са Порте, те им се прохтело да на прокупачкој или новопазарској пијаци купе вуне и спроведу је собом у матични град.¹² Приликом проласка кроз Прокупље поклицари би присуствовали судским парницама, посебно ако је требало утерати новац власника из Дубровника; они су присуствовали и испитивању сведока, што је обично пратило рад парница.¹³

⁵ HAD, Cit. for. III, 29', 82, 82', 87; IV, 52, 70—0'; V, 2—2', 70', 73—3'; VI, 17. — Позвани су: Иван Михаиловић (27. VIII 1644), Стијепо Матковић (14. I 1649), Марко Андријашевић (21. V 1649), господин Иван из Приштина (20. V 1646), Марко Шимунов (6. V 1653), Буро Твртковић, (10. I 1662), Стијепо Мат. Стјепановић (27. XI 1651), Иван Петровић и Лука Бошковић (6. XI 1671), Антун и Буро Петровић (19. II 1674), Бошко Јалић (14. XI 1675). — „Цитиран“ је и Иван М. Хамза да се испитају папери његове компаније са пок. Марином Унгаром (Исписи Бр. Трухелке, стр. 286).

⁶ Б. Храбак, *Дубровчани у рударству*, 81.

⁷ HAD, Lett. Lev. XLVIII, 206', 207' (1644); ASMM XVII с., св. LII, н° 929/IV (1649).

⁸ HAD, Lett. Lev. XLIII, 155' од 9. II 1619.

⁹ HAD, ASMM XVII с., sv. XLVII, н° 1849/16, Секунд Гучетић из Једрена 10. II 1679.

¹⁰ Исписи о Прокупљу Бр. Трухелке, стр. 318 (1649).

¹¹ HAD, Cons. min. LXXIX, 85 од 13. XII 1649.

¹² HAD, ASMM XVII с., sv. XLVII, н° 1849/24, Секунд Гучетић из Фоче 20. IV 1680.

¹³ HAD, ASMM XVII с., sv. XXXIV, н° 1767/30 и Исписи о Прокупљу Бр. Трухелке, стр. 383 (јун 1653: спор Франа Метки против Марина Николића); Div. for. LXII, 125'—7 (3. I 1641, предаја хајдука оштећеним дубровачким трговцима); Div. for. XLII, 64'—5 (12. IV 1624: Антун Ивановић према дубровачким властима); ASMM, sv. XLIV, н° 1824/IV (31. X 1631) (отимачина речних лабница прокупачких трговаца).

Посланици су понекад изрицали и новчане казне преступницима.¹⁴

Између пет великих „колона“ (Београд, Софија, Провадија, Нови Пазар) Прокупчани су имали посла само са „колоном“ у суседном Новом Пазару.

Једно од сталних послова „колоне“ био је пријем нових самосталних трговаца у „скуп“. То је било могуће тек кад би се стално населили. Један од услова да уђу у „колону“ био је да имају обезбеђену кућу са дућанима у месту. Како је стамбеног и пословног простора било стално мало у Прокупљу, један од главних задатака „колоне“ био је да изналази места за нове трговце. Да би се простор експедитивно пронашао, „колона“ је могла изабрати три часника (официјала).¹⁵ Уколико би куће, дућани и виногради били насилно поседнути, „скуп“ је могао изабрати егзекуторе који би насилника истерали.¹⁶ „Колона“ је посредовала и код наплате годишње кирије за дућане и кућу, нарочито ако би власници живели у завичајном граду.¹⁷

Један од битних задатака „колоне“ био је да се стара о имовини умрлих Дубровчана, да се извршава налог стараоца заоставштине односно извршилаца тестаментa и захтеви тјутора наследника. Сакупљање оставштине трајало је дуго, јер су ортаци и пословни пријатељи скривали ефективне покојника које су се налазиле у њиховом поседу, а и сакупљање већег броја сведока за састанку „скупа“ није било јако, јер су трговци стално били покретни.¹⁸ „Колона“ се морала одазвати и тражењу удовице, макар било и сасвим приватно, да се сакупе добра њихових мужева.¹⁹ У таквим случајевима „колона“ је примала улогу породичних пуномоћника. Слично је било и кад се тражило да се из покојниковог власништва најпре издвоји мираз који је супруга по брачном уговору унела у породицу,²⁰ што је правно било „старије“ и од наслеђа прворођеног сина. Секвестар на захтев удовица, као привремена мера док се не устави правна основа,

¹⁴ HAD, Lett. Lev. LV, 90 од 19. VI 1653 (100 дуката Марину Николићу).

¹⁵ HAD, Div. for. LXXXIX, 255'—6 (22. IX 1656), официјали Буро Твртковић, Марко Шимуновић и Марин Николић: просторије Јеле пок. Пјера Тесте; сведоци: Марин Милковић и Никола Мили).

¹⁶ HAD, Div. for. XLVI, 234—5' од 8. XI 1627: Иван Виц. Љубишић против Мате Иванова.

¹⁷ HAD, Lett. Lev. XLVII, 123 од 9. II 1639: Андрија Марк. Андријашевић против Николе Андрушковића.

¹⁸ У захтеву Марка Мили, брата пок. Николе Мили, против покорниковог ортака Бошка Мили, сведочили су: Иван Стјепановић, Јакоб Бождари, Матко Иванов, Иван Николић Луци, Матко Бутки лотписом уместо неписменог Михаила Петровића, Петар Стјепановић и Буро Ивановић (Div. for. LVII, 201—2 од 1. I 1637. — Заштита некретнина и робе пок. Виценца Ивановића: Исписи Бр. Трухелке, стр. 288).

¹⁹ Захтев Анђелине, удове Виценца Ивановића: Lett. Lev. XLVIII, 89—91 од 13. VI 1641.

²⁰ Мираз Вице, удовице Петра Петрова од 500 дуката, по сведочењу Антуна Марићева (Div. for. XCVI, 103 од 27. X 1661).

наметан је без устезања.²¹ Та мера није изостајала и код активних трговаца.²² Код неоправданог наметања секвестра преко „колоне“, на интервенцију дубровачке владе кажњавани су трговци који су га неоправдано тражили, јер се то сматрало ометање у коришћењу пословних могућности; „колоне“ је изрицала казне, али сама себе при томе није кажњавала, што није довољно одмерила да ли има услова да се секвестар прогласи.²³

Битна је била и релација према турском судству и поступању османлијских управних власти. И „колоне“ и поклисари у пролазу били су дужни да спрече парничарима да свој проблем изнесу пред кадију.²⁴ Таква забрана је била начелне природе и није представљала посебну функцију „колоне“, него се примењивала и тамо где су живели малобројни дубровачки трговци изван „колоне“. Кад су се на прокупачку „колону“ у Дубровнику пожалили лесковачки трговци, да им она натура дажбине на прокупачкој пијаци као да су трговци са стране (и они су потпадали под прокупачку „колону“!) а да их не брани од самовоље санцак-бега, његовог ћехаје и кадије, прокупачки „скуп“ је одговорио да и кад се буду отворили нови путеви и нове пословне могућности, да ће се опет наћи други турски органи који ће радити на начин на који уређују постојећи и да ту помоћи нема.²⁵

„Колоне“ се на захтев из Дубровника врло често бавила испитивањем сведока ради утврђивања чињеничног стања у спорним случајевима, чак и кад сама „колоне“ није отварала судске процесе, него је имала улогу судског истражитеља.²⁶ Спорови су најчешће избијали у самом пословању, често да се притегну дужници да одговоре обавезама или чак да се установи да ли је реч о стварним или фиктивним дужницима, у фризирању компанијских или рачуна трговца који су радили на провизију.²⁷ Не једном су виспренији насеобински трговци добијали задатак да изврше ревизију пословних папира и књига да би се ставио реалан завршни рачун.²⁸ По налогу вла-

²¹ HAD, Div. for. XLIX, 21, секвестар имовине у рукама Луке Петровића а за интерес удове пок. Буре Грљеног.

²² HAD, Lett. Lev. LXII, 130'—1 од 22. IX 1672: секвестар вуне Мате Бандурија на захтев Ивана Крварића; секвестар ефеката у рукама Марина Николића за интерес Петра Гегића; Div. for. XLII, 1: узапћење коња и оружја Ивана Михића у рукама Николе Марићева за восак.

²³ Исписи о Прокупљу Бр. Трухелке, стр. 283: секвестар вуне на Косову Влахуше Биковића на тражење Марина Унгари, Петра Леонардова и Марка Нарвијени.

²⁴ HAD, Lett. Lev. LIX, 3'—4', Радо Черпић против Петра Гегића; Lett. Lev. XLIV, 96: Виценцо Љубишић против Ивана Николића Лупија за дужних 2422 дуката.

²⁵ Исписи о Прокупљу Бр. Трухелке, стр. 325 (1646).

²⁶ HAD, Lett. Lev. XLVIII, 175'; Mob. CI, 171; Div. for. CVI, 251'—2; LVIII, 306'—12'; LIX, 110'—15 (5. III 1639), XCII, 1.

²⁷ HAD, Div. for. LVIII, 306—12; CXVI, 42'—3; Lett. Lev. LVIII, 2; LXIV, 102.

²⁸ HAD, Div. for. LVIII, 306'—7 (6. VIII 1633); XC, 111'—14 (1656).

де, „колона“ би могла покренути судску парницу за истеривање правце у међусобним распрама насељеника, са правом да донесу пресуду и да гони и кажњава дефраудатора или силецију.²⁹ У претходном поступку суђења у Дубровнику, „колона“ се могла наћи у улози „locus credibilis“, тј. места које ће дати јавну „веру“ о исправности и аутентичности каквог приватног документа, што је чињено графолошком анализом писама оних колониста који су познавали начин писања окривљеног.³⁰ Изјашњавање о трговачким споровима било је често.³¹

„Колона“ је могла имати и функцију полицијске власти. Самовоља је не ретко пратила међусобне односе живота у затвореној насељеничкој средини, па су међу Прокупчанима неки били познати као самовољници, на пример Галеацо Бруњоли.³² Насиља су неретко извођена и на терену, приликом куповине вуне, и то преко дјетића и људи у најмањој служби, дакле и домаћих људи, који су били правно изван домашаја „скупа“.³³ Нетрпељивост због изгубљене пословне могућности услед конкурентског наметања и узајамна лична вребања била су у моди у прокупачкој насеобини и у томе је једно време предњачио Виценцо Иванов, што је посебно показао у свом држању према богатим и моћним Антуну Март. Глебевићу.³⁴ Република је скретала „колони“ пажњу и на појединце који нису бирали средства да остваре своје претензије.³⁵ Такви појединци су могли, кликашким спрегама, да уживају подршку група у „скупу“. Једног непослушног и тврдоглавог који није хтео да уважава одлуке „скупа“, „колона“ је казнила са 20 батина.³⁶

Кад је реч о кризи „колоне“ око унапређивања пословних могућности, реч је у првом реду била око установавања услова да сви недискриминисано могу прићи уносном лонцу. У ту врсту посла спадало је и даривање санцак-бега и других органа власти, али тако да се први дародавац не окористи и не заведе монополистичке позиције уз помоћ Турака. Већ је речено да је дубровачка влада наложила да се искључе појединачне конкуренције при понуди цене, те да сви дубровачки купци наступе као чланови једне компаније, како би оборили цену понуде (1676). Ако је то одговарало дубровачкој трговини, и посебно кредиторима у Дубровнику, није то морало бити по укусу оним вештим трговцима на терену који су добро познавали начине да се заобиђу други. Прокупачкој „колони“ није било лако

²⁹ Исписи о Прокупљу Бр. Трухелке, стр. 288—9; Cons. min. LXXVI, 166' од 23. III 1638.

³⁰ HAD, Div. for. LVII, 201—2 од 1. I 1637.

³¹ Исписи о Прокупљу Бр. Трухелке, стр. 475 (12. I 1643).

³² HAD, ASMM, XVII s., sv. LII, n° 1930/IV.

³³ Исто, n° 1930/VI (1673).

³⁴ HAD, Lett. Lev. XLII, 69 од 11. II 1611.

³⁵ HAD, Lett. Lev. L, 19—9' од 5. VI 1649: Андрија Бождари према Николи Марићеву.

³⁶ HAD, Div. for. XCVIII, 140'—2.

у таквим случајевима организовати „скуп“, јер ако се није могла оповрћи одлука дубровачке владе, могло се утицати да се она одмах не мора извршавати.³⁷

Дубровачка влада често није водила довољно рачуна о мањку готовог новца у Прокупљу, те је обавезивала „скуп“ да обезбеди средства за рад њених повереника, на пример Новопазарца Латиничића у борби Дубровника против наметања „ресима“ на кожу у Угарској а потом и у балканским земљама; Латиничић је имао права да реквирира средства од трговаца.³⁸ У једном свом писму Републици (27. фебруара 1680) „колона“ се жалила на обавезе (коначење и неубичајене исплате владиним агентима) уз истовремени губитак привилегија које су се свуда на Истоку још поштовале, тако да су Дубровчани у Прокупљу сведени на положај рајинског домаћег хришћанског живља; „колона“ је тражила да поклисари на султановом прагу енергичније делују и у њиховом интересу.³⁹ Понекад је било жалбе и на судство у Дубровнику које не, познаје „старе обичаје“, тј. статутарне одредбе нарочито у погледу вуне, те су појединци могли ревидирати прокупачке пресуде самим преношењем судовања у завичајни град. Ти „стари обичаји“ били су писмено фиксирани и уживали су правну снагу. Жалба Дубровнику учињена је кад је Новопазарац Влахуша Биковић заобилазио устаљене норме а кад је у томе запречен, жалио се у Дубровнику.⁴⁰

Колонијери су се смењивали, али није познато по ком ротационом реду и којом приликом (о празнику св. Влаха, св. Лазара), али 1. јануара није било време смене, ако су се користили годишњим мандатом, јер Дубровчани нису почињали своју Нову годину 1. јануаром него 25. децембром. Забележено је неколико колонијера: Матко Ивановић (1632), Иван Стјепановић (1637), Андрија Радов (1653), Марко Твртковић (1673).⁴¹ Одмах треба установити да именовани нису ни издалека били утицајнији трговци. Као да су бирани мање ауторитативни људи, како би било више места за наступ ауторитативних и богатих, али у „скупу“.

Закључак

На раскрсници путева (који су водили за Крушевац и Београд, Видин, Софију, Јужно Поморавље и Скопље), у Топлици која је још средином XVI века била добро обрађена, дубровачка насеобина у Прокупљу заузимала је значајно место у систему дубровачке балканске трговине. Као колонија, Прокупље спада у ред млађих дуб-

³⁷ HAD, ASMM XVII s., sv. LI, n° 1912/10/VIII.

³⁸ Б. Храбак, Спор Дубровчана око царине на коже из Угарске у другој четвртини XVII века, Зборник за историју Матице српске XXVIII, Нови Сад 1983, 19.

³⁹ Исписи о Прокупљу Бр. Трухелке, стр. 282—3.

⁴⁰ Исто, 284 (1681), 284—5 (24. XII 1685)

⁴¹ HAD, Test. not. LXII, 523; Div. for. LVII, 201—2; Исписи о Прокупљу Бр. Трухелке, стр. 279; ASMM, XVII s., sv. LII, n° 1930/VI.

ровачких насеобина; била је наследник дубровачке купопродаје сребра у Белим Црквама (данашња Куршумлија, али се из Прокупља није извозило сребро. Насеобина у Прокупљу пословно је обухватала и Лесковац и Крушевац, а проширила се доласком нишких трговаца. Своју пуну снагу забележила је од 1610. до 1670. године. Неки трговци из Прокупља имали су дућане и у Скопљу (за куповину кожа), а Косово и Јужно Поморавље су били главни снабдевачи прокупачких и других дубровачких трговаца вуном; ова је преузимана и са Копаоника (Беласица, Копорићи, из софијског и пловдивског краја, а извозила се преко Дубровника најпре у Венецију а од 1640. већином у Анкону. Говеће коже стизале су из околине и из београдског Подунавља, бивоље из Провадије и Грнова, а обрабене козје и овчије (кордован и монтонине) из Видина, Ниша и Скопља. Вуну преко Прокупља извозили су дубровачки и аустријски трговци („Источна компанија“) из Београда, из Софије али и позната фирма Брњаковића из Сарајева (80-их година XVII века). Та вуна је била фина, груба („каба“, „каравана“) и средње фина. Транспорт за Дубровник полазио је из Новог Пазара, али су се Прокупчани служили и услугама топличких крамара, посебно из станице Гргури. Приликом слања вуне и кожа и примања тканина и новца из Дубровника често су прокупачки трговци били пресретани од хајдука, нарочито после 1640. године.

Од осталих производа извожени су: жути восак, понекад и ћилими и кабанице, али изгледа и свилене чауре, јер су примитивне филатуре постојале у Прокупљу и Крушевцу. Увожене су вуnene тканине (италијанске и енглеске израде) и свилени атласи из Венеције и Фиренце. У самом Прокупљу Дубровчани су производили и продавали добро вино и ракију. У Прокупљу су Дубровчани били заступљени и у неколико заната (кожари, ћурчије, златари, подстригивачи сукна), али су занатлије имали сасвим подређену улогу. У насеобини је било и дубровачких новчара који су обезбеђивали новац за куповину вуне, али су новчана средства узимана под камату и од домаћих муслимана који су били најчешће српског језика. При куповини вуне више од домаће акче тражене су страње сребрне и златне монете. У градском саобраћају Дубровчани су у Прокупљу употребљавали и камиле.

У Прокупљу је више него у другим дубровачким насеобинама на Балкану било људи пореклом са дубровачког села (Конавли, Жупа, Приморје). Они су улазили у пословања као трговачки момци или агенти, али је врло коњунктурно тржиште обезбеђивало њихов брзи напредак као трговаца, који се нису морали баш много задуживати у завичајном граду. На пораст пословања утицао је и женин мираз (до 1000 дуката); како су удовице располагале већим миразом и својином него девојке, оне су се лако удавале. У насеобини су доминирале две породице — најпре Глеђевићи а потом породица Мили; по више припадника и породичних компанија било је из дру-

гих породица на пример Сладојевића, Бјелокосића, Андријашевића, Бошковића и сл. Послови су могли бити увећани обезбеђивањем пословног и стамбеног простора. Набавка и прерасподела тога простора представљале су сталну бригу „колоне“. Тапије нарочито породице Глеђевића сведоче да су дубровачки насељеници постепено из чаршије потискивали домаћи пословни елемент, коме је остала рента.

„Колона“ је представљала самоуправну административну и судску заједницу Дубровчана, са статутарним одредбама, службеном књигом и регламентираним куповином вуне. „Колона“ се бринула о сакупљању заоставштине умрлих трговаца и о њиховим члановима породице, утврђивала је односе са турским властима, давала је исказе и саслушање сведока у вези са пословним споровима и помагала дипломатски и менични саобраћај Дубровачке Републике. У XVII веку јавили су се појединачно Јевреји и Босанци католици као трговци, али они нису били иоле значајни конкурент прокупачких Дубровчана.

Раст дубровачке насеобине у Прокупљу показује и кретање броја њихових трговаца. На основу путописа и католичких визитарских извештаја излази да је 1610. у Прокупљу било 12, 1641. — 2 — 30 и 1670 — 20 дубровачких кућа. Серпије Димитријевић је за четврту деценију XVII века израчунао 48 стално насељених трговаца, који би са послугом и породицама сачињавали 150—200 житеља. Анализа неколико стотина дубровачких докумената даје следеће бројке: 1510 — 19: 7 трговаца, 1520 — 29:1, 1530 — 39:3, 1540 — 49:1, 1550 — 59:2, 1570 — 79:2, 1580 — 89:3, 1590 — 99:10, 1600 — 9:14, 1610 — 19:26, 1620 — 29:31, 1630 — 39:50, 1640 — 49:51, 1650 — 59:33, 1660 — 69:29, 1670 — 79:45, 1680 — 89:13.

DUBROVNIKER SIEDLUNG IN PROKUPLJE

Zusammenfassung

Im bereits Mitte des 16. Jahrhunderts gut bewirtschafteten Toplica — Gebiet, befindlich an der Kreuzung der Wege, die nach Kruševac, Belgrad, Vidin, Sofia und Skoplje führen, nahm die Dubrovniker Siedlung in Prokuplje im System des Balkanhandels der Dubrovniker Republik einen bedeutsamen Platz ein. Als Kolonie zählt Prokuplje zu den jüngeren Dubrovniker Siedlungen und fungiert als Nachfolger der Silberkäufe von Dubrovnik in Bele Crkve (heute Kursumlija), wobei Silber aus Prokuplje nie exportiert wurde. In geschäftlicher Hinsicht war diese Siedlung in Prokuplje auch für Leskovac und Kruševac, später auch für Niš zuständig. Ihre Blütezeit erlebte sie im Zeitraum 1610—1670. Einige Händler aus Prokuplje unterhielten ihre Geschäfte auch in Skoplje (Aufkauf von Häuten), während die Gebiete Amsfeld und Südmoravaraum Hauptversorger von Prokuplje und Dubrovnik mit Wolle waren. Wolle wurde auch auf dem Kopaonik—Gebirge (Belasica und Kaporici) sowie in der Umgebung von Sofia und Plovdiv angeschafft und über Dubrovnik nach Venedig und seit 1640 nach Ancona geliefert. Rindhäute konnte man in der Umgebung von Prokuplje aber auch im Donauraum von Belgrad, Büffelhäute in Povadija und Tr-

novo beziehen, während Ziegen — und Schafsfell (Kordovan und Montanine) aus Vidin, Niš und Skoplje kamen. Händler aus Dubrovnik, österreichische Händler aus Belgrad und Sofia (Ostgesellschaft) sowie die bekannte Firma Brnjaković aus Sarajevo (in den 80er Jahren des 17. Jh.) exportierten Wolle über Prokoplje. Es handelte sich um feine, mittelgrobe und grobe Wolle (»Kaba«, »Karavana«).

Wolltransporte nach Dubrovnik starteten in Novi Pazar, aber die Händler von Prokoplje bedienten sich auch der Dienste der Krämer von Toplica (insbesondere der Station Grguri). Wolle — und Lederlieferungen nach Dubrovnik sowie Gegenlieferungen von Textilien und Geldsendungen aus Dubrovnik wurden vor allem nach Jahr 1640 von Haiduken überfallen und ausgeplündert.

Ferner wurden auch Wachs aber auch Kilims und Stoffmäntel sowie Seidenfäden exportiert, weil damals in Prokoplje und Kruševac primitive Seidenspinnereien existierten. Importiert wurden (italienische und englische) Wollstoffe sowie Atlas aus Venedig und Florenz. Dubrovniker haben in Prokoplje guten Wein und Schnaps produziert und verkauft. Sie hatten dort auch ihre Handwerker (Gerber, Ledermeister, Goldschmiede, Lodenschneider), die eine untergeordnete Rolle spielten. In der Siedlung lebten auch Bankiers aus Dubrovnik, die Wollenkäufe finanzierten. Städtische Muselmanen serbischer Herkunft haben auch ihre Gelder unter entsprechenden Zinsbedingungen geliehen. Wollenverkäufer verlangten dabei lieber fremde Silber — und Goldstücke als die einheimische Währung. Für Transportzwecke in Prokoplje bedienten sich die Dubrovniker auch der Kamele.

In Prokoplje lebten mehr als in anderen Dubrovniker Kolonien auf dem Balkan Menschen, die aus der Umgebung von Dubrovnik stammen. Als Handelsgesellen oder — agenten starteten sie ihre Geschäfte, und die gute Marktkonjunktur sicherte ihnen einen schnellen Aufstieg. Deshalb brauchten sie nicht so sehr in ihrer Heimatstadt Schulden zu machen. Auf die Geschäfte wirkten sich auch die Mitgiften (bis 1000 Dukaten) sehr positiv aus. Dabei waren die Witwen mehr gefragt als Mädchen, weil sie reicher waren.

In der Siedlung herrschten zwei Handelsfamilien vor (Gleđević und Mili), aber auch andere Familien (Sladojević, Bjelokosić, Andrijašević und Bošković) waren mit mehreren Geschäftsleuten und Familienfirmen vertreten. Geschäfte liessen sich nur durch die Sicherstellung von Geschäfts — und Wohnobjekten erweitern, so dass die Kolonie stets dafür sorgte, neue Räume zur Verfügung zu stellen. Die Grundbriefe der Familie Gleđević zeugen davon, dass die Ansiedler aus Dubrovnik die lokale Geschäftswelt allmählich aus dem Handel verdrängt haben, indem sie ihnen eine Art Rente zu zahlen hatten.

Die Kolonie war eine autonome Verwaltungs — und Gerichts einheit von Dubrovnik, die ihre Statuten, ein Dienstbuch sowie einen reglementierten Wollabkauf hatte. Sie sorgte um die Hinterlassenschaft verstorbener Händler sowie um ihre Hinterbliebenen, regelte die Beziehungen mit den türkischen Behörden, leistete Erklärungen und unternahm die Vernehmung von Zeugen in geschäftlichen Rechtssachen und unterstützte den diplomatischen und Wechselverkehr der Dubrovniker Republik. Im 17. Jh. gab es einige Händler aus den Reihen der Juden und bosnischer Katholiken, aber sie stellten für die Händler aus Dubrovnik keine ernsthafte Konkurrenz dar.

Von dem Wachstum der Dubrovniker Siedlung in Prokoplje zeugt auch die Entwicklung der Zahl der Händler. Aus Reisebeschreibungen und Berichten katholischer Besucher geht hervor, dass 1610 in Prokoplje 12 Händlerhaushalte existierten, 1612 und 1640 gab es jeweils 20 Händlerhaushalte aus Dubrovnik. Sergej Dimitrijević hat in den 40er Jahren des 17. Jh. 48 fest wohnhafte Händler aus Dubrovnik registriert, die zusammen mit ihren Familienmitgliedern und Dienern 150—200 Personen ausgemacht haben. Eine Analyse von Hunderten Du-

brovniker Dokumenten ergibt folgende Angaben: 1510—19:7; 1520—29:1; 1530—39:3; 1540—49:1; 1550—59:2; 1570—79:2; 1580—89:3; 1590—99:10; 1600—9:14; 1610—19:26; 1620—29:31; 1630—39:50; 1640—49:51; 1650—59:33; 1660—69:29; 1670—79:45; 1680—89:13.

Bogumil Hrabak

ДР МОМЧИЛО ЗЛАТАНОВИЋ
Врање

О СТАНОВНИШТВУ ВРАЊСКЕ ПЧИЊЕ

Врањска Пчиња је издвојена предеона целина од манастира Светог Прохора Пчињског па до изворишта Пчиње, односно Трипушнице.

Према запису византијске списатељице Ане Комнен, велики жупан Вукан је 1093. године напао подручје око Врања.¹ Свакако су тада његове јединице продрле и у Пчињу. Византија је, међутим, убрзо поново овде успоставила власт.

У држави Немањића Пчиња је представљала важну периферну област. Није случајно краљ Милутин подно планине Козјака обновио манастирски храм посвећен великом светитељу Прохору.

Интереси владара Хребелановића и Дејановића укрштавали су се на овом терену последњих деценија XIV века.

Константин Дејановић погинуо је на Ровинама 1395. године као веран вазал Бајазита I. После тога формиран је Ћустендилски санџак, у који је, нема сумње, ушла и Пчиња или један њен део.

Почетком XV века ћесар Угљеша Влатковић, одац следбеник Стефана Лазаревића, господар је Прешева, Врања и Иногошта. Можда је он држао и део Пчиње с познатим манастиром.

У првим деценијама XVI столећа Ћустендилском санџаку припадао је део нахије Пчиње.² У овом веку Пчиња је нахија у саставу врањског кадилука.³ Крајем XVII века она припада Ћустендилском санџаку.⁴

У првој половини XIX века Пчиња је део врањског пашалука. Начелник у Крушевцу Радован Петровић јавља Попечитељству унутрених дела Србије 5. јуна 1844. године о томе да су турски низами

¹ *Историја српског народа*, прва књига, Београд, 1981, стр. 198. Тамо су наведени византијски извори.

² Александар Стојановски, *Административно-територијалната поделба на Македонија пом османлиската власт до крајот на XVII век*, Гласник, Институт за национална историја, Скопље, 1973, бр. 2, стр. 138.

³ Александар Стојановски, *Врањски кадилук у XVI веку*, Врање, 1985, стр. 15.

⁴ Олга Зиројевић, *Турско војно уређење у Србији 1459—1683*, Београд, 1974, стр. 91.

ушли у Врање и да је у Велесу умро последњи врањски паша Хусеин-паша.⁵ Значи, пашалук је укинут 1844. године. Након тога формирана је врањска каза, у којој је и Пчиња кол.

Од 1878. до 1912. године постоји прешевска каза, као погранична турска област, која се дели на три кола: моравски, моравички и пчињски.

1.

Градишта и друге старине у Пчињи доказ су да је она била насељена и пре доласка Словена и да су преко ње пролазили значајни путеви.

Словени су овде у VII веку, а можда и нешто раније, имали своје насеобине. Пчиња је за њих могла да буде привлачна из више разлога. Погодна је за сточарство, пчеларство и лов и испресецана потоцима и речицама.

Разматрајући антропогеографске прилике у Пчињи и Кривој Реци, Јован Цвијић каже: „Изгледа да је првобитно овде било становништво које је произашло из укрштања Словена, Печењега с Куманима и Влаха“.⁶

За нека данашња места поуздано се може тврдити да су постојала у средњовековној Србији. Шапранце се, нпр., помиње у писаном извору од 1343—1345. године.⁷ У повељи краља Стефана Душана налази се стари словенски назив забел *Лестница* „уз Нерав“.⁸ На том потесу сада је село Лесница.

У Пчињском поменику, који је из друге половине XV века, у списку феудалаца су и Раја из Трговишта и жена му Неранжа.⁹ У питању је, дакако, властелинска породица из Пчиње.

У попису војнуца с крајем XV века налазе се: Воганце, Јабланица, Пунушевце, Старац, Шаинце и друга насеља.¹⁰ А у XVI веку регистрован је највећи број данашњих села.¹¹

На основу турских дефтера из XVI столећа, може се закључити да су пчињска села 1570. године имала већи број породица. Нпр.: Бабина Пољана — 80; Владовце — 29; Козји Дол — 24; Коћура (Горња и Доња) — 36; Лесница (Горња и Доња) — 50; Радовница 40; Доње Стајовце — 112; Црвени Град — 28; итд.¹²

⁵ Бранко Перунички, *Крушевац у једном веку 1815—1915*, Крушевац, 1971, стр. 410—412.

⁶ Јован Цвијић, *Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије*, књ. прва, СКА, Београд, 1906, стр. 199.

⁷ М. Пурковић, *Попис села у средњовековној Србији*, Годишњак скопског Филозофског факултета, Скопље, 1940, књ. IV, стр. 158.

⁸ Стојан Новаковић, *Законски споменици српских држава средњег века*, пета књига, Београд, 1912, стр. 416, XXVII.

⁹ Ст. Новаковић, *Пчињски поменик*, Споменик СКА, XXIX, Београд, 1895, стр. 10.

¹⁰ Александар Стојановски, нав. дело, стр. 135, 146, 162, 167, 174.

¹¹ Исто, стр. 129—174.

¹² Исто, стр. 35—44.

И други подаци из турских дефтера показују да је Пчиња у XVI веку добро насељена и да има прилично развијену привреду. Нпр.: Становници Доњег Стајовца највећи су пчелари у кадилуку.¹³ У Доњем Стајовцу млело је једанаест, а у Горњем Стајовцу шест воденица. У Коћури, Козјем Долу и Трговишту било је по пет ва-

Сељак из Пчиње (с. Трница). Акварел Н. Арсеновића, из 1876.

Девојачка народна ношња из Пчиње (с. Бабина Пољана). Акварел Н. Арсенијевића, из 1876. год.

љавица. „Појава ваљавица не само што потврђује развијеност овчарства већ говори и о кућној радиности. . .“ У Доњем Шапранцу радиле су три фуруне за печење ћерамида.¹⁴

2.

Пошто је Крива Паланка представљала велико упориште Карпошевих ратника, јамачно да је и оближња Пчиња била захваћена пламеном устанка. За време аустро-турских ратова „војске су непрестано крстариле покрајином Пчиње“.¹⁵ Поп Живко из Кршевице лили.

¹³ Исто, стр. 123.

¹⁴ Исто, стр. 126.

¹⁵ Алекса С. Јовановић, **Пчиња**, Гласник Српског ученог друштва, Београд, 1881, књ. XLIX, стр. 330.

Стојан Симоновић Коруба (1872 — 1937) из Шапранца

Никола Настасијевић (1895) из Јабланице на Козјаку. Сниман 1991. год.

сакупљао је добровољце у овој области за борбу против турске војске.¹⁶

Становништво је страдало у ратовима 1690. и 1737. године и одсељавало се некуд на север преко Саве и Дунава. Пчиња је после тога дуго била недовољно насељена, па и пуста земља.

У пчињским селима живи мали број старинаца. Преци данашњих родова насељавали су горовиту Пчињу у другој половини XVIII и у првој половини XIX века. Пореклом су из разних области и места.¹⁷ Већи број родова је досељен из Прешевске Црне горе, Прешевске Моравице, Горње Мораве (на Косову), из околине Куманова, итд. А све су то области где је била жива историјска традиција. Прешевску Црну гору (Ораовицу, Трnavу, Лучане и друга села) напуштају српски родови управо у времену када тамо настају знатне етничке промене због доласка Арбанаса са запада.

Многи старци причају о томе како су њихови преци добегли у пчињску дивљину после сукоба с представницима османлијског система у старом завичају.

Досељеници су по обронцима и планинским косама крчили густу шуму да би добили обрадиво земљиште. Бујице су, пак, јуриле са стрмих крчевина и уништавале њиве и баште. Некада код села Доње Трнице није било онолико каменова и наноса поред реке, него

¹⁶ Исто, стр. 328.

¹⁷ Јован Ф. Трифуноски, **Горња Пчиња**, САНУ, Београд, 1964, стр. 51—54.

Саздина кућа у Јабланици, у којој је живело двадесеторо људи. Снимак из 1991. год.

се свугде простирале ливаде и баште. Пчиња је текла кроз високу траву и шевар, и само је овде-онде блистала на сунцу водена пруга. Родови Крстинци, Дининци и Долинарци потичу од истог претка, који се доселио из Лучана крајем XVIII столећа. Прво су живели ниже од састава Коћурске и Барелићке реке. Имали су воденицу, ваљавицу и лепе баште. Али једне ноћи је надошла река, однела зграде и уништила плодну земљу. После тога саградили су нове куће „на висину“, на крчевини. Књижевник Борисав Станковић пореклом је по мушој линији из рода Крстинци.

Унутрашња метанастасична кретања, женидбе, удадбе и дугогодишњи заједнички живот у једном доста затвореном пределу, утицали су да се ублаже разлике између родова који су Пчињу населили.

Иначе, у горњем делу Пчиње и на Козјаку деловали су хајдуци готово за све време трајања турске феудалне власти.¹⁸

Године 1878. јединице српске војске продрле су у Пчиња кол. Становништво им је приступило у свим ослобођеним селима (у Стајовцу, Радовници, Црвеном Граду и у другим). Међутим, Бер-

¹⁸ Момчило Златановић, *Хајдучија на југу Србије*, Зборник радова Педагошке академије, Врање, 1989, св. VI—VII, стр. 33—40.

лински конгрес је одлучио да се Пчиња врати Турској, а устанак ових храбрих планинаца низами су угушили у крви. Велика сеоба је била с јесени 1878. године. Половина становништва из Радовнице, Црвеног Града и Пролесја напустила је завичај.¹⁹ Многи се селе дубље у Србију. Више је, нпр., пчињских родова у Пустој Реци. У селу Орану постоји Зладовска мала, у којој су потомци досељеника из Зладовца. Због сукоба с турском влашћу појединци су преко границе бежали у Србију за све време постојања прешевске казе.

И турска власт је покаткад подстицала непокорне Пчињане да се одселе у Србију. Само један пример. У Широкој Планини у роду Миајлинци живео је неки Стојко, човек жестоке нарави. Турци су саветовали његовог оца да сина пошаље преко границе да не би дошло до крвавих сукоба. Стојко је отишао са женом. Потомци му живе у Клајићу код Лебана.

У Пчињи се често чује: „Куде нас све нема!“ У родовима се прича о томе како се њихови крвни сродници налазе у многим местима и крајевима. Ковачевићи из Трговишта, којима припада комитски војвода Крста Ковачевић, живе и у Пршеву, Врању, Јелашници код Сурдулице, у Београду, па чак и у Америци!

Из антропогеографске монографије Јована Трифуноског (*Врањска котлина*, књига друга, Скопље, 1963) види се да у многим насељима Врањске котлине живе родови који су пореклом из Врањске Пчиње.

У првој деценији XX века Пчињани због несносне економске ситуације одлазе у већем броју у печалбу. Радили су на изградњи железнице, путева, тунела и у рудницама у Аустроугарској, Румунији, Немачкој, Америци итд. Било је и таквих који се нису вратили из туђине.

Пчињани се исељавају и након првог светског рата. Припадници и сарадници комитског покрета (1904—1912) добијали су плодну земљу у другим крајевима. Познати комитски путовођа Стојан Симоновић Коруба (1872—1937) добио је у Војиновићу код Табановца 10 хектара земље и одселио се из Шапранца с породицом. Сиромашни планинци селе се и у Бор, где раде као рудари.

До веће сеобе долази и после другог светског рата. Сиромашне пчињске породице селе се у Бачку (Каравуково), у Банат (Качарево) и у друга места.

Највеће миграције су настале шездесетих и седамдесетих година XX века у вези с индустријализацијом Врања и других градова.

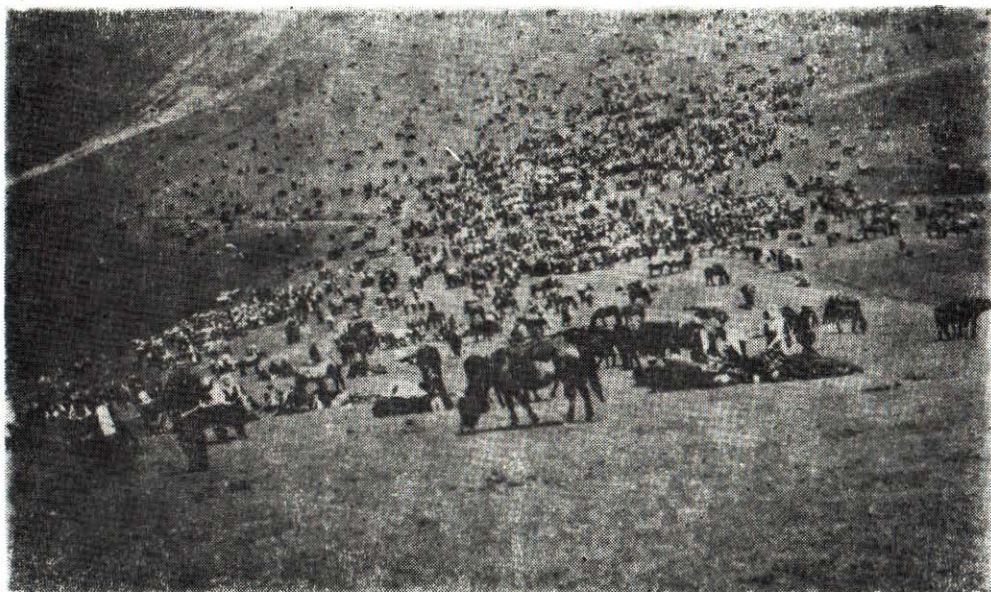
3.

У Пчињи је у средњем веку било и Влаха. Зна се за влашки катун на Козјаку.²⁰

¹⁹ Јов. Хаџи Васиљевић, *Јужна Стара Србија*, књ. друга, Пршевска област, Београд, 1913, стр. 131.

²⁰ Р. Грујић, *Властелинство Светога Борба код Скопља од XI до XV века*, Гласник Српског научног друштва, Скопље, 1925, књ. I, св. 1, стр. 69.

Сабор на Црнооку 1945. год.

Народни сабор на Петровој гори 1968. год.

Романског су порекла имена ових села: Шапранце (од имена Шапран), Марганце (од имена Марган), Барбаце и Барелић. У Пчињском поменику имена прва три села записана су у плуралу: Шапранци, Марганци и Барбаца.²¹ У питању су, дакле, називи фамилија. Од Влаха је, можда, остало и име планине Мотина.

На боравак ових балканских сточара у Пчињи подсећају и микротопоними Влајин чукар (Г. Стајовце), Влашко крајиште (Сурлица), Влашке заметине (Коћура), Влајница (Воганце) и др.

Ј. Трифуноски сматра да су имена родова Дрискуље (Д. Лесница) и Беруће (Д. Трница) у вези с Власима.²²

Ј. Хаџивасиљевић мисли да су се они у овој области задржали дуже јер је погодна за сточарење.²³

Власи су напасали своја стада на Коћурској планини, Козјаку, Мотини, итд. Они су прелазили преко Пчиње на путу за пашњаке на Варденику, Власини и Чемернику.

Поједини Власи дотеривали су своја стада из Македоније на пчињске планине и после првог светског рата.

У етнолошкој науци је констатовано: „Много је значајније да Врањанци грађани становнике највиших села у Горњој Пчињи (Црвени Град и др.) зову *Власима*. Вероватно стога што су они претежно сточари, а можда је у том називу очувана и успомена на какву ранију примесу Влаха.“²⁴ Врањанци грађани и сељаци у Поморављу становнике висинских села у Пчињи уопште не називају Власима. За Врањанце Власи су само посрбљени Цинцари у селу Преображењу (у сливу Јужне Мораве).

У Врању живи род Влајинци, а који не потиче од Влаха. Пореклом су из Црвеног Града, из братства Стошници, које припада старом српском становништву у Пчињи. Влајинци су прозвани у Врању по баби којој је било име Влајина. Из овог рода је научник Милан Влајинаџ (1877—1964).

О претапању Влаха у Шопове писао је Јован Цвијић и закључио: „У етнографском саставу Шопа имају, дакле, Власи знатан удео.“²⁵ Велики антропогеограф у Шоплук је убрајао и Пчињу, али му се није пружила прилика да је походи и лично упозна.

Број Влаха који се претопио у Словене (Србе) на овом подручју, у сваком случају, сасвим је незнатан. Уосталом, преци данашњих родова махом су досељеници из предела који не припадају Шоплуку.

Јован Трифуноски пише „да су се Јуруци у Горњу Пчињу насељавали од краја XVII века, одмах после великих исељавања старог српског становништва у познатим сеобама под патријарсима Чар-

²¹ Ст. Новаковић, нав. дело, стр. 18—20.

²² Јован Ф. Трифуноски, нав. дело, стр. 47.

²³ Јов. Хаџивасиљевић, нав. дело, стр. 126.

²⁴ Миленко С. Филиповић, — Персида Томић, Горња Пчиња, САНУ, Београд, 1955, стр. 7.

²⁵ Јован Цвијић, нав. дело, стр. 183.

нојевићима“.²⁶ Према Ј. Хаџивасиљевићу, пак, они су живели у Црвеном Граду и Црној Реци у XVIII веку и тамо постоје *Јуручка гробља*.²⁷ Приликом досељавања у Пчињу, српски родови затекли су ове турске номаде на планинским падинама. С њима су временом долазили у оштре сукобе.²⁸

Јуруци су имали своје куће (колибе) у многим селима (у Бабиној Пољани, Доњем Стајовцу, Црвеном Граду, Црној Реци, Калову, Дејанцу). Већа јуручка насеља била су у Коћури, Пролесју и Сурлици, а то су изразито планинска села. Селаци у Коћури показују плоче испод Камене главе на којима су Јуруци крмили овце. Ту је и Думен бунар из којег су, по причању, захватили воду.

И називи на терену показују да су овде живели Јуруци: Јуручка мала (Барбаце), Јуручке куће (Доње Стајовце), Јуручко гробље (Дејанце, Коћура), Јурук (потес у Калову), Јуручка воденица (Барбаце), Јуручке ртине (Црна Река), Јуручко гумно (на потесу Бедравија с леве стране Пчиње у Барбацу), Јурук (планински вис од 1706 м у Црној Реци), Заимове трле (у Коћури), по овчару Јуруку Заиму; и др.

У Лесници и Г. Стајовцу налази се ороним *Мечит* (истакнуто место). То је турцизам арапског порекла, а значи „надгробни камен“. Да није и ово остало од Јурука?

У Коћури појединци још траже „закопане јуручке паре“.

Понегде се може чути надимак Јурук.

Јуруци су се до половине XIX века потпуно иселили.

Номади Јуруци могли су у извесном смислу да утичу на Србе (у гајењу стоке, нпр.). Да ли, међутим, има Пчињана који су и јуричке крви? Виђају се, истина ретко, у горњим селима и изразито црномањасте људи (нпр. у махали Јанковци у Сурлици). Једнога су Сурдуличанина називали Циганче, мада није ромског порекла. Ипак, утицај Јурука на Србе у целини је занемарљив.

Од 1878. године у пограничној Пчињи све је више Турака: низама, граничара, беглиџија, бекчија, трговаца и других. Појединци од њих одводе Српкиње из горњих села у своје домове и хареме.

У Радовници, у махали Базовица, на месту Кула, била је већа зграда у којој су становали турски војници и службеници. У близини су остаци муслиманског гробља. Један Турчин, по имену Фејза, оженио се Српкињом из Радовнице и остао овде и после 1912. године, али пород није оставио. Гроб му је у овом селу.

Микротопонимија у Пчињи углавном је словенска. Ево, нпр., каква је хидронимија (извори и чесме) у планиској Коћури: Баре, Бел камен, Богданска чешма, Величков кладанац, Вирине, Врле, Врљак, Главе, Две воде, Двојанке, Изворче, Јаки извори, Кајино бачевиште, Корупче, Криванов преслап, Медуника, Осојна, Острике, Појиште, Пољана, Поповидарска чешма, Прекоп, Рамњак, Сипишљив

²⁶ Јован Ф. Трифуноски, нав. дело, стр. 48.

²⁷ Јов. Хаџи Васиљевић, нав. дело, стр. 149.

²⁸ Исто, стр. 234.

извор, Смрдљива бара, Стајине корубе, Стојаново кладанче, Сува бука, Топило; итд.

У топонимији се јавља и стара словенска реч *лаз*: Бабин лаз (Воганце), Лазина (Јабланица), Лазине (Доње Стајовце), Длга лазина (Коћура).

У употреби је назив *дрездак* (изведеница од старословенске речи *дрезга* — „шума“), а која означава ситну шуму.

Јован Хаџивасиљевић је категорички тврдио: „Етничког Шоплука у овој области нема. Ка Шоповима нагињу становници само четири села у северном делу уже области Пчиње, и то у селима: Брезовици, Глогу, Стајовцу и Бабиној Пољани.“²⁹ Наша запажања нешто се разликују од Хаџивасиљевићевих. Више шопских особина има у Црној Реци (у махали Дукат посебно) и у Црвеном Граду неголи у Глогу и Брезовици.

У доњопчињским селима се и на Сурличане гледа као на Шопове.

У Владовцу, Барбацу и Новм Селу љуте се ако их неко назове **Шоповима**.

Јован Цвијић овако је окарактерисао Шопа: „Изгледа да су му најважније дубоке особине, које иду и ван граница старосрбијанског Шоплука, суморност, мало веселости и хумора и врло слаба фантазија. Као да је суморност у вези с мањом живчаном енергијом.“³⁰

Да ли су ово одлике и Пчињана?

И мушкарци и жене у Стајовцу, Радовници, Новом Глогу, Голочевцу и другде весели су и воле песму и игру. Требало је само за време жетве слушати њихово гласно певање на планинским косама! Можда се ни у једном насељу на југу Србије не одржава толики број сабора као у Радовници и Доње Стајовцу.

Женски свет се и раније одевао лепо и китњасто. Још се може у неким домовима видети хаљетак *долактица* од белог танког клашња, ишарана гајтанима и на прсима извезена разнобојним концима. Долактице, везови, беле ланене кошуље и др. одају истанчан укус. Пчињска фута первезлика (первезлија) показује склад боја и шара. У најновијем времену долазе људи из градова и скупо је плаћају да би украшавали своје домове. У својим најбољим тренуцима, Пчињанка је вешта и маштовита везиља и ткаља.

Мингани богатијих Пчињана лепи су у погледу кроја и украшени гајтанима.

На свадбама и другим свечаностима испод седала накићених коња виде се краћи ћилими с разноврсним шарамма. Доминира, по правилу, црвена боја.

²⁹ Исто, стр. 239.

³⁰ Јован Цвијић, нав. дело, стр. 198.

Пчињани могу бити физички и психички веома чврсти људи. Као комите почетком XX столећа, испољавали су зачуђујућу енергију и несаломљиву вољу.

Наилази се и на такве људе који у нечему личе на динарце. Спремни су, нпр., да се жртвују за опште ствари. У појединим родовима зна се за плаховите, па и жестоке мушкарце (у Козјем Долу, нпр.).

Дакле, суседни Шоплук имао је утицаја на Пчињу, највише у горњим селима. Неке шопске особине можемо уочити у Бабиној Пољани, Црвеном Граду, Црној Реци, па и другде. *Али у суштини Пчињани, као етничка група, нису Шопови.*

4.

Дубље и изразитије осећање у Пчињана јесте родољубље. С овим планинцима турска власт је врло тешко излазила на крај у последњим деценијама XIX, а нарочито почетком XX века. Турци су говорили да најгори каури управо живе у Пчињи.

Колико је Пчињанин одговоран кад је у питању домовина, потврђује овај пример. Наиме, Дина Тасић и Јован Тасић дошли су 1914. године из Америке, где су радили као печалбари, да би се борили против Аустроугарске. Свега шест дана су били у Коћури код својих породица, па су отишли у рат и обојица погинули. Дина је оставио троје малолетне деце.

На културу и етничку самосвест Пчињана много је утицао манастир Св. Прохор Пчињски. У целој области влада прави култ према овом православном светилишту. И домаћини из најудаљенијих села секли су колач у храму под Козјаком за време манастирских слава. Полазили су планинци на пут у рану зору, свечано обучени, јашући омање жилаве коње. На челу поворке обично су били најугледнији братственици.

Истичемо битну чињеницу да се у првим десетлећима XIX столећа у овом манастиру припремају свештеници и учитељи за шире подручје.

Првих година после формирања прешевске казе (1878), српске школе су затваране у Пчињи и околини Прешева, а малобројни учитељи побегли јер су се бојали насиља.

Док турске власти нису дозволиле отварање школа, у неким насељима свештеници и други писмени људи потајно су описмењавали сељачиће. Таква школа, нпр., радила је у Барбацу.

Крајем XIX века више је српских школа у прешевској кази. Школске 1892/93. године постојале су школе у Барбацу, Шаинцу, Козјем Долу и Стајовцу.³¹

Турци су дозвољавали да основне школе прослављују Светога Саву, о чему је писао и **Цариградски гласник**.³² На светосавским све-

³¹ Боривоје Трајковић и Зарије Михајловић, **Школство у врањском крају**, Врање, 1970, стр. 102.

чаностима гостима су рецитоване и народне песме из збирке Вука Караџића, а које су с посебним задовољством слушане. Неписмени сељаци учили су од ученика песме **Цар Лазар и царица Милица, Мусић Стефан, Смрт мајке Југовића;** и др.

Све је то дубоко продирало у свест ових планинаца, који су толико желели да се ослободе турског феудализма.

5.

Ево како изгледа број становника у насељима Врањске Пчиње приликом пописа становништва:

Насеља	Година					
	1921.	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.
1	2	3	4	5	6	7*
1. Бабина Пољана	350	385	426	453	468	189
2. Барбаце	365	439	439	421	382	286
3. Барелић	190	180	188	195	194	178
4. Владовце	157	180	147	106	93	60
5. Воганце	140	127	146	149	121	84
5. Голочевац	487	473	469	427	377	193
7. Горновац	177	209	196	185	186	123
8. Г. Трница	493	447	479	466	341	224
9. Г. Козји Дол	350	334	346	331	235	178
10. Г. Пунушевац	191	149	134	211	179	124
11. Г. Стајовце	645	848	872	740	601	396
12. Дејанце	246	238	270	200	160	120
13. Д. Трница	491	453	479	431	311	284
14. Д. Козји Дол	551	564	564	475	327	264
15. Д. Стајовце	1141	1046	1044	1063	1001	683
16. Думбија	140	198	201	212	154	88
17. Берекарце	353	394	403	368	365	124
18. Зладовце	219	338	335	306	295	197
19. Јабланица	156	161	171	182	196	117
20. Калово	548	585	602	468	392	136
21. Коћура	936	957	963	835	816	626
22. Лесница	745	672	632	495	430	324
23. Мала Река	79	80	78	71	48	38
24. Марганце	249	242	241	224	170	109
25. Мездраја	185	81	87	67	63	49
26. Нова Брезовица	221	295	313	283	281	224
27. Нови Глог	274	430	443	437	380	236
28. Ново Село	283	212	214	191	195	161

* Цариградски гласник, 1. фебруар 1896, бр. 5, стр. 20; 14. фебруар 1902, бр. 7, стр. 3—4.

1	2	3	4	5	6	7	8
29.	Петровац	140	122	127	108	83	31
30.	Пролесје	179	310	291	275	287	156
31.	Радовница	1256	1352	1397	1343	1284	1062
32.	Рајчевце	103	124	135	115	96	49
33.	Сурлица	718	887	938	860	712	349
34.	Трговиште	640	820	840	921	972	1401
35.	Црвени Град	485	633	660	662	586	333
36.	Црна Река	352	410	437	334	286	211
37.	Црновце	465	483	495	411	390	283
38.	Шаинце	322	311	282	253	166	113
39.	Шапранце	249	353	344	321	233	149
40.	Широка Планина	369	540	505	499	385	253
41.	Шумата Трница	107	175	160	155	102	71
Свега		15747	17237	17493	16249	14343	10276

Број становника у пчињским селима нагло се смањио од 1961. до 1981. године

Према попису из 1981. године у Пчињи је 10276 становника. Срба је 10091 или 98,2%. Овде живи и 96 Рома Ђорговаца, који су православне вере и говоре српски као матерњи језик. Са стране су дошли и у овом крају засновали радни однос Бугари (62) и Македонци (27).

У пространом пчињском подручју све је мање деце. Школске 1976/77. године у општини Трговиште у основним осморазредним школама (у Радовници, Доњем Стајовцу, Сурлици, Трговишту и Новом Селу) било је 1690 ученика. У Сурлици је учило 114 основаца. У четвороразредној школи у Бабиној Пољани било је 40 дечака и девојчица. У школској 1989/90. години, пак, број основаца је 832. У Сурлици — свега три ученика! Школа у Бабиној Пољани је затворена. Не ради ни школа у Калову иако је ту после рата било и 60 ученика.

Због превеликог исељавања шездесетих и седамдесетих година нашег века, угашено је на стотине огњишта у некада многољудним пчињским домовима. Све је, затим, више старачких домаћинстава. Усамљени старци и старице проводе своје тужне дане.

Дакле, села у Пчињи, поготову висинска (Сурлица, Бабина Пољана, Калово, Лесница и др.) доживљавају демографски слом.

(Врањска Пчиња је подељена на три општине. Јабланица и Воганце припадају општини Бујановац, а Коћура, Нова Брезовица, Г. Пунушевац и Барелић општини Врање. Сва остала насеља налазе се у општини Трговиште).

ВРАЦКА РАИНА

LA POPULATION DE LA VRANJSKA PČINJA

R é s u m é

L' auteur commence par présenter un aperçu historique de la Vranjska Pčinja. Il rappelle que la région fut une importante marche de l' Etat des Nemanjić. Elle finit par tomber sous la domination turque au YVe siècle. C' était alors une «nahija» ou district. Elle fut incorporée à la Serbie en 1912.

La région se prête à l' élevage, à l' apiculture et à la chasse. Elle abonde en cours d' eau et ruissau, ce qui attira très tôt les Slaves.

Les autochtones y sont assez rares. La population est composée essentiellement de nouveaux venus (au cours de la deuxième moitié du XVIIIe siècle et pendant la première moitié du XIXe siècle). L' ancienne population serbe fut décimée au cours des guerres austro-turques de 1690 et 1736 ou s' expatria vers le Nord.

D' autres peuples vivaient également dans la Vranjska Pčinja. Le nombre des Valaques qui se fondirent dans la masse des populations serbes est insignifiant. Celui des juruks dans la composition ethnographique des Serbes est pour tout dire négligeable.

On note certaines caractéristiques des Šops dans les villages des hautes terres, mais les habitants de la Vranjska Pčinja, en tant que groupe ethnique, ne sont fondamentalement pas des Šops.

L' auteur évoque, par ailleurs, le patriotisme des habitants de la région et leur individualité ethnique.

Il donne un aperçu du nombre des habitants des villages suivant les recensements de 1961 et de 1981. Il souligne que le nombre des enfants diminue rapidement et que certains villages connaissent une véritable catastrophe démographique. Des centaines de foyers s' éteignent dans une région naguère très peuplée.

Momčilo Zlatanović

Др Момчило Златановић

НАРОДНО СТВАРАЛАШТВО У ВРАЊСКОЈ ПЧИЊИ (ПЕСМА, ПРИПОВЕТКА, ПРЕДАЊЕ, ИГРА)

Врањска Пчиња је област у горњем току реке Пчиње, односно од манастира Св. Прохора Пчињског и Јабланице, па до Црне Реке и њене махале Дукат.

Ова предеона целина била је у Отоманској Царевини све до 1878. године забита и неприступачна, а нарочито пространији горњи део.

Када је 1878. године постављена граница код Ристовца, Турци су формирали пограничну прешевску казу, која је спадала у приштински митесарифлик косовског вилајета и делила се на три кола: моравски, моравички и пчињски (највећи). Пчиња је, дакле, од 1878. до 1912. године имала изузетну стратегијску и политичку позицију. Граница је ишла гребеном Тронеђа — Бесна кобила — Свети Илија — Мотина — Русце.

Пчиња је била насељена компактном масом српског живља, чије су очи упрте у Србију. Јака патријархална кућна заједница представљала је основу социјалног и економског живота, а и отпора османлијском феудализму. Због тога је Турска овде имала више граничних караула и већи гарнизон војника. И сад се памте карауле: Дукат (близу махале Дукат у Црној Реци), Виље коло (код Црвеног Града), Патарица (на планини Патарици), Гиздавац (код Коћуре), Корубница (код Владовца) и др. Долином реке Пчиње и њених притока крстарили су аскери.

У Врањској Пчињи се живело у оскудици откако се зна. Према Сурличанину Михајлу Стојичићу, ево како су изгледали домови у Сурлици почетком XX века: „Куће су биле врло примитивне — плотаре, саграђене искључиво од дрвене грађе, греде и латне закиване су дрвеним клиновима, таванице од плетеног пружа, премазане блатом, прозорска окна врло мала, често затворена белом штављеном кожом од јагњета, јер није било стакла. У кући поред огњишта с једне стране је била смештена породица, а са друге коњ (да не би прозебао).“ У белешкама народног посланика Стаменка Стошића стоји да су негде после Првог светског рата у Доњем Стајовцу његови родитељи са три ожењена сина, ћерком и унуцима спавали у соби која је имала само дванаест квадратних метара. Други су, вели, спавали у једној просторији заједно са

Лазарице у Трговишту 1983. године

Лазарице у Доњем Стајовцу 1874. године

стоком. Двадесет и два члана Настасијевића (род Маркови) у Јаоланици живели су у дому од две просторије све до 1945. године, када се распада њихова кућна заједница.

Не мали број кућа имао је само две просторије и у богатијим махалама: *кућу* (у којој је огњиште) и *одају* (собу). А живело се и у *копушаркама*, које су имале само једну просторију.

Чак и негде после другог светског рата више од 50% сеоских домова било је покривено сламом и каменим плочама.

У Пчињи, у једном од најархаичнијих кутова Балкана, сачувани су многи аграрно-магијски обреди и старе форме производног процеса.

У најновијем времену, пак, патријархална култура доживљује корените промене, а многи њени облици се разарају. При томе треба имати на уму и чињеницу да се број становника у пчињским селима смањио за више од једне половине у периоду од 1961. до 1981. године (у Бабиној Пољани, Голочевцу, Калову, Петровцу, Сурлици итд.). У појединим махалама остали су само усамљени и тужни старци и старице. Тиме се прекида континуитет у преношењу културног наслеђа.

I

Тачно је тврђење Јована Хаџивасиљевића: „Сумарно, од свих песама у овој области највише има лирских“.¹ Нема сумње, оне имају и највећу поетску вредност.

На страницама појединих листова, часописа и других књига можемо наићи на по коју песму из Пчиње.

Коста Аранђеловић, учитељ из Шаинца, објавио је у *Цариградском гласнику* 1902. године рад о лазарицама у горњим селима.² Он напомиње да је у самом Стајовцу било седамнаест лазаричких обредних поворки. Занимљиво је да су девојке биле наоружане пиштољима и ножевима. Још је живо древно веровање: „Не ваља гледати борбу лазарица, нити пак с њима за једном софром јести.“ Аранђеловић је навео и четрнаест пробраних лазаричких песама из Стајовца, а које су биле намењене: неожењеном момку (4), девојци (5), скоро ожењеном (1), старијем брату (1), жени (2) и старцу (1). Ови записи показују да је лазаричка обредна лирика у планинској Пчињи почетком XX века била претежно љубавна. Као изразити пример може да послужи песма неожењеном момку:

„Море Бојко, млади Бојко,
та јоште ли јергенујеш,
јерген одиш, света гориш?“

¹ Јов. Хаџи Васиљевић, *Јужна Стара Србија, књ. друга, Пршевска област, Београд, 1913, стр. 301.*

² Коста Аранђеловић, *Лазарице (Стајовци и околина — першевска каза), Цариградски гласник, 21. II 1902, бр. 8, стр. 2—3; 7. III 1902, бр. 10, стр. 4; 21. III 1902, бр. 12, стр. 4.*

„Па јоште ћу, га куде ћу,
 сад тек зборе да ме жене,
 с т'нка мома издалека.
 Једни кудев, једни валев,
 ја не могу сам да иду,
 сам да иду, сам да виду.“
 „Море Бојко, млади Бојко,
 направи се беглиција,
 па набери младе овне;
 ће га видиш у градину,
 вржи коња за градина,
 ти уриши у градина,
 ће изломиш равна снага,
 ће умрсиш русе косе,
 ће целиваш бело лице,
 ће испасеш гајтан веђе,
 ће избобеш црни очи.“
 Да бласовиш, море Бојко,
 море Бојко, млад нежењен.

Две песме чувају црте из давније прошлости: 1. младић је добио опкладу и оженио се Сунчевом сестром; 2. девојка Милка је „надстојала, надгрејала“ и Сунце и Месец.

У *Босанској вили* 1904. године Милут. Михајловић објавио је породичну песму, коју је записао у манастиру Св. Прогору Пчињском³

Ката бели бело платно
 у сузице без водике.
 Питају гу две другачке:
 „Зашто, Като, платно белиш,
 у сузице без водике?“
 Онда Ката проговара:
 „Не питајте, другарице!
 Имала сам једну сеју,
 па гу дадо надалеко.
 У петак гу испросише,
 у суботу однесоше,
 у недељу свадба бепе,
 понеделник сеја умре,
 у торник гу закопаше.
 Па гу плачу две залвице,

³ Босанска вила, Сарајево, 1904, бр. 19—20 стр. 354.

две залвице, два девера:
 — Наша снашо, ран босиљак,
 у петак те посејасмо,
 у суботу рано ниче,
 у недељу расцвета се,
 понеделник слана паде,
 озноби нам ран босиљак.“

Ј. Хапивасиљевић у својој монографији о пречевској области подробније даје напомене о опадању морала у Пчињи и о исламизирању многих Српкиња крајем XIX и почетком XX столећа. Изузетно тежак социјални положај планинки нагонио их је да мењају веру и олазе у хареме. Један од узрока овој појави је и аргатовање у равничарским пределима, јер тамо лепе горчитакиње дођу лакше у додир с богатијим муслиманским светом. Хапивасиљевић наводи песме и стихове да би се видео један од главних узрока исламизације пчињских девојака.⁴ Ево једне у целости:

„Кажи, Мите (Митро), кога сакам,
 каурина ил' Турчина?“
 „Нећу, нане, каурина,
 каурин је мучна душа:
 ваздан оре, ваздан копа,
 вечер дође, срдит дође.
 Ја га молим да се мије,
 он се вије да ме бије.
 Ја си сакам младо Турче,
 младо Турче ра(х)атличе:
 ваздан шета по чаршију,
 па купује шар-шамију,
 шар-шамију, леблебију,
 леблебију, суво гројзе;
 вечер иде весел иде,
 ја га каним да се мије,
 он ме тегли у постељу.
 Одврзује шар-шамију,
 па ми дава леблебију,
 леблебију, суво гројзе.“

Записујући изворне народне песме у једном особеном дијалекатском пределу, Хапивасиљевић је поштовао њихове фонетске, морфолошке и лексичке специфичности.

Миленко Филиповић и Персида Томић у етнографском прегледу Пчиње након другог светског рата, навели су и краће лирске песме: три лазаричке, једну сватовску и једну стрижбарску.⁵

⁴ Јов. Хаџи Васиљевић, нав. дело, стр. 249—254.

⁵ Миленко С. Филиповић — Персида Томић, Горња Пчиња, САНУ, Београд, 1955, стр. 74, 79, 96—97.

Текстови у збирци Т. Вукановића показују колико се лазаричке песме скраћују и сажимају у доњем делу Пчиње.⁶

Лазарице су одржаване после Другог светског рата у свим селима у горњем делу Пчиње. Изузетак је представљао само Голочевац, а ево зашто. И у овом насељу девојке су учествовале у овом обреду и то по осам у групи. Међутим, једном су турски војници са карауле на Гиздавцу насрнули на лазарице код Голочевске реке, близу Тосинске воденице. Одјекнуо је врисак у дубокој долини. Силовали су их у шуми Тишаку. После тога сакупили су се старији сељаци и одлучили да своје кћери и унуке не шаљу више у лазарице. Својим потомцима оставили су аманет да не славе Лазареву суботу уз песму и игру девојака.

Лазаричка магијско-ритуална игра задржана је у Пчињи до наших дана. На Лазареву суботу 1973. године било је у лазарицама у висинским селима око двеста девојака!

Међу обредним песмама у овој области најбројније, а, свакако, и најлепше јесу лазаричке. Оне задивљују својом свежином и поетском истанчаности, као што је ова која је певана у Сурлици 1973. године девојци удавачи:

За Стану се Будим бије,
Станин татко вино пије,
у градину, под божура.
Стана му је слуга била;
служејећи задремала,
задремала, с'н видела,
куде мајку отрчала.
„Мори мајке, мила мајке,
та как'в сам с'н видела!
На с'н ми је тамна магла,
на руку ми златан прстен,
на главу ми бело перо,
у башчу ми кита цвеће!“
„Мила ћеро, т'нка Стано,
тамна магла — твоја мајка,
златан прстен — на венчање,
бело перо — на клањање,
китка цвеће — твоје војно.“

Најдуже лазаричке песме у Србији и с јаче наглашеном наративном компонентом записане су управо овде.⁷

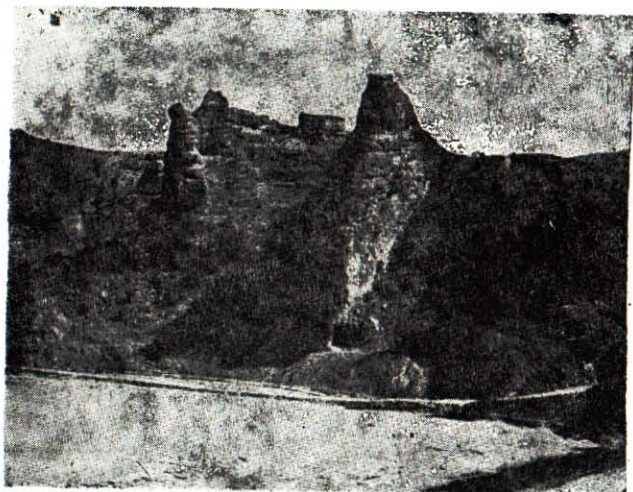
У давнијој прошлости у Пчињи су биле и ритуалне поворке русалије, које су за време Нове године опходиле сеоске домове.

⁶ Татомир Вукановић, *Српске народне лирске песме*, Врање, 1975, стр. 131 (бр. 12), 132 (бр. 16—17), 133 (бр. 18).

⁷ Момчило Златановић, *Народно песништво јужне Србије*, Врање, 1982 стр. 18—20.

Вражји камен

Међу русалијским дружинама долазило је до крвавих сукоба. На то време подсећају микротопоними Русалијска гробља у Трговишту и на граници Владовца и Великог Русца. Ј. Трифуноски је сазнао да русалијских гробова има и у Дејанцу и Коћури.⁸

Једна, пак, лазаричка песма, коју је саопштила Наста Стошић из Барбаца, почиње стихом „Играла ми руселија“.

Кад су раније сватови путовали пешице и закићеним коњима преко планине, певали су узвикујући и дуже сватовске песме.

Јован Хаџивасиљевић објавио је песму од осамдесет стихова *Грче Аманојче* с напоменом да је то једна „од многих песама што се певају само у сватовима“.⁹ Њен мотив је: девојка каже момку да ће поћи за њега уколико он изврши одређене задатке. Пошто он

*Кућа у Доњем Стајовцу
(копушарка)*

⁸ Јован Ф. Трифуноски, *Горња Пчиња*, САНУ, Београд, 1964, стр. 29.

⁹ Јов. Хаџи Васиљевић, *нав. дело*, стр. 326—327.

све то учини, она захтева да са неба „сведе Даницу звездицу“. Момак пробада ножем девојку. Песма и сада живи у усменој традицији, али је скраћена (девојка захтева да момак изврши мањи број задатака). Варијанта коју пева у различитим приликама Станмир Ристић (1928), а коју је начинио од деда Младена Стојилковића, крајње је сажета, нарочито на крају; садржи свега двадесет и два десетерца!

Зажени се Грче Иmanoјче,
па запроси Гркињу девојку,
Он гу проси, она се поноси.
Проговара Гркиња девојка:
„Кој преплива Саву и Дунава
да донесе траву бенеранцу,
тај ће узне Гркињу девојку.“
Помучи се Грче Иmanoјче,
па преплива Саву и Дунава
и донесе траву бенеранцу.
Проговара Гркиња девојка:
„Ја сам синоћ друго говорила:
кој ми скине звездицу Даницу,
да гу стави у теј беле дворе,
да ми сија дању као ноћу,
тај ће зема Гркињу девојку.“
Наљути се Грче Иmanoјче,
па убије Гркињу девојку.
„Ево тебе, Гркињо девојко,
ево тебе трава бенеранца,
ево тебе и звезда Даница,
нек' ти сија дању како ноћу!“

Пчињанке веома гласно кукају, лелечу и наричу. Борисав Станковић овако слика нарицање ових планинки поред одра газда — Марка: „Оно њихово просто, једноставно нарицање, али тако силно и јако, да је изгледало као да се с тим плачем и сам кров и кућа диже.“¹⁰

Тужи се отегнуто, потресно, болно, из свег гласа.

Тужбалица је више ритмичка проза, складна, по правилу, само у одломцима.

У планинској Пчињи жито касније сазрева, па су сивомашне девојке у Стајовцу, Радовници, Бабиној Пољани, Црвеном Граду Сурлици и у другим селима сакупљали драгомани и водили и кумановско и кратовско поље да жању на беговим њивама. Мање групе одлазиле су некада чак у Бугарску, у пловдивско поље.

¹⁰ Борисав Станковић, **Нечиста крв**, Просвета, Београд, 1970, стр. 233.

Драгомани који су имали веће групе девојака водили су на пут из Пчиње гајдарлију или ћеманџију.

Приликом повратка из Македоније групе жетелица ноћ су проводиле у Трговишту, а у рано јутро кренуле би у своја висинска села. Иако су пешачиле више часова, по целе ноћи би играле и певале у овом месту. Чула се и тужна песма о смрти пчињске жетелице у туђини. Лазар Маринковић (1874—1974) из Трговишта сећа се да је било више од двеста жетелица. Гајдарџије и ћеманџије свирали су до изнемоглости.

Читав је циклус жетелачких песама. Њихова топла мелодија још се понегде може чути на планинским косама, односно тамо где се жање српом. Како је у постату све мање младих жетелица жетелаца, све је ређа општепозната пошалица, *Остане ли крива коза*, која је раније имала подстицајну улогу. Према Арси Томићу (1923) из Радовнице, у његовом селу и Стајовцу изузетно је била популарна песма о Божани и пољаку (бекчији):

Што ми је мерак пољак да будем, Божано бре!
Пољак да будем на твоје село, Божано бре!
На твоје село, на твоја њива, Божано бре!
Ти да ми појеш, ја да те слушам, Божано бре!
Ти да ми жнејеш, ја да те гледам, Божано бре!

Песме могу бити чисто љубавне, страсне, као што је ова, позната свугде у Пчињи:

„Девојче бело, црвено,
девојче т'нко, високо,
не стој спрема мене,
изгоре за тебе;
изгоре за тебе
као лан за воду;
као лан за воду
у Петрово лето.“
„Гори, лудо, гори,
топрв ће да гориш.“

(Уместо „у Петрово лето“ јавља се стих „у присојно место“).

Жетелачке песме певају се најгласније („да се чује у друго село“) и са честим узвицима: ој! еј!

Певане су и *путачке песме* (кад се ишло у планину на бачије, на пазар, на свадбу, у печалбу). Таква је ова, коју је саопштила Јорданка Динић (1922) из Коћуре:

Појдем гора зелена,
сретнем мома малена.
Сметнем пушка да гађам,
па се јадно помисли,

па ми мисал не даде, —
 белким је само у мајку,
 белким је само у татка,
 белким ће мајка да плаче,
 белким ће татко да жали.

Међу љубавним песмама подоста је таквих које су, у нешто измењеном облику, познате и у другим местима. Стихови су разноврсни, а честа су понављања и допеви, поготову ако пева старији човек. Припев „гидо, гидијо, варај, гидијо“ јавља се у појединим песмама после сваког стиха. Наводимо горњопчињску варијанту популарне песме *Бело Ленче*, коју је 1974. године отпевала у Црвеном Граду Стамена Настасовић у 86. години живота:

„Отварај ми, бело Ленче вратиче,
 мори, вратиче!
 Отварај ми, ђузеличе, вратиче, вратиче!“
 „Ја не могу, ја не могу, лудо младо, да станем,
 море, да станем!
 Мајка ми је, мајка ми је наседнала фустанче,
 море, фустанче!
 Мајка ми је наседнала фустанче, фустанче!
 По фустанче, по фустанче, ћемерче,
 море, ћемерче!
 По фустанче ћемерче, ћемерче!“
 „Ја си бркни, ја си бркни, бело Ленче, џепови,
 мори, џепови!
 Ја си бркни, ђузеличе, џепови, џепови,
 па извади, па извади, бело Ленче, чекиче,
 мори, чекиче!
 Па извади, ђузеличе, чекиче, чекиче!
 Та отвори, та отвори портиче,
 мори, портиче!
 Та отвори, ђузеличе, портиче, портиче!
 С твојите, с твојите, бело Ленче, кључеви,
 мори, кључеви!
 С твојите, ђузеличе, кључеви, кључеви!
 Та извади, та извади, бело Ленче, дукати,
 мори, дукати!
 Та извади, ђузеличе, дукати, дукати!“

Ј. Хаџивасиљевић је дао језгровиту психофизичку карактеристику за жену из ове области: „Пчињанка је здрава и крепка, и отуда бујне природе. Она је весела и кокетна, а лукава и бистра, при том сујетна и каћиперка“¹¹ Старице још памте песме или фрагменте из њих о односу овакве Пчињанке и представника турског

¹¹ Јов. Хаџи Васиљевић, нав. дело, стр. 250 (напомена 14).

феудализма (ага, бегова, спахија, беглиција, сејмена, бекчија). Девевојке, а ређе и младе жене, одлазе милом или силом у муслиманске домове и хареме. Песма може бити цела у дијалогском облику (разговор Турчина и хришћанке). Пчињанка је опевана и као наивна жена.

Сиромашно становништво било је изложено различитим притисцима османлијске власти. Осииони појединци насртали су на женски свет, па је долазило до убистава. Бранећи част своје сестре, Ђимбиљ из Доњег Стајовца убио је бега на месту Кула и побегао у село Јелашницу код Сурдулице. Оваквих случајева било је више. Године 1969. разговарали смо с Лазаром Маринковићем (1874), који је волео да прича о турском времену. Он и његов отац имали су кафану у Козјем Долу, а кућу у Трговишту. Гледао је Лазар за време сабора у Козјем Долу како Пчињани морају да шетају Турчину коња док он борави у кафани.

За време комитских акција (1904—1912) живот у пчињским селима је постао неподношљив. Иако је постојала турска власт, комите су, каже Лазар, биле „све и сва“. Убијали су жене само ако их неко види у друштву са граничарима, аскерима или царинарницима. Комитски војвода Крста Ковачевић наредио је да се убије његова ташта Стевка. Девевојка Стојна из Коћуре била је са својим другарицама на жетви у кумановском пољу. По повратку са жетве другарице су је оптужиле комитама да је, тобоже, звецкала ђерданом и тако изазивала Турчина Џемаила. Комите Петар Коћура и Јаћим Чарапина одвели су ову девојку у Црновоце и пред људима је тукли моткама, тако да је једва остала жива.

Комите су убиле и већи број представника турске феудалне власти.

Тад су одјекнуле многе пркосне комитске песме. У целој прешевској кази певало се:

Расиме, сине Расиме,
не седи, синко, слободно,
под крушку, сине, зимњачу,
прешевска каза одред кумите!

Посебно је био распрострањен овакав тип песме: саветује се ага, бег или неко други да не креће на пут јер га чекају три бусије — три комитске војводе. Нпр.:

Седи, не иди, чојбаши аго бре,
седи, не иди уз таја Пчиња, бре!
Тамо те чекав до три бусије,
прва бусија Јован Довезенски,
друга бусија Крста Трговишки,
трећа бусија Петар Коћура, бре!
Куде те фатив, главу ће ти скинев!
Седи, не иди, чојбаши аго бре!

Остаци епских народних песама доказ су да се и овде певало епско певање.

Некада чувена песмопојка Тодора Бојковић из Шаинца, којој је 1913. било око деведесет година, казивала је како се у њеној младости певало у пчињским селима о нашем најпопуларнијем епском јунаку. С видним напором отпевала је почетак славске песме *Служоу служи Краљевићу Марко*. А песму из збирке В. Караџића *Марко Краљевић и вила* (II,37) прича као приповетку. Ево једног одломка: „Там’н Милош запојаја, чула га вила да поје, па фрљила једну стрелу у грло, другу у снагу, а трећу у срце. Милош почнаја да пишти како црв у суво дрво, а Марко се пробудија и видеја што је биднало сас његовог побратима. Викнаја он на Шарца: — Ели ће стигнеш вилу, ели ће ти изврту очи и осечу ноге, па ће те оставу на царски друми.“

Епске песме о Марку Краљевићу у монографији Јована Хадивасиљевића забележене су, судећи по дијалекатским особеностима, у моравичким и моравским селима прешевске казе.¹²

Могу се чути и фрагменти из песама о косовском боју и косовским јунацима. Покаткад то су и стихови и проза, односно казивач и рецитује и прича.

Пчињани су цењени као певачи у широј области.

Голочевац је познат по играорцима, а Нови Глог по певачима. Отуда и изрека: „Голочевчани играорци, Гложани песмопојци.“ Брсни певачи, и мушкарци и жене, били су из рода Мирцинци у Новом Глогу.

Запажени песмопојац је и Младен Стојилковић (1861—1960) из Коћуре. Снажан, енергичан и предузимљив, он је трговао чак до Цариграда. На пут је ишао увек наоружан. Још се чува његов јатаган. Носио је одело украшено многим топовима гајтана. Три године је провео у затвору у Измиру. Отуда га је избавила жена му Смиљка помоћу читаве прегршти злата. Певао је дуже песме на славама и у Дининој кафани у Коћуру. Долазили су и Турци из карауле да би га слушали (до 1912. године).

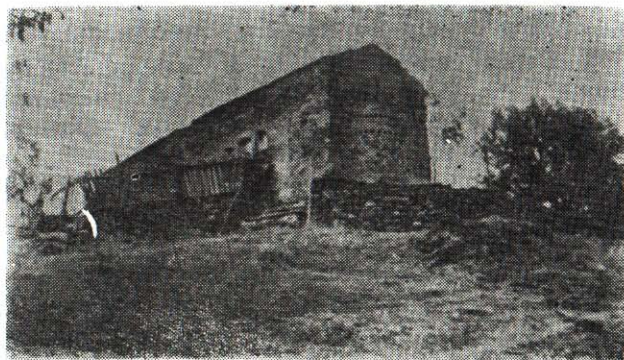
У веће певаче може се сврстати и народни посланик Стаменко Стошић (1896—1975) из Доњег Стајовца, који је певао и на већим скуповима. Осмог јануара 1952. године по трећи пут је организовано *Врањско вече* у Народном позоришту у Врању. Из плаката се види да је први певач био Стаменко Стошић. Иначе, сав приход са ових вечери био је намењен подизању споменика Борисаву Станковићу.

Песмопојки је неупоредиво више. Уосталом, изворне лирске песме у пчињској забити највише су испевале жене. Многе су и у наше доба упамћене по лирском певању. Алтана Ђошић (1913) из Црвеног Града говорила је: „Гочевци су ућутували кад

¹² Исто, стр. 305—311.

сам ја појала.“ Сестре Љубица Манасијевић (1903) из Шаинца и Јевросија Антић (1910) из Мездраје кад су левале на жетви, слушали су их „и аргати и овчари, и старо и младо“.

Вражја црква

Жетва на њиви Јанче Милосављевића из Радовнице 1948. год.

Стаменко Стошић са ћерком Станом

Некада се много приповедало на седељкама, у воденицама, у овчарским колибама, у кафанама (као што је била Димиња кафана у Коћури), на путовањима итд.

Зима је у горњем делу Пчиње дуга, са много снега, а путеви западну, па планинци имају много времена за причу. Беспослени људи, познати као стапари, обилазили су у зимско доба махале и куће, пробијајући се кроз дубок снег, и казивали, уз ракију

и мезе, згоде и шале. Они су аутори појединих хумористичко-сатиричних прича (фацетија) које круже пчињским селима. Као приповедачи привлачили су пажњу и воденичари, печалбари и трговци стоком.

Егзистирају различити типови приповедака.

Бајка се скраћује, а и поједностављује. Слушалац покаткад може бити у дилеми: да ли је то што прича старица бајка, предање или нешто треће? У овом прозном облику све се више јављају реалистичке црте.

Старица Стојанка Ристић (1905—1970) из Коћуре испричала је ову приповетку:

Бија у старо време један много убав воденичар, кога викали Тулумбек. Он неје бија ожењен и све си седеја у воденицу.

Кад му донесев вечеру, дође нешто па му закука буку на воденицу. Он истрчи да пушти воду, а кад се врне, вечера гу нема. И такој сваки вечер остануваја гладан.

И неки пут дојде једна престара бабегина, а Тулумбек ву се пожали како останује без вечеру. Баба му рекла да други пут не искача, него да мека у воденицу. Он се скрија поза врата и узеја голему мотку. Кад ете ти гу лисица и поче брго да једе вечеру. Тулумбек затвори врата и поче да гу удара сас мотку. Она му рече:

„Тулумбек, престани да ме удараш, ће ти доведу царову ћерку за жену.“

Он пристануја на тој.

Лисица нашла царову ћерку и зборила ву да је Тулумбек најубав младић, а и да је богат: има воденицу на три витла, буљук од триста овце музнице, голем говедарник и сто трмке пчеле. И такој гу преварила.

Спремив се и отидев куде цара лисица и Тулумбек. Цар ги питаја куде су ги сватови, а лисица излагала да несу могли да пројдев једну голему воду, а на Тулумбека му један воденичар даја аљине.

Тулумбека су у царски двори променили у господске аљине, а он почеја да се задрћа. Кад су питали лисицу зашто младожења тој чини, она рекла да су његове аљине биле поарне.

Најтро пошли на пут. Лисица отрчала и запалила Тулумбекову воденицу. После рекла како се запалија Тулумбеков двор.

После цар сабра народ и на Тулумбека направише двори. Ја бе тамо и носи на радници воду. Млади останаше да си тамо живив и благујев, а ја се врна у Коћуру да чувам овце.

Најрадије се слуша актуелна шаљива и духовита прича (фацетија), јер смањује душевну напетост данашњег човека, премореног и отуђеног у овом сулудом свету. „Кажи неку лакардију, да се бар насмејемо“, рећи ће усамљен старац. То је уједно и

најпродуктивнија прозна врста, која згуснуто и реско слика слабости у друштву и мане појединача.

Памте се и згоде из ранијег времена. Нпр.:

Између два светска рата позове сеоски дућанџија неколико најутицајнијих домаћина из околних села у свој дућан. Убеђивао их је да на терену агитују за његовог брата који је посланички кандидат. На растанку је свакоме дао по један бео опанак. Сељаци ће:

„Зашто дајеш само по један опанак?“

„Кад мој брат бидне посланик, дођите да пијемо крчму. Т'г ћу да ви даду и друг опанак.“

Кратке шале могу се чути и за време путовања. У аутобусу према Трговишту жена се с осмехом обраћа шоферу: „Мајсторе, истреси ме куде Кривој сливче.“ Путници се смеју. После овакве шале путују и траже најбоље усмене приповедаче.

У причу су ушле шаливчине из Шаинца поп Јован и ковач Радул.

III

И у Пчињи још се памте митолошка или демонолошка, етиолошка, културно-историјска и друга предања.

У доњем делу Пчиње прича се о ђаволима, којима је главно станиште Вражји камен код Доње Трнице.

Једно краће предање објавили су и М. Филиповић и П. Томић. „Сељаци зидали цркву крај Пчиње. Што би они саградили преко дана, то би ђаволи у току ноћи у женској марами изнели на Вражји камен. И, тако је постала црква на Вражјем камену“.¹³

И даље се може чути о томе како су сељаци у Шаинцу били у оштрој завади са овим демонима. Да би се осветили сељацима, ђаволи су хтели каменом грдосијом да преграде Пчињу. Стеновит блок носили у цедилу. Али разбежали су се у зору, кад је закурикао петао.

Најпознатији ђаволи су: Цуца Буца, Кумбара Кљека, Филанко Шија и Муја. Мали су и црни, а на глави им је стално црвена капа.

О веровању у виле говори и топографски назив Виле коло (у Козјем Долу и Црвеном Граду). Мисли се да су ови демони природе играли на Игришту (у Радовници и Новој Брезовици).

Знају и за самовиле, за које мисле да могу бравити и у појединим мањим просторијама сеоског дома. Из приче Три сестре, записане у Стајовцу, види се да се самовила може претворити у корњачу.¹⁴

¹³ Миленко С. Филиповић — Персида Томић, нав. дело стр. 102.

¹⁴ Јов. Хаџи Васиљевић, нав. дело, стр. 294—295.

По веровању Пчињана постоје женски демони природе андре (андришта). М. Филиповић и П. Томић сматрају да оне „одговарају невидљивим вилама код осталих Срба“.¹⁵

Ова митолошка бића живе у дрвећу. Највише се свете људима кад им приликом сечења дрвећа убијају децу. Једног дрвосечу је ударио овај демон и викнуо му: „Зашто ми деца исече?“ Неком тешком болеснику у Коћури стално су пред очима лебделе љуљашке јер је посекао крушку у којој су била андрина деца. У селима није ретка клетва: „Да те однесев андришта!“

Демон ала (ламња) сакупља, кажу, годинама летину, па је некада народ гладовао. Пчињани су обилазили цркве и молили свеце да их ослободе овог митолошког бића. Биле су честе грмљавине и кише. Бујице су односиле плодан слој земље са брда, а надошла река плавила баште и ливаде. Громовник Илија стално је гађао алу (ламњу), али није могао да је погоди јер се она крила у дубокој пукотини стене. Најзад ју је гађао свом силом. Гром је ударио у стену, ала је убивена, а огроман камени блок одвалио се и сјурио према реци код Шапранца. На стени су остале велике бразде. „Ала може кад оће да уништи поље“ и сад кажу поједине старице.

И овде је некада било епидемије опаке болести колере (чуме). Сачувана је и пословичка поредба: „Потепала ги како чума.“ Она је у предањима остала као најпознатији демон. Замишљали су је као мршаву и ружну жену са рашчупаном косом. Умре свако кога она у главу додирне лејком.

Људи су се против чуме борили на разне начине. Једном су са два црна вола близанца заорали бразду око села Коћуре. Беровали су да чума не може прећи преко бразде и донети Коћуранима зло. А у неком, пак, селу људи су тако полегали да су им ноге чиниле круг. Ноћу се у собу увукла чума. Наилазила је на ноге, али на главе никако. Кад је стала до огњишта, неко јој је украо лејку и она је постала безопасна.

Чума је потпуно уништила насеље које се простирало од Трговишта до Козјег Дола. Од њега је, веле, остало само узвишење Град.

Чума је побила становнике сиромашног села Владовца, које је било на месту где је сада камени крст. Остали су само брат и сестра Мара, од које води порекло род Маринци.

У Горновцу је чума усмртила све становнике, само је побегао један овчар. Лутајући по планини, он је видео како се на брду црни брана и испод ње се сакрио од чуме. Ускоро је дошао орач да том браном влачи тек поорану њиву.

„Шта ћеш ту?“

„Роде, сакрија сам се од чуму.“

¹⁵ Миленко С. Филиповић — Персина Томић, нав. дело, стр. 105.

„Па, чума је моја жена, ја ћу да те спасим.“

Орач је замолио жену да не дира јединог живог Горновчанина.

О овом демону болести постоје и клетве: „Чума да га однесе!“, „Чума те однела, дабогда!“, „Чума те снемала!“ и др.

Верује се да се ноћу на раскршћима појављују вештице. Има их који тврде да се оне могу видети у месту Каменарница у Сурлици.

Најстарији Пчињани још говоре о црном демону караконцули (турски *karakoncolos*), који се појављује од Божића до Богојављања, и то само ноћу. Ово зло митско биће има гвоздене зубе и вуче дугачак ланац, па се чује застрашујуће звецкање. Прича се како су некада људи страдали од караконцуле, најчешће кад их ноћ ухвати на путу.

Етиолошка предања објашњавају настанак појединих животиња: ластавице, мечке, кртице и др.

Предање о пореклу ластавице саопштила је поменута Јорданка Динић:

Дошла снашка у кућу, ама три године не зборила. И сви су мислили да је она нема.

Њојан муж се оженија сас другом. Она свкала баницу, а стара снашка светлила сас борину! Кад догорела борина до руке, млада снашка викнула:

„Ако си нема немка, неси слепа слепка! Зар не видиш да ће руке да ти изгорив?“

Она ву одговорила:

„Несам нема немка, нити сам слепа слепка! Но сам се три године срамувала: једну годину на свекра, једну на свекрву, једну на младожењу.“

Свекрва се т'г пружиала да гу огали, али она се претворила у ластавицу и полетела. Само ву реп расцепан. (На оној месту куде гу фатила свекрва).

Антропогеограф Ј. Трифуноски поменуо је предања о Марку Краљевићу, а која су у вези с неким топографским називима: Марков камен у Петровцу, Маркова ступаљка испод Горновца и Маркове струге у Голочевцу.¹⁶

Предања о овом епском јунаку могу се, заиста, чути у пчињским селима. Нпр.:

— Марко Краљевић се посвадио са посестримом вилом. Јурећи преко брда и планина, он је скочио са Вељина врха према Пчињи. Једна му је нога била на Петровачком потоку код Новог Села, а друга с оне стране Пчиње, близу Мездраје. На стени близу Новог Села и сад постоје отисци Маркове ноге и Шарчеве копите — Маркова ступаљка.

¹⁶ Јован Ф. Трифуноски, нав. дело, стр. 29—30.

— Живео Марко Краљевић са својом сестром у граду на стрмој обали Врањске реке. Једнога дана брат и сестра су се посвадили. Сестра је увредила Марка и он ју је пожурио да је убије. Међутим, она је попут планинске виле прелетела Мораву и винула се у правцу Пчиње. Срдити брат дограбио је камен и бацио га из све снаге за сестром. Она се већ била удаљила од Пчиње и летела према Широкој Планини. Њена дугачка, рапчешљана коса личила је на таман облак. Камен је управо њу погодио. Сестра је пала на планину, а бујна коса заједно с каменом ушла у земљу. Одважна девојка ишчупала је косу и побегла у земљу жеглиговску. Марков камењ и сад постоји — Побиген камен у селу Широка Планина.

Хаџивасиљевић је записао предање о томе да је устанике у Пчињи предводио војвода Карпа.¹⁷ У горњопчињским селима још није ишчезло сећање народа на Карпошев устанак крајем XVII века.

У Пчињи је око двадесетак црквишта и манастириште у Црној Реци, што значи да је хришћанство овде имало дубље корене.

И сад живи прича о порушеним храмовима.

У горњим селима се сматра да је најстарија црква у овој области била у Метежевској махали у Горњем Стајевцу и да је храм посвећен св. Леонтију. Налазила се близу места где се Буковопадинска река улива у Метежевску. Још се виде њене развалине.

Говори се да је велики манастир био у Сурлици на месту Јавор, али га је срушила османлијска војска и поубијала четрдесет калуђера.

На потесу Дубје у Горновцу била је у неко доба црква посвећена св. Пантелејмону, поред које је одржаван велики сабор. Налазила се на високом месту, а саборције су носиле одела од белог сукна, па је сабор могао да се види чак са врањских брда! Богомоља је порушена, а грађевински материјал је одатле отеран чак у Лепчинце за градњу манастирског храма посвећеног истоименом свецу.

На стрмом стеновитом узвишењу са десне стране реке Пчиње налази се средњовековни храм св. Богородице, познат као Вражја или Ђаволешка црква. М. Филиповић и П. Томић погрешно су навели да је богомоља посвећена св. Петки.¹⁸ У етнолошкој науци о цркви је речено и ово: „Хришћанство је у борби са старим култовима поставило, и цркву на Вражјем камену, али је та црква до данас очувала у свом имену спомену на старије стање, на доба када је на том месту вршен култ непријатељу врагу хришћанства.“¹⁹

¹⁷ Јов. Хаџи Васиљевић, нав. дело, стр. 397.

¹⁸ Миленко С. Филиповић — Персида Томић, нав. дело, стр. 103.

¹⁹ Исто.

Храм су највише посећивале жене. Поједине су стругале боју са фресака и прах пиле са водом, верујући да ће после тога затруднети.

У Вражјој цркви људи се не венчавају, откако су настрадали младенци из оближњег села. О томе постоји и предање.

Заволели се момак и девојка у Доњој Трници. Он је био јединац и из најбоље куће, а она најлепша у Пчињи. Међутим, њихове се породице нису слагале и нису хтеле ни да чују за брак. Млади су се, пак, све страсније волели и све чешће састајали. Родитељи нису имали куд: пристали су да се млади узму.

Венчање је обављено у Вражјој цркви на великој стени. Кад су изашли из цркве, младожења и млада узјахали су накићене коње. Његов коњ се због вике и свирања поплашио, пошао назад и сјурио се низ литицу у провалију. Чим је то видела снаха, сјახала је с коња, потрчала према ивици стене, скочила крикнувши и пала преко мртвог младожење. Горе на стени вриштао је њењ коњ, покривен шареним ћилимом. Бучно весеље се зачас претворило у велику жалост. Сахранили су их поред храма, а на гроб младе положили дугачку белу плочу.

IV

Јован Хаџивасиљевић је тачно уочио да се у Пчињи више игра него у Морави и Моравици.²⁰ „У Пчињи свирачи не могу да дајандишу да свирају играчима; толико се много игра,“ истиче он.²¹ Играорци могу да буду и старији људи, што је поодавно запажено: „Старац од 60—70 година, као и младић од 15 год., хвата се у коло да игра, као и старинску песму да испева.“²² Играње је просто уткано у живот ових људи.

Главне старије игре у горњим селима су: *шопка*, *четворка*, *осмача*, *левакиња*, *патрличка*; и др. Између два светска рата у Стајовцу и другим селима била је омиљена *радикалка*. Уз гајде се играло локално *пунушевачко коло*. У доњем делу Пчиње (у Владовцу, Новом Селу, Барбацу итд.) играју се она кола која су више карактеристична за Поморавље.

Изванредних играораца било је у свим насељима, а чувени су Голочеччани из махале Вртешка и Стајовчани из махале Ваљавица; и др. Као играорац био је цењен и Стаменко Стошић. Кад је требало да поведе коло, он би застао, насмејао се и настојао погледом да обухвати све своје страначке и друге пријатеље. А онда би пустио корак, мекамљиски и снажно.

Свугде се радо игра уз певање. Омиљене орске песме су: *Алтано*, *кадано*, *Кутице*, *додице*, *Тодоро*, *горо зелена*, *По ливаде*

²⁰ Јов. Хаџи Васиљевић, нав. дело, стр. 349.

²¹ Исто, стр. 349.

²² Ст. Ј. Дајић, *Село Стајевце (прешевска каза)*, Цариградски гласник, 8. март 1901, бр. 11, стр. 3.

потке: и др. Брзо се игра кад се пева *Заниша се, заниша се блага јабука* (у Стајовцу). У Коћури, Пунушевцу, Мездраји и другде пева се у колу и хајдучка и комитска песма *Доне, добро моје*. У целој прешевској кази, па и у Пчињи, популарна је била орска песма *Точи воду, кадо, бегај дома*.

Много се ишло на црквене и манастирске саборе, а и данас се то чини. У целој области зна се за саборе у манастиру Св. Прохор Пчињски. Тамо се може наћи и више хиљада соборџија. По соборима су позната села Радовница и Доњи Стајевац. Нигде се на југу Србије не држе толики сабори као у ова два насеља. У Радовници кад су ови празници: Св. Јован Крститељ (у јануару), Видовдан, Петровдан, Свети Илија, Митровдан; итд. На Павловдан (13. јула) велики је сабор на планини Црнооку, на који долазе људи из Пчиње, босилеградског Крајишта и из кривопаланачких села. Памти се када је на Паланци било више хиљада накићених коња. Сабор на планини Берману, где су се сакупљали Пчињани и Кривопаланчани, називан је „шарени сабор“, јер је толико било разнобојних и разноврсних ношњи. У Козјем Долу је велики сабор на Преображење (19. август). У пролеће и јесен (на Митровдан) одржаван је сабор на потесу Собориште у Калову, на који су долазиле саборџије из Пчиње и Македоније. На селишту код Крста у Владовцу сваког Ђурђевдана играло је коло. Али је једном дошло до велике туче и сељаци су решили да ту више не буде играња.

На саборима су се момци и средовечни мушкарци грабили око тога ко ће да буде коловођа. Догађало се да богатији појединци, највише трговци стоком, воде коло дуго и да бацају новац свирачима.

На саборима је долазило до туча. У том погледу су се нарочито истицали Гложани и Козјодолчани („денабет људи“). У једном сукобу између Лесничана и Козјодолчана било је и мртвих.

Поједине девојке су пре другог светског рата носиле сабље кад су ишле на саборе. То су, нпр., чиниле Станија из Козјег Дола и Злата из Трговишта.

Борисав Станковић овако описује играње газда-Маркових сватова: „Све бешњи бат ногу од њихних тешких, јаких игара, једнолико у широким скоковима цупкање и силно ударање пете о пету спекнутих чизама са мамузама.“²³ Где је велики писац могао да види играње Пчињана? Ученици Гимназије у Врању, по одобрењу турског конзула у овом граду, прелазили су границу код Ристовца и одлазили на излете у манастир Свети Прохор Пчињски. Тамо су могли да посматрају пчињске играорце.

У горњопчињском игрању нема оне чулности и финоће у покретима као у врањском. Моравци су вештији у ситном игрању

²³ Борисав Станковић, нав. дело, стр. 201.

Међутим, у висинским пчињским селима играју снажно и оштро. „Кад Шопови играју, земља се тресе”, кажу за њих у Поморављу.

Кад су младићи из Пчиње играли на црквеним саборима у поморавским селима, падала је у очи њихова физичка снага и неисцрпна енергија, па је било презривог добацивања: „Пази Шопа, разиграја се!”

Јован Хађивасиљевић је забележио: „У Пчињи се свира највише уз гајде и дудук...”²⁴

Гајде је био цењен музички инструмент у многим селима (у Коћури, Зладовцу, Стајовцу, Радовници; итд.). Највише гајдарџија имала је Коћура. Међу њима се почетком XX века истицао Дина Тасић. Између два светска рата запажени су гајдарџије Мирко Станимировић, Милко Величковић, Стојадин Тасић, Мирко Динић и др. Из Стајевца је био на гласу Риста гајдарџија. Након другог светског рата као гајдарџија се истицао Недељко Ристић из Пунушевца.

У најгорњим селима ћемане је било омиљен музички инструмент. Уз њега су певане лирске (највише орске), а и краће епске песме. Ћеманџија је било у Бабиној Пољани, Радовници, Црној Реци и Црвеном Граду. Четворожично ћемане које је 1935. године израдио Ђора Јевтић (1887—1965) из Петкове Падине у Црвеном граду, дугачко је око 50 см. Најлепша ћеманета сада прави Радојко Богдановић, из Радовнице.

Играорцима је свирано у гајде, ћемане, дудук и кавал.

На саборе код манастира Св. Прохора Пчињског долазили су Роми свирачи из Врања и пре 1912. године, тако да је и у долини Пчиње одјекивао бубањ и пиштала зурла. Између два светска рата ова ромска музика свира на саборима и у Стајовцу, Радовници итд. Али на игранкама где је мање људи и даље су свирали гајдарџије, ћеманџије и други.

Кад су важнији сабори у завичају, многи Пчињани би остављали печалбарске послове у туђини, трговину и бачије на планинским пашњацима. Пуни физичке и сензуалне енергије, они би тада играли силно и неуморно. Гајдарџије су знали највеће весељаке и људе који не жале новац када дође „божји дан“ који су дуго чекали.

²⁴ Јов. Хаџи Васиљевић, нав. дело, стр. 351.

LA CREATION POPULAIRE DANS LA VRANJSKA PČINJA
(CHANTS, CONTES, LEGENDES, DANSES)

R é s u m é

La région de Vranjska Pčinja, dans le bassin supérieur de la rivière Pčinja, s' étend du monastère Saint Prohor Pčinjski et du village de Jablanica, au village de Crna Reka et au hameau de Dukat.

Cette marche a été incorporée à l' Empire ottoman au XVe siècle. Jusqu' en 1878, c' était une région reculée et inaccessible, surtout pour ce qui concerne sa partie supérieure.

De 1878 à 1912, c' est une région frontalière de la Turquie, d' une importance stratégique et politique considérable.

La Pčinja est une région à population serbe compacte dont les regards sont tournés de tout temps vers la Serbie.

I

Les chants populaires lyriques de la région sont connus pour leur diversité. Ceux qui se sont le mieux conservés jusqu'à nos jours chantent les moissons, mais on se doit de mentionner aussi les chants nuptiaux, d' amour, etc. Ce qui reste des chants populaires épiques atteste que le genre est cultivé depuis fort longtemps dans la contrée.

De nombreux chanteurs sont très appréciés.

II

On trouve dans la région divers types de contes. Les contes de fées, bien lesques (facéties) sont les plus prisées. On en crée aujourd' hui encore pour lesques (facéties) sont les plus prisées. On en crée aujourd' hui encore pour fustiger les défauts de la société et les travers des individus.

III

Les légendes mythologiques, démonologiques, étiologiques, culturelles, historiques et autres sont encore vivaces. Elles son consacrées aux diables, à la peste, aux arondes, aux courcou, à Marko Kraljević, etc.

IV

On danse davantage dans la Pčinja que dans la Morava. Les danses sont accompagnées de chants. Celles des montagnards sont aussi endiablées que vigoureuses. Elles expriment l' inépuisable énergie physique et sensuelle de la population des lieux.

Momčilo Zlatanović

БОГУМИЛ ХРАВАК
Београд

**СРПСКЕ ЗАНАТЛИЈЕ У ВЕЛИКОЈ СЕОБИ 1690. И НЕПО-
СРЕДНО ПОСЛЕ ЊЕ ПО УГАРСКИМ ВАРОШИМА**

Грађе о Србима у великој сеоби 1690. године нема много. Последњих неколико година (1985—90) новосадски професор Славко Гавриловић са својим сарадницима објавио је три дебеле књиге документације Будимске коморске управе која је изузетно конкретна кад је реч о пормету добара; ту има много забележених православних и католичких „Раца“ (Срба), како оних којих су ту живели пре 1690. тако и о пресељеницима; међутим, сасвим се мало јављају ознаке градова или крајева одакле су долазили пресељеници Срби и други Јужни Словени. Заблуда је мислити да су у великој сеоби учествовали само косовско-метохијски Срби (уз нешто Арбанаса католика). Много више месних атрибутских назива има за људе из севернијих крајева Србије. О косовско-метохијским варошима постоје подаци о Призренцима, али већ не о житељима још увек значајних рударских места, а за источну и југоисточну Србију изузетно се бележе ранији становници Пирота. Ти бледи трагови, међутим, не би сведочили да у сеоби нису суделовали и други са Косова, Метохије и југоисточне Србије. У науци је познато како су се кретале колоне аустријске војске и Срба добровољаца. Царевци су привремено држали и Велес, а око Криве Паланке и Кратова извесне структуре живља су се побуниле. Не треба искључити могућност да су у таквој ситуацији Аустријанци истурили гарнизон и у Врању, чија је стратегијска позиција у тим збивањима била значајна. Тамо, пак, где је боравила аустријска војска, ту су се хришћани збили уз њу, а кад се она повлачила, одлазили су с њом. Називи „Албанија“ и „Бугарска“ у операцијама царских трупа и добровољаца треба разумети као Косово са Метохијом, те Македонију и југоисточну Србију.¹

Постоји још један посредан доказ о присуству људи из јужних српских области међу пресељеницима 1690. године. Докумен-

¹ Такав се навод налази у молби српског пуковника Павла Божића, који је навео своју ревност „in Bulgaria, Albania, Transylvania“ (С. Гавриловић — И. Јакшић, *Извори о Србима у Угарској с краја XVII и почетком XVIII века*, књ. I, Београд 1987 (у даљем тексту: ИСУ I), 554 (Беч, 14. XII 1699).

тација, посебно угарска, често наводи занатлије Србе, па ознаке њихових занимања постају и део персоналне идентификације. Проучавање занатства у XVI столећу не показује велик број занатлија у северној Србији, па чак ни у Београду.² Северозападна и северни део средишне Србије биле су усељенички крајеви за херцеговачке сточаре, те је целокупни привредни састав био знатно примитивнији него на Косову, Метохији и југоисточној Србији. Феликс Петанчић око 1500. године је нашао да је јужни део Србије (који он назива Србијом) много питомији и развијенији од северног (који он зове Рашком), где су људи округлији и слабији привредници. Уосталом, чак 1878. југоисточна Србија располагала је јачим пословним капиталом него највећи део кнежевине Србије, те се осетио удео привредника Јужног Поморавља све до 1914. године. Чак и установљене врсте заната у северној Србији XVI века показују одсуство многих занатских грана које су неговали они који су се доселили у Угарску у великој сеоби. Стање у погледу занатства у северној Србији и посебно у Београду је унапређено током XVII столећа, али је јужни део Србије, са великим извозом вуне па и вошка и коже и са развијеним чаршијама, био увек развијенији од северне Србије. Стога, велики део занатлија Срба забележених последње деценије XVII и првих година XVIII века стварно отпада на људе из јужнијих зона Србије, са Косова и Метохије и из саба Јужног Поморавља.

У грађи Будимске коморске управе, надлежне за привредни живот Угарске српске занатлије најпре срећемо уопштено, обично уз трговце. Српски трговци и занатлије из Будима и Сентандреје требало је да пређу у суседну Пешту, односно да као корисни привредници буду задржани.³ Србима занатлијама и трговцима у Баји цар Леополд I је последњих дана 1696. године поделио привилегије.⁴ Не само Срби продавачи чохе и платна и дућанције него и занатлије су у извесном смислу стављени у зависност од њихових католичких другова (1697).⁵ Занатлије Срби, ћипровачки Бугари (такође учесници велике сеобе из Београда 1690), па и неки Буњевци срећу се заједнички као сведоци или бирачи, односно подносиоци представки царском двору. Пет угледних занатлија новембра 1689. године сведочило је, поред попова и других, о једној нагодби око поделе новца закопаног у Београду пред долазак Аустријанаца и откопаног по њиховом утврђивању; помињу се: Ђура сукнација, Јовица мумција (свећар), Сима капамација и кујунције (аурифабер)

² Б. Храбак, *Занати у Руднику, Ужицу и у насељима северне Србије од 1470. до 1600. године*, Зборник радова Народног музеја XVII, Чачак 1987, 29—77.

³ ИСУ I, 343—4, 308—9, 349—54.

⁴ Вл. Пандуровић, *Збирка историјских докумената из прошлости барањских Срба XVII и XVIII века*, Споменик 84, Београд 1930, 57—8.

⁵ ИСУ II (1990), 301—2 (Беч, 22. VI 1697).

Младен и Никша.⁶ У списку бирача кандидата цолермана у Пешти 1698. налазили су се: Иван Антоновић крзнар, Сима Мицковић кројач, Продан дрводеља, Лука Новачки чизмар, Лука који је секао дуван, Гавра сабов (= кројач), Јован, Петар Бобић и Никола сапунџије, Петар Симоновић и хаџи-Марија ћурчије, Гавра локотар, Иван и Кузман сабови, Станиша и Богдан тесари и Савко бозација.⁷

Међу занатлијама Србима најбројнији су били кројачи, који се изворима јављају као шнајдери, сабови и sartores, а израђивачи одела по турским обичајима и као терзије⁸ и абације.⁹ Срби сабови срећу се у великом броју места обично као трговци: у Будиму и будимском насељу Табану¹⁰, у Пешти¹¹, Баји¹², у Липову (у североисточном Банату)¹³, Фелдвару¹⁴, на вашару Столног Београда¹⁵, из Сечуја (где је имао велико добро патријарх Арсеније Чарнојевић)¹⁶, у Сегедину¹⁷, Суботици¹⁸, Сент Бернарду¹⁹, у Озду²⁰, Игамби²¹, у Футоку с робом за Петроварадин²². Ипак, највише их је било из Сентандреје²³. Пресељени кројачи су се мање занимали кројењем одела (више једино у Будиму и Сентандреји), јер су их много уносни је зараде у трговини увели у промет и ризик. Бавили су се купопродајом волова²⁴, ракије²⁵, платна²⁶, шнура²⁷, пшенице и јечма²⁸, жутог воска²⁹, машћу и сланином³⁰, лампама³¹, дуваном и пасуљем³²,

⁶ ИСУ I, 370—7 (Беч, 11. VI 1697).

⁷ ИКУ II, 345—6.

⁸ Јован из Вуковара који је пословао са Фелдваром: С. Гавриловић — И. Јакшић; Ср. Пецињачки, **Граба о балканским трговцима у Угарској XVIII века. Царинице и контумаци, књ. I** (у даљем тексту: Граба ЦиК), Београд 1985, 134.

⁹ И. Јакшић — К. Јенеи, **Граба за историју Срба у Угарској после сеобе 1690. године, Споменик САНУ 122, одељење истор. наука I**, Београд 1981, 103—4; Баја 1098: Коста.

¹⁰ ИСУ I, 278; II, 435—6.

¹¹ Граба ЦиК, 32.

¹² Исто, 174, 248, 268.

¹³ Исто, 50.

¹⁴ Исто, 82.

¹⁵ ИСУ I, 383.

¹⁶ Граба ЦиК, 118, 148.

¹⁷ Исто, 185.

¹⁸ Исто, 70.

¹⁹ Исто, 136.

²⁰ Исто, 295.

²¹ Исто, 290, 301.

²² Исто, 237.

²³ Исто, 80, 90, 117, 173, 207, 252, 270; ИСУ I, 237—8, 254.

²⁴ Граба ЦиК, 50, 50, 280.

²⁵ Исто, 172, 173, 194, 252, 278.

²⁶ Исто, 70, 194, 252.

²⁷ Исто, 252.

²⁸ Исто, 194, 295.

²⁹ Исто, 185.

³⁰ Исто, 194.

³¹ Исто, 207.

³² Исто, 70.

и, разуме се, оделом. Уз терзије и абације среће се и специјалиста за израду зубуна — Стипан зубунџија из Печуја који је на сигетски сајам 1703. односно не зубуне него рибе³³. Уз кројаче сврставале су се малобројне јорганџије.

У одевну групу стручњака спадали су чизмари и увек цењене ћурчије. Ђура чизмаџија из Сашвара трговао је (1664) навелико вином, канапом и ступом.³⁴ Живко из Сегедина извозио је кордован, али и сир, мед и друге намирнице.³⁵ Стеван чизмаџија из Печуја носио је производе свог заната на ващаре у Печују и Сигету.³⁶ Будимски чизмари били су против пештанских, који су се сагласили да се сентандрејски чизмари укључе у будимски еснаф.³⁷ Будимски капетан дражао је једног чизмаџију у купатилу и српском делу вароши, против чега су портестовали грађански чизмари у Будиму.³⁸

Крзнари су такође запоставили занат у корист трговине. Мартин ћурчија из Баје (вероватно Буњевац или Ђипровчанин) занимао се прометом сланине.³⁹ Пеја у Будиму, свакако Ђипровчанин, жалио се против неког Пергасија, који му је отео грађевинско место поред католичке цркве.⁴⁰ Будимски крзнари нису били пријатељи српских мајстора који су израђивали капе⁴¹, вероватно што су израђиване или биле украшене крзном.

Обрадом сировина животињског порекла бавили су се табаци (штављачи) и кожари. Они су били многобројни једино у будимском насељу Табану. Службено су забележени још једино у Печују.⁴²

Одмах после српских кројача долазили су по броју и значају месари, међу Србима по угарским варошима. У сегединском предграђу држали су меснице и крчме, те је Будимска коморска управа (јула 1691.) одлучила да им се не чине сметње.⁴³ Изгледа да је касапук био први занат кога су се приватили и обични сељаци пошто су се сеобом нашли у градовима. У Печују је цех српских месара добио царске привилегије, али су их свештенство и цивилне власти (1701) одбиле да прихвате и уважавају⁴⁴. Јурка месар из Сексарда провозио је козетину и делове закраних волова.⁴⁵ Триде-

³³ Исто, 320.

³⁴ Исто, 8, 7, 10, 11.

³⁵ Исто, 35, 17.

³⁶ Исто, 287.

³⁷ ИСУ I, 302 (Будим, 24. IX 1696).

³⁸ Исто, 488—9 (Будим, 11. II 1699).

³⁹ Граба Цик, 175, 267.

⁴⁰ ИСУ I, 363—4.

⁴¹ Исто, 368.

⁴² ИСУ I, 278 (Будим, 3. II 1696).

⁴³ Исто, 278 (Будим, 3. II 1696).

⁴⁴ Исто, 74 (Будим, 7. VII 1691). — Петар, сегедински месар 1699. трговао је рибом (Граба Цик, 71).

⁴⁵ В. Пандуровић, н. н., 67—8 (Печуј, 21. X 1701).

⁴⁶ Граба Цик, 234.

сетничар (закупник трошарине у висини од 3,33%) у Будиму је (априла 1697) навео услове под којима би се Србима у Ђули могло уступити точење пића и крчмење мяса, водећи рачуна да посек волова не утиче на стоку потребну за обраду земље; Будимска комора је предлоге усвојила, те је српским месарима опрштена чак и десетица за 1696. годину.⁴⁶ У списима царинарница највише су (од 1699) забележени Срби касапи у Баји, који су извозили и вино пиво и мед.⁴⁷ Како су у месту били бројни, тридесетничар је на њих превалио велики део терета за издржавање војске, а кад су они настојали да се те дужности ослободе, одузео им је месарнице и крчме.⁴⁸ Касапи су радо држали механе.

У скупини занатлија који су припремали прехранбене производе налазимо и бозације, врло популарне код људи турског начина живота и исхране. Они су се предали и промету прехранбених артикала: неки Новак је увезао свиње у Липово, а један бозација у Осигеку са ортацима наплатио је трошарину за довоз риба у барањско место Дарду.⁴⁹ Петар маслар, који се јавио уз табака Марка и неке друге који су из Сентандреје послати у Будим поводом напада на тамошње католике (Ћипровчане), свакако се бавио прерадом млека и производњом масла.⁵⁰

Масним тварима бавиле су се и сапунције, којих је увек било по касабима у јужном делу Балканског полуострва. У Будиму су се српски мајстори овога заната осилили, те су једном немачком колеги спречавали да се појави на будимској пијаци⁵¹, настојећи да својим великим бројем остваре монополизацију понуде. Градски магистрат се поводом издавања цеховских повластица српским сапунцијама у Пешти, повољно изразио о правном систему и организацији српских локалних сапунција, нарочито ако се цех буде покоравао налозима коморске администрације.⁵² Сапунција Лазар из Сигета (новембра 1695) извезао је ситну потрошну робу за Бабочу.⁵³ Сапунцијама су најближи били израђивачи свећа (мумџије). И ту су досељеници били јачи него у многим другим занатским струкама. Будимска коморска управа је свећарима Србима и „Грцима“ уступила радионице у Егеру за производњу свећа за потребе војске.⁵⁴ Занимљиво је да нису забележени Срби воскари, који су жути природни восак варењем и бојењем претварали у фини бели восак. Восковарница је, наиме, било по великим вароцима у средњем делу Балканског полуострва.

⁴⁶ ИСУ I, 352—3, 355.

⁴⁷ Грађа ЦиК, 150, 234, 203.

⁴⁸ ИСУ I, 485—6 (Будим, 9. II 1699).

⁴⁹ Грађа ЦиК, 26 и 278.

⁵⁰ ИСУ I, 429—30 (Будим, 23. I 1698).

⁵¹ Исто, 306 (Будим, 24. IX 1691).

⁵² ИСУ II, 290 (Будим, 4. III 1697).

⁵³ Грађа ЦиК, 222 (Сигет, 8. XI 1695).

⁵⁴ ИСУ I, 205 (Егер, 5. XII 1693).

Ковачки замаг, први и најуниверзалнији у средњовековној Европи, није био више заступљен међу Србима или га они нису упражњавали у градовима, него су своје услуге понудили селима, где су били неопходни и често једини мајстори. И они су се у варошима дали у трговину. Неки Никола јављао се у липовској царинарници 1691. и 1692. Неки Мартин, такође из Липова, извезао је (априла 1690) 500 комада солних каменова и 69 тупа абе.⁵⁵ Ђерман ковач из Сигета платио је трошарину (1695) на јабуку и јабуковачу. Неки Јеремија је својом запрегом из Весприма извезао 30 свиња.⁵⁶ Ковачи су нешто више него друге занатлије радо били виђени по војним јединицама, где су радили као војни мајстори општег типа. Такав је био неки Јован, припадник јединице катана-хајдука у округу Халмеђ—Була—Јенопоље.⁵⁷ Слично је почео да ради у цивилству неки Јерменин који је знао да обавља ковачке послове на турски начин и још један ковач с њим, које је штитио тамошњи капетан; те стране занатлије су наносиле штету српским цивилним ковачима, те су се петорица њих жалили Будимској комори; жалба је уследила након одлуке коморске администрације да се Јерменину дозволи рад у српском делу вароши и да му се учини приступ у тамошњим ковачницама.⁵⁸

Ковачких послова било је и у бродоградилишту у Коморану. С њим је одржавао везу Србин Петар локотар, који је ратни бродски арсенал снабдевао храном.⁵⁹

Метал, и то племенит, обрађивале су кујунције, који нису били прави златари, него мајстори који су искивали златне и сребрне нити и бавили се чишћењем изворног злата хемијским путем од других металних примеса у чисто накитно злато. Један такав „аурифабер“ забележен је у Сентандреји августа 1695. године,⁶⁰ а један у Липову, који је (априла 1690) увезао балу дувана.⁶¹

Нису познате занатске специјалности котурара⁶² и колунције.⁶³ У то време и ранарници, обично по струци бербери, који су се потпуно одали ранарском послу у војсци и по рудницима, сматрани су занатлијама. Једног фелчера је српски капетан држао у будимском купатилу, те је његово удаљавање захтевао градски фелчер.⁶⁴ Занатлијама по критеријима тога времена сматрани су и млинари, којих је било више међу досељеним Србима. Воденичари су радили у воденицама које су биле нешто друкчије него у планинским крајевима: постојале су лађе са витлима које је проходно покретала

⁵⁵ Грађа Цик, 53 и 54, те 35.

⁵⁶ Исто, 223 и 225.

⁵⁷ ИСУ II, 349 (1698).

⁵⁸ ИСУ I, 473—4 (Будим, 3. IX 1598), 469—70 (Будим, 24. VII 1698).

⁵⁹ ИСУ I, 327 (Беч, 18. V 1698).

⁶⁰ Исто, 254.

⁶¹ Грађа Цик, 37.

⁶² ИСУ I, 278 (Будим, 3. II 1696).

⁶³ Грађа Цик, 227 (Печуј: извоз риба за Мохач).

⁶⁴ ИСУ I, 481—2 (Будим, 22. I 1699).

вода, гурајући лопатице великог точка са стране лађице. Такве воденице налазиле су се у власништву трговаца и других привредника, али и у поседу патријарха и епископа.⁶⁵

Стручно-сталешке организације били су еснафи. Тешко је тачно установити колико су пресељени Срби еснафски живели по турским варошицама. Кад су стигли у угарске вароши, морали су одмах запазити да цехови доносе повластице и предности а понекад и монополизацију на локалном тржишту. Зато су прегли снаге да се еснафски уреде и затраже цотврду састављених правила. Већ су поменути случајеви са привилегијама печујских месара (1696), борбе цехова будимских и пештанских ћурчија против српских капара, о цеху српских сапунџија у Пешти, о држању пештанских еснафа о укључењу српских чизмара из Сентандреје у односни будимски цех итд. Као да су еснафлије у Пешти биле мање искључиве него њихови другови у Будиму, тим пре што није било покушаја њиховог мешања са српским мајсторима. Где је српских занатлија било појединачно, обично се ишло на њихово укључивање у постојеће цехове мајстора католика. Но, и ту је понегде било тешкоћа, на пример у Столном Београду, где стари цех у коме су преовладали Немци није хтео да прихвати тесара Србина.⁶⁶ У Печују су цеховске занатлије не само одбијале да прихвате српске занатлије у своје редове, него су тражили њихов изгон из места,⁶⁷ свакако да би оствариле монополистички положај на тржишту.

Највеће буне било је око образовања еснафа српских кројача у будимском Табану и у Сентандреји почетком 1695. године. Они су 27. фебруара поднели Будимској коморској управи предлог о оснивању свог цеха; изабрали су чак свог еснафског старешину (Вељка Савића), а уз њега су представку потписали следећи угледнији кројачи: Веселин Вујичић, Субота Мунарчевић, Арсеније Рајичић, Станислав Миљешевић, Вуја Размировић, Тира Лаушевић, Илија Ивановић, Јоцко Нешић, Тирјак Богојевић, Неда Живковић и Нинка Лазић.⁶⁸ У цеху будимских кројача налазили би се и тамошње абаџије и јорганџије, поготово ако не би било заедничког цеха са Сентандрејцима.⁶⁹ Тек 12. маја 1700. године цар Леополд је декретом изједначио цех српских кројача у Табану са немачким кројачким цехом у Горњем и Воденом граду Будима.⁷⁰ Изједначење еснафских привилегија требало је да доведе до измирења немачких и српских кројача и до стварања заједничког цеха. До тога није дошло, те су српски мајстори пошли у Беч да најпре усмено из-

⁶⁵ Исто, 77—8, 300, 295, 183—4.

⁶⁶ Исто, 283 (Будим, 8. III 1696).

⁶⁷ ИСУ II, 340—1, 343—4 (Печуј, 20. XI 1698).

⁶⁸ ИСУ I, 237—8. — Нешић, Живковић, Лазић и Рузмировић би могли бити са Косова због завршетка свог личног имена на — а.

⁶⁹ На основу: ИСУ I, 248—9 (Беч, 28. VI 1695).

⁷⁰ ИСУ II, 412—13. — Цеховску привилегију је објавио Г. Витковић (Споменици I, 14—31).

ложе своје жалбе;⁷¹ српски кројачи жалили су се на немачке колеге зато што су укључењем у свој цех желели да их потчине; стога су тражили интервенцију да се поштује „заштитно писмо“ које су стекли (обелодањено је 12. августа 1700. у Винернојштату)⁷² У међувремену радионице српских мајстора су запечаћене. Будимска коморска управа је (15. септембра 1700) наредила Магистрату Будима да те радње отвори и да се поштује акт са привилегијама српског еснафа, без обзира на противљење немачких шнајдера и Угарске дворске канцеларије.⁷³ Еснафлије српских кројача у Будиму обратиле су се преко Стевана Томића и Манојла Лазаревића 10. фебруара Царској дворској канцеларији против Будимског магистрата који их угњетава и не поштује њихове цеховске повластице, узима им новац на име „заштите“, па чак тражи да обрађују винограде немачког грађанства.⁷⁴

Слично натезање је (априла 1701) почело и у спору између католичких и српских обућара око посебних цеховских правила. Угарска дворска комора навела је разлоге против давања Србима цеха, јер би он довео до повећања српских обућара у Будиму, а тиме и „шизматика“ у граду.⁷⁵

У Печују су (почетком 1696) православне занатлије образовале јединствен цех који је обједињавао кројаче, кожаре и котурнаре. Они су чак добили цеховску привилегију. На то је печујски провизор Хапс скренуо пажњу Будимској дворској управи да српске занатлије, као „шизматичи“ нису грађани нити су раније били чланови цехова, него да само уживају заштиту генерала у Сигету.⁷⁶

*

* *

Занатлије су уписане и у првим пописима домаћина породица у Будиму после 1690. године. У Будиму је живело:⁷⁷ пет сабова Аротин (115), Никола (115), Илија (115), Марко (117) и Петар (119); три сапунџије — Нестор (113), Палко (117) и Дамјан (118); двојица терзија — Мартин (113) и Старац (119); четири ћурчија — Милин (114), Иван (115), Јурко (117) и Стефан (122); два колара — Иван (116) и Иван (118); три ковача — Стефан (116), Живко (118) и Никола (122); двојица бозација — Цвија (120) и Живан (122) и по један чизмаџија — Јурко (113), халач (=ву=новлачар) — Милутин (113), касапија (=касапин) — Рајко (116), воденичар — Фабијан (117), чакширџија — Петар (117), сабација — Петар (122), и абација — Станко (122).

⁷¹ ИСУ II, 430—31.

⁷² Исто, 435—6.

⁷³ Исто, 436—8, 445—6.

⁷⁴ Исто, 461—7.

⁷⁵ Исто, 488—9 (Будим, 9. IV 1701).

⁷⁶ ИСУ I, 278—9.

⁷⁷ И. Јакшић — К. Јенен, *Грађа за историју Срба у Угарској после сеобе 1690. године*, Споменик 122, Београд 1981, 112—23.

Попис из 1696. показује да је у Сентандреји било кудикамо више занатлија јужнословенског порекла.⁷⁸ Највише је било ћурчија — 33⁷⁹, па затим дунђера — 24⁸⁰, табака — 21⁸¹, чизмаџија — 17⁸², абација — 16⁸³, терзија — 13⁸⁴, капамаџија — девет⁸⁵, касапа — осам⁸⁶, сапунџија — шест⁸⁷, ковача — пет⁸⁸, ткача — четири⁸⁷, мумџија — 6⁹⁰ а осталих занатлија до тог броја. Угљара је било девет, али они вероватно нису били изучени стручњаци, него више физички радници. Маслар је био један (Петар, 137). Три мајстора представљали су мутафчије — Јоша (125), Диметер (137) и Стајко (137). Пинтер (бачвар) је био само један — Јован (126) и он није био придружен дунђерима (дрводељама, тесарима). Неки Јован занација (127) био је универзални мајстор, ако то није ознака кад посао конкретног уписаног није могао друкчије да се обележи. Сабова (кројача) било је четири — Стијан (127), Дабан (128), Петар (128) и Андро (129). Није јасно у чему је била разлика између терзија и сабова, осим да су абације кројиле одело само од абе, а сабов је била општа ознака за кројаче. Бербера је било само два — Коста (128) и Ђорђе (129). Није јасно чиме се бавио барокчија (Никола, 125). Тачаџије су израђивале неку врсту капе (таке) од коже и били су често у сукобу са ћурчијама. У Сентандреји их је било 1696. неколико — Никола (128), Никола (135), Стефан (135), Михал (135) и Стојан (135). Место у попису би указивало да су и представници мањих заната били груписани на једном месту или су бар тако пописани. Бозација је било само двојица — Никола (128) и Петар (130). Воденичара је чак било осам — Станко (130), Радивој (130), Станко (131), Недељко (131), Јура (131), Недељко (131), Јура (131), Андрија (140). Папуче су израђивали тројица папуџија — Мита (132), Анђелко (133), Илија (133). Салепџија је био само један — Ратко (133). Ђебад су израђивала тројица — Никола (134), Гргур (134) и Стаја (139). Према старом схватању и свирачи су били нека врста занатлија, иако нису ништа израђивали него само чинили услугу; у Сентандреји је 1696. био један такав сталан — Сима (135). Екмеџије су израђивале хлеб — Дамјан (135), Миливој (136) и Милован (138). Часовничар је био само један — Милисав (139), као чибукџија — Радинко (141) и бојаџија — Плато (140). Има

⁷⁸ Исто, 123—41.

⁷⁹ Ђурчије по имену су били: Марко (126), Диметер (126), Јуре (127), Богаша (129), Угрин (129), Диметер (132), Лаза (132), Богосав (133), Михаило (133), Продан (133), Цвеја (134), Јуре (135), Диметер (135), Лауш (135), Макета (135), Стојан (136), Гастан (136), Цветков (136), Стојан (136), Марко (136), Стојан (136), Лука (136), Мартин (136), Милија (136), Вук (136), Јуре (136), Лауш (138), Затија (138), Цветко (139), Андро (139), Миливој (140), Оис (141), Веселин (141).

⁸⁰ Дунђери су се звали: Јован (125), Никша (126), Раниша (127), Субота (128), Јован (131), Милован (131), Јован (131), Милован (131), Јован (131), Михал (131), Веселин (131), Станиша (132), Петар (133), Вулета (133), Плаго (134), Милутин (134), Сава (134), Марко (134), Недељко (134), Драгош (134), Мартин (134), Недељко (134), Плаја (138), Мијат (138).

више турских заната чији је назив нестао, те није јасно чиме су се мајстори тих занимања бавили. Такви су: барокчија (Никола, 125), калаџија (Стаја, 129, Јеремија, 136), ако није погрешно уписан калаџија, чарокџија (Вучко, 134), калабџија (Диметер, 134), ексиџија (Станимир, 135), отиџија (Цвија, 135), дубедија (136), чарекџија (Ораш, 140) и мађарски назив чалаш (Ивица, 140).

Будим је, као што се види, уписима у поменутом попису показао мање занатлија Срба него што их је стварно било; и стварно није било тако. Зна се да је у српској општини Будима 1702. године било 130 занатских радионица и радњи које су често опет припадале занатлијама, јер је у радионици робу производио, а у радњи до радионице продавао. Постоји и један бољи попис будимских Срба по занимању из 1706—7. године. Тада је ту било: 24 ћурчија, пет тачаџија, пет табака, један опанчар, 17 абаџија, два сабова и двојица терзија, пет капамација (који су израђивали покриваче и хаљине од свиле), 10 ћебеџија, осам месара, 6 бозаџија, три пекара, три сапунџија и свећара, двојица воденичара, два бербера, 14 дунђера, један колар, један кашикар, седам ковача, два пушкарра и један сабљар, један кујунџија, пет чибукџија, један бојаџија и неке лулеџије. Укупно се занатом и ситном трговином бавило 142 особе.⁹¹ Између ових мајстора као угледнијег треба навести

⁹¹ Такаци су били: Петко (126), Илија (126), Јанко (127), Недељко (127), Јован (127), Јаћко (127), Марко (127), Тодор (128), Јован (128), Цвеја (129), Никола (130), Богдан (130), Грго (130), Вук (130), Јован (130), Јован (131), Вујица (131), Павле (131), Михаило (136), Марко (139), Марко (140).

⁹² Као чизмаџије су уписани: Михал (126), Павле (127), Стефан (128), Михаило (128), Савиша (128), Венета (128), Синаги (128), Венета (128), Венета (128), Диметер (129), Субота (135), Стојан (136), Парацко (138), Иван (140), Вида (140), Иван (140), Радован (141), Адам (141).

⁹³ Абаџије су били: Миха (128), Петар (129), Станко (129), Кузман (129), Тодор (129), Груџица (131), Агастил (133), Нешли (133), Никола (136), Стојан (136), Сретен (136), Радивој (136), Јован (138), Михаило (139), Миомир (140), Ораш (140).

⁹⁴ Као терзије су уписани: Павел (129), Цветко (130), Дамјан (133), Тодор (133), Стајко (133), Јакша (134), Нешко (134), Никола (135), Диметер (135), Јанко (135), Бацко (136), Никола (138).

⁹⁵ Капамације су били: Чирјак (130), Стреја (132), Недељко (132), Нето (132), Мирко (133), Арсен (133), Станко (135), Тимко (136), Габриел (141).

⁹⁶ Касапија (касапи) су носили имена: Гргур (128), Диметер (132), Саин (132), Коста (132), Сима (132), Веселин (132), Алекса (136), Коста (138).

⁹⁷ Сапунџије су били: Никола (127), Непин (127), Јацко (133), Адам (133), Цвеја (138), Петар (138).

⁹⁸ Као ковачи су уписани: Радован (127), Илија (133), Јанко (136), Милисав (138), Диметер (139).

⁹⁹ Ткачи су били: Стојан (128), Петко (133), Милинко (136), Живан (136).

⁹⁰ Свеће су производили: Стефан (128), Никола (129), Стојан (133), Лаза (136), Јовиша (138), Јован (140).

78 (Пирот), 63—5, 70—1; Б. Радојковић, Крстови у емајлу XVI и XVII века, Зборник примењених уметности I, Београд 1955, 58—60, 62—4, 73—4, 76—7.

⁹¹ Д. Ј. Поповић, Срби у Будиму, Београд 1952, 137, 138—9.

абацију Вукомана Лазаревића који је у име будимских Срба марта 1708. одлазио да се жали на положај својих сународника, тражећи статус „пургера“ (Грађана). Слично је ћурчија Живко Ратковић био послан у Пожун (Братиславу) да исходи (1720) потврду царског декрета из 1704. којим је одређено да су будимски Срби „грађани“.⁹²

*
* * *

У целини узевши, долазећи са разних страна централног дела Балканског полуострва, занатлије Срби и покоји Ћипровчанин су своје занате наставили да раде и у новој средини, производећи робу на стари (турски) начин, јер су не само пресељеници него и старо становништво османлијске Угарске навикли на такве израде или услуге. Ипак, прихватили су понешто и од мајстора у Будиму и другим угарским градовима, који су били већином Немци. То је пре свега била цеховска организација, која је доносила одређене повластице. Немци су досељенике најпре дискриминисали, али су већ прве деценије по досељењу српске занатлије неких струка и у неким градовима стекли цеховско „признање“ а у другој деценији су се у Будиму изборили за грађански статус. Широка скала заната којих није било по мањим местима северног дела Србије указују да су пресељеници били не само из Београда него и из касабла јужнијег дела Србије који је тада привредно био развијенији.

Један од заната чији су се мајстори јавили у Угарској знатно пре велике сеобе 1690. а нису били чешће из северне Србије, били су златари, којих је много више било по рударским местима Косова и у Ћипровцу (западна Бугарска). Имућнији златари бежали су преко Саве и Дунава још у другој половини XV века, на пример они из Сарајева у Печуј. Један Смедеревац прочуо се радећи у Бечкерек (данашњи Зрењанин). Један је средином столећа прешао из Србије у Липово (источни Банат). Ћипровчани су имали златарску школу и радови њених представника разликују се од израђевина осталих златара који су у Панонију дошли из балканског дела Турске. И Пирот је имао локалну златарску радионицу. Косовски златари (Призрен, Ђаковица, Јањево) били су врло вешти у примени филиграна а радили су и у емајлу. Београдска златарска школа уживала је посебан углед средином XVII века и у угарским областима. Утицаји страних мајстора такође упућују на заклаучак о локацији досељених златара; на пример, мостарски, и други херцеговачки златари попримили су много од ренесанског манира Дубровника, док су кујунџије из јужних српских крајева и Македоније подржавали умеће турских мајстора.⁹³

⁹² Исто, 193 и 200.

⁹³ Б. Радојковић, Старо српско златарство, Београд 1962, 58, 60, 72, 74—6, 78 (Пирот), 63—5, 70—1; Б. Радојковић, Крстови у емајлу XVI и XVII века, Зборник примењених уметности I, Београд 1955, 58—60, 62—4, 73—4, 76—7.

LES ARTISANS SERBES PENDANT LA GRANDE MIGRATION DE 1690 ET IMMEDIATEMENT APRES ELLE DANS LES VILLES HONGROISES**R é s u m é**

Les artisans serbes sont souvent mentionnés dans la documentation de l'époque et surtout dans celle de la Chambre de Budim. L'étude des métiers au XVIIe siècle révèle que les métiers et les artisans n'étaient pas particulièrement nombreux dans le Nord de la Serbie ou même à Belgrade. Le Sud de la Serbie était alors plus développé que le Nord, trop exposé aux migrations. Au XVIIe siècle, la situation change, mais les modifications ne sont pas très importantes, sauf à Belgrade. C'est la raison pour laquelle une bonne partie des artisans serbes de la fin du XVIIe siècle, installés en Hongrie, est composée de gens venus des zones méridionales de la Serbie, du Kossovo et de la Méthohie, ainsi que des bourgades du Južno Pomoravlje et du Ponišavlje.

Parmi les artisans serbes de Budim, de Sentandrej et d'autres villes hongroises, on relève même avant la Grande migration de 1690 et après ce mouvement, des tailleurs, des bottiers, des fourreurs, des tanneurs, des bouchers, des pâtisseries orientaux, des fabricants de savon et de bougies, de rares forgerons et un menuisier-serrurier, des orfèvres, des barbiers et des meuniers. Les corporations de métiers étaient rarement purement serbes. On trouvait aussi des corporations mixtes comprenant notamment des Allemands. Les tailleurs de Budim étaient particulièrement importants, malgré les obstacles dressés au départ pour les empêcher d'adhérer à la corporation. Les artisans fréquentaient volontiers les foires et les kermesses où ils s'adonnaient bien plus au petit commerce qu'à leur métier. Sur la foi des registres disponibles, l'auteur a calculé le nombre des artisans serbes et catholiques (Ćiprovčani et Bosniaques) installés après 1690 à Budim et à Sentandrej. Il décrit en particulier le travail, des orfèvres aux XVIe et XVIIe siècles, de ceux du Nord de la Serbie aussi bien que

МИОДРАГ МИТРОВИЋ
Врање

ОСЛОБОБЕЊЕ БЕЛОГ ПОЉА

Бело Поље је мало насељено место у непосредној близини Сурдулице. Ослобођено је од окупатора — Немаца малтене последње у Врањском крају, октобра 1944. године. Разлози за то лиска? Узрок томе је била руда молибдена која је копана у руднику Мачкатици и Белом Пољу, укључујући и непосредну околину. Полазећи од тога да су ова места, заједно са целим врањским крајем и Македонијом, припадала бугарској анектираној зони и да је овде успостављен бугарски окупациони систем, поставља се питање: олакше овде и само овде у врањском крају немачка окупациона војска? Узрок томе је била руда молибдена која је копана у руднику у Мачкатици, а флотирана у Белом Пољу. Немачка ратна индустрија је имала огромне потребе за молибденом који је употребљаван у челичној индустрији за производњу оружја. Наиме, немачки инжењер Бехер је још пре рата вршио истраживања лежишта молибдена на терену села Мачкатице, те је располагао комплетним подацима о лежиштима рудаче и квалитету руде. Одмах након окупације Немци су вратили инжењера Бехера на терен Сурдулице, али овог пута не више ради истраживачких радова, већ ради организовања експлоатације руде потребне трећем Рајху.

Припреме за отварање рудника молибдена у Мачкатици су веома брзо текле, те је исте зиме 1941/42. почело копање руде. Најпре је копање руде започело 30 рудара фирме ТОТ, да би им се касније придружило још око педесетак. Та стручна радна снага допунјавана је касније локалном радном снагом са терена, која је обучавана овом послу. Половином марта већ је била започела изградња флотације у Белом Пољу, а заједно с тим и потребни пратећи објекти као жичара за транспорт руде Мачкатица — Бело Поље, ускотрачна железничка комуникација Бело Поље — Владичин Хан, приступни путеви, стамбени објекти, термоелектрана и други објекти. За извођење ових радова ангажоване су биле немачке фирме: „Југомонтан“, „Лени“, „Мол“ као и бугарско грађевинско предузеће „Циклоп“. Бугарско предузеће „Циклоп“ осим извођења грађевинских радова на поменутиим објектима, још од самог почетка је гра-

дило и бункере у Мачкатици и Белом Пољу ради заштите објекта од партизана — „шумкара“.

Стручни кадрови, рударски и други инжењери, били су углавном доведени са стране. Такви су били: белогардејац Николајевић, први управник рудника Мачкатице, Богдан Ђаковић, Гојко Крњић, и Радић, рударски инжењери, затим мађарски инжењер Бела Буни, Јерменин Арам Пиосијан, такође инжењер, Јосиф Зехов и Асен Димитров Бугарин, Хрват ВКВ електричар Вилко Ружић као и Македонац Славко из Скопља. Нешто мало стручних грађевинских радника са терена, као пословође ангажовано је на подизању управне, стамбене зграде, и магацина. Међу њима су били: Љубен Ивановић, Милорад Поповић и Сима Манајловић из Мачкатице, Драгомир Златковић из Боровца, затим предузимачи: Радован Вузија, Радован Тркуља и Бора из Рупља. Проста радна снага била је углавном прикупљена са ширег терена Врања. Било је и до 20.000 радника ангажовано у Мачкатици и Белом Пољу на главним и пратећим објектима.

Таква концентрација великог броја радника омогућавала је КПЈ да убацује своје људе за ширење своје пропаганде међу њима. Стварани су скојевски и партијски активи међу радницима и преко њих вршена саботажа на свим секторима рада. Свакодневно је вршена пропаганда међу радницима у корист народноослободилачког покрета, а изношењем хране, експлозива и других материјала непосредно је помаган Врањски одред НОП „Сима Погачаревић“, који је у другој половини 1942. год. био лоциран у близини Сурдулице. Та активност у корист НОП-а појачаће се са доласком у Бело Поље Славољуба Петровића Ђере и поред тога што је непријатељ вршио честе претресе.

Осим саботајних акција и помоћ одреду у материјалу и храни, половином 1942. године из Белог Поља изашла је и прва група радника и отишла у партизански одред. Она ће бити само претеча многих који ће из Белог Поља и Мачкатице током следећих година отићи у одреде и бригаде.

Постојање партизанског одреда у близини значајних објеката (рудника и флотације), натерало је окупаторе да их заштите оградном жицом, бункерима и повећањем живе силе довођењем батаљона бугарског Добруцког пука.¹

Поред ове заштите од напада са земље Немци су процењивали да треба заштити објекте и од напада из ваздуха. Полазећи од претпоставке да је на објекте могућ напад свазеничких бомбардера Немци 1942. године доводе противавионску артиљерију. Тридесет и два противавионска топа и око 12 противавионских митраљеза, колико је нађено при ослобађању Белог Поља, били су распоре-

¹ Опширније о свим изнетим моментима види у књизи: Сурдулица у НОБ-у, — сећање учесника, књ. 1, Сурдулица 1986, стр. 68—82.

ђени у Белом Пољу и на ширем простору око њега. Касније свака батерија била је утврђена бетонским препрекама као и опасана жичаном оградом, што се може доводити у везу са страхом непријатеља од напада партизанских јединица.

Тако обезбеђено Бело Поље представљало је веома чврсто упориште тешко уништиво за јединице НОВ-е расположивим оружјем. За уништење таквог утврђења била је неопходна снажна артиљерија, а управо је она недостајала нашим ослободилачким јединицама. У недостатку оружја за уништење белопољског немачког упоришта наше команде су прибегле исцрпљујућој блокади, која је на крају дала резултате.

Напад на немачку посаду у Белом Пољу отпочела је 8. српска бригада 22. дивизије, 8. септембра 1944. год. на положајима код Прекодолца. Наиме, тада је 1. батаљон вршио функцију заштитнице 2. батаљону 8. бригаде који је водио борбу за ослобођење Владичиног Хана. У тој функцији сукобио се са Немцима из Белог Поља који су пошли према Владичином Хану, вероватно у помоћ својим снагама.

Наредног дана, 9. септембра, у раним јутарњим сатима, Немци поново покушавају продор према Владичином Хану из већ делимично формиране блокаде. На путу код Прекодолца наишли су на 13 бораца 1. батаљона 8. бригаде који су вршили обезбеђење батаљона. Немци су их затекли на спавању, заробили и повбијали. Но, и поред тога нису успели да се пробију према Хану. Сачекао их је 1. батаљон и протерао назад. Неуспевши са пробојем Немци су отворили јаку артиљеријску ватру према Владичином Хану од које је страдало доста кућа али не и борци који су остали на положајима целог дана. Тек увече су постављене заседе са леве и десне стране реке Врле. Ноћу је стигла наредба 22. дивизије о пребацивању бригаде на терен Бујановца и Врања, ради ослобођења првог и заштите другог места од балиста. Од пет сати ујутру за осам часова марша бригада је стигла у Врање, ручала, одморил се и истог дана избила до Честелина на положаје према балистима.²

Њен задатак, држање немачке посаде у блокади, преузео је Масурички партизански одред. Немачка батеријска посада која је имала своје положаје у Белом Пољу, Житорађу и на простору између Дугојнице и Сувојнице остаје у потпуној блокади између Масуричког одреда и снага Команде места Сурдулица у Сурдулици. Иако су биле ове можда и нејаке снаге за успешно супротстављање немачким, балистичким и другим фолксдојчерским снагама у белопољској групацији, ипак за окупаторе није било излаза. Најближи немачки положаји до којих се требало пробијати били су код Буја-

² Дневник Јована Манасијевића; Љубомир Трајковић: **Формирање 1. сурдуличке бригаде, Сурдулица у НОВ-у, Сурдулица 1986, стр. 382.**

новца на југу и код Лесковца и Власотинца на северу а испред њих се налазиле јаке снаге јединица НОВ.³

Доласком 25. и 27. српске бригаде на терен Ђурковице појачава се блокада немачких снага. Положаје између Сувојнице и Јелашнице поседа 25, а између Сурдулице и Сувојнице 27. бригада. Још пре доласка 27. бригада у самој Сурдулици заробила је један немачки камион који је саобраћао између фабрике у Белом Пољу и немачке батерије код Санаторију изнад Сурдулице. Тада су заробљена три Немца и три Италијана. Од заробљених Италијана штаб 27. бригаде добио је податке да немачки гарнизон броји око 1.000 Немаца, 100 Арнаута — контраша и око 1.400 ненаоружаних Италијана. Заробљеници су дали податке и о наоружању. Према њиховим исказима, осим пешадијског оружја немачки гарнизон је имао четири противавионске батерије са око 16 топова, подешених за гађање и земаљских циљева, затим по два тешка противавионска митраљеза код сваког оруђа. Даље су потврдили да је цео гарнизон био утврђен бункерима од армираног бетона и опасан препрекама од бодљикаве жице. Према њиховим исказима, намере Немаца су биле да се одрже до доласка немачких трупа из Македоније и да се са њима повуку.⁴

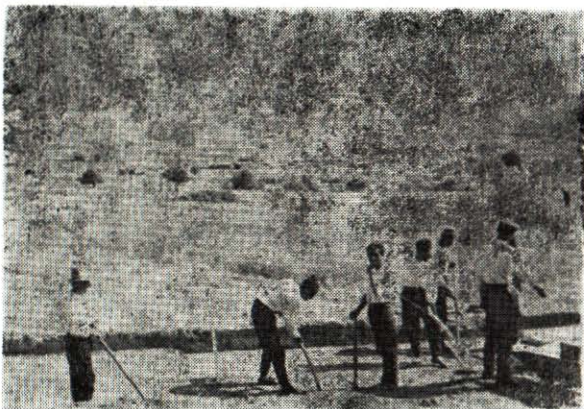
Штаб 46. дивизије хтео је да искористи полазак двеју бригада за напад на немачке батерије. У том смислу 25. септембра издао је наредбу бригадама за напад наредног дана. Међутим, због лошег времена бригаде су одложиле напад за 27. септембар. Према наведеној заповести, 25. бригада имала је задатак да напада немачке батерије код Алакинца и Житорађа, а 27. бригада код Санаторијума напада батерију северозападно од Сурдулице на коти 680 и мањим снагама свог 4. батаљона врши демонстративни напад на фабрику.

Получасовна припрема за напад почела је ватром минобацача 27. бригаде и једне бугарске полубатерије у 20,30 сати. За то време су стрељачки стројеви подилазили немачким батеријама. Када је артиљеријска припрема пренета на фабрички објекат (флотацију) у 21 сат отпочео је напад пешадије. Борба је била веома жестока. Немци су се грчевито бранили из аутоматског и полуаутоматског оружја. Батаљони 25. бригаде водили су борбу до 2 сата ујутру а 27. — су наставили са нападима до 4 сати. У току напада батаљона 27. бригаде почеле су топовске гранате бугарске полубатерије да падају на положаје наших бораца „због погрешно узетих елемената“. Но, борци су и даље наставили напад. Скоро пред свануће Немци су и напад ових батаљона одбили. Двадесет пета бригада се повукла у Јелашницу, а 27. остављајући извесне делове ради уз-

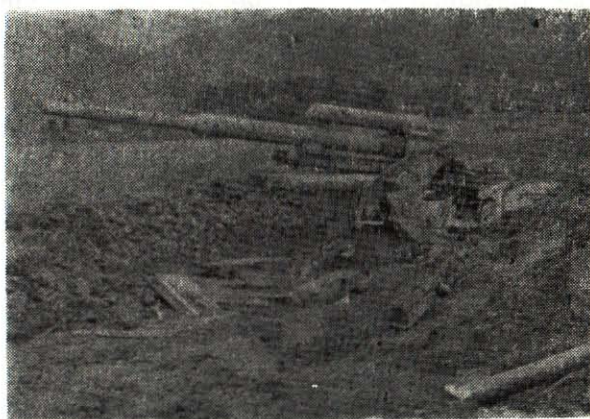
³ Исто; Казивање Љубомира Трајковића команданта 1. сурдуличке бригаде.

⁴ Архив ВИИ, к. 1341, рег. бр. 16—5.

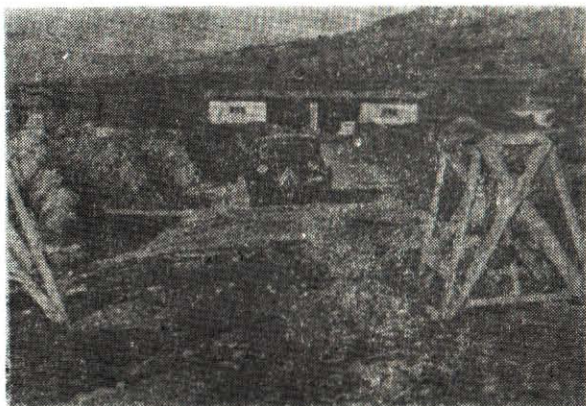

*Почетни радови на
изградњи флотације
у Белом Пољу*

*Детаљ немачког лого-
ра у Белом Пољу ок-
тобра 1944. год.*

*Заробљени немачки ПА
топ октобра 1944. год.
у Белом Пољу*

немиравања непријатеља у Сувојници. У овим борбама 25. бригада имала је једног погинулог и два рањена, док је у 27. бригади погинуло 4, а 14 рањено.⁵ У овим борбама Масурички одред и Команда места у Сурдулици имали су заштитне задатке, тако да нису непосредно учествовали.

После неуспелог напада Штаб 46. дивизије извршио је замену снага на том терену. С обзиром на захтев XIII корпуса да 26. српска бригада крене ка Власотинцу, на значајније положаје од Белог Поља, положаје 26. бригаде према Бујановцу и Врању добиле су да држе 25. и 27. српска бригада. За блокаду Немаца остају, у међувремену формиране, 1. и 2. сурдуличка бригада,⁶ и са положаја око Врања дошла им је у помоћ 2. врањска бригада. Друга врањ-Белог Поља. Задатак јединица био је заустављање пљачке народа од Масурице до Сувојнице, а 1. сурдуличка између Владичиног Хана и Белог Поља. Задатак јединица био је заустављање пљачке народа од Немаца, прекидање саобраћајних веза између немачких батеријских посада и свакодневно узнемиравање непријатеља провокативним нападима. Новом заповешћу од 3. октобра, Штаб дивизије пребацује 1. сурдуличку бригаду са терена Хана на терен Предејана, са задатком затварање правца из Лесковца, одакле се очекивао продор немачких снага до Белог Поља, рушење пропуста и припрема минирања мостова. Њене положаје посела је 2. сурдуличка бригада од Полома до Хана.⁷

Заповешћу од 6. октобра, када се очекивао продор 11. немачке дивизије према Врању и Белом Пољу, 2. сурдуличка бригада повучена је са положаја према В. Хану, које је држала од пре три дана, у Стајковцу. Тим повлачењем, с обзиром да не наилазимо на податке о њеном повратку до 12. октобра, отворен је простор Немцима за бежање према Владичином Хану и даље Пољаници.⁸

Први неуспео покушај спашавања Немаца у Белом Пољу био је из правца Лесковца 19. септембра кога је зауставила 13. српска бригада. Други покушај спашавања Немаца био је везан за продор 122. пука 11. моторизоване немачке дивизије од Бујановца преко Врања према Владичином Хану, где је замишљено спајање са белопољским немачким снагама. Но, и овај покушај пропао је повратком немачке претходнице од села Бреснице према Врању 11. октобра, а наредног дана и из Врања према Бујановцу под притиском јединица 46. дивизије.⁹

Пропадање и овог покушаја натерало је немачку посаду у Белом Пољу да сама предузме пробој из окружења. У прилог јој је ишло поменуто повлачење 2. сурдуличке бригаде од 6. октобра.

⁵ Архив ВИИ, к. 1341, рег. бр. 16—5; к. 1341, рег. бр. 2—5.

⁶ Прва сурдуличка бригада формирана је у Полому 20. 09. 1944. год. од бораца Масурачког НОП одреда.

⁷ Архив ВИИ, к. 1340, рег. бр. 7—1.

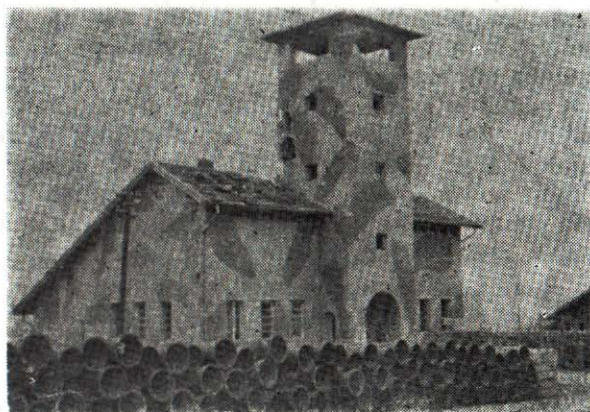
⁸ Архив ВИИ, к. 1340, рег. бр. 3—2; 4—19; 1; 9—1.

⁹ Архив ВИИ, к. 1340, рег. бр. 3—3.

*Заробљени немачки
противавионски топ
без затварача*

*Немачки бункер, осма-
трачница на улазу у
Бело Поље октобра
1944.*

*Изглед термоелектра-
не 1944. год.*

Пробој је вршен ноћу 12/13. октобра. Прва група Немаца од око 70 вршила је пробој код села Ружића и Кржинца и на том правцу сукобила се са једном четом 2. батаљона 1. сурдуличке бригаде. Борба је трајала до сванућа. У њој је погинуло осам Немаца, а остало је заробљено.

Стојан Илић, командир 1. чете 2. батаљона 1. сурдуличке бригаде који је са својом четом те ноћи обезбеђивао пут Бело Поље—Момин Камен у опису борбе каже: „Ноћу између 12. и 13. октобра 1944. год. падала је киша. Магла се расула по читавом пољу. Окупатор је искористио тај моменат и успео да се пробије кроз наше обезбеђење и почео да се повлачи. Наше заседе су биле на истакнутим местима, приметиле су непријатеља и отвориле ватру на њега. Непријатељ је био бројнији у људству и материјалу. Скрнули су левим углом и успели да се пробију. У повлачењу колона се развукла, а ми смо наставили борбу са преосталом четом. Развили смо се у стрелце и успели да пресечемо један део колоне. Када су увидели да ћемо их заробити, повукли су се на старе положаје. Борба је трајала око три сата. Окупатор се повлачио под заштитом од једног ватреног положаја на други.

Наоружање чете било је веома слабо. Чета се састојала од 180 људи, док је наоружана била једним пушкомитраљезом и са 12 пушака. Али борци су имали висок морал, скакали су у ровове без оружја. Свако ко није имао пушку носио је или колац или секиру. На непријатељску јачину се није гледало, него смо их стално гонили а неке и заробили.

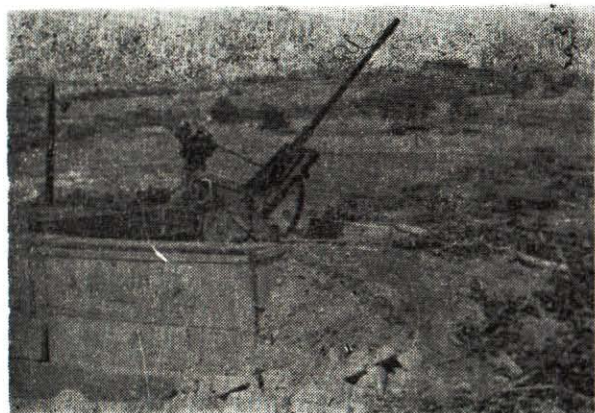
Немци су одступали и задржали се на једном сектору обраслом шумом. Увидевши њихов распоред и њихову намеру једним делом нападали смо их фронтално, а другим обилазно. Заобишли смо их и извршили јуриш. Упадајући у непријатељске ровове успели смо да их разбијемо. Заробили смо доста, а неке и побили. Међу погинулим био је и командант Белог Поља. У тој борби смо запленили: пет пушкомитраљеза, осам шмајзера, 48 пушака, 11 пиштоља, већи број ручних бомби и већи број сандука муниције.

Белопољска фабрика је била порушена. Сурдулица као и околина ослобођена. Народ се једном за увек ослободио немачких фашиста.“¹⁰

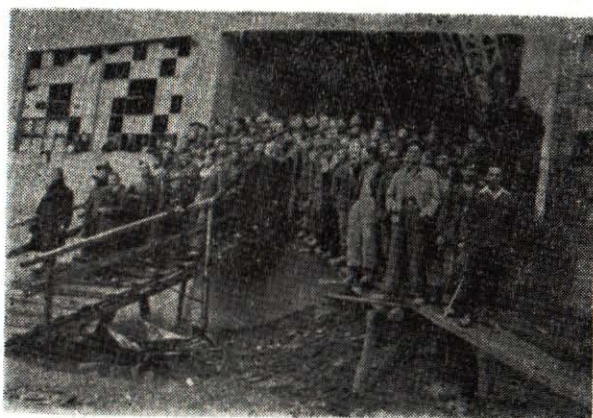
Сутрадан батаљон, вршећи освету за 13 ухваћених — заробљених партизана на спавању и потом стрељаних од Немаца, све Немце заробљенике извео је у Момин Камен поред Мораве и стрељао их. Преживео је само један скакањем у Мораву. Касније је ухваћен и био у батаљону Вељка Аризановића и као заробљеник пронашао у бунару сакривене затвараче од немачких топова. То је омогућило оспособљавање немачких топова за дејство. Тако је оспособљена само једна батерија и то белопољска, док остале бате-

¹⁰ Архив ВИИ, шк. 81, рег. бр. 1/2—38/2.

*Заробљен немачки
противавионски мит-
раљез октобра 1944.
год. у Белом Пољу*

*Заробљени Италијани
у Белом Пољу октобра
1944.*

*Радници који су ради-
ли на одржавање жи-
ларе рудник — флот-
ација са Немцима 1943.
год.*

рије чији су затварачи и нишанске справе такође били сакривени нису никада оспособљене за дејство.

Као што је истакнуто, ноћу 12/13. октобар вођена је борба са мањом групом Немаца. Већа група од око 270 искористила је ову борбу и повукла се преко Мораве и Кукавице према Пољаници. За овом групом Немаца на основу наредбе штаба 46. дивизије упућен је трећи батаљон 1. сурдуличке бригаде, под командом Стојана Антића Црме. Батаљон је нашао Немце у Големом Селу као заробљенике 27. српске бригаде и Лесковачког одреда. Наиме, пре но што је 3. батаљон 1. сурдуличке бригаде стигао у Пољаницу, Немци у бежању према Косову и Метохији, где су намеравали да се споје са осталим немачким снагама, дошли су у сукоб са 27. српском бригадом и Лесковачким одредом, који су били на том терену. У борби је погинуло 16 Немаца, док су се остали предали чиме је и борба била завршена. Из Големог Села у Пољаници 250 немачких заробљеника повео је са собом Лесковачки НОП одред. У каснијим документима најлазимо на податак да штаб 46. дивизије преко XIII корпуса тражи ове Немце као своје заробљенике, али по свему судећи до испоруке није дошло. То је заправо и последњи документ који помиње ову групу Немаца.¹¹

Овим борбама је практично завршено ослобађање Белог Поља започето месец дана раније.

DIE BEFREIUNG VON BIJELO POLJE Zusammenfassung

In diesem Beitrag geht es darum, wie die Deutschen an der Erschliessung eines Molybdänbergwerkes sowie einer Molybdänflotation in Bijelo Polje gearbeitet haben. Ausgehend vom Bedarf der deutschen Kriegswirtschaft an diesem Erz arbeitete man intensiv an der Bergwerkes und an der Errichtung der Flotationsanlagen. Gleichzeitig wird von den Sicherheitsmassnahmen gesprochen, die von Deutschland zum Schutz der ordentlichen Molybdänproduktion ergriffen wurden. Zum Schutz der regelmässigen Produktion liess Deutschland in Bijelo Polje mehrere Flugabwehrbatterien stationieren, Bunkeranlagen bauen und befestigte Stellungen mit Stacheldraht zusätzlich verstärken.

In dem Beitrag spricht man vor allem über die letzten Tage des Bestehens der deutschen Befestigung in Bijelo Polje. Es wurden alle Aktionen des jugoslawischen Volksbefreiungsheeres zur Vernichtung der deutschen Besatzung erwähnt, die nach einer vierwöchigen Blockade am 12. und 13. Oktober 1944 erfolgte. Mit der Vernichtung der deutschen Landmacht wurde Bijelo Polje befreit.

M. Mitrović

¹¹ Архив ВИИ, к. 1341, рег. бр. 16—1; к. 1340, рег. бр. 5—3; 3—3.

РИСТА СИМОНОВИЋ
Врање

ПРВА КЊИЖЕВНА ДЕЛА БОРИСАВА СТАНКОВИЋА

Они који проучавају књижевно дело Борисава Станковића, данас после осамдесет година од појаве прве његове збирке прича, долазе до закључка да су у његовом животу и раду на уметности необично важне и значајне, а и за нашу књижевност историјске две године, и то 1899. и 1900. У првој години појавила се Станковићева књига прозе „Из старог Јеванђеља“, а драма „Коштана“ на позорници приказана. Овом приликом приказана, са разним успехом и неуспехом, поправљана и дотеривана, „Коштана“ је одавно постала класична драма наше књижевности.

Друга 1900. година важна је за нашу књижевност, а можда важнија од прве, зато што је почела да се појављује „Нечиста крв“ у нишкој ревији „Градина“. Ако се узме ова 1900. година као почетна, и завршна година 1910, када је коначно роман „Нечиста крв“ изашао из штампе, видеће се да је Станковић, ни мање ни више, овај роман радио пуних десет година, који га је психички и физички много истрошио. У моменту када је наша књижевна јавност дошла до сазнања да је Станковић престао да пише прозу, ево новог романа. Роман је имао такву садржину коју до тада роман српске књижевности не памти. Критичари тога доба нису могли да верују да је Станковић имао толике уметничке снаге да је могао дати роман какав се не среће често.

Нови Станковићев роман са раскошним описима људске душе, као дело пуно драме, вреди колико и једна библиотека. Нигде толико сјаја и дубине човековог унутарњег живота као у овом роману који описује градски живот и људе у њему.

Животни пораз, разне патње, бескрајне невоље, па можда и гладовање са једне стране, а са друге књижевни успеси и слава, код Станковића су били једна целина. Душевна и физичка патња, несрећа живота и вечита немаштина нису му дали ни живот од педесетпет година. Величина његовог књижевног дела наставила је да лута светом и после његовог живота.

Маја 1899. године појавила се из штампе прва његова збирка слатких прича „Из старог Јеванђеља“, у којој су биле следеће

приче: „Ђурђевдан“, „Прва суза“, „У ноћи“, „Станоја“ и „Увала ружа“. Пет прича у првој књизи биле су у то време, па и данас, пет драгуља, пет песама у прози и пет најлепше просневаних снова који нису имали никакве везе са његовим стварним животом. Судбина његовог даљег уметничког стварања зависила је од пријема књиге код књижевне критике. Прва објављена књига, прва година у животу, у школовању, у браку, судбоносна је за сваког човека а посебно за књижевног ствараоца. Топли предговор Андре Гавриловића учинио је књигу још вреднијом.

Риста Одавић, уредник „Нове искре“, затражио је да књигу оцени у то време свемоћни и непревазиђени критичар Јован Скерлић, тада књижевни трибун, чија се реч гутала на све стране, а његови прикази читали као песме у прози. Како прва Станковићева књига за Скерлића није била привлачна, он је књигу дао колеги Милану Гролу (1876—1952). После дужег опирања и „бацања књиге из руку у руке“, Станковић је чекао приказ као озебао сунце. Тада му је било двадесет и три године, био студент треће године економско-правног одсека Велике школе у Београду и скоро непознат у животу града који је имао јако развијен уметнички живот.

Те 1899. године Грол се вратио из Париза, где је студирао позоришни живот Француске. У Београду је добио место помоћника драматурга Народног позоришта и био десна рука управнику Драгомиру Јанковићу. Из Француске Грол је донео велико и врло широко образовање. Он се прихватио приказа прве књиге Борисава Станковића, који је објављен у „Новој искри“ од 1. и 16. августа 1899. године са шифром м. Почетак и крај приказа били су само у похвалама, дакле, приказ какав се само пожелети може. Грол је у књизи видео трајне и непролазне вредности. Гролов приказ био је први у књижевној критици тога доба. Успео је да уђе у збирку и осети у њој све оно што је било чисто врањско, узвишено, топло и искрено, осетио је пишчев таленат и снагу приповедања. Видео је узајамно оплемењивање између писца и врањске средине, особину која је врло ретка чак и код оних који су били и остали као најбољи. Осетио је утицај старог и топлог на људе Врања, посебно на јунаке ове збирке. У књизи је видео и нашао све оно што до тада није било у објављеним књигама наших писаца. Поред низ ласкавих оцена о књизи, Грол је написао и следеће:

„Мотиви су му или врло оригинални (Ђурђевдан, Прва суза), или изведени оригинално (У ноћи) и увек са пуно искреног осећања, пуно живота, и лаког, природног тока у развијању (Увала ружа). У осећају је јак, страстан, али увек природан, слободан, и не претерује. Најдубље страсно осећање прожето је увек нежном, чедном свежином, наивношћу младости, и крајњи реализам загре-

јан неком њудном сањалачком, меланхоличном симпатијом. Све дише својим животом, свежином, младошћу, собом“.

Приказ је за писца значио велико охрабрење и зелено светло за његов даљи рад. Станковић је знао вредност и оригиналност својих прича, он је био предодређен да даје само зреле уметничке приче.

Али, ако је први приказ Борисаву Станковићу дао маха да полети широко и далеко, он је у овој 1899. години доживео и личну драму неуспехом „Коштане“, лирска драма о својој и свачијој младости и животу. За писање драме, позоришног комада, он није имао знања ни искуства. Он је у лето исте године написао позоришни комад „Коштану“ и у јесен га предао Народном позоришту. Писање прича није исто што и писање позоришних комада. Овде је потребна друга врста културе и знања, коју Станковић није имао. Бити добар приповедач не значи бити добар драмски писац. Прва Станковићева драмска ствар имала је један чин. На позорници глумци су направили смешну лакрдију. Све је у извођењу било карикирано. Прва представа „Коштане“ је пропала, а изведена је у јесен 1899. године. На Миткино филозофирање о животу публика се грохотом смејала, а у питању је била драма, а не комедија.

У време неуспелог приказивања драме „Коштана“ драматург и управник Народного позоришта био је Драгомир Јанковић (1867—1944), врстан познавалац позоришта и позоришних комада свих врста. Милан Грол био је његов помоћник. После завршене прве представе Станковић је код њих дошао са рукописом драме која је пропала. Са једним чином, у коме неколико сцена нису биле добро повезане, са развученим дијалогом, комад није личио на драму. Друго књижевно дело Станковића требало је да добије облик и форму праве драме. Два стручњака Станковићу су ставили своје примедбе и писцу дали оно што је он тражио. Он је примио само савет о техници, а све друго је одбацио. Основне нити драме није мењао. Тако је „Коштана“ добила четири чина и била знатно проширена. Ова друга верзија имала је знатно више страница но прва. Као прерађена, драма је приказана 20. октобра 1899. године. Музику за драму написао је Фрања Покорни.

И прерађену „Коштану“ глумци су осакатили. Десило се да су глумци хаџи-Тому и Миткета на позорници направили пијаницама. Глумац који је играо хаџи-Тому допустио је себи да загрли на позорници Коштану. Иначе, комад је магијску снагу Коштане приказао њеном лепотом, песмом и младошћу. Станковић, гледајући све ово, као неку врсту шегачења од драме, псовао је све редом, мумлао у нечувеном бесу, јер је своју драму као и све своје приче давао тако изворно и реално, да није допуштао ни педаљ удаљавања од стварног у драми. Као велики естетa и писац са правом мером свих ствари и људи, а увек незадовољан створеним

делом, још више је био бесан када је гледао како се велике људске драме ломе преко колена разних глумачких циркусанаџа. Због тежине и муке у стварању своје уметности, Борисав Станковић никада није себи дозволио нити другима вулгаризовање праве уметничке прозе, било у причи, роману или драми.

Приликом другог извођења „Коштана“ неки критичари су тако представили комад као да је стваралачка снага Станковића не у драми но у причи. Ако би Станковић, који никада није био задовољан драмом, од ове драме направио причу, та прича би била можда једна од његових најбољих уметничких остварења.

Ипак је уметник имао среће да је Јован Скерлић гледао извођење драме у 1900. години на позорници, видео и осетио душу Врањанаца и главног јунака Миткета, ретко паметног човека и јунака драме, — у ствари мученика Борисава Станковића, па је написао приказ који је био песма у прози и њиме „Коштани“ отворио сва врата позоришних кућа у земљи. После овог приказа комад постаје бесмртан, приказује се широм земље, преводи на стране језике, о њему се пишу студије, анализира Миткетова личност и његова филозофија о животу, да је тек после тога драма добила свој сјај и своју праву вредност. Драмом „Коштана“ Станковић постаје познат широм земље и Балкана, па и света.

Првом збирком прича „Из старог јеванђеља“ и прерађеном „Коштаном“, Станковићу је био отворен пут ка слави, ка будућности. И колико је популарност писца расла, ширила се на све стране света, толико је његов живот постајао све тежи. За њега уметничко стварање није било радост но само мука, вечна мука која човека прати и води у физичку пропаст, у нестајање. Он је ово нестајање рано и видео и осетио, а стварао је да би га некако успорио или покушао да га заустави.

Да би друга 1900. година постала значајна за Борисава Станковића, требало је да се појави нишки часопис „Градина“ и да у њему почне да излази прва верзија романа „Нечиста крв“. Посебна заслуга за појаву нишког књижевног часописа „Градина“ припада Јеремији Живановићу (1874—1940), професору, врсном педагогу, васпитачу и научном раднику, који је те године постављен за предавача гимназије у Нишу. Са Миланом Банићем уредником, власником Светозарем Обрадовићем и члановима редакције, Тодором Коблинком и Миланом Костићем, Живановић је покренуо часопис „Градину“ 7. јануара 1900. године. Петнаестог фебруара 1910. Живановић је у Београду покренуо омладински часопис „Венац“, који је тако исто био значајан када је у питању Станковић и његово уметничко дело. После 1934. године „Венац“ престаје да излази, а Живановић постаје васпитач малолетном краљу Југославије Петру II све до 1940. године, када је умро.

Пре објављивања романа „Нечиста крв“ Живановић је имао више објављених прича Борисава Станковића, његову збирку „Из

старог јеванђеља“ и на позорници приказану „Коштану“. Из ових дела Живановић је видео и упознао таленат Станковића, имао пред собом приповедача, зрелог писца са причама високе уметничке вредности. Једини заслужан за појаву „Нечисте крви“ у часопису „Градина“ био је Јеремија Живановић, јер је у петом броју од 1. марта, у шестом од 15. марта и седмом и осмом од 5. априла 1900. године објавио три наставка прве верзије „Нечисте крви“. Ово објављивање дало је велики подстрек писцу да настави рад на роману. После трећег наставка прекинуто је штампање романа, јер је „Градина“ слабо материјално стајала. У то време Станковић се писмом обраћа редакцији часописа:

„Ових дана отпуштен сам из службе и сада сам остао готово на улици. Молим Вас, ако можете, пошаљите ми колико од хонорара.

Верујте ми да Вам не бих досађивао да ми баш сада кад још мало па да свршим школе, не одузеше и оно мало злехуде плате, Но то је код нас обична ствар“.

Писмо Борисава Станковића упућено „Градини“ има датум 4. март 1900. Дакле, слабо материјално стојећи а уз то премештај Живановића на други посао, онемогућили су да Станковић дође до хонорара и да часопис после 7—8. броја настави даље излагање романа. Године 1902. часопис „Градина“ престаје са излагањем. Познато је и мишљење једног дела наше критике да је Живановић одбио даље штампање романа због сцене у којој се описује однос мутавог Ванка и Софке.

У објављеним наставцима нису дати сусрети лепотице Софке са мутавим Ванком.

Први објављени део почетне верзије описује слугу Арсу, газда Марка и Софку, Маркову жену; други део говори о Томи, Марковој кћери Зари, Софки и њеном оцу Арси, а трећи о Тодори, Софки, Арнаутину, Ванку, Тонету, Магди и хапи-Арси. Оно што ова верзија најављује као ново јесте чињеница да је Марко Софкин муж и да весник Арнаутин прелази границу и долази у кућу газда Марка. У овим објављеним наставцима има следећих речи којих нема у пречишћеном тексту као што су: белац, хрза, черга, повира, Оџинка, паче, буди бог с нама, сабајле, изба, благ, д'н, тенџера, безистен (дућанџик), јајчопек, рпа и друге.

Прва верзија даје слику и показује да је „Нечисту крв“ Станковић радио десет година, јер се коначни текст појавио тек 1910. године. Овако дуго ралећи коначни текст, више пута преправљајући разне сцене и главе, Станковић се после појаве романа жалио да се преморио, исцрпео.

И по престанку „Градине“ са излагањем, Јеремија Живановић није престао да прати књижевно стварање Станковића. У „Венцу“, књига XV на страни 748, објављено је Станковићево писмо од 4. марта 1900. године. У првој књизи „Венца“ Живановић

објављује Станковићеву причу „Моја жеља“. Поводом двадесет-петогодишњице књижевног рада Борисава Станковића, Живановић објављује чланак „Јубилеј Боре Станковића“.

Тешке материјалне прилике, усамљеност живота и засићеност од њега, сломили су Станковића, нису му дали да живи. Није напунио ни педесетпет година живота када је умро 21. октобра 1927. године у Београду. За време сахране обављене 23. октобра плакао је и жалио Београд за песником младости и свима оним лепотама које је донео у књижевном делу. Поред других поворку су чинили они који су га ценили, читали и волели његово уметничко дело, као што су били: Љубомир Давидовић, његов директор и прелазач, Владан Ђорђевић, министар председник владе у пензији, Слободан Јовановић, академик и професор универзитета, Јаша Продановић, његов професор и васпитач у Гимназији у Врању, Станоје Станојевић, историчар и човек који није унео у своју Енциклопедију књижевника Станковића, глумац Илија Станојевић, министар поште и телеграфа Влајко Коцић и многи други поштоваоци његовог уметничког дела.

У име друштва српских писаца од Станковића се први опростио Милан В. Богдановић, књижевни критичар и уредник „Српског књижевног гласника“, у име студената књижевности Јанко Л. Твџегић, са балкона Народног позоришта глумац Милош Гавриловић и књижевни критичар Душан Николајевић, у име Врањанаца Трифун Јовановић, а у име омладине Љубица Јовановић.

После опела у Саборној цркви, а у име Српске књижевне задруге од Станковића се опростио уредник књижевног часописа „Венац“ Јеремија Живановић који је рекао:

„У општем болу који данас осећа све што пени и воли српску књигу, учествоје и Српска књижевна задруга, полажући на олар покојников венац захвалности своме сараднику, песнику „Старих дана“ и највећем таленту у нашој уметничкој приповеди.“

Избивши као вулкан, Станковић је преко ноћи постао славан, и Српска књижевна задруга, која са особитом љубављу тражи и негује и младе таленте, увела га је у круг својих сарадника vrlo рано, тако већи на почетку пута. Станковић је један од оних ретких изабраника, који су пре стигли до пуне славе него до врхуна младости. Године 1902. када је Српска књижевна задруга издала „Старе дане“, најбољу збирку његових приповедака, није имао ни четврт века живота. Тих дана штампана му је и „Кошта на“, најпопуларнија наша драма, а његов роман „Нечиста крв“, још две године пре тога, био је не само до појединости смишљен већ добрим делом и објављен. И све је то дао млад писац, који се сиротујући кроз школу, пробијао без родитеља, без упута, и не само без довољно књига и могућности за рад, већ готово и без хлеба.

Шта је Станковић био за нашу књижевност, добро се зна и осећа у свим крајевима. Ако је икада дар непосредно проговорио, то је било код Борисава Станковића. Нико од нас није захватио из толике осећајне дубине, као што је он захватио, нико још није умео наћи тако подесан израз и праву реч која ће ту јачину и дубину да искаже. Нити је много говорио нити много писао, али оно што је дао све је од најчистијег метала, и све је кратко, са-жето; једро и пуно. Његове сране казивале су много више, него код других читаве опсежне књиге.

Борисав Станковић силази са књижевне позорнице пре своје тридесетогодишњице. Кратко време за прилике у других народа, а удес за нашу приповетку, Борисав Станковић умире скоро у истим годинама као његови славни претходници Лаза Лазаревић, Стеван Сремац и Сима Матавуљ, а Ђура Јакшић, Јанко Веселиновић, Светолик Ранковић, Радоје Домановић, Светозар Ђоровић, Милутин Ускоковић нису дочекали ни његов век.

Опраштајући се у име Српске књижевне задруге у чијим издањима књига Борисава Станковића заузима сјајно место, допусти, покојниче, да дам израза и своје личног болу, да пожалим не само за сарадником и пријатељем мога листа, већ и за другом кроз четврт века. Збогом, драги Борисаве, на последњем растанку на путу за вечну славу!"

Дубоке и тешке речи туге и бола за мртвим Станковићем професора и културног радника Јевемија Живановића као да укључују да нисмо умели да ценимо за време живота књижевника Станковића и његово уметничко дело. Какво је дело оставио за собом Борисав Станковић? Он се није чак ни побринуо да за собом остави срећену прозу коју је написао. Иако дуго није живео и стално борећи се са несавладивим препрекама. Станковић је оставио књижевно дело, вредно, људско и препуно драме која открива врањски свет и живот у њему. Једнако снажан у приповеци, роману и драми, а пишући у једној години дана само по 37 страна или за десет дана по једну страну, оставио је књижевни текст од 1623 штампаних страна. Нема слабе странице у његовом књижевном делу, све је изворно, садражљиво, бавио се, не стално, писањем тридесет година. Нико није тако марљиво пазио на квалитет своје прозе као он.

Изгорео је на ватри уметничког стварања песме о човеку на овоме свету. Због високе вредности његовог књижевног дела. 1928. године формиран је Олбор за издавање његових сабраних дела. У Олбор су ушли следећи грађани: председник Јаша Продановић, председник Друштва српских књижевника, потпредседник Трифун Јовановић, председник Друштва Врањанаца у Београду, благајници Војислав Живковић, трговац и протојер Милан Милутиновић, чланови Одбора Илија Станојевић, Јован Тановић, др Димитрије Јовчић, Јован Бјелић, Душан Николајевић, Божидар

Ковачевић, и секретар Драгутин Костић, звани „Келеш“. Одлучено је да за корице књига сликар Јован Бјелић наслика старо Врање.

Одбор је најавио и цену сабраних дела Станковића која је била следећа: за обично издање 150 динара, са кожним корицама 270, луксузно издање 250, са кожним корицама 100 нумерисаних комплета 400 динара.

Предговор Сабраним делима требао је да напише Душан С. Николајевић, књижевни критичар и пријатељ Борисава Станковића. Преглед живота и рада имао је да спреми песник Божидар Ковачевић, а поговор и коментаре за сваку књигу као и речник врањских речи и израза Драгутин Костић, који је био у исто време редактор свих књига. Уз ова Сабрана дела најављене су пишчеве фотографије из разних доба живота, снимак родне куће, аутограми и друго. Седиште благајне било је на Теразијама, број зграде 9.

У 1928. из штампе су изашле следеће књиге: „Стари дани“, „Коштана“, „Ташана“ и „Јовча“, „Нечиста крв“, „Газда Младен“ и „Певци“, „Моји знанци“ и „Из мога краја“.

У 1929. години појавила се само једна књига „Под окупацијом“ и у 1930. једна као задња „Наступ и Печал“.

Појава књиге „Под окупацијом“, писане за време првог светског рата у Београду, по повратку писца из Девенте као ратног заробљеника, када је Станковић сарађивао у окупацијским „Београдским новинама“, изазвала је буру негодовања због откривања правог лица свих оних који су се служили или радили са окупатором заједно, да би што материјално добили. Критика се питала да ли је ову књигу сада требало објавити или чекати на временску дистанцу, чекати да описани свет у књизи иживи свој век и нестане, па тек после тога дело објавити.

На страни селмој „Успомена“ у делу „Под окупацијом“ Станковић ће у чланку „Покушај аутобиографије“ овај рад овако почети:

„И ево моје, најгорег и најпоқваренијег књижевника, историје: Прве моје приповетке није хтео ни један лист да штампа. Када је Андра Гавриловић покренуо своју „Искру“, први је он штампао две моје ствари. Не само то, него ме је позвао и ободрио на даљи рад“.

У чланку „Успомене“, страна 69. ове књиге сећања и успомена, Станковић ће нови став овако почети:

„И овде, када се зна да Аустријанци од виђенијих и познатих људи остављају (оне) који се приме њихове службе (ено Воја Вељковић је морао да се прими да је председник општине: браћа Николајевићи, особито Душан, сарадник „Пијемонта“ има да благодари своме оцу, старом Николајевићу и његовим ситним везама са Херманом и Талоцијем), и када се, дакле, зна да су и обични, који се нису толико бавили патриотизмом и радикализмом, мо-

рали Аустријанцима штогод да даду, да би остали код својих кућа, онда шта су морали (тек) они којима је то било професија, каријера, и тиме руковали и који нису требали непријатеља ни да дочекају, да не би били приморани да издају тајне државне и патриотске за које су, према својим положајима, знали?"

После оваквог објављеног текста све се у Одбору за Сабрана дела окренуло натрашке. Београдски јавни радници и други најавили су и изразили буру негодовања. Иако је раније Душан Николајевић у два или три маха написао бриљантне речи о Станковићевом делу, чим је сазнао да о њему и његовом брату Божићу стоји у овој књизи наведени став, отказао је обећани предговор за Сабрана дела, и не само то већ је у дневнику „Време“ од 10. марта 1929. године објавио чланак у коме је Станковића жестоким речима напао као човека, назвавши га једним од људи из збирке „Божји људи“.

Од више обећаних ствари за Сабрана дела, појавио се у виду поговора коментар Драгутина Костића и слика једног дела старог Враћа Јована Бјелића. Божићар Ковачевић није дао животопис Станковића, већ је касније у београдском дневнику „Време“ од 6—9. јануара 1932. године објавио чланак „Борисава Станковића: Сабрана дела“, који је био нека врста сећања и коментара за Сабрана дела. Све друго је отпало.

Због тешких материјалних прилика друштва прво издање дела Борисава Станковића није се могло лако и брзо продати. Ово издање послужило је као путоказ за сва послератна издања дела Борисава Станковића.

После другог светског рата Станковићево дело нашло је више издавача и многе читаоце. Друкчије приређена, његова Сабрана дела доживела су више издања.

Можда као ниједан наш писац, па и они светски, највећи Станковић је у своје дивне јунаке уносио опште особине људи целог света. Он је ишао испред свога времена. Његов геније знао је врло добро да види у човеку Враћанцу све оно што је битно за човека свих времена и узраста. Разне историјске епохе наше књижевности, свеопшти модернизам и правци који ће сутра доћи са новим људима, у делу су Борисава Станковића и нигде више.

А најлепша Станковићева проза је она коју је написао враћским говором који је топао, питом и врло широк. У њему се у целини изражава душа нашег човека. Важно и посебно место у његовом књижевном делу имају речи и граматички знаци. Нагласак је милозвучан, и ако не би био правилно изговорен и наглашен, он кваре смисао текста. Враћске речи су посебна особеност нашега краја и његових људи.

Главни разлог за Станковићеву љутњу на глумце који су изводили драму „Коштана“ јесте непогођен нагласак, потцењивање речи и не давање значаја и вредности овим речима, а уз то

оне код глумаца нису изражавале унутарње стање јунака драме. У свима представама драме „Коштане“ никад Станковић није видео и осетио оно што је битно за људску драму јунака „Коштане“. У тачно одређени текст драме глумци су уносили неку врсту ширине која је личила на смех и шегачење. Код њега нема обиље речи, али има много скривене маште и осећања у сликању душевних стања јунака драме. Једнако је дубок: и када даје физичке особине јунака и када слика њихову душевну страну. Станковић је у давању унутарњег стања својих јунака толико много дубок и сложен, да је потребно улагање већег напора да би се књижевно дело савладало. Потребан је посебан напор да би се могла да прати сва дубина романа „Нечисте крви“.

Шта је његово књижевно дело? То је човек природе од крви и меса, без икаквог додавања културних примеса, то је Борисав Станковић који је дубоко силазио у људску душу, ову сликао и откривао, да би нам је што верније приказао. Он је био тај који је све из своје главе стварао, и успео је да створи један свет какав не постоји нигде.

LES PREMIERES OEUVRES LITTERAIRES DE BORISAV STANKOVIC

R é s u m é

Borisav Stanković, étudiant de la Faculté de droit — section économie de la Haute école de Belgrade, n'avait que vingt-cinq ans, lorsqu'enfermé dans solitude et végétant dans la pauvreté, il se manifesta avec trois oeuvres littéraires inégales: »Iz starog jevanđelja« (Les Evangiles), un recueil de contes pleins de chaleur et d'intimité, »Koštana«, un drame profondément humain, et »Nečista krv« (Sang impur), première version d'une oeuvre magistrale, qui comportent des éléments autobiographiques et relatent en fait la vie dramatique de l'auteur. C'était à l'époque où Bogdan Popović et Jovan Skerlić s'appliquaient à introduire la Serbie dans les courants de la vie et de la culture européennes (à la fin du XIXe siècle).

Son talent naturel et sa formation littéraire étaient déjà si vastes et profonds que Borisav Stanković dépassa d'entrée de jeu tout ce qui avait été publié jusqu'alors dans le domaine littéraire, en dépit du fait que ses oeuvres traitaient de motifs essentiellement locaux, liés à la vie des gens de son Vranje natal.

L'homme et la femme, leurs profondes passions, jamais réalisées, toujours entravées par la famille et les esprits mesquins des lieux, sont rendus dans les trois ouvrages de prose de Borisav Stanković, de manière plastique, avec une chaleur et une largeur d'esprit sans pareil dans la littérature yougoslave. Les éléments purement locaux de l'oeuvre de Stanković étaient marqués d'un sceau mondial et dévoilaient un monde inconnu à la culture et à la littérature européennes. Ses livres éveillèrent d'emblée un vif intérêt et furent très demandés.

Stanković a été et demeure un grand psychologue qui fouille les profondeurs de l'âme humaine. Les trois ouvrages mentionnés plus haut et tout ce qu'il a créé par la suite, sont aujourd'hui encore un chaleureux poème en prose, qui perpétue la mémoire du martyr et le grand artiste que fut Borisav Stanković.

Rista Simonović

ПРОФ. ДР БОЈКО БОЛОВИЋ
Приштина

ДОМАЋА РАДИНОСТ И СТАРИ УМЕТНИЧКИ ЗАНАТИ КОСОВА И МЕТОХИЈЕ

У В О Д

Домаћа радиност представља старину и изузетну специфичност овога краја. Настала још у старом веку, а процват доживела крајем средњег века (XVIII—XIX). Развијена је на овом простору захваљујући повољним природним и привредно-друштвеним факторима, као што су: географски положај, саобраћајне везе на раскршћу Балкана, обиље сировина и довољно радне снаге. Она у основи прерађује ратарске и сточарске производе, почев од ране натуралне, па до садашње робно-новчане привреде, с тим што је у почетку чинила основу, а сада више допунску грану привређивања. Она је својим производима, прво, подмиривала своје домаће потребе, а касније локалног па и ширег тржишта, што је одговарало куповној моћи домаћинства. Неоспорно, прве клице домаће радиности јављају се на селу, где су услови били врло повољни, а тек касније почетком средњег века јавља се и по градовима, где већ представљају основу за настанак многих заната.

Занат је било који рад, вршен професионално или приученством у циљу: израђивања, мењања, украшавања, поправке и обликовања разних сировина, алата и предмета ради задовољавања људских и других потреба. Занатство се карактерише као већи степен усавршености домаће радиности, као нарочита вештина и уметност ручног рада, и према категорији може бити: услужно, производно и грађевинарско. Оно је заједно са пољопривредом све до појаве индустрије, представљало основну делатност, како других широм земље, тако и овдашњих људи Косова и Метохије, с тим што су се овде добрим делом и данас очували и представљају допунску грану привређивања. У погледу организационих облика, они се и данас на овом простору углавном јављају у два вида. Прво,

кроз рађање приватних занатлија са средствима у личној својини грађана, а друго, кроз задруге и организације удруженог рада као друштвене својине, па све до разних нових облика удруживања мале привреде.

ИСТОРИЈСКИ РАЗВОЈ ОВЕ ДЕЛАТНОСТИ

За разлику од многих европских па и југословенских народа, код којих је део старе уметности скоро изгубљен, код косовског и метохијског народа ова уметност и даље живи у обиљу облика и израза, настављајући традицију својих предака.

Народна уметност је уско везана за живот, обичаје, осећања, маштовитост и доживљаје. То се доживљава у представљању разних појава у јаким бојама, немирним линијама, на везу, на чипкама, на ћилимима, где често зрачи ведрина и радост. Црни складни и мирни облици, говоре нам о нечем изгубљеном, о чврстини или поуздању у себе и своје снаге. Били су то изрази народа који је живео на Балкану, спони Истока и Запада и најживљој раскрсници Европе, који је проживљавао многе сеобе и промене у прошлости изазване од стране многих азијских и европских завојевача. У тим условима у материјалној култури се заостајало, те се стваралачке снаге нису умногоме осећале. После косовске битке (1389), Турци су држали у својим рукама све градове Косова и Метохије и у њих уносили елементе источњачког живота, првенствено на грађевине па и на укупан живот овдашњих људи, а њихови се трагови још и данас осећају у овом поднебљу.

Народно стваралаштво примењено на предмете свакодневне употребе па и на занимање, нарочито је везано за сточарство. Проводећи време поред свога стада, пастири су сами или у друштву обрађивали дрво, плели корпе, израђивали музичке инструменте — фруле и гусле, затим штапове, преслице, дрвене тањире и друго, на којима се често налазе мотиви из сопствене средине, што показује да ти људи поседују изванредну склоност, да створе оно што виде и доживе. Но, поред мушкараца и жене су биле такође вредне, емотивне и вичне за многе послове у сточарству и земљорадњи. Користе сировине — вуну, лан, конопље, памук, свилу, чоху и кожу, правећи разне одевне и украсне предмете за потребе домаћинства, па су у том раду складно сједињавале практично са лепим, што се нарочито огледа у девојачкој спреми.

Ако погледамо предмете, који су поникли у народу, видећемо да из њих одише веома истанчани укус, који се првенствено огледа у осећању боја, у слагању материјала с материјалом, у осећању пропорције и ушорености. Обиље шара почев од геометриј-

¹ Др Бојко Бојовић: *Развој занатства у Пећи*, ГДК Географска истраживања, бр. 3, Приштина 1981, стр. 17—35.

ских, антропогених, фито и зоогених мотива, показује колико је машта уметника снажна, жива и продуктивна, као и способна за компоновање свега тога. Ти предмети су саставни део живота и рада народа овог краја, који су своја уметничка осећања првенствено реализовали на предметима локалне средине. Из ове уметности зрачи укус, изванредни смисао за украшавање и потребе за лепим, што одговара природној елеганцији и духовној племенитости људи овог поднебља.²

Детаљ женске пијаце у Приштини

УЛОГА ДОМАЋЕ РАДИНОСТИ НА ОВОМ ПРОСТОРУ

Домаћа радиност на подручју Косова и Метохије позната је још из давнина. Настала са првим насеобинама. Поникла је на селу, али се убрзо преноси и у градове. Она се врло брзо развијала, те ово подручје по томе представља прави етнички мозаик Срба, Црногораца, Албанаца, Турака, Муслимана и Рома, орјенталне архитектуре и доста израженог патријархалног начина живота. То је специфичан амбијент Југославије у погледу етничких, фолклорних и архитектонских елемената. На овом подручју постоји 30 врсти народних ношњи са мноштвом својих хаљетки, а оне су углавном производ домаће радиности. Богатство маште и инвенција у нашошењу мотива на ношњама одликују се нарочито у детаљима на појединим хаљеткама.

² З. Марковић: Уметност Косова, Југословенска туристичка енциклопедија, књига I, Београд 1958, стр. 68—74.

Овом делатношћу су се и раније, па и данас претежно бавиле старије особе, а посебно жене. Природа је ово подручје обдарила богатством сировина за прераду. Почело се са обрадом пољопривредних добара за исхрану и израду обуће и одеће, за потребе своје породице. Тако се јављају врло практични и уметнички обрађени предмети, који задовољавају кућне и тржишне потребе. Ту спада поред млека и разне млечне прерађевине (сир, масло, кајмак, јардум, павлака и кисело млеко), прављење алкохола од

Експонати домаће радиности

воћа (шљива и грожђа), штављење коже и њено коришћење за прављење опанака и опута као и кожуха, док је од вуненог, конопљаног и ланеног влакна добијена пређа за справљање разних тканина, као и за плетење џемпера, чарапа, рукавица, пуловера, гета и других предмета. Од дрвета су израђивани разни дрводељски предмети (кашике, варјаче, фруле, перајке, штапови, бурад, корита и друго). Од младог прућа плету се разне корпе, кошеви и ограде. На овом подручју је од давнина познато резбарство, тј. урезивање у дрвету разних фигура и орнамената живе и мртве природе, као што је случај на таваницама, вазама, тањирима, рамовима, намештају и гуслама. Овде је изразито позната израда старих ћилимова, декица, серцада, черги од вуне и кострети, по чему је и данас познат град Пећ са својом тзв. „ћилим-чаршијом“ са мноштвом ћилимова и предмета кућне радиности, на којој се сваког пијачног дана (суботом) излажу разни вунени предмети, везови и чипке, а посебно ћилими разне величине, боја и шара. Код

њих претежно доминира црна и црвена боја са старим шарам и старости и преко 200 година, што данас чине праву реткост. Но, поред Пећи, познати су још и призренски, горски, опољски и дре-нички ћилими. Мотиви на њима су врло архаични, мада млади у новије време све више уносе и неке новије елементе.

Град Призрен је до скоро био надалеко чувен по плетењу и ткању, посебно званог „латинског или призренског свиленог платна“, које је справљено од сопствене fine свиле, јер се свилена буба на овом простору све до недавна гајила (до тридесетих година овог века), због богатства дудовог лишћа и благе — жупске климе. Ово се fino платно и данас, али сасвим ређе, може наћи на женској пијаци пазарним даном (средом) и мери се аршином уместо метром, а употребљава се претежно за свилене женске кошуље и деверске мараме.³

На овом су подручју и од раније позната разна предива и тканине по својој старини, складности боја, стилизованим композицијама, уметничком везу. Такве су разне женске кошуље и многи украсни предмети за потребе куће. Вредно је напоменути да су чувени везови и чипке из Ђаковице, у којој се израђују и богато украшени пешкири, чаршави, прекривачи, јастучнице, покривачи за колевке, разне прегаче. Сви ти предмети често су извезени сребрном и златном жицом.

Јањевске ткаље познате су по тканим прегачама — бошчама, пешкирима и марамама, које ткају још у веома старој техници, тј. у старом дрвеном разбоју. Богатством боја и њихов начин уткивања, подсећа на таписерију.⁴

Источани код Пећи познати су по прављењу и ваљању сукна, због богатства вуне и бројних поточара — ваљаоница, као и по свом умећу у ваљању сукна.

Пећанци и Призренци били су познати по прављењу грнчарија, тј. са прављењем разног посуђа и многих украсних предмета за домаћинство. Но, са појавом метала настаје ливење и обрада истих у разне предмете: алате, справе и наките. Тако су још у средњем веку на Косову била позната насеља Ново Брдо и Јањево по укусно изливеном прстењу па и другом накиту. Призрен и Пећ познати су и данас у нашој земљи по златарско-кујунџијским, филигранским и јувелирским накитима високог квалитета.

Но, осим, донекле ћилимарства, плетива и везива, на жалост, многи предмети домаће радиности су већ скоро ишчезли или представљају данас само симбол некадашње масовне производње у доба затвореног — природног привређивања. Понестаје префињена лепота и специфичност овог подручја и уместо тога се плете и везе

³ Др Б. Бојовић: *Домаћа и занатска радиност, Метохија (Монографија), Јединство, Приштина 1979, стр. 184—185.*

⁴ Група аутора: *Занатство, Косово — некада и данас, Београд 1973, стр. 308—310.*

оно што садашња мода доноси, као што су индустријски, синте-
дашњи мотиви по шемама и вилерови гоблени, сходно моди и укусу,
садашњем ритму живота, индустријском развоју и свеукупној еман-
ципацији људи овога краја. Ипак, због своје трајне уметничке вред-
ности и специфичности овог подручја, многи производи ове ради-
ности су се већ адаптирали новим потребама и туристичкој привре-
ди, те се израђују као сувенири претежно са мотивима из природе,
етничких и културних вредности и то посебно из Метохије. Тако
ова радиност по својој уметничкој вредности, лепоти и разнолико-
сти, сврстава овај простор на првом месту у Југославији.

Абаџиски занат у Шеши

ЗНАЧАЈ СТАРИХ УМЕТНИЧКИХ ЗАНАТА У КОСОВСКО-МЕТО- ХИЈСКОЈ РЕГИЈИ

Занатство ове регије старо је колико и сама насеља. Овде се
још са поделом рада развила занатска радиност, која се убрзо мно-
жи у читав низ специјалних грана. Развоју занатства је неминовно
претходила кућна радиност. Неке гране домаће радиности на овом
подручју су се убрзо тако развиле и усавршиле да су **попримиле**
формулу заната, који се по градовима развијају око феудалних језгра.
Поред обиља пољопривредних сировина, занатство се почело нагло
развијати са појавом метала, наравно уз довољно вичне радне снаге
које је одувек било у изобиљу на овом простору. Занатство у прош-
лости, па и данас има велики економски значај за ову још нераз-
вијену Покрајину. Оно данас чини више од 3% друштвеног произ-

вода, док у броју запослених у привреди учествује са 5%. Тако је посебно етнографско богатство народа Косова и Метохије представљено свеопштим, а посебно уметничким старим занатима, које је нарочито било развијено на овом подручју у XVIII—XIX веку и њихови производи су скоро редовно били извожени у многе земље Балкана па и Еврпе.

Овдашње занатлије баве се још из прошлости у основи прерадом и дотеривањем производа које даје село, а са друге стране прерађују производе неких фабрика прилагођавајући их потребама широких потрошача. Но, познато је да су број и врста заната у прошлости, па донекле и данас, условљени друштвено-економским степеном развитака.

Стари кујунџијски — златарски занат у Пећ.

Занатлије још од средњег века биле су углавном концентрисане по рударским насељима, властелинским добримз, око манастира и у градовима око феудалних језгра у тзв. пословном делу града званим „чаршијама“. Они су били организовани у економско-струковним организацијама, тј. еснафима.

Као и код домаће радиности, на појаву и развој занатства на овом подручју утицало је више момената: повољан географски положај, саобраћајне прилике на раскршћу путева Балкана, богатство сировина и обиље радне снаге. Ипак, главну основу занатства дала је домаћа радиност, сировине и рударство. На то указују и материјални трагови (керамике, пластике, култни, предмети, оруђе и оружје) из многобројних налазишта. Неоспорно, да је нагли пораст занатства изазвало рударство, које је већ било познато на овом подручју још у средњем веку са појавом рудника у околини

Баковице, Призрена, Митровице, Новог Брда и Јањева, тако је рударство а са њиме и занатство, нарочито од XVIII века доживело своје златно доба.

Под овим условима су се јављали и развијали класични занати, по Цвијићу звани „балкански“ и то: ковачки, поткивачки, кујунџијски, казанџијски, калајџијски, туфекџијски, терзијски, абаџијски, мутавџијски, ћурчијски, ћилаџијски, табачки и други. Они се већ од краја средњег века налазе у постепеном паду, а наместо њих јављају се нови савремени занати, сходно јачем продирању робно-новчане привреде, развоју поризводних снага и продукционих односа, као и данашњих савремених потреба становништва.

У том феудалном периоду, највише заната било је око манастира (Дечана, Пећке патријаршије, Светих Архангела и Грачанице) подмирујући ондашње натуралне потребе. Чланови породице или шире заједнице у оквиру тих манастира и властелинских газдинстава стицали су знања и вештине скоро самоуко, а то им је даље служило за израду разних предмета за свакодневне потребе. На тај и сличан начин развила се клица самоуког занатства и домаће радиности, које се даље преноси са колена на колена, на млађе генерације. Тек касније, крајем средњег века, почиње полагање заната у организацији еснафа, коморе и општинских органа.

Још од саме појаве, занати су се почели постепено диференцирати, не само према врсти, него и према месту, те се по природи посла и намени, јављају сеоски и градски занати. Неоспорно, градски занати су били нешто сложенији, како по форми тако и по садржини, прецизнији и нешто савременији, засновани углавном на потребама градског становништва, а од свих њих најпопуларнији су били: ковачки, казанџијски, кујунџијски, табачки, сарачки и коларски. Долазак Турака мења друштвено-економске односе. Они собом доносе своје занате, утицаје и терминологију, те у почетку занатство почиње да опада и тек касније почиње постепено да оживљава, али се утиснути, орјентални печат на занатству осећа и данас.

Карактеристично је да се и занатство још у турском периоду делило по верској и националној основи. Тако, на пример, мухамеданци (Турци и Албанци) баве се претежно: туфекџијским, поткивачким, терзијским, ћулаџијским, нануџијским, калајџијским, табачким, сарачким, мутавџијским и грнчарским, Албанци - католици (Латини) се од увек баве само кујунџијским (златарским), а Роми ковачким занатом. Али рушењем феудализма крајем XIX и посебно почетком XX века, овде стари занати убрзо пропадају, првенствено због затварања граница према суседима и Приморју, појаве индустријских производа и честих криза, те њихово место све више у овом крају заузимају савремени занати, углавном све то под утицајем Запада. Да је занатство овде било добро развијено и заступљено, о томе говоре многи тргови, вашари и чаршије, за-

тим називи мостова, разно бакарно посуђе, накити, дуборези, ношње па и разна презимена која потичу од назива заната којим су се бавили њихови преци, било Срби или Албанци, тако на пример у Пећи постоје презимена: Лончаревићи, Самарџићи, Сахаџи, Налбани и др., у Баковици Јорганџи, у Призрену Кујунџићи, Котлаићи. Неке муслиманске, углавном Тугске, породице и сада носе презиме Мисирли, Суданли, Арапи, Анџоли и други, по томе што су њихови преци као трговци својим занатским производима у прошлости допирали до тих крајева.

На развој занатства у овом крају имало је великог утицаја и трговина. Она се водила тада познатим трговачким путевима као: „Виа де Зента“, „Виа де Боснис“ и „Виа Милитарис“, тј. путеви који су преко Косова и Метохије, допирали од Приморја до Београда, Цариграда и других већих места и повезивали у првом реду Европу са Балканским полуострвом.

Од свих заната важно је поменути старе класичне уметничке занате као: кујунџијски, казанџијски, абаџијски, терзијски, табачки, мутавџијски, грнчарски, ћилимарски, јорганџијски, ћулафџијски, чибугџијски и други. Сви они одликују се великом уметношћу. Многе од њих су донели Турци. Кујунџијски је дошао из Италије и Дубровника. Казанџијски и калаџијски пренети су из Грчке, али постоји и велики број аутохтоних заната, тј. поникли у овој средини као: ћулафџијски, ћилимарски, мутавџијски, табачки, пушкарски, абаџијски и сарачки. Од свих њих, бури свих времена, одолео је кујунџијски, ћилимарски и сарачки занат. Они су заиста преживели многе модернизације. Ипак, од свих њих по старини, уметничким осећањима, елеганцији и ефектности данас предњачи кујунџијски занат, због израде златног и сребрног накита, чаша, ваза, оквира старих књига, икона и панагија, као и украсних окова за оружје.

Кујунџијски занат се у прошлости па све до наших дана, тачније речено до пре две деценије љубоморно чувао од Албанаца католика и строго преносио с колена на колена у породици, родбини или пак у истој вери. Вредно је напоменути да су монопол над овим занатом од увек држали Албанци католици, али да је још у турском периоду и између два светска рата било и Срба златара и то посебно у Призрену и Пећи. Тако, на пример, у Пећи је овај занат пренет из околине Скадра пре 300 година, а са њим су се првобитно бавили људи из православних породица Шантрића и Божидаревића, а последњи мајстор Србин у Пећи био је Благо Обрадовић, умро 1969. године. Тако да је овај занат остао у рукама Албанаца католика, а у новије време и других Албанаца.

Међутим, у новије време са одсељавањем Албанаца католика из ових крајева, преношење заната је доста либерализовано, те га преузимају и други Албанци, стога је и број кујунџија овде данас знатно већи. Према евиденцији, број кујунџија (златара), пре рата,

tj. 1939. у овој области биле су 82 радње, 1965. било их је свега 38, а 1972. 54, и на крају 1989. године било је златарских радњи 118, а од тога највише у Пећи (42) и у Призрену (30). Вредно је напоменути да се у периоду од 1946. до 1980. велики број Албанаца католика, који су доскоро били носиоци овог заната, углавном из економских разлога сељачили, јер је ово тржиште засићено, а они се и намножили, тим пре што су и други почели отворати ове радње. Селе се према приморским местима, већим градским центрима, а посебно у седишта република и у Покрајину Војводину. Такође треба истаћи да је у Призрену одмах после ослобођења формирана кујунџијска задруга „Филигран“, која егзистује и данас. Она има више својих продавница накита и осталих уметничких предмета у свим градовима Покрајине, па и многим местима Југославије.⁵

Prof. dr Bojko BOJOVIĆ

L' ARTISANAT ET LES VIEUX METIERS D' ART AU KOSOVO ET EN METOHIE

R é s u m é

Ces activités sont une des principales spécificités de la région. Leurs origines remontent à l' émergence des premières agglomérations. Nées au Moyen âge, elles ont atteint à leur plein épanouissement au XIXe siècle. A côté de l' agriculture, ces métiers apparaissent jusqu' à nos jours comme la base même de la vie et des revenus de la population locale. On le doit aux richesses naturelles, à l' abondance de la main d' oeuvre et à d' autres éléments socio-géographiques.

Leur rôle et leur importance changent au fil des mutations socio-économiques. Elles déclinent pour l' essentiel avec le développement de l' industrie, l' urbanisation et les changements de mode dans la région. Elles perpétuent la tradition ethologique, folklorique et architectonique locale.

La région est connue depuis fort longtemps pour la variété et les caractéristiques de divers produits manufacturés, tels que les filés, les tissus et les broderies qui se distinguent par l' harmonie des couleurs, la composition stylisée, l' imagination créatrice et la qualité artistique. C' est ce qu' attestent la richesse des costumes, la décoration des meubles et les magnifiques trousseaux des jeunes filles. Tel est le cas également d' un grand nombre de vieux métiers d' art: orfèvres chaudronniers, tailleurs, potiers et tisseurs de tapis.

Les tricots, les tissus et les broderies jouissent d' une réputation méritée, ce que l' on peut dire également des tapis, et des filigranes de Peć et de Prizren.

⁵ Прикупљени изворни подаци од стране аутора са терена.

РАДОЈКО М. АНЂЕЛОВИЋ
Брање

ФИЗИЧКО-ГЕОГРАФСKE И ХИДРОГЕОГРАФСKE КАРАК- ТЕРИСТИКЕ СЛИВА МАЛЕ РЕКЕ

У в о д

Мала река (Ф-64,28 км²) је лева притока реке Пчиње у горњем току. Она је права бујица јер облик слива и начин излучивања атмосферских падавина омогућује брзу концентрацију таласа који имају велико рушилачко дејство.

Циљ овог рада је да се укаже на опште физичко-географске и хидрографске карактеристике слива Мале реке.

I ФИЗИЧКО-ГЕОГРАФСKE КАРАКТЕРИСТИКЕ

1. Положај, границе и величина. Горња Пчиња лежи у горњем току истоимене реке, око њених кракова: Трипушнице, Лесничке, Козједолске, Коћурске и Мале реке. Масивима Козјака и Ђермана, она је на југу издвојена од Жеглигова и Славишта. Планина Чупино брдо и Доганица је одвајају на истоку од околине Криве Паланке и Босилеграда - Крајишта.

На северу и западу према Поморављу развође чине Коћурска планина и Мотина и ниске косе Црни камен и Заједница.

Област је омеђена планинским висовима и гребенима, унутра испуњена нижим површинама које су ерозијом разбијене у гребене и косе између којих се пружају младе, дубоке долине. Највећа је долина реке Пчиње.

Све напред поменуте притоке Пчиње имају разгранате сливове, па и Мала река.

Слив Мале реке лежи у југозападном делу Горње Пчиње и оивичена је планинским висовима и гребенима, који су разбијени у младе, дубоке и стрме долине.

Развође слива и вододелница на њему јасно су одређене.

Развође на западу почиње од ушћа Мале реке у Пчињу и пење се преко гребена Рамни рид (690 м), Огледника (820 м), Преслапа (1027 м) и избија на Козјак (1285 м). Одатле почиње јужно развође и иде на исток врховима Перало (1163 м) и Раманска планина (1178

м), а затим повија према југоистоку и иде преко врхова Китка (1251 м), Коло (1167 м), Перен (1326 м) до Табле (1356 м). Од поменутих коте развође иде на североисток преко врхова Русалија (1356 м), Китка (1332 м), Рид (1305 м) и Војинова чука (1387 м). Од последње почиње источно развође и вододелница иде преко Чукар (1328 м) до Крсје (1309 м). Одатле почиње североисточно развође и вододелница иде преко Чуке (1320 м), Голема клада (1234 м), Шиљегарника (1344 м) и Копљаче (1345 м), а потом повија на запад и тај правац држи до ушћа Мале реке. Вододелница иде преко Китке (1231 м), Букове главе (1089 м), Вељиног врха (1085 м), Бедевије (724 м), а онда се спушта у долину Пчиње и јако се сужава. Према томе, развође је највише у јужном, источном и североисточном делу, док је према западу ниже.

Површина слива је 64,28 км². Слив је асиметричан јер је површина леве обале 44,38 км², а десна 19,97 км², па је однос леве према десној страни 2,22:1. Највиша тачка слива је 1387 м, а најнижа 470 м, док је средња висина 937 метара.

2. Геолошки састав. Геолошку подлогу слива чине разноврсне стене. Преовлађују кристаласти шкриљци старије серије, гнајс, филит, микашист и амфиболитски шкриљци. Геолошка подлога је обавезно при ушћу бујичних притока оголићена и избија на површину, дајући изглед камењара и крша.

Све поменутих формације налазе се у стадијуму интензивног распадања, а стене палеозојика још и јако тектонски оштећене, те као такве представљају неисцрпно извориште наноса за акумулацију.

Геолошка грађа терена је таква да је матични материјал свих земљишта слива веома неотпоран спољним утицајима, да се површински лако и брзо распада, да представља један од битних узрока интензивног дејства ерозије у тако неотпорном терену.

3. Релјеф. Орографски гледано подручје слива Мале реке је планинско са просечном висином 937 метара. Нагиби терена су стрми са падовима од 40—60%, па је отицање воде велико, а упијање мало и испаравање веће. Због стрмих нагиба терена и велике дисецираности рељефа, отицање је брзо, па је Мала река права бујичарска река слива горњег тока Пчиње.

Рељеф слива Мале реке је разнолик, условљен тектонским и езогеним факторима. Судећи по садашњој конфигурацији терена, могу се издвојити површи, косе и гребени на којима су образоване многе долине, јаруге и вододерине, којима за време јаких киша потеку бујице и још више их продубљују. Виши обод чини планински гранични појас са превојима. То су висови и огранци напред поменутих планина и кота.

Слив је разбијен на многобројне долине и водотока. Одлике долина су уске и веома дубоке, већином дубље до 300 м, при изворишту су плиће и блажих страна, док су у средњем и доњем току клисурасте. Зато је рељеф разбијен и непроходан. Падине долина

расчлањене су кратким јаругама, којима повремено теку потоци. Долине су без најниже равни, ограничене само на водоток.³

4. Ерозија у сливу. Ерозија у сливу је условљена дејством човека и природних фактора. Важан чинилац који је убрзао јачање ерозивних процеса је човек који је неплански уништавао шумски покривач. Човек је крчио и кресао шуму ради стварања обрадиве површине и исхране стоке преко зиме.

Литолошки састав, тектонска оштећеност као и степен површинске распаднутости појединих стена (шкриљци, гнајс, филит, микашист), затим нагиб терена, проређени или одсутан у првом реду шумски покривач, условили су да је слив Мале реке захваћен интензивном ерозијом. Убрзана ерозија у виду вододерине захватила је око 50% укупне површине слива, даљих 25% земљишта ерозија је озбиљно начела, а само остатак може се сматрати да је донекле стабилизован под шумском вегетацијом.⁷

Ерозијом се продукује велика количина растреситог материјала, који због стрмих нагиба и других погодних услова веома брзо доспева у речно корито. Овај материјал у облику суспендованог и вучног наноса реке транспортује се у Пчињу, а овај даље у Вардар.

5. Климатске особине. Слив се налази у умерено континенталном подручју јужне Србије, па је клима умерено континентална, са слабо модифицираном медитеранском. Одликује се свежим, краћим летима, а доста дугим и хладним зимама. Ниске температуре око 0°С јављају се редовно у новембру и трају до друге половине марта.

Таб. 1. Средње месечне и средње годишње температуре ваздуха⁵

Месец	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
T°	0,3	1,4	5,8	11,5	16,0	19,2	24,9	20,9	17,7	11,3	6,0	2,2	11,3

Најхладнији месец је јануар. Средња месечна негативна температура јануара је минус 0,3°С. Апсолутне минималне температуре јављају се око 20. јануара и њихова просечна вредност се креће минус 14,5°С.

Најтоплији месеци су јули и август. Средње месечне температуре у јулу и августу се крећу плус 24,9°С. Максималне температуре у поменутиим месецима крећу се и до плус 30°С.

Јесен је топлија од пролећа. Прелаз од зиме ка лету је спорији, него што је прелаз од лета ка зими.

6. Влажност. Релативна влажност ваздуха је највећа у зимским месецима, због ниских температура ваздуха.

Таб. 2. Релативна влажност ваздуха по месецима и процентима⁵

Месец	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
Рел. вл.	84,8	81,8	76,6	72,9	74,1	74,0	70,0	70,0	73,2	80,9	85,1	75,6	77,6

Највећа релативна влажност ваздуха је у новембру (85,1%). Најмања влажност је у јулу и августу (70%), а по који пут и у септембру, што је последица високих температура ваздуха.

Облачност. Облачност се донекле подудара са годишњим током влажности. Највећа облачност се јавља у новембру, јануару и фебруару. Најмања облачност запажа се током јула и августа, а по који пут и септембра.

Најмању облачност имају јутарњи и вечерњи часови у летњим месецима.

Средња годишња учесталост дана са маглом износи око 22,7 дана или 6,2% од године⁵. Највећа учесталост долази у зимском и јесењем, а најмања је у летњем и пролећњем периоду.

Падавине. На режим падавина слива значајан утицај имају пиклонске активности различитог порекла. Ове активности се манифестују продором влажних и хладних ваздушних маса са Атланског океана са запада и северозапада, топлих са југа и југозапада из области Средоземља, као и хладни продори са севера и североистока.

Просечна годишња количина падавина у сливу је 633 мм (за период 1966—1975. за кишомерну станицу у Новом Селу), док ободни лео преко 800 мм (у Широкој планини и Ђерману падавине се крећу и до 1000 мм (6,9). Највише талоба се излучи у мају (78 мм) и јуну (77 мм) а најмање у августу (40 мм).

Са повећањем надморске висине повећавају се и количине талоба. Високо земљиште влажније је и стога што оно има падине које су осојне, мање изложене инсолацији јер су доста шумовите.

Таб. 3. Средње месечне и годишње количине падавина за период 1966—1975. године⁶

Киш. станица	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
Ново Село	53	46	48	51	78	77	51	40	56	44	43	46	633

Најкишовитији месеци су мај и јуни, који добијају скоро дво-струко већу количину падавина од најсушнијег августа. Тада ве-ома јаке кише захватају слив и изазивају нагло повећање водо-стаја на Малој реци.

Снег се јавља у зависности од надморске висине. Први снег се обично јавља од средине новембра. Најпре падне на планинским висовима Козјака, Перена, Ђермана, Широкој планини и др., па онда по осталим деловима слива.

Висина снежног покривача (у см) је различита у појединим деловима слива. Са повећањем висине рељефа, висина снежног покривача је већа. У вишим деловима подручја снежни покривач се дуже задржава и има већу дебљину. Често пута, када су зиме љуте („мразовите“), на планинским висовима снег се задржава до средине априла.

Таб. 4. Број дана са снегом и висина снежног покривача⁵ (у см)

Месец	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Год.
Број дана Висина сн.	6,1	4,2	3,4	0,8	—	—	—	—	—	0,2	0,2	1,9	18,8
покрив. (у см)	0,5	9,4	4,2	0,2	—	—	—	—	—	1,4	1,8	3,5	31,1

Снег пада просечно 18,8 дана годишње, а највише у јануару и фебруару, док најмање у новембру и априлу.

У сливу град је честа појава. Град се јавља у просеку 1,4 дана годишње, а од тога најчешће у мају (0,58 дана), затим у јуну (0,45 дана).⁵

Слана се јавља од октобра, а последњи њени дани су у априлу.

Ветрови. У овом сливу дувају ветрови из разних праваца. Најјачи и најчешћи ветрови су север и западник. Северни ветар дува из северног правца од јесени до пролећа, али је најјачи зими. Северни ветар се обично јавља после јужног и њиме је непосредно изазван. Зими доноси снег, мећаву и мразовито време.

Западни ветар је ређи лети и зими, а чешћи је у јесен и пролеће. Он доноси обилне кише и снег. Изазива и олује са градом.

Јужни ветар је снажан и удара на махове. Најчешће дува у вишим деловима слива. Он лети суши, а зими топи снег. Овдашњи становници називају га „југовина“ или „развигор“.

Испаравање. У сливу Мале реке испаравање је велико, нарочито на десној страни слива, јер је терен јако огољен. Испаравање је највеће у летњим месецима, због високе температуре ваздуха.

б. Педолошке одлике слива. Око 75% укупне површине слива захваћено је скелетним и скелетноидним оподзељеним земљиштем, 15% под гајњачом и у стадијуму деградације, око 10% чине алувијално-делувијалне акумулације и нешто смонице.⁴ Скелетна земљишта се састоје од растресите земље чији слој износи око 15 см.

Разноврсност типова земљишта услед дејства ерозије на читавом сливу има за последицу врло низак пољопривредни потенцијал.

Заштита површинских земљишта травом и шумском вегетацијом под садашњим условима не задовољава, сем на појединим деловима изворишта реке и њених притока, где још постоји донекле очувана шумска вегетација, тако да и кише релативно слабог интензитета разарају земљиште, редуцирају инфилтрацију и повећавају површинско отицање и спирање горњих слојева земљишта.

Разматрајући педолошке односе у сливу долазимо до закључка да је равнотежа између земљишта, падавина и вегетација одавна поремећена радом човека⁴.

7. Биљни покривач. Разноврсне геолошке, морфолошке, педолошке, хидролошке и климатске погодности учиниле су да слив има разноврсне биогеографске карактеристике. У њему више преовлађују природне биљке него културне. Вегетација је распоређена по висинским катовима.

Нижи делови су обрасли храстовом шумом, местимично проређеном. На њих се надовезује букова шума, која је прилично очувана. Храстова и букова гора немају оштрих граница, нити се њихове границе држе истих висина. На појединим теренима шуме су мозаичне, што значи да има обрадивих површина, а затим шуме итд. Нижи терени су још покривени шикарама (клека, јасен, граб, глог, дивља ружа, трн, леска и др.). Поменуте шикаре не захватају велике површине, већ расту на ивицама шума, вододеринама и папратима. Поред Мале реке, на проширењима долине, местимично расту врбе и тополе. Влажно растиње расте највише у доњем току.

Травни покривач се простире изнад букове шуме и њега највише има на Козјаку, Ђерман планини и Перену.

Хидрографски систем Мале реке сачињавају укупно 48 сталних и периодичних водотока, претежно бујичарских. С леве стране се уливају 21 и са десне 27 водотока. Дужина свих водотока у сливу Мале реке је 74,97 км. Скоро сви водотоци су кратког тока и са малом количином воде.

II ХИДРОГРАФСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ СЛИВА МАЛЕ РЕКЕ

Опис водотока

Мала река је лева притока реке Пчиње. Настаје спајањем више потока код села Длабочица. Њен најдужи крак извире на западним падинама Ђерман планине на 1322 м надморске висине. Општи смер њеног тока је југоисток—северозапад. Дугачка је 19,5 км. У реку Пчињу се улива код засеока Мала Река, испод села Бар-

баца на 470 м апсолутне висине. Висинска разлика је 852 м са просечним падом 4,2%. Због тога је она велика бујичарска река.

Долина Мале реке је дубока и клисураста, а њене долиненске стране јако дисециране попречним долинама многобројних потока, чије су стране и падине обрасле храстовом и буковом шумом, местимично проређеном. Осим храста и букве јављају се клен, јасен, трн и др.

Корито јој је усечено у кристаласте шкриљце, па је јако узано, клисурасто, каменито и пуно брзака и вирова. Корито је пуно крупног и ситног камења које Мала река и њене притоке одваљују са обале. На местима има ношених блокова стена преко 2 м². Плавина је лепезастог облика, величине око пет ха.

Вода Мале реке је врло бистра и чиста, те спада у прву класу чистих вода. Замути се за време обилних киша и отапања снега, али се брзо избистри због брзог отицања, односно протока воде.

Због великог пада корита 4,2% и велике дисекције рељефа. отицање је брзо, па је Мала река права бујичарска река слива горњег тока реке Пчиње. Често се јављају велике воде. Катастрофалне воде биле су 1925. и 1938/39. године. Године 1925. водени вал је био висок преко 2 м, али људских жртава није било, сем материјалних штета. Вода је однела неколико воденица. Међутим, 1938/39. године, према причању мештана, Мала река је однела 28 воденица и ваљавица и удавио се један старац у воденици и један коњ. При ушћу у Пчињу нанела је штету засеоку Мала Река, засувши песком и камењем њиве и баште на око 15 ха.²

Са десне стране се улива више потока, али ми ћемо описати само три најдужа.

Лани дол је десна притока Мале реке. По површини слива 3,44 км² и водности, он спада у веће притоке Мале реке. Извире на јужној страни Копљаче (1345 м) на висини 1200 м, надморске висине, а улива се на 720 м а.в. Висинска разлика износи 480 м, а просечни пад је 19%. Дужина водотока је 2,5 км, а укупна дужина свих водних токова у његовом сливу износи 8,75 км.⁸

У челенци је планински пашњак који је освојила папрат, а такође има ретке букове и храстове шуме. Лева обала има више камењара и шуме храста бољег склопа, на десној страни је углавном обрадива површина.

Урошки дол је такође десна притока Мале реке. Њега сачињавају десет потока и то слеве стране четири притоке, а са десне шест. Извире на јужној страни испод врха Шиљегарник (1344 м) на 1300 м, а улива се на 750 апсолутне висине. Висинска разлика је 540 м са просечним падом 24%. Дужина водотока је 2,28 км. Површина слива је 2,16 км². Долина потока је дубока и клисураста. Корито је пуно камења и вирова.⁹ Општи смер тока је север—југ.

Свињински дол је десна притока Мале реке. Састоји се од два крака. Дужи крак извире испод врха Чукар на висини 1180

м, док други крак извире на југозападној страни Големе кладе. Смер тока је север—југ. Улива се у Малу реку на 850 м а.в., па је висинска разлика 330 м са просечним падом 13%. Дужина Свињског дола је 2,4 км. Површина слива је 3,32 км². Са десне стране прима шест водотока, а с леве пет притока.¹⁰ Корито је јако узано и усечено у камену.

Поп зли дол је лева и најдужа притока Мале реке. Настаје спајањем више потока, са леве стране четири и са десне 10 водотока. Извиће испод врха Перало (1163 м) на 1100 м надморске висине, а у Малу реку се улива на 461 м а.в. Висинска разлика је 639 м, а просечни пад је 23%. Дужина потока износи 3,20 км, а укупна дужина свих водних токова у његовом сливу је 5,30 км.¹¹ Општи смер тока је југ—север. Његово корито јако је усечено, каскадно и пуно камења које бујице одваљују са обале.

1. Режим падавина и протицај. На сливу Мале реке се у току године излучи 633 мм воденог талога. Од тога највише отекне вода, док мање испари.

Највише се падавина излучи у мају 78 мм и јуну 77 мм. Падавине имају максимум у мају и јуну, а споредне су у октобру и новембру. Најмање се падавина излучи у августу 40 мм. Годишња лоба имају неравномерно распоређене падавине, тако да највише има пролеће, а најмање лето.

Максимални средње месечни протицаји на Малој реци јављају се у марту и априлу. Они настају услед отапања снега и пролећних киша. Високи протицаји настају у мају и јуну услед обилних киша, али су пролазног карактера.

Минимални средње месечни протицаји јављају се у августу и октобру. Настају услед малих количина падавина и великог испаравања током летњих месеци.

У сливу Мала река испаравање је велико, и оно показује битан утицај на режим протицаја. У летњим месецима, због високих температура ваздуха, појачане транспирације и испаравање је веће, па је протицај врло низак. За време сушних година река ослаби, па изгледа као неки мали поток. Тада воденице не могу да раде. Чак воде нема и за поливање баште.

З а к љ у ч а к

На основу изнетих физичко-географских и хидрографских карактеристика слива Мале реке, можемо закључити да је она са својим притокама типична планинска и бујицарска река, која има рупилачку снагу. Дужина реке је 19,5 км. Укупна дужина свих њених притока је 74,97 км. Просечни пад корита реке је 4,2%.

Годишња количина падавина у сливу износи 633 мм. Највише талога се излучи у мају 78 мм и јуну 77 мм. Најмање падавина имају август 40 мм и октобар 44 мм.

Најхладнији месец је јануар чија минимална температура се креће $-14,5^{\circ}\text{C}$. Најтоплији месеци су јули $+24,9^{\circ}\text{C}$ и август $20,9^{\circ}\text{C}$.

Максимални водостаји и протицаји су у марту и априлу, када су минималне падавине, а условљени су повећању воде у кориту отапањем снежног покривача. Испаравање је највеће у летњим месецима, због високих температура ваздуха и јаке изолације.

ЛИТЕРАТУРА

1. Никола Петровић: Трговиште и Шајинце; (посебан отисак из Врањског гласника, књ. 1), Врање, 1965, стр. 133.
2. Рејонска секција за заштиту земљишта од ерозије и уређење бујица одсек за пројектовање, КАТАСТАР БУЈИЦА слива река Пчиње дела кроз НР Србију, Пчиња I, Владичин Хан, 1961, стр. 172.
3. Јован Ф. Трифуноски: Горња Пчиња, Насеља и порекло становништва, књ. 38, САНУ, Одељење друштвене науке, књ. LXXXVII, Београд, 1964, стр. 16.
4. Сумарни плениминарни инжењеријски извештај за уређење слива акумулације „Мала река“ у периоду 1958—196. год. Рејонска секција за заштиту од ерозије и уређење бујица, Владичин Хан, стр. 10, 15.
5. Институт за механизацију пољопривреде Земун, Пројекат са инвестиционим програмом за подизање 100 ха засада лешника, Земун, 1978. — за Радовницу, стр. 14, 16, 17. и 18.
6. Радојко М. Анђеловић: Хидролошке карактеристике слива горњег тока Пчиње, дипломски рад, Природно-математичког факултета, Приштина, 1980, стр. 10.
7. Сумарни плениминарни инжењеријски извештај..... 15.
8. Рејонска секција за заштиту земљишта..... Катастар бујица слива реке Пчиње..... стр. 189.
9. Исто, стр. 194.
10. Исто, стр. 199.
11. Исто, стр. 205.
12. Топографска карта: Кратово 1 и 2, размера 1:50 000, издање Војно-геодетског института, Београд, 1958.

CARACTERISTIQUES PHYSICO-GEOGRAPHIQUES ET HYDROGRAPHIQUES DU BASSIN DE LA MALA REKA

R é s u m é

La Mala Reka est un affluent de la Pčinja. Son bassin s' étend dans le Sud-Ouest de la Gornja Pčinja. La ligne de partage des eaux suit nettement le faite des montagnes et les crêtes. La superficie du bassin est de 64,28 kilomètres carrés.

Le socle géologique du bassin est composé de roches variées. Le relief est essentiellement montagneux. La région jouit d' un climat continental modéré. Les étés y sont frais et courts, tandis que les hivers sont assez longs et froids.

Les plantes naturelles sont plus nombreuses dans le bassin que les cultures. La végétation est divisée en étages.

La Mala Reka est composée de 48 cours d' eau permanents et intermittents. A gauche, elle reçoit 21 cours d' eau et à droite 27. Leur longueur totale est de 74,97 kilomètres. La Mala Reka prend sa source sur les versants ouest

du mont Đerman, à 1.322 mètres d'altitude. La direction générale de son cours suit une ligne Sud-Est — Nord-Ouest. Sa longueur est de 19,5 kilomètres. La Mala Reka se déverse dans la Pčinja près des hameaux situés à 470 mètres d'altitude. La pente moyenne est de 4,20‰.

La vallée de la rivière est un défilé assez profond. Ses flancs sont dis-séqués par les vallées longitudinales de ses nombreux affluents. La rivière a creusé son lit dans lesschistes cristallins. Ses eaux sont claires et limpides (Ière classe). La Mala Reka est essentiellement un torrent et les hautes eaux sont fréquentes. Tel a été le cas notamment en 1925 et 1938/1939, années de crues. La Mala Reka reçoit 48 cours d'eau. Les bassins les plus importants sont: Pop zli dol, Svinjiški dol, Uroški dol et Lano dol.

C'est en mars et en avril que les eaux de la Mala Reka sont en moyenne les plus hautes, ce qui s'explique par la fonte des neiges. Les étiages se situent aux mois d'août et d'octobre. Il s'agit du faible niveau des précipitations et à une forte évaporation pendant les mois d'été.

Radojko M. Anđelović.

ВАСИЛ К. СТАНЧЕВ
Босилеград

СВАДБЕНИ ОБИЧАЈИ У БОСИЛЕГРАДСКОМ КРАЈИШТУ (СЛИВ РЕКЕ ДРАГОВИШТИЦЕ)

У насељима у сливу реке Драговиштице, у којима живе припадници бугарске народности, још се одржавају живописни свадбени обичаји. Ми ћемо се оврнути само на оне који су у вези с овим моментима свадбеног ритуала: 1. улазак младе и момкову кућу; 2. постављање трпезе за госте; 3. прва брачна ноћ; 4. одношење спаваћице невестиној мајци; 5. одлазак невесте на воду; 6. откривање невесте; 7. невеста полива сватове; 8. невеста дели дарове; 9. невеста упознаје људе у новом дому и родбину; 10. испраћај сватова, кума и старојка; 11. завршетак свадбе.*

1. УЛАЗАК МЛАДЕ У МОМКОВУ КУЋУ

На прагу куће стоји свекрва и сачекује сватове и снаху. О рамену јој је шарена торба домаће радиности, у којој је погача. У десној руци је крчаг пун воде. Са њене десне стране је канта с машћу или маслом, а у некој посуди може бити и жито (пшеница). Невеста прилази свекрви и љуби је у руку. Потом се три пута љубе у лице. Свекрва благосиља: „Ајде нека је аирлија! Господ да те благослови!“ Предаје јој торбу, коју ће невеста да окачи о десно раме. Из крчага снаха просипа воду на земљу, а свекрва благосиља: „Да вам све као вода тече у дому!“ Машћу или маслом невеста маже горњи део врата, а свекрва благослови: „Ајде аирлија нека је! Све нека вам иде као подмазано! Све да вам је пуно хлебом!“ Свекрва из сита баца пшеницу и виче: „Да раћате децу као што се раћа жито!“ Свекрва дарује снаху белом „јашмак“ марамом. Сину ставља на раме белу мараму. Благосиља: „Добро дошли у мој дом! Да остарите и обелите како стара планина и као овце!“ После тога снаха прекорачи праг и улази у кућу где је постављена трпеза за госте. На упадљивом месту је „бошча“ кума и старојка.

Верује се да неће бити среће у дому младих ако се не изведу сви обичаји на кућноме прагу.

2. ПОСТАВЉАЊЕ ТРПЕЗЕ ЗА ГОСТЕ

У кућу младожење ушла је, дакле, млада, будућа домаћица, која треба да буде „родна и плодна“, да умножи потомство његове породице.

Трпеза је у највећој, гостинској соби. На челу су кум и кума, а поред њих старојко и старојковица. Када гости поседају, почиње весеље и мезе (сир, туршија, кисео купус, хладна ракија и др.). Пошто се млада мало одморила у посебној соби, девери је доводе у гостинску собу, она обилази трпезу, љуби гостима руке, а они јој дају новац. Потом се све склања и почиње вечера, која траје до поноћи. Обично то бива у недељу.

У дворишту се вије коло. Музику чине: бубањ, кларинет, дувачки оркестар. Свирају Роми из Рајчиловаца („Јорде“) или нека друга група. Бубањ тако бије да планине одјекују („да се чује да је свадба“). Познати кларинетиста Младен Циганче из Доње Љубате свирао је готово на свакој свадби у насељима у сливу Љубатске реке.

Касно ноћу у собу улази младожења да добије „збогом“ од својих родитеља, кума, куме, старојка и старојковице, а потом иде да проведе прву брачну ноћ с младом. То исто чини и млада.

3. ПРВА БРАЧНА НОЋ

Овом обичају се придаје посебан значај. Проверава се да ли је девојка ушла у нови дом „часна и поштена“, света и безгрешна. Верује се да ако је млада „непоштена“, брак неће бити срећан долазиће до неспоразума међу супружницима, а и пород може бити нездрав.

Под надзором жена (куме, старојковице, јетрве и др.) снаха се свлачи и облачи спаваћицу. Младожења јој скида украсе, а она њему капу и полако је спушта. Жене скидају са одеће и једног и другог све оно што је завезано („да би се растуриле мађије“). Младај се тихо дају упутства за понашање у првој брачној ноћи.

У рано јутро младожења пуца пушком или пиштољем и тако доказује да је задовољан собом и девојком у првој брачној ноћи.

Млада облачи другу кошуљу, а она у којој је спавала треба да буде доказ њене невиности.

Ујутру рано сакупе се жене (свекрва, кума, старојковица, јетрва и др.), прегледају спаваћицу (кошуљу) из прве брачне ноћи и утврђују да ли је млада дошла „поштена“. Уколико је снаха „поштена“, у дому младожење настаје велико весеље. Млада ставља људима иза увета киту од шимшира. Пије се љута ракија. Бубњеви бију, оро се вије, па се „земља креће и дрхти“. Ако пак снаха није „поштена“, нема весеља, а понегде свекрва куне.

4. ОДНОШЕЊЕ СПАВАЊИЦЕ НЕВЕСТИНОЈ МАЈЦИ

Сврха овог обичаја је да се ода поштовање невестиној мајци, која је кћер правилно васпитавала и „поштену“ је послала у нови дом. Девер носи кошуљу из прве брачне ноћи. Он одлази брзоходним коњем, који је накићен цвећем, а за гриву су везане чарапе, поклон младе деверу. На путу према девојачкој кући он глуми да је „улав и удрен у глава“, пуца из пиштоља и „лудее“. Кад дође у младино село, он опет изиграва будалу, тобоже не зна где је њена кућа, улази у туђу кућу, да би, на крају, коњем просто улетео у дом где је младина фамилија.

Дочекују га радосно. Поставља се трпеза: мезе, пиће, ручак.

После тога сакупљају се жене да прегледају кошуљу из прве брачне ноћи и утврде да ли је њихово чељаде било невино. Ако је све уреду, и овде се пије врућа ракија.

5. ОДЛАЗАК НЕВЕСТЕ НА ВОДУ

Ако је невеста дошла „поштена“, воде је на воду. У рано јутро крећу сватови према потоку, чесми или извору. Напред је барјактар, затим девери и музика. Свирају се и певају топле љубавне песме. Сви као да су испуњени срећом, јер ће снаха имати здраво потомство.

Када стигну код живе воде (која тече), невеста се окрене према Сунцу и трипут се клања. Овим она захваљује Богу што је просветлио њен ум, па је остала честита и целемудрена, а није се саблазнила и подлегла искушењима страсти свога тела.

Одлазак на воду је прастари словенски обичај. Зна се да су Стари Словени гледали на воду која тече као на живо биће.

Невеста пуни крчаг водом и просипа је двапут. Пошто га напуни трећи пут, носи га у младожењину и своју будућу кућу.

Са извора се враћају другим путем. А то чине због тога што верују у окултизам и боје се магије. Понеки су овако „правили мађије“: узму длаке од мачке и пса и ставе их на пут да их млади нагазе. Ако то они учине, мрзеће се као мачка и пас.

У понедељак, у подне, стиже остала родбина момкових родитеља и доносе поклоне и здравице.

6. ОТКРИВАЊЕ НЕВЕСТЕ

То је обичај скидања девојачке мараме (свилене шамије) и невестинског венца. Она сада преко главе ставља белу мараму („јашмак“), што значи да је она удата и да живи брачним животом.

Ово се ради овако. Кум узима рещето са житом, скида снахи девојачку мараму заједно с венцем. Марамом захвата жито из рещета, сеје га рукама и баца на младу, младожењу и сватове. Том

приликом он благосиља: „Ајде аир нека је! Колико је зрна, толико користи од Господа Бога! Да остарите и обелите као Стара планина!“

Након тога кум прилази младој и набацује јој на главу јашмак, али девојка то као не прихвата, јер се лако не одриче девојаштва.

Циљ овог обичаја је да се укаже на духовну страну брака, као на свету ствар, за коју се млада припремала.

Запазили смо у многим насељима у сливу реке Драговиштице како људи гледају на брак као на свету ствар, у који треба да уђу млади чисти од греха, тј. да нису пре брака ступали у ин-

7. НЕВЕСТА ПОЛИВА СВАТОВЕ

Напуни се један бакрач водом и стави поред трпезе (софре). Невеста прилази бакрачу с пешкиром у руци. Лончетом захвата воду и полива сватове да се умију. Свако ко се умије баца новац у бакрач или поред њега. Старојковица сваком свату даје цвет, који овај ставља иза десног увета. Ту је и кума, која части сватове јер је снаха (њена кумашинка) дошла у брак целомудрена. Наиме, она сипа вино у чашу и нуди свакога ко се умио. Последњи се умива младожења.

8. НЕВЕСТА ДЕЛИ ДАРОВЕ

Свако од позваних носи поклон (дар): погачу, гибаницу, неко јело, вино, ракију и посебан дар младима.

Млада пак дарује: кума, старог свата, њихове супруге и најближу родбину. Када су званице спремне да приме дарове, невеста заједно са свекрвом, заовама и јетрвама одлази у подрум да би одредили коме ће који дар да припадне. Дарове поређају преко једне дугачке мотке („сарак“), коју девери износе пред сватове, намерно савијајући леђа и ноге, да би се видело да су дарови тешки, односно да је невеста урадила много. Младу води један од девера, а девојке јој пружају дарове које она дели званицама и родбини. Невеста на крају пољуби руку деверу и пребацује му дар преко десног рамена. После тога невеста узима боцу ракије и прво служи свекра и честита му дар. Он јој нешто поклања: краву, овцу, део имања. Потом служи кума, старојка и друге и од њих добија дар (новац или друго). Свадбари настоје да са бошчулука кума и старојка узму јабуке или неки украс. Напокон огољено дрво баца се на кров куће или се окачи о неко родно дрво.

У неким селима (као у Дукату) јабуке које се узму са бошчулука кума и старојка исеку се на четири једнака дела и ставе у сито. Сватови узимају парчиће од јабука и стављају новац у сито.

Кад се све то обави, невеста се упознаје са родбином свога мужа.

9. НЕВЕСТА УПОЗНАЈЕ ЉУДЕ У НОВОМ ДОМУ И РОДВИНИ

Циљ овог обичаја је да невеста види ко јој се шта „пада“ у новој фамилији и како кога треба да ословљава.

Један од девера води невесту око трпезе. Она из флаше сипа у чашу ракију или вино. Девер јој представља рођака. Нпр.: „Овај ти је ујак Петар. Има да га зовеш ујко!“ Она потом каже: „Ујко, узми ову чашу ракије!“

На овај начин се ритуално успостављају односи између снахе и младожењине фамилије и родбине. Тако се уједно ствара солидарност, поштовање, близина, љубав. Значи, „не само адет да се истера“.

10. ИСПРАЊАЈ СВАТОВА, КУМА И СТАРОЈКА

Прво одлазе кум и старојко са супругама. Од њих се опрашта („узима прочку“) невеста, јер се боји да није према њима погрешила. Постоји веровање да је кум света личност, која се не сме ничим повредити. Простре се ћилим, поњава или ћебе, да би сели кум, стари сват и њихове жене. Прилази им невеста, клања се и три пута се сваком обраћа. Они јој такође трипута одговарају. При томе им она љуби руку, а они је љубе у образ. Нпр.: „Куме, опрости ако сам нешто погрешила“ (три пута). Кум: „Ниси ништа погрешила, али ти се опрашта и ако нешто има“ (три пута). Њихов испраћај је праћен музиком („да се зна ко се испраћа“). Мушки и женски свет игра „шарено коло (оро)“. Коловођа је барјактар, који држи барјак у десној руци.

11. ЗАВРШЕТАК СВАДБЕ

Званице и сватови опраштају се од укућана младожење и младе. Једни друге моле за опроштај ако се нешто погрешило за време свадбеног веселја. Старојковица узима, потом, мотку од барјактара, на којој је био барјак, преломи је и баца момку или девојци, да би се у току године оженио, односно удала.

Испраћај је посебно весело: „бубњевци бију, одјекују трубе и кларинет, тако да се чује у суседна села. Нпр.: из Доње Љубате у Мусуљ. Најзад се све стишава. Последњи остају музичари, којима домаћин исплаћује и после тога и они одлазе.

Готово сви описани обичаји су веома стари и преносили су се с колена на колена. Многи старији људи и сад траже да се они строго поштују („да буде тако како је остало из старог времена“). За онога који се не придражва ових обичаја, каже се да „не зна никакав ред“ и „Господ дигао руке од њега!“ Разуме се, уважава се онај домаћин који пази на обичаје и добија овакво друштвено признање: „Алал му вера, ето то је домаћин човек!“

Ови свадбени обичаји су исти у свим селима у сливу реке Драговиштице. Не каже се случајно: „Направисмо нашу свадбу...“, „На свадби беху сви наши стари обичаји...“

У све ове обичаје људи уносе своју душу, милост, љубав, солидарност, спремност на пожртвовање, гостопримство. Тако се они уједно зближују, јачају своје међуљудске односе, постају бољи домаћини и родитељи.

LES COUTUMES NUPTIALES DE LA REGION DE BOSILEGRAD

(Bassin de la Dragovištica)

R é s u m é

L' auteur décrit les faits saillants du rite nuptial (de l' entrée de la jeune mariée dans la maison du mari au départ du parrain et du chef du cortège nuptial). Il utilise la documentation la plus récente. Néanmoins, il reprend de nombreux éléments anciens (la promise sur le seuil de maison qui sera la sienne, la première nuit de noces, la jeune mariée se rendant à la source, etc.).

Dans les villages de la région, on tient en très haute estime les chefs de famille qui respectent les antiques coutumes nuptiales. Par contre, ceux qui ne s'y plient pas, ne jouissent pas dans leur milieu du moindre prestige social.

Vall K. Stančev

* Насеља у сливу реке Драговиштице недовољно су етнографски истраживана, поготову свадбени обичаји. Извесне информације могу се наћи у монографији Ј. Захариева: **Кюстендилско Краице**, Сьорникъ за народни умотворения и народописъ, кн. XXXII, София, 1918. (стр. 116—118). Иначе, ово је део етнографског материјала који сам лично прикупио на терену у најновијем времену.

БИБЛИОГРАФИЈА

РИСТА СИМОНОВИЋ

Врање

ЖИВОТ И НАУЧНО ДЕЛО БОРБА ТАСИЋА

Доктор правних наука и професор, теоретичар и филозоф права и социологије, Ђорђе Тасић, родио се у Врању 25. октобра 1892. године. Отац Риста био је општински писар, а мати Параскева домаћица. Породица је била сиромашна а кућа пуна деце, па се једва састављао крај с крајем. Мајка, типична врањска жена — скромна и вредна, успевала је ипак да то сиромаштво не буде сасвим видљиво; њена бројна деца нису била само лепо васпитана него и однегована и увек чисто и пристојно одевена, као да у кући није владала оскудица.

Тасић је у Врању завршио основну школу и шест разреда гимназије, а седми и осми разред са великом матуром у Трећој београдској гимназији. Увек је био примеран и одличан ђак, и стално награђиван.

Школске 1911/1912. године уписао се на Правни факултет у Београду, који је, због ратних прекида, завршио 1919. године, опет са одликом. Већ наредне године, 15. маја 1920. године, с одликом докторира, са тезом „Проблем оправдања државе“, коју брани пред комисијом састављеном од тадашњих наших најпознатијих правника и теоретичара (председник: Живојин Перић, чланови: Слободан Јовановић и Тома Живановић).

Исте године бива биран за доцента Правног факултета у Суботици, а од 1922. па до јесени 1930. године је професор љубљанског Правног факултета. Од 1930. до 6. априла 1941. године биће професор Правног факултета у Београду. Избијање рата га затиче на положају декана факултета.

Окупатор га удаљује са факултета, али ће потом окупаторски помагачи захтевати од Тасића да држи предавања на квислиншки организованом Факултету, што ће он одбити. Четвртог новембра 1941. године окупатор га затвара као таоца у логору на Бањици, а после пуштања ће га квислиншка специјална полиција призивати, саслушавати, малтретирати, да би га 25. августа 1943. године Гестапо поново ухапсио, и већ сутрадан стрељао негде на Сајмишту. Тако је Ђорђе Тасић мученичком смрћу завршио свој кратак, али веома плодан живот.

Тасић је био изванредно талентован, али исто тако и вредан, што ће се испољити већ у основној школи, и увек се после потврђивати. Занимљив је податак да је он као ђаче првог разреда основне школе толико импресионирао своје учитеље да су, неубичајено, њему поверили задатак да на свечаној светосавској приредби одржи говор гостима. Такође треба, у овом контексту, навести да је већ у Врањској гимназији Тасић стално био врло активан у ђачкој литерарној дружини „Заштита“: на састанцима дружине најчешће ће се читати, поред састава Боре Станковића, и његове приповетке, песме, књижевне оцене.

Са доласком на универзитетске студије, Тасић почиње и с објављивањем својих књижевних и научних радова. И отуда стално вредно ради, пише и објављује своје радове. Област његовог интересовања је широка, али се он све више опредељује за научно-филозофска истраживања. И ту он сада испољава сву своју ширину, таленат и вредноћу.

У нашем друштвеном и правном животу није било проблема о којем Тасић није писао. Стварао је попут уметника, некако стално, међутим, журећи, као да је предосећао да неће имати дуг живот, да ће му га неко прекинути, а он би толико имао и хтео да уради, саопшти. Свуда је био активан и динамичан: готово да није било, између два рата, значајног часописа или зборника у којем се није појавио по који његов научни прилог или студија. Вреди овде указати да се, ако игде, код Тасића и у његовом научном раду открива да стварање у праву може имати и уметничке одлике. Требало је само на комеморацији, која је за њега одржана на Правном факултету у Београду, чути текстове које је, по избору из Тасићевих дела који је учинио проф. Радомир Лукић (иначе, Тасићев ђак), читало двоје студената, па схватити и осетити не само зрелост и дубину његових мисли него и уметничку лепоту његовог казивања.

Тасић је у раду био неуморан: просто је сипао научне радове као из рукава, радио је заиста као да не зна за умор, одмор и предах. А био је, у својим мислима и научним ставовима зрео, дубок и оригиналан иако је, како рекосмо, поље његовог интересовања било веома широко.

Писао је на нашем и више светских језика. Овде дата библиографија обухвата само оно што је објављено на нашем језику. Остаје да се посебно припреми (и објави) библиографија Тасићевих радова објављених на страним језицима, који су вероватно били и најзначајнији са гледишта његове афирмације као светски признатог теоретичара и филозофа права. До којих је висина Тасић у овом погледу досегнуо, свакако речито говори чињеница да је један од највећих, ако не и највећи правник двадесетог столећа Француз Леон Диги, у свом четворотомном Систему права *in extenso* репродуковао текст Тасићеве чувене упоредне студије

о Дигиу и Келсону, напомињући да мисли да он сам не би могао да даде бољу научну анализу свог и Келсоновог учења. Познати немачки професор и теоретичар права Карл Шмит је толико ценио Тасића као научника, да ће у предратним годинама једном југословенском доктранту дати као тему за докторску дисертацију Научно дело Ђорђа Тасића.

Нека врста пионира у социолошким истраживањима у нас, Тасић ће 1935. године бити оснивач Друштва за социологију, које ће окупити наше најбоље снаге које су се интересовале за социолошке појаве у нашој земљи и њихово научно изучавање. С одушевљењем ће радити и у овој области, и толико ће проникнути у социолошко, да ће приступити припремању великог дела о тумачењу закона, уводећи као нешто ново у правној науци, социолошки метод. Због преране насилне смрти, то дело, на жалост, неће завршити.

У годинама 1939—1941. Тасић је уредник „Архива за правне и друштвене науке“, у којем ће часопису, уосталом, његови текстови испуњавати велики број страница током, мање-више, целог међуратног периода.

Као човека Ђорђа Тасића су красиле најлепше људске врлине: скромност, поштење, изнад свега, доброта. Биће увек пун разумевања за човека и његове тешкоће: уважаваће туђ рад и туђе мисли. Помагао је људима кадгод је био у прилици, и никада ником није чинио нажао. Једном речју, дубоко је био одан љубави за човека. И утолико је морала бити страшнија његова трагика кад се нашао пред пуцњаним цевима крвника који се спремао да га убије.

С посебном је љубављу Тасић ценио слободу човека. Интересима нашег човека и наше науке био је безгранично одан. Биће, на Београдском универзитету, један од најомиљенијих професора, нарочито међу прогресивним студентима. Тасић није био политичар, али су његово поштење и прогресивни ставови као налахнуће деловали на напредну универзитетску омладину.

С приближавањем рата, реакционарне снаге, фашистички оријентисане, настојаће и у нашој земљи да ојачају свој утицај, па ће се то осетити и на Универзитету, између осталог и у њиховим напорима да укину или бар сузбију универзитетску аутономију. Тасић се управо у то време нашао на положају декана Правног факултета, па ће се, и иначе, а посебно на Универзитетском сенату, енергично супротставити таквим напорима. Поштеност става, при том интелектуалном надмоћнији, био је реакционарним члановима Савета велика сметња у реализацији „таквих назадних циљева ограничавања слободе и сузбијања аутономије на Универзитету“. Тиме ће, наравно, навући на себе гнев и мржњу тих људи, који ће, у окупацијским данима који су убрзо затим дошли,

пасти у најсрамнију издају денунцирања свога универзитетског колеге професора Тасића.

Такав човек, Ђорђе Тасић је, иначе, свестрано образован и са знањем светских језика, био уопште једна универзална људска фигура, која се радовала човеку и његовим напорима и успесима у извлачењу из заосталости и примитивизма.

Мада му је било само нешто преко педесет година, Тасић је оставио, на нашем и страним језицима, преко четири стотина објављених радова. Био је изванредно вредан и плодан писац — почев од 1912. није било године а да у њој Тасић није објавио по који књижевни или научни рад. Пред његовим огромним научним делом, упркос томе што није дуго живео, човек остаје збуњен и задивљен. Био је велики мислилац и научни стваралац.

БИБЛИОГРАФИЈА ОБЈАВЉЕНИХ РАДОВА И ДЕЛА БОРБА ТАСИЋА

I

КЊИЖЕВНИ РАДОВИ, ЧЛАНЦИ, РАСПРАВЕ И СТУДИЈЕ

1912.

Метоморфоза, песма у прози — Звезда, 25. фебруар, Београд.
Ове бих ноћи, песма у прози — Звезда, 25. фебруар, Београд.

1913.

Улазак у Охрид — Миомир Миленовић, Рат 1912, књига II, Нова штамперија Саве Раденковића и брата, Београд.

1914.

Ново осећање у поезији — Дело, Београд.

1915.

Руске душе — Југословенски гласник, број 2, Ниш.
Нестор Жучни — Југословенски гласник, број 2, Ниш.

1920.

Како треба поставити проблем оправдања државе — Нова светлост, број 1, Београд.

Игнорација легис ноцет — Архив за правне и друштвене науке, број 2, Београд.

О природи интерпретативних закона — Архив за правне и друштвене науке, број 2, Београд.

Одговорност, социолошка студија Пола Фоконена — Архив за правне и друштвене науке, 25. октобар, Београд.

Поводом нашег уставног проблема — Југословенска обнова, број 24, Загреб.

Како ћемо створити југословенску културу — Југословенска обнова, број 37, Загреб.

Владимир Дворниковић: Савремена филозофија — Мисао, 1. и 16. јул, Београд.

- О модерној литератури — Мисао, 16. септембар, Београд.
 О правној вредности принципа народне суверености — Мисао, 16 октобар, Београд.
 Теорија и пракса — Мисао, 1. и 15. новембар, Београд.

1921.

- Данашња типична гледишта о држави — Мисао, 1. фебруар, Београд.
 О конзервативном национализму — Мисао, 1. март, Београд.
 Женско право гласа — Мисао, јули—септембар, Београд.
 Нешто о стамбеном питању — Мисао, октобар—новембар, Београд.
 Нешто о стамбеном питању са правног гледишта — Мисао, 15. октобар и 1. новембар, Београд.
 Идеалистички индивидуализам и држава — Нова светлост, свеска 2, Београд.
 Мисли — Нова светлост, свеска 12, Београд.
 Пред новим уставом — Календар „Ново доба“, Загреб.
 Један одговор на нашу анкету — Женски свет, јули—август, Београд.
 „Друштвени живо“ (Приказ) — Српски књижевни гласник, 1. јануар, Београд.
 Један покушај социолошке естетике — Српски књижевни гласник, 1. децембар, Београд.
 Социјализам и држава — Друштвени живот, свеска 3, Београд.
 Одговорност државе за противправна акта — Друштвени живот, свеска 4, Београд.
 О синдикализму и штрајку чиновника — Друштвени живот, књига II, Београд.
 Држава и револуција — Друштвени живо., књига I, Београд.
 Сувереност уставотворне скупштине и заклетва њезиних чланова — Архив за правне и друштвене науке, број 3 и 4, Београд.
 Тома Живановић: Систем синтетичне правне филозофије I — Архив за правне и друштвене науке, XX, Београд.
 Одговорност државе по принципу једнакости терета — Архив за правне и друштвене науке 1921, 1922. и 1923, Београд.

1922.

- Да ли је по нашем уставу допушетно увођење квалификованих посланика изборним законом — Мисао, јун, Београд.
 Може ли краљ распустити скупштину и пре доношења изборног закона — Мисао, јул, Београд.
 Освалд Шпенглер: Песимизам — Српски књижевни гласник, 1. децембар, Београд.
 О уредбодавној моћи извршне власти по Видовданском Уставу (чл. 94.) — Архив за правне и друштвене науке, број 4, Београд.

1923.

- О чиновничким синдикатима — Мисао, 1. новембар, Београд.
 Слобода штампе по нашем Уставу — Мјесечник, Загреб.
 О плати чиновника — Раскрсница, 1. април, Београд.
 Анархизам и Руси — Раскрсница, свеска 6, Београд.
 Друштвена хроника — Раскрсница, свеска 9, Београд.
 Две француске књиге о реформи демократије — Српски књижевни гласник, 15. март и 1. април, Београд.
 Кјелсен: Држава као животни облик — Српски књижевни гласник, 1. јул, Београд.
 О филозофији Владимира Дворниковића — Српски књижевни гласник, књига VIII, Београд.

О ревизији Устава по нашем Уставу — Архив за правне и друштвене науке, број 3, Београд.

О критичким примедбама професора Питамица на Келсенове појмове друштва, државе и бога — Архив за правне и друштвене науке, страна 330—345, Београд.

Да ли држава може чинити противправне радње — Зборник научних радова, III, 24, Љубљана.

1924.

Етички циљеви земљорадничког покрета — Календар „Село“, Београд.

Да ли држава може чинити противправне радње — Зборник научних радова, III, Љубљана, и посебно.

О Достојевском Ј. Поповића и поводом њега — Раскрсница, свеска 11 и 13—14, Београд.

О теорији народне суверености, нарочито у Француској и о једном ско-
рашњем покушају тамо — Зборник научних радова, IV, 25, Љубљана.

О уредбама нарочито с обзиром на питање о преношењу (делегацији)
власти — Архив за правне и друштвене науке, број 3, Београд.

Када се има узети да судови цене одн. не цене уставност закона — Ар-
хив за правне и друштвене науке, број 6, Београд.

О опструкцији — Српски књижевни гласник, 1. мај, Београд.

О тенденцијама модерне науке — Мисао, 16. јануар, Београд.

Правник и гледиште на свет — Мисао, 1. фебруар, Београд.

Франце Вебер: Наука и вера — Мисао, 16. децембар, Београд.

О личном и непосредном интересу заснованом на закону — Економист,
број 4, Београд.

Преглед немачке филозофско-правне литературе против државне интер-
венције — Економист, број 4, Београд.

О штрајку радника са правног гледишта — Економист, број 6, Београд.

Отмар Шпан као национални економист — Економист, број 7—8, Бео-
град.

О правном опстанку државе — Економист, број 9, Београд.

О правној природи економских и социјалних одредаба Устава — Еко-
номист, број 12, Београд.

Основне дужности грађана и начело једнаког оптерећења — Економист,
број 7—8, Београд.

1925.

Право и морал — Календар Просвете, Сарајево.

Мисли које воде ка религији — Хришћански живот, број 7—8, Сремски
Карловци.

О бирачком праву и односу бирача према представницима — Мјесеч-
ник, Загреб.

Осврт на чланак „Правне и стварне гаранције законитости код нас“ —
Мјесечник, број 10, Загреб.

Један покушај поделе државних функција у формалном и материјал-
ном смислу — Зборник научних радова, V, 26, Љубљана.

Стамбено питање после 1. јануара — Српски књижевни гласник, 16. ја-
нуар.

Његош о проблему силе и права — Српски књижевни гласник, број 7,
Београд.

О предлогу за породични ветум (Право гласа) у Француској — Летопис
матике српске, јун, Нови Сад.

Проблем законитости у правној држави — Летопис матике српске, но-
вембар—децембар, Нови Сад.

О тумачењу кривичноправних и финансијских закона (Проблем анало-
гије) — Архив за правне и друштвене науке, број 1—2, Београд.

Самоуправа и аутономија (По нашем Уставу) — Архив за правне и дру-
штвене науке, број 3—4, Београд.

Да ли суд има права да испитује уставност постанка закона (Формалне
моменте) — Архив за правне и друштвене науке, број 4, Београд.

Одговорност за ризик — Архив за правне и друштвене науке, број 3—6 Београд.

Тенденције модерног права у погледу закључивања међународних уговора — Економист, Београд.

1926.

О општинској самоуправи — појам и политичко правна разматрања — Савремена општина, број 2, Београд.

Каква је данашња држава, а какву ми хоћемо — Календар „Село“, Београд.

Диркхајмово гледиште о држави — Књижевни север, II, Суботица.

О парламентаризму — Летопис матице српске, новембар, Нови Сад.

Франц Вебер: Диркхајмово гледиште о држави — Венац, март, Београд.
Однос министра према стручним директорима (начелницима) — Летопис матице српске, април—мај, Нови Сад.

Правни карактер правила парламентарног режима — Архив за правне и друштвене науке, број 1—2, Београд.

О француској (правној) концепцији државе — Архив за правне и друштвене науке, број 5—6, Београд.

Један критички поглед на покушај модерне критике државноправне теорије о субјективном праву — Словенски правник, број 9—11, Љубљана.

Један покушај поделе државних функција — Зборник знанствених расправа, Љубљана.

О привредном парламенту — Генерација пред стварањем, издање групе за социологију и културну акцију, Београд.

1927.

Чл. 18 Устава — Економист, септембар—октобар, Београд.

Јесу ли министри чиновници — Зборник научних радова, VI, 28, Љубљана.

Је ли општина државна функција и има ли право на вршење те функције или је то функција — Архив за правне и друштвене науке, број 2, Београд.

О слободној оцени (дискреционој власти) — Архив за правне и друштвене науке, број 3—6, Београд.

Самоуправа и аутономија по нашем уставу — Архив за правне и друштвене науке, страна 183—188, Београд.

Тома Живановић, конструкција једног новог правнофилозофског правца двоверне синтетичке правне филозофије — Архив за правне и друштвене науке, XXX, Београд.

1928.

Културна оријентација младих и Русија — Народна одбрана, број 41 Београд.

Неколико мисли о изгубљеном миру — Нови видици, јануар, Београд.

Интимна говорница — Нови видици, март—април, Београд.

Социјална теорија проф. Леона Дигиа о праву и држави — Воља, број 6, Београд.

Прока Јовкић — Венац, XIV, 332, Београд.

О професионалном парламенту са гледишта Савеза земљорадника — Календар „Село“, Београд.

Једна нова књига о држави — Српски књижевни гласник, 16. јануар, Београд.

Драгољуб Јовановић: О култу рада — Српски књижевни гласник, 1. април, Београд.

Два покушаја земљорадничке идеологије — Српски књижевни гласник, 1. децембар, Београд.

Дискрециона власт у немачком и аустријском праву — Архив за правне и друштвене науке, број 1, 2, 3 и 4, Београд.

Борба за реформу администрације у Сједињеним државама — Архив за правне и друштвене науке, број 4, Београд.

О нашем парламентаризму — Архив за правне и друштвене науке, број 6, Београд.

1929.

О делегацији законодавне власти у садашњем уставном стању — Народном благостању, 13. април, Београд.

Неколико примедба на последњи званични пројекат закона о Привредном савету — Народна одбрана, број 13, 31. март, Београд.

Који су закони остали у важности — Мисао, април, Београд.

Владимир Дворниковић: Савремена филозофија, II, 1920. — Мисао, 1. децембар, Београд.

Стручни елементи у јавној управи у англосаксонским земљама — Српски књижевни гласник, 1. март, Београд.

Значај Леона Дигија — Архив за правне и друштвене науке, број 4, Београд.

Дискрециона власт по француском позитивном праву и теорији — Архив за правне и друштвене науке, број 6, Београд.

Културна оријентација „младих“ у Русији — Народна одбрана, 29 IX, Београд.

1930.

Динко Томашић: Криминални побачај — Мисао, јули—август, Београд.

О универзитетској самоуправи у Француској и Немачкој — Српски књижевни гласник, 1. јул, Београд.

О инструкцијама (правилницима) — Архив за правне и друштвене науке, број 1—2, Београд.

Одговорност државе за штете причињене странцима — Архив за правне и друштвене науке, број 3, Београд.

О регионализму и економском регионализму, специјално у Француској — Архив за правне и друштвене науке, број 4, Београд.

О начелу једнакости грађана пред законом — Архив за правне и друштвене науке, број 5 и 6, Београд.

1931.

Континуитет Устава и закони — Бранич, 3, Београд.

Социологија села — Српски књижевни гласник, 1. мај, Београд.

О природном или идеалном праву — Мисао, март, Београд.

О природном праву — Мисао, април, Београд.

Једна расправа о католицизму и протестантизму — Мисао, јун, Бгд.

Две књиге о Лиги народа — Мисао, септембар, Београд.

Др Бүра Поповић: Лига народа — Мисао, септембар, Београд.

Назор Слободана Јовановића на политички живот XIX столећа — Чехословачко-југословенска ревија, на чешком језику, број 7—8, Београд.

О појму административног права и његовом изучавању на правним факултетима — Архив за правне и друштвене науке, број 1, Београд.

Појам права — Архив за правне и друштвене науке, број 5, Београд.

Је ли пацифизам противречан? — Архив за правне и друштвене науке, број 5, Београд.

Пацифизам у правној филозофији — Архив за правне и друштвене науке, број 4, Београд.

Рат или мир? — Српски књижевни гласник, 1. јул, Београд.

1932.

Прилог теорији о санкцијама правних правила и начела законитости — Архив за правне и друштвене науке, број 3, Београд.

Разлика субјективног јавног интереса права и интереса — Архив за правне и друштвене науке, број 4, Београд.

Закон нема повратне силе — Архив за правне и друштвене науке, број 6, Београд.

- Треба радити и истрајати — Рашка, 1. фебруар, Пријепоље.
 О правној држави и законитости — Врањске новине, 1. мај, Врање.
 Предратно и послератно међународно јавно право — Мисао, март, Београд.
 Једна дискусија о основима изједначења и кодификације закона у Југославији — Мисао, мај—јун, Београд.
 Једна расправа о католицизму и протестантизму — Наше село, 15. новембар, Врање.

1933.

- Судска пракса — Правосуђе, број 19—20, Београд.
 Обичајно право — Правни зборник, број 4, Цетиње.
 Гледишта хришћанства на социјална питања — Пут, мај—јун, Београд.
 Поглед на државу XIX и XX столећа — Врањске новине, 6. децембар, Врање.
 О правном појму катедре — Архив за правне и друштвене науке, број 1—2, Београд.
 Француска правна мисао од 1804. до 1880. — Архив за правне и друштвене науке, број 5, Београд.
 Француска правна мисао од 1880. до данас — Архив за правне и друштвене науке, број 6, Београд.

1934.

- О динамизирању приватног права — Споменица И. Мауровићу, Загреб.
 Аналогија — Бранич, број 5, Београд.
 Државно-правни поредак Хитлерове Немачке — Правда, 7—10. април, Београд.
 Како је Валтазар Богишић схватио обичајно право — Правда, 29. децембар, Београд.
 Шта је социјално право — Српски књижевни гласник, страна 117—124, Београд.
 Има ли празнине у праву и законима — Архив за правне и друштвене науке, број 3, Београд.
 Интересна јуриспруденција — Архив за правне и друштвене науке, број 3, Београд.
 Теорија установе у Француској — Архив за правне и друштвене науке, број 6, Београд.
 Конструктивна јуриспруденција у области тумачења — Архив за правне и друштвене науке, број 6, Београд.

1935.

- Нула поена сине леге у нашој судској пракси — Полиција август, Београд.
 Сукоб конструктивне и интересне јуриспруденције на питању службениости — Бранич, јануар, Београд.
 Субјективне и објективне теорије о вољи код правних послова — Бранич, април, Београд.
 Какав је уставно-правни облик уређења фашистичке Италије — Правда, 6—9. јануар, Београд.
 Устави Грчке — Правда, Ускрс, Београд.
 Што је правна техника — Мјесечник, број 4—5, Загреб.
 Је ли социјално право спонтано — Правна мисао, број 4—4, Београд.
 Правда и ред као принципи права — Српски књижевни гласник, 1. јануар, Београд.
 Никола Боновић, Рад и карактер Црногораца — Српски књижевни гласник, 1. март, Београд.
 Пацифизам у правној филозофији — Архив за правне и друштвене науке, број 4, Београд.

Методи или школе тумачења — Архив за правне и друштвене науке, број 4, Београд.

Платон Г. Слободана Јовановића — Архив за правне и друштвене науке, број 5, Београд.

О тумачењу кривично-правних и финансијских закона — Архив за правне и друштвене науке, број 1—2, Београд.

1936.

О основним начелима политичког уређења демократија — Правда, 6—9. јануар, Београд.

Проблем законитости уопште и код нас — Правда, 11—14. април, Београд.

Рефлексије о правним изворима — Правна мисао, фебруар, Београд.

Проблем мира у филозофији права — Правна мисао, број 7—8, Београд.

Уставноправни развој и уставни балканских држава — Књига о Балкану, I, Београд.

Идеализам и материјализам (историјски) према демократији — Наша стварност, септембар—октобар, Београд.

Смисао и задаци демократије — Српски књижевни гласник, страна 47—52, Београд.

Макиавели Г. Слободана Јовановића У светлости његове теорије о држави — Архив за правне и друштвене науке, број 1, Београд.

О Енциклопедији права Тапијанског — Архив за правне и друштвене науке, број 1—2, Београд.

Зашто право обавезује? — Архив за правне и друштвене науке, број 4, Београд.

Мирса Цувара: Размишљања о проблему суверености и о правној стварности државе — Архив за правне и друштвене науке, 25. октобар, Београд.

1937.

Да ли обичај може укинути закон — Архив за правне и друштвене науке, број 3, Београд.

Парламентаризам Г. Миркина Гецевића — Српски књижевни гласник, 16. јул, Београд.

1938.

Шта је демократија — Живот и рад, јун, Београд.

Важност закона изворника при тумачењу — Правосуђе, март, Београд.

Интелигенција и народ — Летопис матице српске, март, Нови Сад.

Француска мисао и француска стварност, политичка и социјална — Наша стварност, број 13—14, Београд.

За дух и слободу — Српски књижевни гласник, 1. јануар, Београд.

Наши проблеми — Српски књижевни гласник, 1. мај, Београд.

Француска демократија — Правда, 7—9. јануар, Београд.

Демократија и научни релативизам — Правда, 23—26. април, Београд.

Уставни поредак — Француска, 14. јул, издање Задруге „Политика и друштво“, број 19, Београд.

Вук Караџић као социолог — Политика, 6—9. јануар, Београд.

Божидар Кнежевић са гледишта социологије — Политика, 23—26. април, Београд.

Судска пракса и правне науке (Заједно са Михаилом Константиновићем) — Политика, 7. децембар, Београд.

Аустријски и швајцарски Грабански законик о тумачењу закона — Политика, 18. децембар, Београд.

О укидању и мењању административних аката — Политика, 29. децембар, Београд.

Социологија и акција — Социолошки преглед, књига I, Београд.

Филозофија и социологија — Социолошки преглед, књига I, Београд.

Слободан Јовановић и социологија — Социолошки преглед, књига I, Београд.

Тихомир Ђорђевић са гледишта социологије — Социолошки преглед, књига I, Београд.

Општи преглед наше социологије и наших друштвених наука — Социолошки преглед, књига I, Београд.

Социолошки конгреси у току 1937. у Паризу — Социолошки преглед, књига I, Београд.

О белгијској социологији и публикацијама Солвејевог социолошког института — Социолошки преглед, књига I, Београд.

Мићун Павићевић: Црногорци у причама и анегдотама — Социолошки преглед, књига I, Београд.

Г. Живојин Перић као правни филозоф — Архив за правне и друштвене науке, број 1—2, Београд.

Споменица двадесетгодишњице ослобођења Јужне Србије — Архив за правне и друштвене науке, број 3, Београд.

Значај језика при тумачењу — Архив за правне и друштвене науке, број 3, Београд.

Француска правна мисао од 1840. до 1880. — Архив за правне и друштвене науке, број 5, Београд.

Је ли могућна политичка географија — Архив за правне и друштвене науке, број 6, Београд.

Модерни релативизам и проблем природног права — Архив за правне и друштвене науке, број 6, Београд.

Јован Цвијић са гледишта социологије — Социолошки преглед, I, страна 256.

Критички преглед књига — Социолошки преглед, I,

1939.

Шта је савезна држава у поређењу са другим облицима државних заједница а специјално са аутономијом — Бранич, број 6, Београд.

Историјски поглед на савезне државе — Бранич, број 7, Београд.

Подела надлежности у савезним државама — Бранич, број 7, Београд.

Вреди ли федерација — Бранич, број 7, Београд.

Мисли о малим народима и о нама у овом тренутку — Летопис Матице српске, мај—јуни, Нови Сад.

Србија и њена црква (1830—1904) од Жана Мосеа — Летопис Матице српске, број 6, Нови Сад.

Личност Антуна Радића — смисао појаве Сељачке странке — Напред, 14. јул, Београд.

Југословенски проблем у светлости идеологије о односу народа и државе — Напред, број 13, Београд.

О националном осећању — Политика, 6—9. јануар, Београд.

Пројект Грабанског законика о тумачењу закона — Политика, 10. фебруар, Београд.

О политичком васпитању омладине — Политика, 8—11. април, Београд.

Општи поглед на Уредбу о бановини Хрватској — Политика, 10. септембар, Београд.

Правник (Поводом седамдесет година живота Слободана Јовановића) — Политика, 4. децембар, Београд.

Социолошка теорија Фоконеа о кривичној одговорности — Архив за правне и друштвене науке, број 3, Београд.

Прилог питању о техници поделе надлежности у савезним државама — Архив за правне и друштвене науке, број 5, Београд.

Бојидар Марковић као наставник — Архив за правне и друштвене науке, број 5—6, Београд.

Општи поглед на Уредбу о Бановини Хрватској — Политика, 10. септембар, Београд.

1940.

- Селџачке партије — Напред, 3. јануар, Београд.
- Једна напомена — Живот и рад, мај—децембар, Београд.
- Расистичке теорије Јована Цвијића и Ст. Станојевића — Српски књижевни гласник, 16. мај, Београд.
- Селџаштво и демократија — Политика, 6—9. јануара, Београд.
- О Протићевом нацрту Устава — Политика, 10. март, Београд.
- Национализам малих народа и интернационализам — Политика, 27—30. април, Београд.
- Савремено схватање италијанске науке о држави — Политика, 8. децембар, Београд.
- Стопедесета годишњица француске револуције — њен политички и социјални значај — Књига о Француској, издање Друштва пријатеља Француске, Београд.
- Радомир Лукић, доктор права, Обавезна снага правне норме и проблем објективног права, на француском, издавач Реси Сире, 1939. — Архив за правне и друштвене науке, 25. јануар, Београд.
- Прописи Предоснове Грабанског законика о тумачењу закона — Архив за правне и друштвене науке, број 1—2, Београд.
- Новица Краљевић: Теоријски значај изумирања права према социологији — Архив за правне и друштвене науке, 25. фебруар, Београд.
- Слободна сарадња правника — Архив за правне и друштвене науке, број 2, Београд.
- Др Глигорје Т. Бугарски — Златић: Енглеска кабинетска влада, 1939, Београд — Архив за правне и друштвене науке, 25. март, Београд.
- Теорија и пракса — Архив за правне и друштвене науке, број 4, Београд.
- Боривоје М. Мартинац: Право и држава у нормативној доктрини Феликса Шмола, 1938. — Архив за правне и друштвене науке, број 5—6, Београд.
- Примедба — Архив за правне и друштвене науке, мај—јуни, Београд.
- Случај аналогije у нашем Крив. законикy — Архив за правне и друштвене науке, мај—јуни, Београд.
- Пјеро Галамадрај: Похвала судија, написана од једног адвоката — Архив за правне и друштвене науке, мај—јуни, Београд.
- Питање адвокатских приправника — Архив за правне и друштвене науке, број 5—6, Београд.
- Јесу ли теорије Ј. Цвијића о динарском типу и Ст. Станојевића о државотворности Срба расистичке? — Архив за правне и друштвене науке, 25. април, Београд.
- Две методе — два различита резултата (Пример из Видовданског Устава) — Архив за правне и друштвене науке, јули—август, Београд.
- Дискусија о индикативним и нормативним наукама — Архив за правне и друштвене науке, број 6, Београд.
- Карл Шмит, *Positionem und begrif, im kamf mit Weimar — Gene — Versailles 1923—1939*, 1940. — Архив за правне и друштвене науке, јули—август, Београд.
- Карл Шмит, *Grundfragen der neuen rechtssenschaft, Junker und Dunnhaupt, Verlag Berlin*, 1935. — Архив за правне и друштвене науке, 25. септембар, Београд.
- Једно погрешно тумачење Уредбе о Бановини Хрватској — Политика, 13. фебруар, Београд.
- Поводом мог чланка „Једно погрешно тумачење Уредбе о Бановини Хрватској“ — Политика, 18. фебруар, Београд.
- Споразум и Федерација — Политика, 24. март, Београд.
- Правна природа одговорности породица умрлих војвода по закону о народном признању — Архив за правне и друштвене науке, 25. септембар, Београд.
- Анри Робер, адвокат — Архив за правне и друштвене науке, 25. октобар, Београд.

Појам добровољаца (Држ. савет суди по правичности) — Архив за правне и друштвене науке, 25. октобар, Београд.

Случај празнине? — Архив за правне и друштвене науке, 25. новембар, Београд.

О идеализму — предговор књизи „Право, правда и држава“ Дел Векна Борбо, издање Геце Кона, Библиотека Јавног права, књига XVIII, Београд.

1941.

Шта је дефетизам? — Политика, 6—9. јануар, Београд.

Како ће се донети нови буџет? — Политика, 2. фебруар, Београд.

О народном праву — Политика, 18. фебруар, Београд.

Наше проучавање села — Годишњак Матице српске, Нови Сад.

Демократија и дисциплина — Народни календар „Напред“, Београд.

1984.

Избор расправе и чланака из теорије права, издање САНЦ, Изабрао и средно др Радомир Лукић.

II

ПОСЕБНО ОБЈАВЉЕНА ДЕЛА

Проблем оправдања државе, докторска теза, Београд, 1920.

Правне расправе, издање Геце Кона, Београд, 1921.

Женско право гласа и демократија, Београд, 1921.

Одговорност државе по принципу једнакости терета, издање Геце Кона, Београд, 1924.

Права и дужности грађана, издање Матице српске, Нови Сад, 1925.

Реализам и нормативизам у правној науци, 1926. и 1928.

Позитивно право као вредност и природно право, 1930.

Увод у правне науке, Београд, 1931, 1933, 1935, 1938. и 1941.

Три расправе из јавног права, издање Геце Кона, Београд, 1931.

О јемствима судске независности, Београд, 1935.

Савремени политички системи и схватања о држави, књига 21, издање Коларчевог народног универзитета, Београд, 1936.

Социјална идеологија и национализам Антуна Радића, издање Библиотеке „Политика и друштво“, Београд, 1939.

Политички режим партија у Југославији, на француском, Букурешт, 1939.

Интернационална правна свест, на француском, Париз 1939.

III

ПРЕВОДИ СА ИТАЛИЈАНСКОГ ЈЕЗИКА

Дел Векно Борбо, Правда и држава, превели са италијанског Миодраг Ристић и Борбе Тасић, са Тасићевим предговором „О идеализму Борба Дел Векна“, Библиотека јавног права, књ. XVIII, издање Геце Кона, 1940, Београд.

LA VIE ET L' OEUVRE SCIENTIFIQUE DE ĐORĐE TASIĆ

R é s u m é

Đorđe Tasić (1892—1943) était professeur à l' Université de Belgrade. Dans l' entre-deux-guerres il était un des plus éminents théoriciens yougoslaves dans le domaine des sciences juridiques. Il s' adonnait également à la sociologie. Ses idées avancées et ses sentiments antifascistes lui valurent d' être exécuté par la Gestapo dans le camp de l' Ancienne foire de Belgrade.

L' auteur présente une bibliographie exhaustive de ses oeuvres, en particulier de celles qu' il publia entre 1912 et 1941. Ses oeuvres choisies ne devaient être éditées qu' en 1984. La bibliographie fournit les données de base: titre de l' ouvrage, titre de la publication où telle étude de Đorđe Tasić a paru, lieu et année de l' édition.

Rista Simonović

КРИТИКЕ И ПРИКАЗИ

СОФИЈА ПРЕЗ ВЕКОВИТЕ, I ТОМ (ДРЕВНОСТ, СРЕДНОВЕКОВИЕ,
ВЪЗРАЖДАНЕ), СОФИЈА 1989, СТР. 233.

Бугарска академија наука ради на тротомној историји Софије. Први том обухвата најстарију прошлост, средњи век (са турским периодом) и доба националног препорода (до 1878), други време грађанске државе (1878—1944) а трећи социјалистичко раздобље. Прва насеља у софијском пољу потичу из неолита (око 5000 година пре наше ере). Антички град, Сердику, основали су Серди, ратоборно трачко племе, и њено је постојање први пут забележено 29. године наше ере, приликом похода римског војсковође Лицинија Красса. За време Римљана Сердика је постигла знатан напредак, те је у месту одржан црквени сабор 343. године по налогу цара Константина Великог. Током средњег века Сердика (словенски: Средец) није била престоница бугарске државе, и њој је већа пажња поклоњена тек крајем II бугарског царства. За време Турака ту се налазило средиште Румелијског беглербеговата, који је обухватио највећи део Балканског полуострва. Од краја XVI века Софија је спадала у највећа градска средишта на Полуострву. И у најмрачнијим периодима турског ропства Софијци су најпре спроводили отпор завојевачу а потом су одржавање народног духа неговали преко просвете и књижица. Патриотски дух Софијаца манифестовао се и против духовног ропства Цариградске патријаршије. Кад је град ослобођен у руско-турском рату, он је постао не само престоница нове вазалне државе, него и главни привредни, саобраћајни и трговачки центар, који је брзо напредовао: од 20.000 житеља у 1878. Софија је крајем првог светског рата достигла број од 300.000 да би према попису од 1983. имала 1,167.000 становника.

Књига се (не рачунајући два предговора и списак скраћеница) састоји од 15 краћих поглавља: В. Велков — Сердика током првог миленија пре наше ере и до VI века наше ере (14—26), М. Станчева — Образовање традиције о изградњи Сердике (27—41), Г. Цанкова — Петкова: Средец током раног средњег века (IX—XII в.) (42—54), Д. Ангелов — Софија за време II бугарског царства (55—73), Б. Цветкова — Софија XV—XVIII столећа (74—94), С. Димитров — Занати и трговина Софије током XVIII века (95—112), Г. Кожухаров — Архитектура и изградња током Препорода (113—139), Ж. Атана-

сов — Просвета (140—157), З. Маркова — Општинска управа у Софији у XIX веку (158—171), Р. Радкова — Донаторство Софијаца до ослобођења (172—88), З. Маркова — Софија у црквено-националној борби (189—98), К. Косев — Социјално-економске претпоставке национално-ослободилачког покрета у Софији и софијском крају 60-их и 70-их година XIX века (199—212), Ц. Генев — Националноослободилачка борба у Софији (213—222) и Ц. Генев — Ослобођење Софије од османлијског господства (223—31). Иако поновљени аутори свакако указују на специјалисте (З. Маркова, Ц. Генев), најјача историчарска имена су Д. Ангелов и Бистра Цветкова (већ покојна).

Мало је тужно кад стручњак чита овај први том историје Софије. Сувише је излагање стешњено и сумарно, као да се штедео простор. Разлог се налази у томе што има мало изворних података, на што су неки аутори указали чак и за XVIII век (стр. 95). Како је I том историје Београда обимнији и чињенички богатији, иако се није толико археолошки истраживало! Да је шкртост прегледа била проузрочена малобројношћу навода из извора можда би сведочила околност да је најдужи текст посвећен једној специјалистичкој теми — Архитектуру времена Препорода. Као што је добро познато, бугарски археолози су врло вредно и систематски испитали древност свога главног града. Мало зачуђује да изузетан познавалац и историчар турског периода Бистра Цветкова није смогла снаге да пружи обимнији и образложенији текст. И она и други аутори су знатнију пажњу посвећивали занатству и еснафима, а она и хајдучији, о чему је саставила овећи зборник грабе (Страхил војвода дејствовао је после 1689. и према Нишугу) (94). Има се утисак да је Цветкова мало извукла из пописних дефтера, те су код ње наглашеније вести узете од турских хроничара и западних путописаца (мада ни они нису сви ни коришћени а камоли исцрпени). Она помиње интервенцију Срба у време турске опсаде Пловдива 1371. и пораз одреда Константина Дејановића, господара и Велбужда, приликом упада код Ихтимана и Самокова. Дубровчани се помињу на више места, али без обраде података, мада је дубровачку трговину у Бугарској (још 1930.) обрадио Јанко Саказов (кога она само цитира) а Јоана Списаревска је дала специјалистички рад о Софији, на који Цветкова скреће пажњу. И Јевреји су сувише стешњени, мада и за ту тему постоје публикована два тома јеврејске документације (респонсе) и више чланака пре свега Снешке Панове. Наведен је један попис дневних цена (нарх), мада их је морало бити више у кадијским сицилима, кад их за Битољ (од 1607) има више десетина.

Велика је штета што је излагање оскудно, сувише сведено, шкрто.

Б. Храбак

ЖИВИ ПАЛИМПСЕСТИ

(ВЛАДИМИР ЦВЕТАНОВИЋ, ВУКОВИМ ТРАГОМ НА КОСОВУ,
БЕОГРАД, 1989, 266 СТР.)

Владимир Цветановић је познати истраживач народне књижевности у Косовском Поморављу, а нарочито у Гњилану и ближој околини. Записивао је лирске песме, бајке, легенде, анегдоте, шaljиве приче, пословице и изреке, загонетке; итд. Он је своја теренска истраживања обављао упорно, савесно, зналачки и, надасве, с ретком љубављу за усмену поетску реч. Због тога су песме, приче и паремије из његове збирке изворне и, најчешће, пробране. Као такве, оне имају несумњиву вредност и драгоцене су за нашу науку о народној књижевности и за фолклористику уопште.

У средишту Цветановићевог интересовања налазе се пословице и изреке Косова и Метохије. Записао их је више од хиљаду и триста. Почео је ове умотворине да прибира још крајем 1960. године као професор српскохрватског језика и књижевности у Гимназији у Гњилану. За његов рад ускоро се заинтересовао познати професор Београдског универзитета Владан Недић, који га је подстакао да уједно дубље проучава тематику пословица, њихову вишезначност и да их упоређује са записима Вука Караџића. И Цветановић је после тога објавио више запажених прилога из области паремиологије. Владимир Бован је с правом закључио: „О народним пословицама са Косова и Метохије највише је писао Владимир Цветановић“.

Цветановић је објавио и више значајних књига: *Српске народне пословице са Косова и Метохије* (1976), *Есеји и чланци из књижевности* (1977), *Српски писци Косовског Поморавља* (1979); и др.

Поводом шесто година од боја на Косову у Библиотеци Вуков сабор објављена је Цветановићева књига *Вуковим трагом на Косову*. Она је заиста синтеза свега онога што је он радио скоро тридесет година из области усмене књижевности свог завичаја, односно Косовског Поморавља.

Ово значајно дело састоји се из три целине: *Лирске народне песме, Анегдоте и шале* и *Народне пословице и изреке*.

Сестре Јанковић су 1939. године посетиле Гњилане и околину ради испитивања орске традиције. Њихова запажања о гњиланској народној песми, посебно орској, имају већу научну вредност. Оне су уочиле да су градске песме „кратке и стегнуте у композицији“. У сеоским орским песмама, пак, јача је наративна компонента и махом су у дијалогу.

Цветановићеви записи потврдили су резултате њиховог истраживања и допунили их новим сазнањима. Он је категоричан у томе да су народне песме у Косовском Поморављу углавном лир-

ске. Наводи више песама које је испевао локални усмени лиричар и даје о њима занимљиве информације. При томе се види његово осећање за истанчаност и особеност завичајне лирике. Тачни су му подаци о градској песми *Руска седи на теј доње порте*. Јаче интересовање је испољио за севдалинку о када Коци. Непобитна је истина да је у питању гњиланска (градска) песма. Од Гњиланаца су је научили Врањанци и певају је на многим свечаностима. Прихватљиво је и његово тврђење да је песма о Менки Клокоћанки из Горње Мораве и да се односи на један истинит догађај у селу Клокоту у првом десетлећу XX столећа. Године 1983. био сам гост у дому Менкиног сина Станка Здравковића у Клокоту. Лепа Менка је напустила богату очеку кућу и одбегла за сиромашног удовца с троје деце. Мада је умрла после другог светског рата, на њеној надгробној плочи не постоји натпис. Цветановић наводи и одабране песме из драмског комада *Панетова љубав* од Гњиланца Стојадина К. Трајића. О песми *Ој Стамено*, *Стамено* записао је: „Ова песма се пева уз читав ритуал: поређају се девојке на једну, а момци на другу страну, па онда иде песма и то тако што први стих певају момци, а други као одговор девојке“. Песма је у ствари из ускршње драмске игре, која је између два светска рата била популарна на Косову и у широј врањској околини. Песму *Прошета се Гајка* преузео је из збирке Миодрaга Васиљевића, а претпоставља се да је пореклом из Врања. Она се доиста односи на један догађај у Врању из половине XIX века. Цветановић чињенички пише о песми о погибии Зејнел-аге и доказује да је пореклом из Новобрдске Криве реке.

Дакле, ово поглавље је важно за изучавање генезе и развика лирских народних песама Косовског Поморавља, које је дуго било лео језгра српске средњовековне државе.

У поглављу *Анегдоте и шале* Цветановић духовито и сажето пише о шaljивим народним причама и о њиховим ствараоцима. Између два светска рата као шaljивчина се највише истицао Војче Баљков из Гњилана. Аутор закључује да „у читавом Косовском Поморављу нико није успео да овог шерета и човека од духа превазиђе“. Он је уједно и сналажљив човек, који уме да избегне непријатности и онда када направи већу „далаверу“.

Шaljиве приче стварају се и након другог светског рата. То је уопште најпродуктивнија врста народне прозе. Ову чињеницу потврђују и Цветановићеви записи. Јављају се и савремени јунаци ових прозних облика. Тако, нпр., председник општине у Гњилану био је Блага Татко, човек недовољно образован, али сналажљив и са сконцентрисаном интелигенцијом. Он је одмах после рата почео на неки начин да вреднује своје гласаче према њиховом друштвеном статусу. У џепу је држао пет врста цигарета, а знао је које коме треба дати.

Фацетије оштро и тачно сликају и сложени однос свекдвe

и снахе — у данашњим друштвеним условима. Снахе су мудре и знају како треба поступати са свекрвом. Али и старице, пуне животног искуства, умеју да преведу снахе жедне преко реке. Позната је прича о младићу кога девојке нису хтеле јер је живео у домаћинству с мајком. Старица се досетила и пронела вест да је потпуно онемела. Снаха је прекорачила њен праг. После је, разуме се, проговорила.

Ово поглавље потврђује животност и живавост шаљивих народних прича и анегдота. А Цветановићеви коментари имају научну уверљивост.

Најобимније и од највеће вредности је поглавље *Народне пословице и изреке* (стр. 93—235). Овде је Цветановић, несумњиво, на свом терену. Годинама је прибирао ово фолклорно и језичко благо, удубљивао се у његову поетску и језичку суштину и употребљавао га с Вуковим записима. Још у почетку закључује да оно припада заједничком језгру културне баштине српског народа. Један од његових закључака је и овај: „Огроман број народних пословица и изрека Срба Косоваца у основи је само варијантни облик порука и мотива Вукових пословица. Наведени примери, међутим, показују да је не мали број пословица које су по постанку чисто локалне. Боље је азр петал у Гилане, него ћуран у Добрчане — пословица је и по садржини и по језику гњиланска; итд.

Многе странице о пословицама, пословичким поредбама и изрекама, писане дуго и брижљиво, сврставају Владимира Цветановића у ред познатијих савремених паремиографа и паремиолога у Србији.

Књига садржи и више прилога, који помажу потпунијем информисању о песмама, причама и пословицама Косова, посебно Косовског Поморавља. Такође омогућују да боље упознамо рад овог аутора.

Цветановић је овом обимном књигом и својим расправама и чланцима из народне књижевности задужио свој родни крај, пространо Косовско Поморавље. Он је у својем раду увек полазио од племените мудрости да није битно шта ће завичај да учини за човека, битно је шта ће човек да уради за свој завичај.

Момчило Златановић

ЛЕСКОВАЧКИ ЗБОРНИК XXIX, Лесковац, 1989, 400 + 27

Народни музеј у Лесковцу издао је свој нови зборник који садржи више рубрика. У одељку Културно-историјска баштина Лесковца и околине (II) донето је 16 прилога (5—153). В. Стојанчевић је приказао Јужно поморавље у историји српског народа XIX века, све до ослобођења тих крајева 1877/78, турско-српске противречности, не само у политичким збивањима, у аграрним односима

и друштвеној комуникацији већ и у погледима на свет и у начину живота у верском погледу, показали су, нарочито на линији судара српских села са житељима арбанашких села, крајњу нетрпељивост, односно стални препад турске локалне управе на српско становништво.

Гојко Суботић је описао обнову зидног сликарства у Светом Прохору Пчињском крајем XV века и донео шест фресака из њега. Али црква је бар у два маха била живописна пре него што је добила последњи слој крајем XV века. О помену Лесковца у рукописном службнику из 1453. године пише Љупка Васиљевна која сматра да је на локалитету Манастириште некада био манастир и то Успења Богородице. О властеоским споменицима у источним областима српске средњовековне државе, којих је било много, прилог је написао Иван Ђорђевић који је донео и више ликовних прилога.

Симболошке представе на надгробним споменицима у долини Јужне Мораве је предмет рада Николе Дудића, који је приложио више представа са надгробних споменика. Чедомир Васић и Зоран Симић говорећи о цркви Светог Илије у Сијаринској Бањи, истичу да је она одавно изазивала интересовање истраживача ранохришћанске сакралне архитектуре. Аутори наводе разлоге због којих је Завод за заштиту споменика културе у Нишу усвојио закључак да се црква у Сијаринској Бањи обнови не по пројекту из 1930. већ на основу остатака старијег средњовековног објекта. О вредновању градитељског наслеђа новијег доба у Лесковцу говори Зоран Маневић. Александар Радовић је описао ревитализацију комплекса манастира Прохора Пчињског са посебним освртом на приступ ревитализацији старог канала.

Допринос Радивоја Љубинковића истраживањима у југоисточној Србији је приказао Балша Ђурић, а Срђан Марковић ликовни живот у Лесковцу 1878—1941. у светлу нових података. Општекорисне касе у Врању и Лесковцу је описао Севделин Андрејевић. Он најпре износи услове настанка, начин пословања и допринос развоју привреде. Новчани фонд у Врању је познат као Општекорисна каса и представљала је неку врсту штедионице. Донет је и списак дужника те касе у Врању из 1873, 1874. и 1875. Утицај ових каса мада ограниченог домета био је за многе породичне задруге спасоносан не само у социјалном, већ и у развојном погледу.

О неким видовима културне сарадње Лесковца и Ниша у прошлом и овом веку говори прилог Драгољуба Мирчетића, који истиче да се она огледа у издавачкој делатности, штампи, сусретима ђачких литерарних дружина, рефлектујући се на свим аспектима и манифестацијама културе и аматеризма. Станиша Војиновић је написао рад о Димитрију Д. Поповићу, иначе учитељу, сакупљачу народних умотворина у околини Власотинца и Лужнице, који је неоправдано заборављен. У прилозима су дате посло-

вице из Лужнице, коланске народне игре и неколико листића из народне педагогије. Станиша Војиновић је дао и прилог о Глигорију Костићу и његовом делу о школовању у Лесковцу за време турске владавине. Костић је завршио школу у Лесковцу и радио је као учитељ. Овај чланак садржи много детаља из Костићевог живота и рада.

У вези са изборима за Велику народну скупштину 1888. у новим крајевима Слободанка Стојичић каже да су они посебни и значајни најпре зато што су се за 10 година политичког живота у младој буржоаској Србији грађани нових крајева политички упознали и определили за поједине политичке програме понуђене из старих граница доратне Србије. Приликом избора скупштинског часништва (председника и потпредседника) посланици лесковачког среза су пружили подршку кандидатима Радикалне или Либералне странке. Приликом гласања за нови устав Србије сви народни посланици из лесковачког среза гласали су за предложени нацрт устава у целини.

После приказа борбе против Турака од невесињског устанка 1875, Драгољуб Трајковић описује дипломатску борбу за крајеве југоисточне Србије од Санстефанског мира, 3. III 1878, до Берлинског конгреса, 26. VI 1878, углавном на основу докумената објављених у књизи „Србија 1878“, коју су приредили Михаило Војводић, Драгољуб Живојиновић, Андреј Митровић и Радован Самарцић. У раду се говори шта су изјављивали и предузимали званични представници Србије и житељи појединих крајева и места ослобођених 1877/78, као и оних који су очекивали ослобођење, да и њихови крајеви припадну Србији. Има речи и о томе шта су у вези с тим захтевима изјављивали и дипломатски представници појединих европских влада.

Поводом 45. годишњице смрти Трајка Стаменковића, једног од секретара ПК КПЈ за Србију и истакнутог комунисте, у Београду је 17. VI 1988. одржан округли сто на коме су учествовали многи револуционари и више историчара. О Стаменковићу је донето 20 прилога (стр. 157—248). Миленко Марковић истиче да је Трајко још у раној младости дошао до сазнања да се револуционарна борба за социјално и национално ослобођење не може водити без темељног познавања марксистичке теорије и без високог етичког захтева да се безрезервно стави на позиције интереса радничке класе. Нусрет Сеферовић у својој скици за портрет Т. Стаменковића донео је читав низ значајних података. Рођен је 1909. у Лесковцу у коме завршава VI разреда гимназије коју наставља у Куманову. Као гимназијалац Трајковић је комунистички активист у Македонији и на југу Србије. Студирао је право у Београду. Он је 6. VIII 1929. ухапшен. Тамновао је у Сремској Митровици и Лепоглавској казниони. Новембра 1934. постао је секретар ПК КПЈ за Србију, а ускоро и члан ЦК КПЈ. Поново је ухапшен 14. XI

1935. Био је у групи од 32 комуниста која је 21/22 VIII 1941. побегла у партизане, али је ухваћен код Љубића (Чачак) и стрељан на Бањици крајем 1942.

Живац Стојковић пише о Трајку као сараднику лесковачких *Недељних новина*, које излазе од 19. XI 1933. до 21. IX 1935. Он описује тежак положај сељака и пољопривреде, као и јачање фашизма. Стаменковић је за очување међународног мира јер народ неће рат. Жива Ђорђевић је говорио о великом политичком значају народног фронта слободе, за шта су неизмерно заслужни и Т. Стаменковић и ПК КПЈ за Србију. Петар Стамболић је изнео своја сећања на Трајка и његово време. Трајку су погинуле три сестре и два брата, а остао је Драги који је био секретар Скоја у Србији. Славољуб Цветковић је дао свој прилог расветљавању почетка активности Т. Стаменковића, мада није сигуран да ли је пре постао скојевац или члан Партије 1927/28. Мирољуб Васић Трајкову активност условно назива револуционарно-практичном. Франце Филипович говори документовано и опширно о Трајковом тамновању у мариборској казниони као и многих комуниста. О револуционарном деловању Стаменковића свој прилог је дао и Добросав Бјелетић. Вера Пилић-Ракић је указала на научну вредност Трајкових списа, а посебно осам чланака, због чега га сматра публицистом.

Радивој Давидовић Кепа, као Трајков друг са робије и вршњак, говорио је о затворским успоменама на њега. Кепа је исправио и неке податке које је дао Н. Сеферовић. Страхил Гигов је изнео своја сећања на животни пут Т. Стаменковића, који је испуњен богатом револуционарном и комунистичком активношћу. О партијско-политичкој делатности Стаменковића свој прилог је дао и Сержије Димитријевић.

На 20 страна Ђорђе Пиљевић је приказао Трајкову активност у Србији 1935. на основу прворазредне архивске грађе. Пиљевић констатује да је провала имала теже последице за ПК КПЈ, а један број руководства и организација КПЈ у њој су Трајковим хапшењем остале без главног усмеривача њихове политичке активности. Драшко Динић истиче да је Трајко тражио дисциплину. Он исправља грешке у раду С. Димитријевића. Дојчило Митровић је дао свој прилог о хапшењу Стаменковића и Ивковића јануара 1942, а Венцеслав Глишић о његовом учешћу у НОБ 1941—1942. године.

Милан Миладиновић је приказао марксистичку мисао у публицистичким радовима Т. Стаменковића и закључује да је познавао основна дела класика марксизма и њихових настављача, стваралачки прилазио изучавању и примени марксизма-лењинизма и повезивао теорију са праксом, да му је теорија давала сигурност да се боље сналази у сплету друштвених и класних противречности и да из њих извлачи одговарајуће поуке за револуционарну делатност (243). Пвијетин Мијатовић је подсетио да му је Т. Стаменковић остао узор — револуционар у најлепшој успомени. Н.

Сеферовић у неколико завршних напомена каже да његов прилог представља знатно скраћену верзију рукописа који износи преко 150 страна.

Са саветовања у Калуђерици донето је пет реферата. Наиме у организацији Народног музеја у Лесковцу је 19. и 20. IV 1988. организован округли сто посвећен саветовању у Калуђерици од 5. до 8. II 1943. у присуству Светозара Вукмановића Темпа. Хранислав Ракић је поднео саопштење: „Партијска организација лесковачког и врањског краја у другој половини 1942“, а Никола Илић о партизанским одредима јужне Србије у другој половини 1942. О саветовању у Калуђерцу и ОК КПЈ за нишки округ реферат је поднео Драгољуб Мирчетић, а Милан Миладиновић о јачању моралне снаге партизанских јединица на југу Србије после саветовања у Калуђерцу. Миладиновић констатује да је после тог саветовања дошло до новог квалитета у раду антифашистичких организација, из чијих су редова настали добри организатори, борци, политички радници, чланови Партије и Скоја. Приложено је шест дискусија.

У рубрици чланци и грађа (289—380) донето је 11 прилога.

Мирослав Јоцић је описао археолошко налазиште у Бојнику, у коме је 1974. пронађена камена глава. Радош Требјешанин је приложио одломке из већег рада под називом: „Пет векова Дубочице под јурисдикцијом Топличке митрополије 1219—1737“. Драгутин Ђорђевић у вези са бабичком црквом и раније манастиром Света Тројица каже да има за циљ да истакне историјски и патриотски смисао њеног постојања и њене улоге кроз два века вођена жаром и родољубљем свештеника који су поникли на тлу где је и она постала.

Милица Миленковић пише о сарадњи ССДП и БРСДП (тесни) у борби против рата и милитаризма од анексионе кризе до II балканске конференције 1908—1915. Живан Стојковић разматра радничке зборове у Лесковцу као манифестацију класне борбе од 1928. до 1941. Раде Вуковић је написао прилог о сарадњи Михаила Јовановића, званог Мика Брада у листу „Лесковачки гласник“. Мика је дуго година био сарадник тога листа. Писао је о културним проблемима као и о друштвено-економској и политичкој ситуацији у земљи и Лесковцу. Његови чланци су критички оријентисани и представљају истину о једном времену и политици. Слободан Милошевић је дао прилог о концентрационом логору у Слану на острву Пагу, који је основан у лето 1941. Мира Талић у свом раду говори о обнови и изградњи Лесковца од 1944. до 1947. Јован Трифуноски је описао два града у северној Грчкој Лерин и Воден који су имали знатан географско-историјски значај током античког и средњовековног периода па и касније за време дуге турске владавине до 1912. О лековитим биљкама ужег подручја Власине прилог су дали В. Стаменковић, Н. Ранђеловић и С. Сотиров, а више

сарадника на челу с Н. Аранђеловићем о лековитим биљкама Топлице.

У рубрици хроника Момир Јовић говори о граду Јустинијана Прима који је био кратког века, а поводом 75. годишњице археолошких истраживања. Мирослава Јоцић пише о археолошким истраживањима Скобаљић града у 1988.

На крају Зборника као трећа свеска донете су народне песме лесковачког краја које је сакупио др Сергије Димитријевић.

Из изнетог се јасно види да и овај зборник као и претходни доноси читав низ радова из разних области историје лесковачког краја па и шире. Доношење саопштења и реферата са округлог стола о Трајку Стаменковићу, великом револуционару, од прворазредног је значаја као и оних о саветовању у Калуђерцу. У рубрици чланци и грађа донето је низ остварења из археологије, историје, социологије, новинарства итд., што потврђује да ће и овај број зборника својом разноврсношћу и богатством тема и садржаја привући пажњу многих читалаца.

Бодрожих Милица

ЈОСИФ КОСТИЋ, ОСЛОБОЂЕЊЕ ГРАДА ЛЕСКОВАЦ, ВЛАСОТИНЦА
И ОКОЛИНЕ, ЛЕСКОВАЦ, 1988, 59

Јосиф Костић, стари лесковачки учитељ, још 1891. написао је успомене на ослобођење Лесковца и објавио их годину дана касније. Костићева књига је написана са пуно топлине и важан је докуменат и о психичком стању становника Лесковца и околине у дане смењивања турске владавине српском управом.

Костић прича да је Лесковац пред ослобођење 1877. био у већини насељен српским становништвом и са око 800 турских кућа. Поред приказа борби у српско-турском рату говори се и о расположењу Турака пред и после ослобођења Лесковца који ноћу наоружани иду по српским кућама и отимају ствари потребне за своју селидбу. Турци који су остали у Лесковцу после повлачења главнине погли су главе и умиљавали се Србима. Веома живо је описана атмосфера при доласку српске војске у Лесковац када се кличе Србији и краљу Милану. Приликом ослобођења Костић код наивног света види само одушевљење и он даје одушка да се извиче против турске тираније, а увиђавнији људи су брижни и настоје да се опасности која прети стане на пут. Међутим, главнина војске не улази у Лесковац док коначно није ослобођен Ниш.

Лесковачки устанак је био од користи за операције српске војске која је опседала Ниш и морала водити рачуна да се осигура од напада из Лесковца, јер је одатле Турцима затвореним у Нишу најлакше могла доћи помоћ. Има речи и о борбама редовне српске војске, лесковачке милиције и наоружаног народа против

Турака. Непријатељи су вучјанску посаду у кули нападали, борили се као лавови, падали и опет јуришали. Костић хвали Лесковчане и Власотинчане што су се одазвали позиву српског оружја и придружили борби за ослобођење и уједињење. Први Божић 1878. дочекал је у слободи, али се дежурало и било на опрезу. Ниш је ослобођен 8. I 1878, што изазива неописиво славље.

Костић закључује да се 11. XII 1877. слави као дан ослобођења Лесковца па је написао ову историју Лесковца за младе нараштаје да знају зашто се тај дан прославља.

Драгољуб Трајковић је написао биографију старог лесковачког учитеља Јосифа Костића (39—55) за кога каже да заузима изузетно место као наставник и васпитач лесковачке омладине, као борац против покушаја бугарске егзархије да се наметне Србима лесковачког краја и као значајан чинилац у догађајима који су олакшали операције српске војске и ослобођење Лесковца децембра 1877. Костић је рођен у Приштини 1848. Учитељску школу завршио је у Београду и Сомбору, а 1868. дошао у Лесковац да ради као учитељ. Бугарска егзархија је у три наврата покушала да се укорени у Лесковцу. Трајковић опширније говори о бугарској егзархији уопште. Значачки описује Костићев рад у школи и каже да је у њу уписао и неколико женске деце. Он се истицао у раду с ученицима по методи и савременим принципима. Користио је очигледна средства. Уз доста личног напора подучавао је и шегртску омладину. Ангажовао се и на личном усавршавању непрекидним читањем. Истицао се беседништвом, а био цењен и од кајмакама. Својим ауторитетом је утицао на Лесковчане да се децембра 1877. јасно определе за Србију. И за време Турака Костић је био врло угледна личност. После ослобођења није користио своје заслуге уложене за ослобођење у личну корист.

Књига представља вредно сведочанство о ослобођењу града Лесковца, Власотинца и околине од турске власти, чиме је престало 500. годишње робовање српског живља тог краја под Турцима. Ова сећања су корисна не само за историчаре већ и младе нараштаје и све заинтересоване да се упознају са тим значајним периодом наше историје. Интересантна је и Костићева биографија која може позитивно да утиче на просветне раднике како треба својски радити у средини у којој се живи, а посебно у школи.

Борожић Милица

КОСТА НОВАКОВИЋ У РАДНИЧКОМ ПОКРЕТУ СРБИЈЕ И ЈУГОСЛАВИЈЕ, НАУЧНИ СКУП ОДРЖАН 16. И 17. ОКТОБРА 1986. ГОДИНЕ, ЧАЧАК, 1989, 310

Књига представља зборник радова поднетих на научном скупу о Кости Новаковићу одржаном у Чачку средином октобра 1986. На њему је поднето 21 саопштење, а о Чачку, граду револуционара,

поздравну реч је одржао Александар Бугарчић, председник Општинског комитета Савеза комуниста.

Вићентије Ђорђевић је дао свеобухватан осврт на личност и дело Косте Новаковића, рођеног у Чачку 1886, који се као студент биологије активно укључио у целокупан рад и активност радничког и студентског покрета. Сарађивао је с Д. Туцовићем, Д. Поповићем, Т. Кацлеровићем, Д. Лапчевићем и другим водећим личностима ССДП и био запажен новинар и револуционар. Учествовао је у балканским ратовима и I светском рату, да би се после ослобођења ангажовао у раду на формирању СРПЈ(к). Активно је учествовао у дискусији о програму КПЈ и борби против центриста и касније у илегалном раду КПЈ. Био је један од уредника многих партијских органа. Страдао је у стаљинистичким чисткама новембра 1938.

Богумил Храбак је у обимном раду (15—70) изнео идеолошко политику оријентацију и делатност К. Новаковића за време избеглиштва од 1916—1918. на основу расположивих извора који омогућају читаоцу стварање властитих судова. У студији се, да би се постигла што непосреднија текстуална аутентичност, преносе карактеристични инсерти изворног материјала. Храбак констатује да се политичка делатност Новаковића током година избеглиштва може поделити у три фазе. У првој години по доласку на Крф он је неактиван. Друга фаза траје од фебруара 1918. тј. до сусрета у Лондону са Д. Поповићем, када лакомислено прима социјалистичка гледишта, окружен средином која код њега јача лидерске амбиције. Тадашња његова партијска и идеолошка усмереност, по Храбаку, била је погрешна. Трећа фаза се односила на време од марта 1918. до фебруара 1919. када се не без велике личне кризе враћао на старе колотечине, под директним утицајем Д. Поповића, прихватио један миронитерски (не одмах и болшевички) интернационализам. Новаковић је постао болшевик тек по повратку у земљу, која се налазила у класно-политичком врењу.

О политичкој активности Новаковића од 1916—1918. свој прилог је дао и Сергије Димитријевић (71—105). Он констатује да у периоду од 1917—1918. у политичком деловању Новаковића постоје две фазе. У првој фази Новаковић пружа помоћ радницима преко Радничке коморе у Француској. Истовремено он је пружио подршку српским социјалпатриотима у пропагирању њихових идеја и преко листа *Будућност*, чији је био уредник до оставке. У другој фази од 1. III 1918. Новаковић је у потпуности на линији ССДП и био најзаслужнији за остварење планова Д. Поповића на разбијању српског социјалпатриотског покрета. Ауторове оцене улоге Новаковића у целом периоду 1916—1918. се донекле слажу с оценама Д. Поповића.

Милица Миленковић је приказала делатност К. Новаковића у Радничкој комори и општем синдикату српских радника у Па-

ризу 1917—1918. По аутору заједно с војском крајем 1915. из Србије се повукло и неколико стотина радника, претежно из војних предузећа, који су упућени углавном у Француску и претежно радили у војним фабрикама. Пред крај рата њихова активност је све живља. М. Миленковић закључује да је активност Новаковића у оквиру Радничке коморе и Општег синдиката српских радника у Француској на пружању моралне и материјалне помоћи српским радницима и њиховим породицама од посебног значаја за одржавање радничке класе Србије у суровим ратним условима.

Бодрожих Милица пише да се и на основу чланака које је Новаковић потписао, а објављени су у *Радничким новинама* и *Борби*, јасно види да он стоји на марксистичком становишту да ће социјалистичка идеологија захватити село. Као и цела ССДП, Новаковић оштро осуђује милитаризам, а будућност Албаније види у самосталној и независној држави.

Новаковић и КПЈ у Словенији 1925. и 1928. предмет је излагања Франца Филипича. Он није могао да утиче на начин и платформу синдикалног удруживања у Словенији, него је тек после три године дао оцену резултата тог удруживања. Новаковић је 1928. дао пуну подршку револуционарним ставовима словеначких партијских кадрова који су тражили доследно спровођење програма и ликвидацију десних застрањивања.

Тома Миленковић се осврнуо на Новаковића у југословенској комунистичкој штампи 1919—1920, у којој је као новинар играо прворазредну улогу. Написи су му штампани у пет комунистичких листова, који су својим тиражима „покривали, више од половине Краљевине СХС и били радо читани јер су били актуелни, духовити, специфични и пленили пажњу читалаца, позитивно утичући на њих.

Милутин Јаковљевић говори о делатности К. Новаковића у Чачку, у коме је он деловао међу радницима и као гимназијалац, студент и зрео револуционар. Он је одржавао и писане контакте са својим родним градом. Јарослав Дашић у свом прилогу констатује да је Новаковић у својим радовима расветлио првобитну акумулацију капитала у Македонији и на тај начин дао велики допринос економској и социолошкој мисли тога времена.

Македонски раднички и национално револуционарни покрет у време III земаљске конференције КПЈ и К. Новаковић предмет је саопштења Ивана Катарџијева. Он истиче да је највећи допринос Новаковића повезивање ослобођења македонског народа са револуционарним процесом свих југословенских народа и да се у том процесу упознаје, афирмише и прихвата македонски национални идентитет.

Славољуб Цветковић прати идејне борбе у КПЈ и активност К. Новаковића на том плану. Петар Додик и Урош Недимовић

разматрају став Косте Новаковића и Симе Миљуша према класној борби и федерацији.

Смиљана Ђуровић анализира став Новаковића према аграрном питању 1923. и закључује да тиме што је у његовом сагледавању тежиште ставио на анализу остатака феудализма, као једног од главних појава које коче историјски развој, Коста показао да је разумео суштину историјског кретања на том простору.

Данчо Зографски пише о македонском питању и Новаковићу који има правилан став према њему, па је по налогу Партије 1924. написао брошуру „Македонија — Македонцима! Земља земљорадницима“. Латинка Перовић разматра федералистичка схватања Новаковића у светлу борбе за одређивање карактера југословенске државе. Он као и други истиче парољу федерације првенствено са становишта револуције и савезника у њој. Дејан Алексић анализира значај брошуре Новаковића „Македонија Македонцима — земља земљорадницима“ и указује зашто је она била литература у програму КПЈ за идеолошко-политичко и теоретско уздизање. Десанка Пешић се осврнула на гледиште Новаковића на национално питање у време дискусије у НРПЈ 1923. и каже да се он увек налазио на левој, револуционарној страни покрета и да је допринео победи концепције усвојене на III земаљској конференцији. Драган Суботић је поднео реферат о ставу Новаковића према идеји о балканској федерацији, за коју се залаже у више својих дела.

Надежда Јовановић је написала опширан прилог о хапшењу Новаковића 1926. Аутор је мишљења да је суђење Новаковићу пред првостепеним судом града Београда добило широки публицитет у југословенској штампи као пример храброг држања комунисте и његове осуде режима и метода полиције, али и оштре осуде режима од стране бранилаца.

Коста Новаковић у међународним комунистичким форумима (1927—1935) предмет је добро фундираног саопштења Драгице Лазаревић, што је до сада била непознаница за југословенску јавност. Милан Ђоковић се осврнуо на мало познате текстове Новаковића који су били објављени на француском језику, а који је микрофилмовала Надежда Јовановић и предала их Историјском архиву у Чачку, који је организовао превод на српскохрватски језик.

Појава овог зборника у садашњим тешким временима за издаваштво представља крупан успех, јер се ради о животу и делу једног од веома истакнутих револуционара социјалистичког и комунистичког покрета до 1938, када је нестао у стаљинистичким чисткама. У зборнику су објашњени и анализирани многи проблеми и питања којима се бавио Коста Новаковић, а отворио је и читав низ нових.

Бодрожих Милица

Даваоци мишљења за објављене радове:

Миодраг Митровић
Др Момчило Златановић
Радмила Стојановић
Хранислав Ракић
Др Србољуб Стаменковић

Вињета на корици

Графички дизајн Споменика ослободиоцима Врања 1987. год.

Предраг Савић

ВРАЊСКИ ГЛАСНИК, КЊ. XXIII

Тираж: 700 примерака и по 50 посебних отисака

Штампа: „Напредак“ — Лесковац

